

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

ПОСЕБНО ИЗДАЊЕ

УРЕДНИЦИ ПОСЕБНОГ ИЗДАЊА

Милан Јовановић
Душан Вучићевић

АПРИЛСКИ ИЗБОРИ 2022. ГОДИНЕ

Душан Спасојевић, Маја Настић,
Војислав Михаиловић, Срећко Михаиловић
Синиша Атлагић, Бојан Клачар
Јелена Вујановић, Слободан Антонић
Славиша Орловић, Јелена Лончар
Петар Матић, Дејан Бурсаћ
Деспот Ковачевић, Никола Јовић
Ивана Јакшић, Милан Крстић
Милан Јовановић, Душан Вучићевић
Немања Ненадић, Вујо Илић
Дејан Вучетић

ISSN 0354-5989

UDK 32

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
ПОСЕБНО ИЗДАЊЕ

ISSN 0354-5989

УДК 32

DOI: 10.22182/spm.specijal42022

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

SERBIAN POLITICAL THOUGHT
ПОСЕБНО ИЗДАЊЕ

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
E-mail: spm@ips.ac.rs
www.ipsbgd.ac.rs

www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao

ISSN 0354-5989 UDK 32
DOI: 10.22182/spm.specijal42022

Главни и одговорни уредник
Живојин Ђурић

Заменик главног и одговорног уредника и уредник енглеског издања
Ђорђе Стојановић

Извршни уредници
Дејана Вукасовић (за енглеско издање)
Миша Стојадиновић

Редакција часописа
Милан Јовановић, Дејан Ђурђевић, Милош Кнежевић, Живојин Ђурић,
Дејана Вукасовић, Јасна Милошевић Ђорђевић, Ђуро Бодрожич,
Ђорђе Стојановић, Миша Стојадиновић, Драган Траиловић

Секретари часописа
Слађана Младеновић, Младен Лишанин, Олга Стевановић,
Андрејана Лазаревић, Љиљана Коларски

Савет часописа
Зоран Аврамовић, Сретен Сокић, Милован Митровић,
Миломир Степић, Драган Симеуновић, Милан Брдар, Зоран Стојиљковић,
Драгана Митровић, Љубиша Деспотовић

Чланови савета из иностранства
Mamoru Sadakata, Simon James Critchley, Anastasia Mitrofanova,
Виталиј Шаров, Iver B. Neumann, Goran Kovacic, Ewa Bujwid-Kurek

Пословни секретар
Смиљана Пауновић

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО
ПОСЛЕДЊИ БРОЈ ЈЕ НА ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Радови СПМ/СПТ налазе се и доступни су у електронским базама научних часописа С.Е.Е.О.Л. (Central and Eastern European Online Library) и ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences).

Прелом и штампа
Ситопринт, Житиште

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

САДРЖАЈ

Предговор	11
-----------	----

Душан Спасојевић

ЧУДНО ДА ЧУДНИЈЕ НЕ МОЖЕ БИТИ – КОНТЕКСТ ОПШТИХ ИЗБОРА У СРБИЈИ 2022. ГОДИНЕ	15
--	----

Маја Настић

ПРОМЕНЕ ИЗБОРНИХ ПРАВИЛА – НОВА РЕШЕЊА, КОРАК НАПРЕД?	35
--	----

Војислав Михаиловић, Срећко Михаиловић

ИСТРАЖИВАЊА ПРЕДИЗБОРНОГ МНЕЊА У ДОБА ЗАСТРАШИВАЊА НАРОДА: ПОМОЋ У ОСМИШЉАВАЊУ КАМПАЊЕ ИЛИ СРЕДСТВО ИЗБОРНЕ ПРОПАГАНДЕ	57
---	----

Синиша Атлагић

ИЗБОРНЕ СТРАТЕГИЈЕ ПАРТИЈА И КАНДИДАТА ЗА ПАРЛАМЕНТАРНЕ И ПРЕДСЕДНИЧКЕ ИЗБОРЕ 2022. ГОДИНЕ	83
--	----

Бојан Клочар

СТРАТЕГИЈЕ РЕКЛАМИРАЊА ПАРТИЈА И КАНДИДАТА НА ПАРЛАМЕНТАРНИМ И ПРЕДСЕДНИЧКИМ ИЗБОРИМА 2022. ГОДИНЕ	105
--	-----

Јелена Вујановић	
ПУБЛИЦИТЕТ У МЕДИЈИМА И ОДНОСИ СА ЈАВНОШЋУ КАО ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГИЈЕ ПОЛИТИЧКОГ МАРКЕТИНГА ПАРТИЈА И КАНДИДАТА ЗА ПАРЛАМЕНТАРНЕ И ПРЕДСЕДНИЧКЕ ИЗБОРЕ 2022. ГОДИНЕ	127
Слободан Антонић	
ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2022: УБЕДЉИВА ПОБЕДА – НЕИЗВЕСНА БУДУЋНОСТ	153
Славиша Орловић	
ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ 2022: ИЗБОРНЕ ЛИСТЕ, КОАЛИЦИЈЕ И РЕЗУЛТАТИ ИЗБОРА	177
Јелена Лончар	
ИЗБОРИ ЗА ОДБОРНИКЕ СКУПШТИНЕ ГРАДА БЕОГРАДА 2022. ГОДИНЕ – АКТЕРИ, РЕЗУЛТАТИ, ПОСЛЕДИЦЕ	197
Петар Матић	
ЛОКАЛНИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2022. ГОДИНЕ – АКТЕРИ, РЕЗУЛТАТИ И ПОСЛЕДИЦЕ	223
Дејан Бурсаћ	
ТЕРИТОРИЈАЛНА РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ НАКОН ИЗБОРА 2022. ГОДИНЕ	239

Деспот Ковачевић	
ФУНКЦИОНЕРСКА КАМПАЊА НА ИЗБОРИМА У СРБИЈИ 2022.	255
Никола Јовић, Ивана Јакшић, Милан Крстић	
АНКСИОЗНОСТ У ДОБА ИЗБОРА: ИЗБОРНО ПОНАШАЊЕ ГЛАСАЧА У КОНТЕКСТУ РУСКО- УКРАЈИНСКОГ РАТА	275
Милан Јовановић, Душан Вучићевић	
РЕФЕРЕНДУМ КАО ПЛЕБИСЦИТ ЗА АПРИЛСКО ИЗБОРНО ТАКМИЧЕЊЕ	307
Немања Ненадић	
ПРАВИЛА ЗА ФИНАНСИРАЊЕ КАМПАЊЕ И ЊИХОВА ПРИМЕНА	337
Вујо Илић	
ПОСМАТРАЊЕ ИЗБОРА 2022. ГОДИНЕ: КАКО ЈЕ ПРОТЕКАО ИЗБОРНИ ДАН	369
Дејан Вучетић	
ДЕЛОТВОРНОСТ МЕХАНИЗАМА ПРАВНЕ ЗАШТИТЕ ИЗБОРНОГ ПРАВА НА ИЗБОРИМА ОДРЖАНИМ 2022. ГОДИНЕ – ВЕЋ ВИЂЕНО ИЛИ КОРАК НАПРЕД?	401

CONTENTS

Foreword 11

Dušan Spasojević
OUT OF THE ORDINARY – POLITICAL
CONTEXT OF SERBIAN GENERAL ELECTIONS
IN 2022 15

Maja Nastić
ELECTION RULES CHANGES: NEW
SOLUTIONS, A STEP FORWARD? 35

Vojislav Mihailović, Srećko Mihailović
PRE-ELECTION PUBLIC OPINION SURVEYS IN
THE ERA OF INTIMIDATION OF THE PEOPLE:
ASSISTANCE IN CAMPAIGN DESIGN OR MEANS
OF ELECTION PROPAGANDA 57

Siniša Atlagić
ELECTORAL STRATEGIES OF PARTIES
AND CANDIDATES FOR THE SERBIAN 2022
PARLIAMENTARY AND PRESIDENTIAL
ELECTIONS 83

Bojan Klačar
ADVERTISING STRATEGIES FOR POLITICAL
PARTIES AND PRESIDENTIAL CANDIDATES
IN THE 2022 PARLIAMENTARY AND
PRESIDENTIAL ELECTIONS 105

Jelena Vujanović	
MEDIA PUBLICITY AND PUBLIC RELATIONS AS AN ELEMENT OF POLITICAL MARKETING STRATEGY OF PARTIES AND CANDIDATES FOR PARLIAMENTARY AND PRESIDENTIAL ELECTIONS IN 2022	127
<hr/>	
Slobodan Antonić	
PRESIDENTIAL ELECTIONS IN SERBIA 2022: CONVINCING VICTORY – UNCERTAIN FUTURE	153
<hr/>	
Slaviša Orlović	
PRE-ELECTION PUBLIC OPINION SURVEYS IN THE ERA OF INTIMIDATION OF THE PEOPLE: ASSISTANCE IN CAMPAIGN DESIGN OR MEANS OF ELECTION PROPAGANDA	177
<hr/>	
Jelena Lončar	
BELGRADE CITY ASSEMBLY ELECTIONS 2022 – ACTORS, RESULTS AND CONSEQUENCES	197
<hr/>	
Petar Matić	
LOCAL ELECTIONS IN SERBIA IN 2022 – ACTORS, RESULTS AND CONSEQUENCES	223
<hr/>	
Dejan Bursać	
GEOGRAPHICAL REPRESENTATION AFTER THE 2022 SERBIAN ELECTIONS	239

Despot Kovačević	
FUNCTIONARY CAMPAIGN IN THE ELECTIONS IN SERBIA 2022.	255
<hr/>	
Nikola Jović, Ivana Jakšić, Milan Krstić	
ANXIETY IN THE TIME OF ELECTIONS: ELECTORAL BEHAVIOR OF VOTERS IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR	275
<hr/>	
Milan Jovanović, Dušan Vučićević	
JANUARY REFERENDUM AS A PLEBISCITE FOR APRIL 2022 ELECTIONS	307
<hr/>	
Nemanja Nenadić	
RULES FOR CAMPAIGN FINANCING AND THEIR IMPLEMENTATION	337
<hr/>	
Vujo Ilić	
ELECTION OBSERVATION AND THE 2022 ELECTIONS IN SERBIA: HOW THE ELECTION DAY WENT	369
<hr/>	
Dejan Vučetić	
ELECTION RIGHTS: THE EFFECTIVENESS OF LEGAL PROTECTION MECHANISMS IN THE 2022 ELECTIONS – A DÉJÀ VU OR A STEP FORWARD?	401

ПРЕДГОВОР

АПРИЛСКИ ИЗБОРИ 2022. ГОДИНЕ

Сваки избори личе једни на друге. То су такмичарски процеси у којима се странке, страначке коалиције, политички лидери и кандидати преко политичких програма надмећу за гласове бирача и власт. Посебним их чине контекст у којем се одвијају, такмичарска форма актера и резултати. По тим карактеристикама и избори за председника Републике, народне посланике, одборнике скупштине главног града и једног броја општина, одржани у априлу 2022. године, издвајају се од осталих изборних циклуса у протекле три деценије.

Разговори о изборним условима, низ политичких протеста, референдум о промени устава, тектонске промене у геостратешкој сфери покренуте интервенцијом Русије у Украјини, омећиле су тематски оквир првих избора у четвртој деценији од поновног успостављања вишестраначја, најављених када су окончани парламентарни избори 2020. године. Те, „пандемијске“, изборе бојкотовала је већина опозиционих странака. Не због страха од вируса и бриге за здравље бирача, већ незадовољни условима за изборно надметање. Две године разговора политичких странака, без суштинског дијалога, често као игра „глувих телефона“, резултирали су потпуно новим изборним законима. Нормативни оквир изборне арене донео је снижење законског изборног прага, посебан бонус за заштиту странака националних мањина, другачији састав и структуру изборних органа, прецизирање изборних процедура од евиденције бирача, кандидовања, пребројавања гласова, преко сужавања простора за функционерску кампању, до заштите изборног права и финансирања изборних кампања. По свим обележјима изведена је велика изборна реформа. Изостале су, међутим, промене у медијској сфери, уједначен приступ политичких странака медијима, посебно електронским с националном фреквенцијом и јавним сервисима, и дефинисање делотворнијих механизма или јасније одрицање од праксе притисака на бираче које угрожавају интегритет избора. Догађаји у једанаестој легислатури Народне скупштине, спречавање парламентарног деловања опозиције од стране владине већине

резултирали су бојкотом Народне скупштине од стране опозиционих посланика и генерисали политичку кризу. Политички актери су прекинули институционалну комуникацију, расцеп на политичкој сцени се постепено радикализовао, удаљавајући позиције актера и стварајући простор за протесте. Еколошке теме постале су кохезивни фактор тих протеста. Закон о референдуму, предлог за промену Устава у делу о правосуђу и сам референдум показали су дубину подела на вишестраначкој сцени које су додатно утицале на бирачко тело. У самом замаху изборне кампање рат у Украјини већину изборних тема потиснуо је у други план и отворио бројне недоумице код бирача, политичких актера, медија и државних органа.

Странке власти и њихови кандидати били су фаворити на овим изборима. Очекивана је знатна парламентарна већина коалиција окупљених око Српске напредне странке и Социјалистичке партије Србије; победа њиховог кандидата за председника Републике; док се такмичарски мање извесним чинио распоред мандата у Скупштини града Београда. Опозиција је очекиваним успехом сматрала спречавање Александра Вучића да освоји други председнички мандат у првом кругу избора и одборничку већину у скупштини главног града. Стратегија наступа није давала изгледа на постизање очекиваног. Опозициони део јавне сцене очекивао је обједињен наступ. Он је изостао. Стратегија наступа у више колона, неуспешна прикривања узајамних анимозитета, одсуство добре организације нису били подстицајни за изборну стратегију која је обећавала добар изборни рејтинг против добро уиграног и организованог ривала на чијој страни су били моћ, медији, добра инфраструктура и већина бирача.

Резултати су то и показали. Победа Александра Вучића у првом кругу председничких избора, значајан број гласова на председничким изборима за главног опозиционог ривала Здравка Поноша; комотна парламентарна већина коалиција окупљених око напредњака и социјалиста; веома танка одборничка већина у скупштини главног града. Избори су увек непредвидиви и зато интересантни. Напредњаци су освојили мање гласова и мандата. Социјалисти су повећали број гласова и остали са мандатом мање у националном парламенту. Опозиционе странке са десног спектра политичке сцене стекле су парламентарни статус. Изборни резултати су додатно ослабили кохезивне везе у опозиционом блоку. Истовремено, грађани су дали јасан мандат владајућој гарнитурџи да брзо конституише тринаесту легислатуру и изабере владу. То се међутим није десило. Протекло је шест месеци, а још функционише

претходна влада у техничком мандату. Тиме се наставља пракса постизборног интеррегнума у формирању извршне власти која постаје обележје владавине СНС. Влада није ни формирана, а већ јој је мандат неформално орочен на две године. Изборни резултати за математички стабилну власт створили су амбијент у којем ће наредна влада од почетка деловати као привремена, што је још једно обележје технологије владања напредњака.

Прилози у овом посебном издању часописа обрађују најмаркантније сегменте ових избора. Од политичког контекста, промена нормативног оквира, јавномњенских истраживања, изборних кампања, наступа у медијима, изборних актера и њихових резултата на председничким, парламентарним, београдским и локалним изборима, преко последица у репрезентацији, функционерској кампањи, односа бирача према референдуму и изборима, до финансирања, налаза посматрачких мисија и заштите изборног права. Широком захватом еминентних аутора осликава се читав спектар питања ових избора, у ширем институционалном и политичком контексту, у обиму који одговара формату часописа. То је најцеловитији приказ сложеног сплета чињеница, процеса и феномена априлских избора чиме Институт за политичке студије и Српска политичка мисао настављају са праксом праћења, проучавања и анализирања политичких последица избора. Овим посебним тематом ти налази стављају се на критичко коришћење најширој јавности, како академској која се бави псефологијом, тако и политичкој која жели продубљенија сазнања о изборима.

Београд, септембар 2022. године

Приређивачи посебног издања *Српске политичке мисли*

проф. др Милан Јовановић

доц. др Душан Вучићевић

ЧУДНО ДА ЧУДНИЈЕ НЕ МОЖЕ БИТИ – КОНТЕКСТ ОПШТИХ ИЗБОРА У СРБИЈИ 2022. ГОДИНЕ

УДК 324(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.1>

Прегледни рад

Душан Спасојевић*

Универзитет у Београду – Факултет
политичких наука

Сажетак

У овом тексту анализирам политички контекст избора који су одржани 3. априла 2022. године у Србији. Насупрот уобичајених изборних циклуса, ови избори се одржавају након пет великих процеса који у значајној мери обликују изборну кампању: (1) бојкот парламентарних избора 2020. и излазак опозиције из представничких институција, те преговори о изборним условима уз међународно посредовање; (2) двогодишњу епидемију Ковид19 и њене политичке последице, (3) талас еколошких протеста крајем 2021. године, (4) референдум у вези са променом Устава Републике Србије у јануару 2022. и (5) избијање рата у Украјини у марту 2022. Бојкот избора и преговори око изборних услова су ојачали успостављену основну линију поделе на странке власти и странке опозиције са мањим акцентом на идеолошке разлике. Иако су велике теме попут Ковид-19 или рата у Украјини увеле нове теме на политичку агенду, обе нове теме су толико специфичне да се странке нису јасније

* Имејл-адреса аутора: dusan.spasojevic@fpn.bg.ac.rs

диференцирале у односу на њих. Референдумска кампања која је представљала својеврстан увод у изборни циклус обележена је релативно пасивним учешћем највећих странака и коалиција, о чему сведочи и ниска излазност. Сви ови процеси додатно су замаглили линије подела, али и „испразнили“ политичко поље и скоро га потпуно редуковали на однос према владајућој странци, те председнику државе и СНС.

Кључне речи: Србија, избори, партијски систем, 2022

Избори 2022. године представљају један од најчуднијих изборних процеса у историји вишепартизма у Србији, нарочито када се процес посматра из контекстуалне перспективе. Овим изборима претходиле су две-три потпуно некарактеристичне године, како из опште перспективе, тако и гледано из уско-политичког ракурса. У овом тексту анализирамо пет најважнијих процеса који су у великој мери обликовали изборни контекст – (1) бојкот избора 2020. године, укључујући и ранији бојкот представничких институција, те преговоре о изборним условима који су уследили након бојкота; (2) двогодишњу епидемију Ковид19, (3) еколошке протесте, (4) промене устава, укључујући и референдум одржан у јануару 2022. године и (5) рат у Украјини који је избио непосредно пред одржавање избора 2022.

Ови процеси, иако по својој природи веома различити, су на специфичан начин обликовали изборни контекст и на тај начин отежали тумачење изборне кампање и изборних резултата у ширем смислу. Наиме, како сматра Олсон, партијски системи се развијају и консолидују кроз низ изборних циклуса који омогућавају бирачима и политичарима да уче и да се прилагођавају (Olson 1998, 432), што се најчешће увиђа кроз различите тактичке одлуке које пре и након избора доносе партије (Sitter 2002). Другим речима, актери пред изборе доносе одређене одлуке (најважније се тичу коалиција, избора кандидата и тема које промовишу током изборне кампање), затим их ревидирају након бројања гласова и разматрања изборних последица. На исти начин можемо посматрати и динамику бирачког тела које током изборне кампање бира своје фаворите, затим посматра њихово понашање приликом формирања власти и тиме ствара основу за будући изборну одлуку.

Избори 2022. године се одржавају након бојкотованих избора из 2020. године и након одсуства опозиционих странака из представничких институција још од септембра 2019. То значи да један значајан део друштва није био представљен последње три године. Такође, политичка (партијска) сцена Србије је од избора 2016. година изузетно асиметрична – с једне стране стоји СНС као доминантна партија са својим стабилним партнерима – социјалистима и странкама националних мањина. Поред стабилности коалиције, овај блок карактерише стабилност ресурса, лидерства и идеолошких позиција. Другим речима, реч је о високо институционализованом делу партијског система. Насупрот овом блоку стоји исцепкано, волатилно и нестабилно опозиционо поље, издељено дубоким идеолошким и привременим тактичким расцепима. Ово поље се идеолошки протеже од странака крајње и популистичке деснице, преко десног и грађанског центра, до странака нове и зелене левице. Идеолошка линија је укрштена са тактичком па се странке разликују и по степену противљења владајућој коалицији и спремности да сарађују са напредњацима, али и да учествују у раду институција, изборима, итд. (Spasojević 2020).

Будући да је опозициони део партијског система атомизован и неконсолидован још од избора 2014. године, ови избори су били прилика да се донекле консолидује ово бирачко тело и актери који их представљају. Имајући у виду да је резултат избора на свим нивоима био прилично изванредан те да смо, са одређеним малим одступањима, могли да очекујемо да странке власти остану на својим позицијама, чини се да је ова могућност да се делимично консолидује опозициона сцена била највећа непознаница ових избора, па је самим тим и део пажње јавности био усмерен на то питање.

Дакле, у овом тексту разматрамо најважније процесе који су водили ка изборима и у највећој мери одредили њихов политички контекст. Нагласак је на томе како су се странке позиционирале у односу на (н)ова питања, те да ли је дошло до прекомпозиције или успостављања нових линија политичких подела.

БОЈКОТ ИЗБОРА 2020. ГОДИНЕ И ПРЕГОВОРИ О ИЗБОРНИМ УСЛОВИМА

Опадање демократских стандарда у Србији је постало све очигледније од председничких избора 2017. године, па Србија бива класификована као хибридни режим (Freedom House 2020), док је Левицки и Веј дефинишу као компетитивни ауторитаризам –

поредак у коме се на власт долази изборима, али изборни услови за све учеснике нису равноправни (Levitsky and Way 2020). Ова два аутора су на исти начин дефинисали и Србију под влашћу Слободана Милошевића, али наводе да постоје важне разлике између савремених и класичних компетитивних ауторитаризама – савремени режими не угрожавају грађанске слободе хапшењем новинара или активиста, не затварају медије, нити чине масовну изборну крађу током гласања (Levitsky and Way 2020), већ се ослањају на много флексибилније методе, прилагођеније новим околностима, као што су субвенционисање про-владиних медија (Bieber 2018) или постављање послушних кадрова на чело регулаторних или контролних институција (Spasojević 2021).

Након споменутих председничких избора 2017. године су избили краткотрајни и релативно неартикулисани „Протести против диктатуре“, да би на јесен 2018. био покренут нови талас протеста након напада на Борислава Стефановића. И ови протести су након почетног успона утихнули без озбиљнијег изазова за владајућу коалицију. Једна од исхода протеста „1 од 5 милиона“ је и израда тзв. 42 препоруке од стране експертског тима који су чинили универзитетски професори и истраживачи. У суштини, препоруке су имале за циљ да успоставе равноправније изборне услове и то минимално 6-9 месеци пре саме кампање. Опозиционе странке су током протеста потписале „Споразум са народом“ који је предвиђао да ће се опозиција заједнички борити за слободне медије и поштене изборе, али да неће излазити на изборе уколико не буду остварени фер и поштени услови.

Бојкот се као метод политичке борбе већ користио у институцијама. Након што је простор за опозицију био све суженији у парламенту изабраном након избора 2016. године, највећи део опозиционих посланика је напустио ову институцију. Владајућа већина је усвојила нове механизме опструкције кроз спајање великог броја закона у обједињену расправу и кроз подношење великог броја идентичних амандмана, по правилу везаних за прве чланове закона (Teravac 2021).

Имајући све ово у виду, покренути су преговори између власти и опозиције – прво под покровитељством цивилног друштва на Факултету политичких наука (лето 2019. године), да би се касније преговори пренели у институције уз учешће посредника међународне заједнице. Ипак, преговори нису дали резултате, па је већ у септембру 2019. године опозициони Савез за Србију донео одлуку да не излази на предстојеће парламентарне изборе (у том

тренутку је било јасно да се изборни услови не могу поправити бар шест месеци пре почетка кампање).

Одлука о бојкоту је довела до одређених подела унутар опозиције, али је највећи део странака остао при одлуци. Једини изузетак је Покрет слободних грађана који је одлуку да ипак изађе на изборе у јуну 2022. године правдао промењеним околностима и све већом ауторитарношћу режима у контексту пандемије Ковид19, али странка није успела да прескочи цензус. На најаву бојкота је реаговала и власт давањем *ad hoc* уступака – изабрано је неколико нових чланова РЕМ, али је дошло и до смањења изборног прага на 3% што је било изненађење и за актере и за стручну јавност. Висина изборног прага није била тема преговора, нити је стручна јавност предлагала овакве измене изборног система (Јовановић 2020, 90). Циљ смањења цензуса је био да се умањи ефекат бојкота и да се охрабре мање странке, којима је 5% било недостижно, да ипак изађу на изборе.

Изборни процес је произвео Народну скупштину са свега неколико посланика опозиције; излазност је била најнижа у историји парламентарних избора, а нарочито је била ниска у Београду и другим већим градовима. Заговорници бојкота су били задовољни, а посматрачка мисија ЦРТЕ је тврдила да су процес обележиле бројне нерегуларности. Ипак, како легалитет скупштине не зависи од излазности, није било формалних последица. Са друге стране, због оспоравања легитимитета парламента најављени су нови преговори о изборним условима, а председник Вучић је „орочио“ мандат скупштине на две године, односно до 2022, најављујући ванредне парламентарне изборе заједно са предстојећим председничким и београдским изборима. Иако је најаву у делу јавности схваћена као победа бојкота због мањег легитимитета парламента, може се тврдити и да је СНС заправо добио две године власти без опозиције у институцијама, а да их мањак легитимитета није спречио да уђу у процес промене Устава, нити да наредне организују изборе под сличним условима.

Преговори о изборним условима покренути су средином 2021. године уз учешће представника Европске уније. Међутим, део десничарских и евро-скептичних странака је одбио да учествује у преговорима које воде странци, па је покренут и други ток преговора под покровитељством Ивице Дачића као председника скупштине. Када су европски представници изашли са предлозима за реформу, били су дочекани критикама опозиционих странака након чега је дошло до одређених додатних уступака од стране власти. Најважнији

уступак из овог дела преговора се тицао формирања надзорног тела које би требало да прати рад медија током изборне кампање. Међутим, највећи део опозиционих странака није учествовао у овим преговорима до краја и оценио их је као неуспешне. Са друге стране, „скупштински“ дијалог је довео до низа измена које олакшавају рад опозицији, али без посебног утицаја на медијску заступљеност, што је био основни захтев опозиције. Између осталог, овим споразумом су предвиђене следеће измене: минимални број прикупљених потписника за изборне листе националних мањина умањен на 5.000, повећана су средства за изборну кампању уз олакшавање приступа новцу и равномернију расподелу, а забрањена је и функционерска кампања десет дана пре одржавања избора. Власт није услишила предлоге да се раздвоје избори, па су сви заказани у термину који је могао да их обједини – 3. априла.

Без обзира на исход ова два преговарачка процеса, опозиција је одлучила да изађе на изборе. Оваква одлука је била очекивана јер су београдски избори перципирани као најважнији за опозицију, па је било логично да се на њима учествује. Иако је 2020. одлука о бојкоту брањена са великом страшћу, пред изборе 2022. није било веће дебате, нити су странке Савеза за Србију морале да објашњавају због чега се излази на изборе под истим или сличним условима као и 2020. године. Такође, део странака и актера који су изашли на изборе су „примљени“ назад у предизборну коалицију (пре свега ПСГ), док је питање бојкота остало једна у низу спорних тачака између странака некадашњег Савеза за Србију са једне стране и СДС и НОВЕ, са друге стране.

Иако је одлука о бојкоту донекле хомогенизовала странке опозиције и омогућила да сарађују неко време без трзавица, распуштање Савеза за Србију и удаљавање Двери од осталих странака савеза, те вођење преговора на два колосека су ојачали линије подела које су постојале и пре избора 2020. године (Spasojević 2020). Једина разлика је што се ССП профилисао као водећа странка и тачка окупљања опозиције, те што је процес превирања у ДС приведен крају. Гледано из перспективе странака власти, бојкот није представљао значајан ударац, између осталог и због тога што је био спроведен у веома пасивној форми, те због изостанка притиска од стране међународне заједнице да се опозицији дају значајнији уступци. Важан фактор који је умањио потенцијал бојкота је у епидемија Ковид-19.

ЕПИДЕМИЈА КОВИД-19 И ЊЕНЕ ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Први случај короне је у Србији званично регистрован у марту 2020. године, а убрзо су уведене рестриктивне мере у покушају да се спречи ширење вируса и да здравствени сектор добије време за припрему. Уведено је и ванредно стање, због чега су одложени редовни парламентарни избори планирани за 26. април 2020. године. Избори су одржани 21. јуна 2020. године, у паузи између два таласа короне.

Питање политичких последица епидемије је било значајно и за изборе 2020. године, али се није добио јасан одговор јер опозиција није изашла на изборе, па није била у прилици да наплати евентуално незадовољство грађана. Ипак, у већини других европских држава грађани нису кажњавали владајуће коалиције јер је постојала перцепција да су мере неопходне и да се суочавамо са неочекиваним и потпуно новим проблемима. Имајући у виду резултате које је постигла владајућа коалиција не би се могао очекивати много другачији резултат напредњака и социјалиста и у ситуацији да није било бојкота.

У локалном политичком контексту се епидемија користила да ојача већ постојеће позиције. Током самог ванредног стања су изношене критике да власт користи епидемију за самопромоцију и као увод у изборну кампању; ово се посебно односило на акције попут ношења респиратора у Нови Пазар од стране председника Вучића када је непотребно направљен догађај и окупљање којима су се кршиле важеће мере. Епидемија је коришћена и да се ојача притисак на независне медије и институције (Petrović 2020). На сличној линији критика се може разумети и протест Буком против диктатуре који је започет крајем априла позивом иницијативе Не даavimo Београд да након петоминутног аплауза подршке медицинским радницима грађани стварањем буке изразе своје незадовољство „стањем демократије и злоупотребом пандемије од стране власти“. Протести са балкона су трајали до краја ванредног стања и одржавали су се у већим градовима широм Србије, ослањајући се на протестну традицију из деведесетих и прегласавање другог дневника РТС током протеста поводом изборне крађе на локалним изборима 1996. године (Lončar i Spasojević 2022). Протести су били важни као симболички гест и изражавање незадовољства, јер у постојећој ситуацији свакако није било логично очекивати нови протестни талас.

Ипак, озбиљнији изазови су дошли након избора одржаних 21. јуна 2020. Како је у јулу опет почео да расте број заражених, власт је морала да разматра поновно увођење мера, те је Вучић у једном телевизијском обраћању најавио враћање полицијског часа за предстојећи викенд што је изазвало релативно спонтано окупљање грађана испред Народне скупштине. На сличан начин су неколико недеља раније реаговали и студенти београдског универзитета након најаве да ће бити исељени из домова како би служили као привремене ковид болнице, али је влада реаговала након протеста и исте вечери одустала од тих мера. У случају најављеног полицијског часа дошло је до већег окупљања 7. јула које је ескалирало сукобом демонстраната са полицијом и уласком у зграду парламента. Како је међу демонстрантима био уочљив (дотадашњи) посланик Двери Срђан Ного, првобитна медијска извештавања говорила су о протестима крајње деснице која се ионако доста снажно противила било каквим мерама. Полиција је реаговала и избацила демонстранте испред скупштинског здања, а мањи сукоби су трајали сатима у околним улицама. Сутрадан се испред скупштине окупило много више грађана, али је, као и прво вече, изостала јасна политичка артикулација протеста – неки опозициони лидери су нападнути у маси, а протест није имао јасно формулисане захтеве. Као и прве вечери, дошло је до напада на полицију која је чувала скупштину, али је реакција овога пута била много снажнија – полиција је растерала демонстранте великом количином сузавца, а сукоби су се наставили током целе вечери. Ово су биле прве масовне демонстрације од доласка на власт СНС на којима је полиција реаговала и насилно растеривала грађане. Током интервенције полиције су забележене бројни примери прекомерне употребе насиља, а полиција је чак ангажовала и коњичку бригаду. Трећег дана протеста је дошло до промене тактике – наиме, како је један део протестаната тврдио да неред изазивају навијачке групе убачене од стране власти, покренута је акција „седи доле“ са идејом да се нагласи ненасилна црта протеста и да се раздвоје мирни демонстранти од насилних. Протести су прошли релативно мирно, али је одсуство јасног плана и захтева, као и вођства протеста водило ка расипању енергије и постепеном одумирању протеста током наредних дана.

Иако краткотрајни, протести су на доста јасан начин показали сложеност политичких питања у вези са пандемијом. Могло би се рећи да су се на једном месту окупили и они који су се противили било каквим ковид мерама (у име тих демонстраната су говориле странке крајње деснице попут Доста је било и сл.), док је други

део протестаната сматрао да није оправдано поновно увођење тако строгих мера, те да власт треба да сноси одговорност за попуштање мера током изборне кампање (као посебно негативни примери су истицане фудбалске утакмице са публиком, што је у том тренутку био јединствен случај у Европи), али и за малверзације око података о броју преминулих од Ковида-19 (Vuković 2021). Захтеви овог другог дела опозиције изражени су кроз четири тачке Савеза са Србију – и додатно подцртавају сложеност положаја овог дела партијског система – тражећи нови кризни штаб странке Савеза за Србију се залажу за одређене мере, али не онако строге као током ванредног стања. Ова позиција се може гледати из друге визуре – свесна да постоји одређено незадовољство, опозиција покушава да га искористи; ипак, налази се између грађана који желе строже мере (у страху од короне), што није популарно тражити, и оних који би да се укину све мере.

Слична ситуација се може видети и при анализи позиције странака владајуће коалиције. Власт користи пандемију да ојача своју дотадашњу политику. Увођење строгих мера на почетку пандемије се може поредити са мерама штедње са самог почетка напредњачке власти када је влада смањила пензије и ограничила плате у јавном сектору (2012. година), али је каснијим мерама успела да избегне незадовољство овог великог бирачког тела. На исти начин се власт у каснијим фазама епидемије понаша доста прагматично покушавајући да задовољи што више страна – с једне стране, веома брзо је обезбеђено довољно вакцина за све заинтересоване (па чак и за грађане других земаља региона у једној фази вакцинације), док се, с друге стране, није инсистирало на строгом спровођењу мера. Тако се, на пример, обавезно ношење маски спроводило у шопинг молловима, али не увек и у градском превозу или продавницама. Може се тврдити да је влада свим групама испуњавала неке од жеља, водећи рачуна о томе да би цена ригидног спровођења мера била превисока, а да је питање да ли би се оне могле спровести, осим ако није реч о мерама које спроводе органи присиле (попут полицијског часа). Другим речима, владајућа коалиција је и у анти-ковид мерама задржала своју свеобухватну политику.

На исти начин се могу тумачити и економске мере које су спровођене као реакција на епидемију. Рестриктивне мере су попуштане тако да не угрожавају летње одморе и путовања, долазак гастарбајтера (након лета 2020), па и организовање спортских догађаја који су отказивани у другим државама због строжих прописа. Поред неколико мера фокусираних на привреду и привреднике,

влада се одлучила на тзв. *helicopter money*, тј. на неселективно дељење помоћи свим заинтересованим грађанима. Будући да се за прву своту од 100 евра пријавило више од шест милиона грађана, делује да је влада успела да заинтересује грађане за своје мере. У каснијим фазама су неколико пута таргетирани пензионери, док су млади добили своју помоћ непосредно пред изборе 2022. године. Овакве мере су биле критиковане од дела стручне јавности, али то свакако није утицало ни на промену мера, нити на смањење популарности странака власти. У глобалном кризном оквиру, стиче се утисак да би свако „провлачење“ кроз пандемију без озбиљних последица било третирано као успех од стране бирача.

ЕКОЛОШКИ ПРОТЕСТИ

Еколошке теме су већ неко време присутне на ободу политичког *mainstream*-а у Србији, али са одређеним шансама да уђу у главни ток политике. Током последњих неколико година су се широм Србије појавиле локалне иницијативе које су реаговале на локалне проблеме, од којих су највећу пажњу јавности привукле групе које су се противиле изградњи микро хидроелектрана попут иницијативе Одбранимо реке старе планине. Ове иницијативе су се развијале независно од политичких партија, али су временом постајале све уочљивије и остваривале одређену сарадњу са новим иницијативама попут Не даavimo Београд. Као последица укрупњавања и сарадње између организација, дошло је одржавања Првог еколошког устанка у Београду у априлу 2021. који је окупио неколико хиљада активиста и грађана.

Средином 2021. у фокус јавности улази прича око ископавања литијума у Србији и иницијатива које се противе плановима аустралијске компаније Рио Тинто која је у Србији присутна од 2004. године. Кампања против Рио Тинта се тематски повезала са доношењем два дуго очекивана закона – Закона о експропријацији и Закона о референдуму, пре свега због страха активиста да ће ови закони олакшати доношење одлука о почетку ископавања. Закони изазивају незадовољство дела јавности, а организације Еколошки устанак и Крени-промени (заједно са бројним другим организацијама и јавним личностима) организују низ мањих протеста, који не дају резултат, па се доноси одлука о радикализацији протеста и блокадама путева 4. децембра 2021. Иако је највећу пажњу јавности привукла блокада београдског моста Газела, протести су одржавани широм Србије и на њима су учествовале хиљаде грађана. На неким од

протеста су се десили мањи инциденти, а највећи проблем се десио у Шапцу где је група људи покушала да пробије блокаду користећи булдожер и дрвене мотке.

Насиље над демонстрантима и мањак реакције полиције (која није била присутна на највећем броју блокада) довели су до великог револта јавности и низа мањих протеста у Београду са захтевом да се ухапсе и казне починиоци. На овим протестима су били присутни и представници опозиционих странака, иако оне нису биле формални организатори протеста. Заправо, као и током ранијих протестних таласа (Pešić 2017; Lončar i Spasojević 2022) и овом приликом се водила дебата о улози опозиционих лидера јер део демонстраната није желео да сарађује са политичарима, а део је сматрао и да су садашњи лидери опозиције одговорни за долазак Рио Тинта у Србију. Сукоб у Шапцу, као и велика пажња јавности и подршка јавних личности протестима, резултирала су великим протестима широм Србије 11. децембра 2021. Демонстранти су успели да заинтересују ширу јавност, па су на протесте реаговали и они који по правилу не реагују на политичка збивања, попут глумаца или спортиста. Пошто се подршка протестима све више ширила, власт је била принуђена да реагује те је председник Вучић обећао повлачење оба спорна закона, иако је свега неколико недеља раније негирао такву могућност. Ово обећање је било довољно да се иступи оштрица протеста јер долази до размимоилажења у организацији протеста између оних који су сматрали да треба прогласити победу у овом конкретном случају и прекинути протесте (организација Крени-промени) и организација које су у протестима виделе шансу се прошири листа захтева (Еколошки устанак, али и део опозиционих странака). Наравно, ово показује да сама организациона структура протеста није била јасна, као и да је постојала криза лидерстава. Протест се наставио кроз серију блокада током наредних недеља али са много мањим бројем учесника, чему је допринело и све хладније време.

У ширем изборном контексту протести су показали неке важне карактеристике. За почетак, да су мале и нове иницијативе стању да на улице извуку већи број грађана, можда и лакше и брже од политичара. Друго, да су грађани заинтересовани за еколошке теме, што је довело до тога да ће екологија бити заступљена тема у изборној кампањи, како код опозиционих странака, тако и код странака власти. Треће, да се унутар еколошког покрета јављају поделе које се могу разумети и као различите тактике око преласка у политичку, тј. изборну арену.

ПРОМЕНЕ УСТАВА И УСТАВНИ РЕФЕРЕНДУМ

Питање измена устава се стидљиво спомињало већ годинама, најчешће у контексту европских интеграција и потребе да се одређени делови устава хармонизују са европским законодавством. Такође, због потребе да се предложене измене потврде на референдуму, измене Устава су се виделе као ситуација у којој би требало изградити широк консензус, попут онога из 2006. године када су скоро све релевантне партије подржале доношење Устава што је подизало политички значај процеса. Ипак, овај проблем је решен тако што је измењен Закон о референдуму и народној иницијативи тако да је укинута обавезна излазност од 50% како би референдум био валидан. Иако се део стручне јавности противио оваквој промени, ово решење је у линији и са ранијим изменама Закона о избору председника Републике које су, након три неуспешна покушаја (услед неформалних бојкота ДС или ДСС), коначно довеле до избора председника 2004. године.

Иницијативу за измену Устава покренула је Влада Републике Србије која је проследила предлог Скупштине. Будући да је реч о сазиву изабраном након избора 2020. године, у којем скоро да није било опозиционих посланика, предлог је усвојен без проблема. Имајући у виду да је мандат владе био „ограничен“ Вучићевом одлуком на две године, уставни референдум је било могуће организовати у периоду непосредно пре изборне кампање, па је заказан за 16. јануар.

Основна идеја предложених уставних промена се односила на избор судија и тужилаца које је по уставу из 2006. бирала Народна скупштина, док ће их након измена бирати Високи савет судства и Високи савет тужилаштва, чиме се судство чини у већој мери независним од политичких структура, тј. извршне и законодавне власти. Такође, променама се укида и трогодишњи „пробни рад“ за судије. Како је сама материја промене устава релативно „сувопарна“, односно спада у стручну тематику око које интересовање може имати релативно мали број грађана, сви актери су користили додатну и ширу аргументацију како би мотивисали бираче да изађу на референдум.

Представници владе су тврдили да су измене устава у сладу са европским стандардима те да ће повећати независност судства и да ће судство приближити грађанима. Такође, подсећали су на контроверзни пример реформе судства из 2009. године за време власти Демократске странке.

С друге стране, десне и евроскептичне странке су од првог дана снажно ушле у кампању против уставних промена истичући да су оне предложене од стране нелегитимне скупштине и под притиском Европске уније (ДСС), зарад наставка утицаја на судство од стране власти, те као пробни балон за будуће избацивање Косова из преамбуле устава или давање дозволе за ископавање литијума компанији Рио Тинто (Двери), да укидају народни суверенитет јер се избор судија и тужилаштва одузима скупштини, те да промене устава подржавају власт, Брисел, амбасаде и стране компаније (Заветници), односно да је реч о „Сорошевој промени устава“ (Доста је било). Из овог кратког и поједностављеног прегледа аргументације се види да су ове странке покушале да противљење уставним променама уоквиру кроз шире програмске ставове, али и актуелни политички контекст (нпр. еколошки протести), чиме су припремале терен и за престојећи изборну кампању, али и покушавали да заинтересују грађане за уставну материју.

Највећи део опозиције која је бојкотовала изборе 2020. године је сматрао да треба „игнорисати“ референдумски процес јер је реч о нелегитимној скупштини, па су политички представници странака, пре свега ССП и ДС, одбијали да активно учествују у кампањи. Народна странка је саопштила да је против уставних промена, али је позвала грађане да сами одлуче да ли желе да изађу на референдум. Ипак, како се референдумска кампања захуктавала, све теже је било игнорисати кампању.

Са друге стране, Иницијатива Не даavimo Београд је учествовала у референдумској кампањи и позвала бираче да гласају против промена Устава сматрајући да ја бојкот референдума политички бесмислен. Основне замерке предлогу измена су да не омогућавају довољну аутономију судства и да ће СНС и даље остваривати значајан утицај на ову грану власти кроз утицај на Високе савете судства и тужилаштва. Иницијатива је критиковала и одсуство јавне расправе, пристрасан рад Републичке изборне комисије и последичну необавештеност грађана о чему се заправо гласа. Против измена су се изјаснили и ПСГ и Нова странка.

Ипак, посебно је занимљиво понашање Српске напредне странке у овој кампањи. За разлику од уобичајених изборних кампања када би од самог старта странка ангажовала све своје ресурсе, СНС у референдумској кампањи скоро да није учествовала до самог краја, тј. до финиша кампање када су лидер и виђенији министри агилније позивали бираче да гласају за промене. Штавише, имали смо прилику да чујемо дисонантне тонове јер су неки чланови, попут посланика

Ђукановића заговарали гласање против предложених промена јер, по њиховом мишљењу, дају превише аутономије судијама и тужиоцима и стварају државу у држави.

Стиче се утисак да су референдумским резултатима сви били задовољни по мало – власт јер им је „прошао“ референдум, а странке опозиције јер су у резултатима видели своју шансу, посебно због више гласова „против“ у великим градовима попут Београда, Ниша или Новог Сада. Такође, странке крајње и популистичке деснице су добиле значајан медијски простор током референдумске кампање. Посматрачке мисије су изнеле бројне критике на квалитет референдумског процеса, а по први пут грађани са Косова нису могли да гласају у својим местима већ у неколико рубних општина на територији уже Србије.

РАТ У УКРАЈИНИ

Украјина је као тема била присутна у српској јавности кроз неколико питања која су исказивала одређене сличности између две државе – она су отворена кроз наратив о сличностима између петооктобарске и наранцасте револуције, да би се касније претворила у поређења линија подела које постоје у два транзициона друштва. Поређења су ојачана након 2014. године, када долази до сукоба у Украјини који резултирају стварањем две међународно непризнате републике у југоисточној Украјини и руском анексијом Крима, чиме се усложњава питање руског става о Косову и Метохији. Србија је након 2014. године више пута изразила своју подршку територијалном интегритету Украјине, што није изазвало негативне реакције Москве.

Ипак, након почетка руске агресије на Украјину, крајем фебруара 2022. године ситуација се драматично преокренула јер је, за разлику од кризе након анексије Крима, одговор западних држава био много другачији. Већ у прве две-три недеље рата је дошло до суспензије Русије из бројних организација, а Европска унија је започела увођење санкција. Све ово се у значајној мери рефлектовало и на изборни контекст у Србији и то на више нивоа.

Први ниво се тицао самог разумевања конфликта. За разлику од Запада где је преовладала идеја да је Русија извршила агресију на Украјину, у српским медијима се врло често користила руска формулација о „специјалној војној интервенцији“. На ову дебату се ослањала и расправа о узроцима конфликта, те његовим ширим коренима (нпр. сукоб НАТО и Русије). У српском контексту се

питање испреплетало са ратом на Косову и питањима да ли је на Србију извршена агресија, те зашто тада међународна заједница није била на страни Србије, као што данас подржава Украјину. Због снажног про-руског и анти-западног сентимента део јавности се сврстао на руску страну, па је почетком конфликта одржан и митинг подршке Русији, а руски симболи рата попут латиничких слова З и В су често видљиви.

Други ниво политичких последица се тицао спољнополитичког опредељења Србије – иако Србија има статус кандидата за чланство у ЕУ, један од значајних проблема је хармонизација њене спољне политике, најчешће у односу на став према Русији и Кини. У ситуацији када је ЕУ увела свеобухватне санкције против Русије, могућност Србије да одржава „четири стуба спољне политике“, као и да балансира између Русије и Запада је значајно смањена. Очекивано, на Србију је извршен притисак да хармонизује спољну политику, тј. да уведе санкције Русији, али је предизборни контекст био довољан изговор да се иницијални напади одбију и да влада добије на времену. Важан гест у овом контексту је било гласање Србије за резолуцију УН којом се осуђује руска агресија на Украјину, чиме је делимично умањен притисак.

Сви ови елементи, али и планетарна фокусираност на сукоб у Украјини су у великој мери обликовали изборни контекст. У ужем смислу, однос према Русији је на тест ставио спољнополитичку тактику Србије. Странке крајње деснице су наставиле свој референдумски талас и изнеле захтеве да се не уводе никакве санкције Русији. С друге стране, странке про-европске оријентације су осудиле руску агресију на Украјину, али иницијално нису заговарале увођење санкције уз различита објашњења – најчешће да санкције погађају обичан народ и да смо ми били жртве санкција, а не режим на које су биле усмерене. Део аналитичара је ово тумачио као предизборно улагивање већинском јавном мњењу Србије, а власт је одсуство унутрашњег притиска искористила да заузме уобичајену центристичку позицију.

Ипак, за изборни контекст је најважнији био трећи ниво сукоба који се односи на економске последице рата. Западне санкције су примарно усмерене на руски извоз енергената, што је довело до раста (или страха од раста) цена енергената и могуће инфлације, али и несташице основних прехранбених намирница које се увозе из Русије и Украјине. СНС је због тога фокус кампање променио у ходу и нагласак ставио на питање стабилности и способност власти да обезбеди довољно хране и енергената за грађане. Вести

о несташицама у западној Европи су само ојачавале овај приступ, а избегавање питања увођења санкција од стране највећег броја странака је додатно оснажило нагласак на економији на уштрб спољне политике. Оно што је деловало као велика предизборна олуја и проблем за СНС, претворило се у своју супротност, макар гледано у краткорочном периоду.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА: СИНЕРГИЈСКИ ЕФЕКТИ И УТИЦАЈ НА СТАРЕ ТЕМЕ

Изборни контекст се наравно не може ограничити на ових пет процеса и њихове последице. Сваку изборну кампању карактеришу и већ успостављене теме и линије политичких подела, без обзира на неке специфичности. Ипак, теза овог текста је да су процеси које смо описали у великој мери обликовали саму кампању чинећи је једном од најнеобичнијих од настанка вишепартизма у Србији.

У овом тексту смо анализирали пет процеса и покушали да размотримо на који начин су утицали на изборни процес и да ли утицали на партијски систем – да ли је ојачана или умањена асиметрија између странака власти и опозиције, да ли су се јасније профилисале неке идеолошке и тактичке линије, те да ли нам је након избора 2022. лакше да разумемо даље правце развоја политичке сцене у Србији.

Прво, идеолошка и програмска недефинисаност странака власти, а пре свега СНС, додатно је ојачана великим питањима која су у други план потиснула уобичајене изборне теме. Начин на који је СНС одговорила на пандемију, али и на рат у Украјини, кроз наглашавање економије и економске стабилности на супрот здравствених или спољно-политичких политика ојачава центристичку и свеобухватну позицију ове странке која је покушала да пошаље поруке прихватљиве што ширем делу бирачког тела. СНС је, као што је већ уобичајено у примерима других владајућих популистичких странака у Европи (Abertazzi 2009), користила и приступ интерног плурализма и „сукоба” унутар владе и саме странке, при чему одређени министри играју одређене идеолошке улоге (нпр. про-западне и про-руске позиције), како би олакшала слање контрадикторних порука.

Чињеница да водећа опозициона групација, коалиција Уједињени за победу Србије, у односу на ове две теме није имала јасно изражен супротан став, олакшала је позицију СНС, али и перцепцију да између странака нема важних идеолошких разлика.

Наравно, десничарске странке су искористиле све понуђене шансе између избора 2020. и 2022. да јасно кажу свој став и да га актуелизују кроз већину од процеса које анализирамо. Такође, СПС је парцијални изузетак у односу на питање увођења санкција Русији, о чему је Вучић говорио и након референдума и након изборне ноћи.

Друго, бојкот опозиција је у периоду између два изборна циклуса наставила са дефанзивним деловањем. Након релативно пасивног бојкота, опозиција није успела да искористи моментум и да покуша да оспори легитимитет поретка и институција. Затим су уследили преговори о изборним условима у којима европски представници нису пружили очекивану подршку, па је процес доживео неуспех, што је резултирало повлачењем странака из преговора. Ово је негативно утицало и на бираче ових странака јер је питање демократије и слободе медија једна од ретких тема око које су се окупљале опозиционе присталице и због којих су биле спремне да се активирају. Наравно, владајуће странке су креирањем „скупштинских“ преговора додатно дале на значају десничарским странкама и подигли им видљивост, те умањили значај „европских“ преговора. Тренд повлачења и неучествовања се продужио и током референдумске кампање, с изузетком неколико актера (пре свега Не давимо Београд) који су покушали да искористе медијски простор.

На овај контекст, у коме се налазила опозиција, наслонила су се и два протестна таласа (протести против епидемиолошких мера и еколошки протести), током којих се поново отворила расправа о улози опозиционих странака и односу грађанских протеста и (старих) странака; опет, и овде су странке коалиције Морамо имале нешто другачији положај у односу на странке из коалиције Уједињени за победу Србије. Све ово је у значајној мери ограничавало ентузијазам и потенцијал са којим је коалиција око ССП ушла у изборну трку као главни изазивач СНС.

Треће, иако су скоро три године трајали различити преговори око изборних услова јасно је да није било суштинских промена. Неке мање измене јесу усвојене, али је неравноправност између актера остала темељна карактеристика избора у Србији. Изборни резултат враћа опозицију у институције и смањује лагодност владања СНС и СПС, што је нарочито очигледно на нивоу београдске скупштине где постоји танка већина. Уколико би опозиција искористила овај освојени простор и буџетске ресурсе које ће имати на располагању, можемо очекивати да наредни избори буду компетитивнији од ових, нарочито јер је реч о изборима којима ће резултат бити неизванстан (нпр. избори у централним београдским општинама).

Дакле, избори 2022. нису донели драматичне промене на политичкој сцени Србије. Изборни резултати показују одређене трендове али би свакако требало бити опрезан у оценама да је Србију заплуснуо талас радикалне деснице или да су социјалисти трајно преокренули тренда опадања гласова. Такође, распоред мандата међу странкама коалиције Уједињени за победу Србије не одговара снази појединачних странака.

Гледано из перспективе великих тема, ни ту није било значајних промена. Европске интеграције су значајно успорене, али делује да је рат у Украјини донео одређене импулсе за рестартовање процеса. Уколико до рестарта дође, питање је шта ће бити последице за Србију, уколико се спољно-политичка позиција не буде значајно променила. На исти начин се може разматрати и питање Косова – преговори вођени последњих година нису донели значајније резултате, а појављују се и нови проблеми који изазивају тензије попут питања регистарских таблица и докумената за прелазак административне линије између Србије и Косова. Важна промена је да се референдум и избори нису организовали на територији Косова, већ су грађани могли да гласају у рубним општинама уже Србије. Ипак, ни једна од ове две некада темељне теме наших избора није играла важну улогу и изборној кампањи.

Сумарно гледано утисак је да упркос преговорима, тензијама, протестима и сукобима, као и великим очекивањима, избори 2022. нису донели значајну промену у политички живот Србије. Велики међународни потреси и кризе нису подстакли тематско и идеолошко сукобљавање партија већ су ојачали центрипеталне тенденције и наратив владајуће странке о значају стабилности и извесности. То је с једне стране логична последица доминантног положаја који напредњаци имају, али и показатељ да само странке крајње деснице имају стабилну идеолошку позицију, док је преостале опозиционе странке и даље траже.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Albertazzi, Daniele. 2009. "Reconciling 'Voice' and 'Exit': Swiss and Italian Populists in Power." *Politics* 29 (1): 1-10. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9256.2008.01332.x>
- Bieber, Florian. 2018. "Patterns of Competitive Authoritarianism in the Western Balkans." *East European Politics* 34 (3): 337–354. <https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1490272>

- Freedom House. 2020. Serbia: Freedom in the World. Washington, DC: Freedom House.
- Jovanović, Milan. 2020. „Snižavanje izbornog praga – motivi i posledice.“ U *Dijalog o izborima 2020*, ur. Dejan Milenković, 89-106. Beograd: Fakultet političkih nauka
- Levitsky, Steven and Lucan Way. 2020. “The New Competitive Authoritarianism.“ *Journal of Democracy* 31 (1): 51–65.
- Lončar, Jelena i Dušan Spasojević. 2022. „Bukom protiv diktature: borba za simboličko predstavljanje.“ *Sociologija* 64 (2): 227-247. DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC2202227L>
- Olson, M. David. 1998. “Party Formation and Party System Consolidation in the New Democracies of Central Europe.“ *Political Studies* 66: 432–464.
- Petrović, Valentina. 2020. „Threats to democracy: measures taken by right-wing populist regimes during the Covid19 crisis in Eastern Europe.“ *Političke perspektive* 10 (2-3): 51-67. <https://doi.org/10.20901/pp.10.2-3.03>
- Pešić, Jelena. 2017. „Politička participacija učesnika protesta protiv diktature.“ *Sociologija* 59 (4): 452-475. doi: <https://doi.org/10.2298/SOC1704452P>
- Sitter, Nick. 2002. “Cleavages, Party Strategy and Party System Change in Europe, East and West.“ *Perspectives on European Politics and Society* 3 (3): 425–451.
- Spasojević, Dušan. 2020. „Bojkot izbora kao uzrok parcijalnog rasepa u Srbiji.“ U *Dijalog o izborima 2020*, ur. Dejan Milenković, 59-87. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Spasojević, Dušan. 2021. “Two and a Half Crises: Serbian Institutional Design as the Cause of Democratic Declines.“ *Political Studies Review* (on-line first) DOI: 10.1177/14789299211056197
- Teravac, Tara. 2021. „Parlament Srbije.“ U *Podrivanje demokratije*, ur. Dušan Spasojević, 79-104 . Beograd: CRTA.
- Vuković, Danilo. 2021. „Vladavina prava u Srbiji.“ U *Podrivanje demokratije*, ur. Dušan Spasojević, 17-44. Beograd: CRTA.

Dušan Spasojević*

University of Belgrade - Faculty of Political
Sciences

OUT OF THE ORDINARY – POLITICAL
CONTEXT OF SERBIAN GENERAL
ELECTIONS IN 2022

Resume

This paper presents political and social context of general elections held in Serbia in April of 2022. In contrast to usual electoral processes in Serbia, this election was under strong influence of five significant and very specific processes: (1) boycott of parliamentary elections in 2020 and consequential round table negotiation on the improvement of electoral conditions; (2) ongoing Covid19 pandemic and its political consequences; (3) environmental protests in the autumn of 2021; (4) constitutional referendum in January of 2022 and (5) war in Ukraine which started in March of 2022. Boycott of elections and later negotiations reinforced already strong *regime cleavage* with limited impact of ideological differences. Although new developments, such as covid19 pandemic or war in Ukraine, introduced new issues on Sorbian political agenda, those issue have been so specific and caused almost no additional ideological and programmatic differentiation between parties. Constitutional referendum campaign held in January of 2022 was perceived as a prequel to electoral campaign, but since most actors remained passive during the campaign it led to very low turnout. All mentioned five processes additionally blurred political divisions and “hollowed out” the content of political competition, leading to another campaign predominantly determined by the positions on current Serbian president Vučić and his party.

Keywords: Serbia, Elections, party system, 2022

* E-mail: dusan.spasojevic@fpn.bg.ac.rs

** Овај рад је примљен 1. августа 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

ПРОМЕНЕ ИЗБОРНИХ ПРАВИЛА – НОВА РЕШЕЊА, КОРАК НАПРЕД?*

УДК 342.82(497.11)

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.2>

Прегледни рад

Маја Настић**

Правни факултет, Универзитет у Нишу

Сажетак

У раду се анализирају новине садржане у важећем изборном законодавству, усвојеном почетком године и примењеном на априлском изборима, с циљем да се утврди да ли новоусвојени изборни закони доприносе успостављању вишег степена демократичности и транспарентности изборног поступка. У фокусу су решења садржана првенствено у Закону о избору народних посланика, који је задржао статус централног изборног закона. Анализом су обухваћени следећи сегменти изборног законодавства: изборно право, изборна администрација, заштита изборног права, мере афирмативне акције и посматрање рада органа за спровођење избора. Изменом изборног закона проширена је основа за уживање изборног права. Структура изборне администрације допуњена је увођењем средњег нивоа, у виду локалних изборних комисија. Уведена су нова правна средства у односу на одлуке о именовану чланова изборних комисија, али је задржан постојећи облик деловања у сталном и проширеном саставу. Када је у питању заштита изборног права, постојећи

* Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја РС према уговору евиденциони број 451-03-68/2022-14/200120

** Имејл-адреса ауторке: maja@prafak.ni.ac.rs

систем надограђен је увођењем нових правних средстава. Мере афирмативне акције у погледу листа националних мањина сада долазе до изражаја и у фази кандидовања представника. Потпуна новина је регулисање положаја домаћих и страних посматрача. Међутим, доношење новог изборног закона, по први пут, није се одразило на суштинске елементе изборног система, који се тичу величине изборне јединице, начина кандидовања, типа изборне листе и изборне формуле за расподелу мандата. Наведени елементи остали су непромењени, иако се током две деценије примене, више пута указивало на неопходност њихове измене. Одсуство демократске политичке културе, недовољно познавање изборних правила од стране изборне администрације и одсуство одговорности према бирачима од стране главних актера изборног процеса остају главна препрека у спровођењу изборних правила.

Кључне речи: избори, изборно право, изборна администрација

УВОД

Полазећи од тога да се демократско конституисање политичких поредака и основних уставних институција заснива на изборима, несумњиво је да се они појављују као најзначајније учешће грађана у процесу политичког одлучивања. Избори омогућавају политичку партиципацију свих грађана, представљајући својеврстан индикатор демократије и мерило стабилности система. Метафорички, изборни системи јесу „шрафови, који држе тачкове демократије и омогућавају им да правилно функционишу“ (Farrell 2011, 2). Но, изборни системи су и најманипулативнији инструмент политике, који обликују страначки систем и утичу на одређивање представништва. Изборни систем је место где се сусрећу правни и политички систем, база на којој се изграђује парламентаризам и суштинска компонента приликом формирања владе.

Изборни систем односи се на скуп правила по којима се одвија изборни процес, као посебна врста политичког процеса. У изборном поступку неопходно је уредити када и како почиње, када

се завршава и какве су улоге његових учесника-бирача, политичких партија и органа за спровођење избора. Полазећи од значаја који избори имају, уобичајено је да се уставом постављају основни принципи изборног система, а да су детаљнија правила садржана у изборном законодавству. Због важности питања која уређују, изборни закони могу се доносити по посебном поступку, тако да имају статус квалификованих закона. У сваком случају, изборна правила треба да буду јасна и прецизна и да не остављају простор за арбитрарност. У погледу начина на који је изборна материја систематизована, можемо разликовати државе које имају јединствен изборни закон, који се примењује на свим изборима, и оне које имају посебно изборно законодавство за сваку институцију коју бирају. У контексту изборног законодавства важно је обезбедити стабилност. Правила која се често мењају, као и правила која нису довољно јасно дефинисана, могу да збуњују бираче и да их наведу на закључак да њихови гласови имају мало утицаја на резултат избора. Изборна правила, са друге стране, морају бити осетљива на промене које се дешавају око њих. Сартори упозорава да је мењати путем реформи увек тешко и када се једном утврди неки систем, они који имају користи од њега штите своје учвршћене интересе и чине све да би наставили да играју утакмицу по правилима на која су навикли (Sartori 2003,14).

Изборно законодавство у Србији никада није било хомогено. Основни изборни закон је Закон о избору народних посланика, који регулише област парламентарних избора. Председнички избори регулисани су Законом о избору председника Републике (*Zakon o izboru predsednika Republike 2022*). Спровођење локалних избора је утврђено Законом о локалним изборима (*Zakon o lokalnim izborima 2022*). Овим законима се, уз Закон о јединственом бирачком списку, уређује материјално и процесно право, као и правила изборне математике и изборне технике. Ови закони у формалном смислу представљају обичне законе, односно њихов поступак доношења није праћен посебном процедуром која би их чинила квалификованим законима.

Интензиван развој изборног законодавства започео је 1990. године обнављањем вишепартијског система под Уставом из 1990. Период од 1990. до 2000. године карактерише динамичан развој изборног законодавства обележен његовим честим изменама. Ове промене неретко су се спроводиле непосредно пре одржавања

избора и у одсуству сагласности опозиционих политичких партија (Рајванчић 1997, 53-55).¹

Одмах након петооктобарских промена, одлазећа Скупштина усваја нови изборни закон. Реч је о Закону о избору народних посланика и под њим започиње изборна ера, која је трајала чак 22 године. Иако је у питању закон који регулише област парламентарних избора, сматра се централним изборним законом. Овај закон је у претходне две деценије више пута промењен, али тако да су његове кључне компоненте остале фиксирание.² Коригован је систем добијања мандата, карактер посланичког мандата, а уведене су и мере афирмативне акције ради олакшане политичке партиципације мање заступљеног пола и припадника националних мањина. Пред изборе 2020. године, изборни закон је промењен тако што је изборни цензус смањен са 5% на 3%, како би се минимизирали ефекти најављеног бојкота опозиције. Питање промене изборног закона поново је доспело у жижу политичке агенде након ових избора, који су дали монолитну структуру парламента без опозиције. Дијалог власти и опозиције, започет у лето 2019. године, настављен је 2021. године кроз два паралелна међупартијска преговарачка процеса.³ Крајњи исход оваквог дијалога је усвајање „пакета“ изборних закона⁴ још једном од стране „одлазеће“ Народне скупштина непуна два месеца пре него што ће избори бити одржани.⁵

Намера нам је да у раду одговоримо на следећа питања: Да ли новоусвојени законски оквир доприноси унапређењу изборног система? Да ли су и у којој мери измењени базични елементи изборног система? Да ли обезбеђује ефективне механизме и правне

1 Изузетак су измене изборног закона извршене пред изборе 1992. године, када је након притисака опозиције, уведен пропорционални изборни систем са девет изборних јединица. Међутим, овако постигнути договор је прекршен приликом доношења Закона о изборним јединицама 22.7.1997. Закон је донет три дана пре доношење одлуке о расписивању избора и непуна два месеца пре одржавања избора (21.9).

2 То се односи на величину изборне јединице, тип изборног система и формулу за расподелу мандата.

3 Један се одвијао уз посредовање Европског парламента (ЕП), а други под патронатом Народне скупштине. Два паралелна међупартијска дијалога вођена под окриљем Народне скупштине окончана су усвајањем Мера за унапређење спровођења изборног процеса које су предложили кофасилитатори током међустраничног дијалога уз посредовање ЕП и Споразум о унапређењу услова за одржавање избора, који су потписали чланови Радне групе за међустранични дијалог без страниг посредовања. Више о томе: (Pastor 2022, 10).

4 То се односи на: Закон о избору народних посланика, Закон о избору председника Републике, Закон о локалним изборима; сви објављени у Сл. гласнику бр. 14/2022, ступили на снагу 8.2.2022. године, односно наредног дана у односу на дан објављивања.

5 Наиме, 3.4.2022. године одржани су парламентарни, председнички и локални избори у 14 локалних самоуправа, укључујући град Београд.

лекове ради остваривања изборног права? Да ли проширивање временског оквира за подношење приговора и жалби доприноси унапређењу заштите изборног права? Да ли и у којој мери су у наведеним правилима имплементирани препоруке ОЕБС-а?

ИЗБОРНО ПРАВО

Изборно право, као основно политичко право, садржано је у другом делу Устава, у оквиру каталога људских права и слобода. Сваки пунолетан, пословно способан држављанин Републике Србије има право да бира и да буде биран (Ustav Republike Srbije 2006 čl. 52). Законом о избору народних посланика ова уставна одредба разрађена је у том смислу да се изборно право признаје пунолетном држављанину Републике Србије, над којим није продужено родитељско право, односно који није лишен пословне способности.⁶ То значи да лице делимично лишено пословне способности може да ужива изборно право, ако суд решењем о делимичном лишењу пословне способности није утврдио да је неспособно да врши изборно право. Оваквим решењем се уводи индивидуални приступ и судска процена вршења изборног права. Тиме ове особе нису више по аутоматизму искључене из бирачке евиденције. Степованање пословне способности, који иначе познаје Породични закон и Закон о ванпарничном поступку, пренето је на терен изборног права, што је у складу са савременим трендовима да се пословна способност посматра одвојено од бирачке способности. Сваки проблем са менталним здрављем не мора резултирати искључењем из изборног поступка.

Питање повезаности пословне способности и бирачког права актуелизовано је поводом пресуде у предмету *Alajos Kiss v. Hungary* (ЕCHR, 38832/06). Када је у питању Србија, у предмету *Салонтаји Дробњак* (ЕCHR, 36500/05), Европски суд је указао на неадекватна решења и праксу у погледу лишења пословне способности и стављања особе под старатељство (Nastić 2015, 150). У том смислу, усвојене су измене закона који уређује ванпарнични поступак. Наведеном изменом изборног закона проширена је основа за уживање бирачког права, и усвојена је препорука ОДХИР да „законодавство треба ускладити са циљевима Конвенције УН о правима особа са инвалидитетом, уклањањем свих ограничења бирачког права по основу интелектуалних тешкоћа или психосоцијалног инвалидитета“

6 Идентична одредба садржана је у чл. 3 Закона о избору председника Републике и чл. 3 Закона о локалним изборима.

(OEBS 2020).

Када говоримо о условима за уживање изборног права, подсетићемо да изборни закон не прописује пребивалиште као такво, али, у пракси, укључивање у јединствени бирачки списак је могуће само на основу пребивалишта. То је посебно проблематично у ситуацијама када је бирачу стална адреса избрисана из регистра сталног пребивалишта из било ког разлога, а што има за директну последицу брисање из бирачког списка.⁷ Поред вишедеценијског проблема са недовољно ажурираним бирачким списковима,⁸ оваква околност додатно ствара забринутост у погледу тачности бирачког списка и доводи до тога да неки бирачи буду неоправдано лишени бирачког права (Međunarodna misija za posmatranje izbora Republika Srbija 2022).

ИЗБОРНА АДМИНИСТРАЦИЈА

Спровођење избора за народне посланике и председника Републике, сходно решењима у новом изборном законодавству, поверено је тростепеној изборној администрацији: Републичкој изборној комисији (РИК), локалним изборним комисијама (ЛИК) и бирачким одборима (БО). Увођењем локалних изборних комисија успостављен је средњи ниво администрације, чиме је испуњена једна од „најстаријих“ препорука ОЕБС/КДИЈП, која датира из 2000. године. Овакво решење би требало да смањи логистичке проблеме и да омогући виши степен политичког плурализма пружањем вишестраначке заступљености на свим нивоима изборне администрације.

Нови изборни закон задржава централну надлежност РИК-а у спровођењу избора који се одржавају на републичком нивоу, почев од њиховог расписивања до утврђивања и објављивања резултата избора и броја мандата који припадају свакој изборној листи. Законски оквир добила је нормативна делатност РИК-а, која се односи на доношење упутстава за спровођење избора, објављивање роковника за вршење изборних радњи, прописивање образаца за спровођење изборних радњи, али и праћење и давање мишљења у вези са применом овог закона. Наглашена је едукативна улога РИК-а, у смислу њене обавезе да информише и едукује бираче о начину

7 Према подацима МУП од 2011. године за 43.907 људи полиција је утврдила да ти грађани не бораве на адресама, на којима су прописани, и они су одјављени са тих адреса. То је последично довело и до брисања из бирачког списка. Извор: (Međunarodna misija za posmatranje izbora 2022).

8 Овде се посебно истиче континуирана појава уписа преминулих особа у ЈБС.

остваривања изборног права, спроводи програм обуке чланова и заменика чланова локалних изборних комисија и бирачких одбора, саставља и објављује приручник за практичну примену правила. Задржана је њена досадашња улога у заштити изборног права, али се новина односи на начин објављивања одлука. Наиме, прописано је да се одлуке РИК-а морају без одлагања, а најкасније у року од 24 часа од завршетка седнице, објавити на веб презентацији, док се у Службеном гласнику објављују када је то предвиђено законом. РИК је добио и ново овлашћење које се односи на прекид изборних радњи. РИК по службеној дужности доноси решење о прекиду изборних радњи када није могуће спровести изборе или је то знатно отежано услед ратног или ванредног стања или проглашене ванредне ситуације за територију Републике Србије (ZINP čl. 124).

РИК је задржала право да прописује облик и изглед гласачких листића, начин и контролу њиховог штампања, али су сада ова правила врло детаљно регулисана. У том смислу, посебно ћемо поменути још једно ново правно средство. Наиме, против одлуке да се представнику проглашене изборне листе и представнику посматрача ускрати право на надзор над штампањем гласачких листића, односно право на посматрање примопредаје гласачких листића, посматрач, односно подносилац проглашене изборне листе чијем представнику је то право ускраћено може поднети приговор РИК-у у року од 48 часова (ZINP čl. 49).

У погледу састава РИК-а задржана су постојећа правила. РИК у сталном саставу чине председник, 16 чланова, заменик председника и 16 заменика чланова, које именује Народна скупштина.⁹ Законом је сада утврђено да се чланови и заменици чланова РИК-а у сталном саставу именују на предлог посланичких група сразмерно њиховој заступљености у укупном броју народних посланика који припадају посланичким групама (ZINP čl. 18). Ниједна посланичка група не може да предложи више од половине чланова РИК-а у сталном саставу.¹⁰ Овакво решење треба да обезбеди да ниједна политичка организација или коалиција странака не може да има више од половине чланова, зарад обезбеђивања одговарајуће политичке равнотеже. Новина је и могућност изјављивање жалбе против

9 Само за изборе одржане 2022. стални састав РИК-а је проширен на 23 члана, укључујући шест које су предложиле ванпарламентарне партије.

10 Посланичка група која има више од половине од укупног броја народних посланика предлаже председника, заменика председника, седам чланова и седам заменика чланова РИК у сталном саставу, док преостале чланове и заменике чланова у сталном саставу предлажу остале посланичке групе сразмерно њиховој заступљености у укупном броју народних посланика који припадају посланичким групама (ZINP čl. 18 st. 3).

одлуке о именовану члана и заменика члана РИК-а у сталном саставу (ZINP чл. 20). Активно процесно легитимисани су сваки подносилац изборне листе која је освојила мандате у постојећем сазиву Народне скупштине и сваки бирач. Жалба се може изјавити у року од седам дана од објављивања одлуке у „Службеном гласнику Републике Србије“ и по њој одлучује Управни суд, такође, у року од седам дана. Проширени састав РИК-а, као и до сада, чине чланови које предлажу подносиоци проглашене изборне листе. Но, новина је да против решења о именовану члана и заменика члана РИК-а у проширеном саставу може поднети приговор РИК-у у року од 48 часова од објављивања решења. Активно процесно легитимисани су подносилац проглашене изборне листе, регистрована политичка странка и бирач. Уколико је одбијен или одбачен предлог за именовање члана и заменика члана РИК у проширеном саставу, подносилац предлога може поднети приговор у року од 48 часова од објављивања тог решења на веб презентацији РИК-а (ZINP чл. 23). Истовремено, закон утврђује да се одлука органа за спровођење избора не може оспоравати на основу тога што орган није одлучивао у прописаном саставу, ако није било благовремено поднето прописано правно средство којим је оспорен његов састав (ZINP чл. 14 st. 3). Ова правна средства доступна су и у погледу именовања осталих органа за спровођење избора, локалних изборних комисија и бирачких одбора.

Локалне изборне комисије, као нови орган за спровођење избора, су општинске изборне комисије, градске изборне комисије и комисије градских општина Града Београда (ZINP чл. 27). Надлежности ЛИК-а односе на организовање техничке припреме за изборе; она прима изборни материјал од РИК и предаје га бирачким одборима, а по завршетку гласања преузима изборни материјал од бирачких одбора. ЛИК именује и разрешава чланове органа за спровођење избора, одређује бирачка места, доноси збирни извештај о резултатима гласања са бирачких места на њеној територији. ЛИК пружа подршку бирачима приликом спровођења гласања и још важније одлучује о захтевима за поништавање гласања на бирачком месту због неправилности током спровођења гласања (ZINP чл. 32).

Локална изборна комисија има стални и проширени састав. Број чланова изборне комисије у сталном саставу зависи од броја уписаних бирача у јединици локалне самоуправе. Чланови и заменици чланова у сталном саставу именују се на предлог одборничких група сразмерно њиховој заступљености у укупном броју одборника који припадају одборничким групама, тако да ниједна одборничка група не може да предложи више од половине чланова и заменика чланова.

Ако на дан када је одлука о расписивању избора ступила на снагу, у скупштини града, односно општине, не постоји ЛИК, њен стални састав одредиће РИК, али на предлог посланичких група сразмерно њиховој заступљености у Народној скупштини.¹¹ Ако посланичка група не достави благовремено наведени предлог, РИК ће чланове ЛИК-а именовати на предлог начелника управног округа (ZINP čl. 29 st. 2). Овакво решење води томе да ће то вероватно бити особе блиске владајућој већини (Marković 2022, 191).

Значајно овлашћење којим ЛИК располаже односи се на поништавање гласања на бирачком месту по службеној дужности.¹² Против овог решења ЛИК-а подносилац проглашене изборне листе и бирач који је уписан у извод из бирачког списка на том бирачком месту, могу поднети приговор РИК-у у року од 72 часа од објављивања тог решења.

РИК може да врши надзор над радом локалних изборних комисија по службеној дужности и може да поништи њихову одлуку донету супротно одредбама закона (ZINP čl. 24. st. 2). С друге стране, када се спроводе локални избори, искључена је било каква улога РИК-а, и главну одговорност за њихово спровођење имају локалне изборне комисије. То значи да се локални избори и даље одвијају без икаквог централног тела. Овим се ствара могућност да дође до неуједначености у примени изборних правила, а указује се и на недостатак надзора над поступком спровођења локалних избора (OEBS 2002).

Одредбе о бирачким одборима у новом изборном закону су значајно обимније у односу на раније. Законом је детаљно регулисано именовање и трајање функције члана и заменика члана бирачког одбора, мерила и предлог за именовање чланова БО у сталном и проширеном саставу, укључујући и приговор против решења о именовању члана и заменика члана БО. Углавном, ради се о решењима која су раније имала подзаконски ранг и која се дуго практично примењују. Бирачки одбор је и даље задужен за утврђивање резултата гласања на бирачком месту. Поступак утврђивања резултата гласања, разликовање неважећих од важећих

11 У стални састав ЛИК-а у том случају улазе председник, шест чланова и њихови заменици.

12 ЛИК доноси решење којим се поништава гласање на бирачком месту ако утврди:

- 1) Да је број гласачких листића у гласачкој кутији већи до броја бирача који су изашли на изборе;
- 2) Да је бирачки одбор омогућио да гласа лице које није уписано у извод из бирачког списка;
- 3) Да у гласачкој кутији нема контролног листа, односно да контролни лист није попуњен или да га није потписао први бирач и бар један члан бирачког одбора;
- 4) Да је збир броја неупотребљених гласачких листића и броја гласачких листића у гласачкој кутији већи од броја гласачких листића које је примио бирачки одбор.

гласачких листића, садржина записника о раду бирачког одбора, сада је детаљно уређена законом. Посебна јемства утврђена су за представнике опозиционе изборне листе у бирачком одбору.¹³

Улога изборне администрације посебно је важна приликом утврђивања резултата избора. У том смислу одредбе у изборном закону су минуциозне. Посебна пажња посвећена је контроли записника о раду бирачког одбора, поступању са лаким грешкама, поступању са тешким грешкама, утврђено је када и под којим условим члан и заменик члана РИК има право да врши контролу записника о раду бирачког одбора, а конституисано је и ново правно средство, захтев за контролу записника о раду бирачког одбора по узорку (ZINP чл. 112). Закон, такође, сада прави разлику између збирног извештаја о гласању, које утврђује ЛИК у року од 96 часова од затварања бирачких места, и укупног извештаја о резултатима избора које утврђује РИК у року од 96 часова од затварања бирачких места за сва бирачка места.

Имајући у виду ова законодавна решења, јасно је да она не познају сталну професионалну изборну администрацију која би спроводила све радње у изборном поступку, почев од евиденције бирача, преко организовања и спровођења изборног процеса, финансирања, праћења медија до усавршавања изборног процеса (Dimitrijević 2020, 7). Стога, сасвим је оправдано питање да ли новоусвојена решења обезбеђују правну сигурност, равноправност свих учесника избора и да ли доприносе праведној пропорционалној представљености (Pastor 2022, 18).

МЕРЕ АФИРМАТИВНЕ АКЦИЈЕ

Афирмативна акција подразумева сет политика и практичних мера који фаворизује групе (углавном етничке групе и жене) које су историјски искусиле штету (Ђурић 2007, 8).

Када говоримо о остваривању изборних права жена, нови

13 Сходно чл. 107 ЗИНП, члан, односно заменик члана бирачког одбора који је именован на предлог опозиционе изборне листе има право да буде укључен у све активности бирачког одбора, а нарочито да учествује у примопредаји изборног материјала, разврставању и пребројавању гласачких листића, попуњавању записника о раду бирачког одбора приликом примопредаје изборног материјала. Председник бирачког одбора дужан је да подстиче чланове и заменике чланова бирачког одбора који су именовани на предлог опозиционе изборне листе да посебно провере одређене изборне радње, као што су: контрола исправности гласачке кутије, разврставање гласачких листића на важеће и неважеће и пребројавање гласова које су добиле изборне листе. Када се одређују повереници бирачког одбора за спровођење гласања ван бирачког места најмање један повереник мора бити представник опозиционе изборне листе (ZINP чл. 107).

изборни закон задржава решење уведено изменама из 2020. године, које подразумева да на изборној листи мора бити најмање 40% припадника мање заступљеног пола. Уколико приликом састављања изборне листе нису поштована, између осталог, законска правила о заступљености полова, РИК ће одбити да прогласи изборну листу. Нови изборни закон бави се и питањем заступљености полова у РИК у сталном саставу, што је значајан корак напред. Закон јасно дефинише број припадника једног и другог пола који треба да буду заступљени у сталном саставу РИК-а, у зависности од тога колико лица посланичка група може предложити.¹⁴ Закон о локалним изборима, у оквиру општих правила о предлагању чланова и заменика чланова у органе за спровођење локалних избора, садржи сличну одредбу. Наиме, када овлашћени предлагачи предлажу чланове и заменике чланова у ове органе, треба да воде рачуна о уравнотеженој заступљености полова, али и о потреби да се особе са инвалидитетом укључе у спровођење изборног поступка (Zakon o lokalnim izborima, čl. 13). Посматрачи OEBS/ODHIR у својим извештајима бавили су се учешћем жена у изборној администрацији. Они су запазили да у саставу бирачких одбора жене чине просечно једну трећину, уз изражене разлике између различитих делова земље. У том смислу, заступљеност жена у овим телима, по оцени OEBS/ODHIR, креће се од 80% у Војводини до 20% у Јужној Србији. Верујемо да ће оваква решења допринети балансираној полној структури органа за спровођење избора.

Ново изборно законодавство доноси низ новина на пољу олакшане политичке партиципације припадника националних мањина. Мера афирмативне акције изражена је у чињеници да је за проглашење изборне листе националне мањине потребно доставити 5.000 оверених изјава бирача, уместо до тада тражених 10.000 потписа. Слична одредба садржана је и у Закону о локалним изборима.¹⁵

14 Посланичка група којој припада право да предложи два лица у стални састав РИК дужна је да предложи по једног припадника оба пола. Посланичка група којој припада право да предложи три лица дужна је да предложи два припадника једног пола и једног припадника другог пола. Уколико посланичка група располаже правом да предложи четири лица онда је дужна да предложи по два припадника оба пола. У случају да тај број лица износи пет, дужна је да предложи три припадника једног пола и два припадника другог пола. Предлог посланичке групе којој припада право да предложи више од пет лица у стални састав РИК мора да садржи најмање 40% припадника мање заступљеног пола међу предложеним лицима (ZINP čl. 19).

15 Изборна комисија може прогласити изборну листу националне мањине ако подносилац изборне листе достави број изјава бирача који је двоструко мањи од броја који се тражи по општим правилима овог закона (Zakon o lokalnim izborima čl. 77)

Изборном листом националне мањине сматра се она изборна листа за коју је изборна комисија утврдила да је основни циљ њеног подношења представљање и заступање интереса националне мањине, као и заштита и побољшање права припадника националне мањине, у складу са међународним правним стандардима (ZINP čl. 139). Изборну листу националне мањине може поднети само политичка странка националне мањине или коалиција ових странака и, на њихов предлог, изборна комисија утврђује да ли ће она имати положај листе националне мањине. Недостатак оваквог решења јесте непостојање прецизних критеријума према којима се са сигурношћу може утврдити да је у питању листа националне мањине. Надлежни национални савет националне мањине може бити консултован о томе, али коначну одлуку доноси изборна комисија. Мишљење националног савета о статусу националне мањине могло би да има обавезујући карактер, посебно ако имамо у виду да је ово тело уставног ранга (Pastor 2022, 24). Тиме би се избегло увођење додатних услова за признавање статуса националних мањина, која превазилазе постојећи нормативни оквир, а које је изборна комисија рада да уводи. Наиме, РИК је одбијао да прогласи листу националне мањине јер (сви) кандидати нису уписани у посебан бирачки списак националних мањина (ПБС), сматрајући да основни циљ такве листе није представљање и заступање интереса дате националне мањине.¹⁶ Међутим, по налажењу Управног суда овакав закључак није прихватљив, имајући у виду да околност уписа у ПБС представља само услов за изборе у национални савет. Став Управног суда је да за статус националне мањине није нужно да су припадници националне мањине изабрали свој национални савет, већ свој идентитет могу да испоље и на други начин.¹⁷

У погледу расподеле мандата, изборне листе националних мањина задржале су право да у томе учествују и када освоје мање од 3% гласова бирача који су гласали. Када се расподељују мандати применом система највећег количника, количници изборних листа националних мањина које су освојила мање од 3% гласова се увећавају за 35%. Ово правило је први пут уведено изменама изборног законодавства 2020. године и примењивало се и на листе које су прешле изборни цензус. До тада, више година на снази је било решење које је захтевало да изборне листе националних мањина пређу „природни праг“, односно освоје број гласова потребан за освајање (бар) једног посланичког места. Новина у важећем

16 Rešenje 02 broj 013712/22 od 19.3.2022.

17 Presuda Upravnog suda 18 UŽ 31/22 od 25. 03. 2022.

законодавству јесте да се за 35% увећавају (само) количници изборних листа које су освојила мање од 3% гласова. Овакво правило отворило је бројна питања, првенствено да ли се тиме нарушава једнакост и дискриминишу грађани који не припадају националним мањина (Ђурић 2020, 38). Чак и када се увећање од 35% односи само на листе националних мањина које нису добиле 3% гласова, могућност дискриминације није анулирана јер се „услед снижења општег бирачког права смањује број расутих гласова“, који представљају „резервоар“ за расподелу мандата листа националних мањина (Ђурић 2020, 592).

Како би се избегло да се неке листе декларишу као мањинске, са првенственим циљем да користе мере афирмативне акције, закон садржи изричиту одредбу о забрани изигравања закона (*fraus legis*), којом се прописују услови под којима предлог за утврђивање положаја изборне листе националне мањине треба да буде одбијен. Поменућемо и да је законом утврђено да се у општини и граду у којима је на дан расписивања избора у службеној употреби језик националне мањине, израђује се и збирна изборна листа на језику и писму те мањине, поред збирне изборне листе на српском језику (ZINP чл. 83, Закон о локалним изборима чл. 44 ст. 4).

ЗАШТИТА ИЗБОРНОГ ПРАВА

Заштита изборног права је предмет посебне главе у изборном законодавству, као што је и до сада био случај, али је структура правних средстава сада модификована. У ширем смислу, од значаја су одредбе закона, којим се утврђују резултати гласања на бирачком месту, јер су њима конституисана нека нова правна средства. Стога ће и ове одредбе бити предмет анализе. Истовремено, у погледу заштите изборног права сада се уочавају разлике у решењима садржаним у Закону о избору народних посланика и Закону о локалним изборима.

Правна средства у спровођењу избора, које представља нови Закон о избору народних посланика, јесу захтев за поништавања гласања на бирачком месту, приговор и жалба. Захтев за поништавање гласања на бирачком месту је ново правно средство, а могу га поднети подносилац изборне листе или бирач у року од 72 часа од затварања бирачког места (ZINP чл. 148). Бирач овакав захтев може поднети само у погледу гласања на бирачком месту на којем је уписан у извод из бирачког списка и ако га је бирачки одбор неосновано спречио да гласа или му је на бирачком месту повређено право на слободно и тајно гласање. У погледу подносиоца изборних листа оваква

ограничења не важе, те они могу поднети захтева за поништавања гласања на било ком бирачком месту због неправилности током спровођења гласања. Законом је уређена садржина овог захтева, а по њему одлучује локална изборна комисија.¹⁸ Против решења којим је одбачен или одбијен захтев за поништавање гласања, може се поднети приговор РИК-у у року од 72 часа од објављивања решења. РИК по приговору одлучује такође у року од 72 часа (ZINP čl. 154).

У новом изборном закону задржани су приговор и жалба као правна средства заштите изборног права, али са значајним изменама. Сходно ранијим решењима, сваки бирач, кандидат и подносилац изборне листе располагају су правом подношења приговора због повреде изборног права у току избора или неправилности у поступку предлагања односно избора. У новом изборном закону, одредбе о приговору су структурисане тако да обухватају општа правила о праву на приговор (чл. 150), садржину приговора (чл. 151), рок за подношење (чл. 152), надлежност за одлучивање (чл. 153) Приговор може поднети подносилац проглашене изборне листе, као и политичка странка, посланичка група, кандидат за народног посланика, бирач и лице чије је име у називу изборне листе или подносиоца изборне листе у законом прописаним случајевима. Приговор се може поднети против донете одлуке, против предузете радње, али и због пропуштања да се донесе одлука, односно предузме радња у спровођењу избора. Приговор се не може поднети против одлуке, радње или пропуштања да се донесе одлука, односно предузме радња за које је предвиђено друго правно средство. Значајна новина је што је рок за изјављивање приговора продужен и износи 72 часа од објављивања одлуке, односно предузимања радње коју подносилац сматра неправилном. Задржана је надлежност РИК-а да одлучује по приговорима, али у продуженом року од 72 часа од пријема приговора. У оквиру овог рока РИК је дужна да објави решење о приговору на својој веб-презентацији. Дакле, временски оквир за подношење приговора је продужен; такође, нова решења треба да допринесу транспарентнијем раду изборне комисије.

Садржина приговора је сада предмет законског регулисања, те у том смислу, за приговор више не важи правило да је лишен било каквих формалности и да је довољно да садржи навод због неправилности. Ако је приговор неразумљив или непотпун, РИК доноси решење којим га одбацује. Приликом одлучивања о захтеву за поништавање гласања на бирачком месту и на одлучивање по приговору сходно се примењују одредбе закона којим се уређује

¹⁸ Осим када је у питању гласање о иностранству, када о томе одлучује РИК.

општи управни поступак (ZINP čl. 159).

Ако РИК усвоји приговор, поништава одлуку донету у спровођењу избора, односно радњу предузету у спровођењу избора. РИК располаже правом одлучивања у пуној јурисдикцији и уместо оспорене и поништене одлуке, може донети другу одлуку. Исто тако, када нађе да решење којим је одлучено о захтеву за поништавање гласања на бирачком месту треба поништити, РИК може мериторно одлучити по том захтеву ако природа ствари то дозвољава и ако утврђено чињенично стање пружа поуздан основ за то (ZINP čl. 155).

Приговори који се упућују Републичкој изборној комисији могу се, с обзиром на ток изборног процеса, сврстати у три категорије: 1. приговори који се подносе у фази припреме избора (пре одржавања избора): они се везују за процес кандидовања и утврђивање изборних листа пријављених странака или се приговори односе на састав радних група и бирачких одбора; 2. приговори који се односе на неправилности на бирачким местима (на дан избора) и 3. приговори који се односе на постизборне активности Републичке изборне комисије, односно тичу се Извештаја о резултатима избора.

Против збирног извештаја о резултатима гласања подносилац проглашене изборне листе и бирач који је уписан у бирачки списак на бирачком месту које се налази на територији ЛИК могу поднети приговор РИК у року од 72 часа од објављивања збирног извештаја на веб презентацији. РИК-у се може поднети приговор против укупног извештаја о резултатима избора. Правом подношења приговора располажу подносилац изборне листе и бирач у року од 72 часа од објављивања укупног извештаја на веб презентацији (ZINP čl. 121 st. 4).

Суд пружа заштиту изборном праву у поступку по жалби на одлуке РИК-а; задржана је надлежност Управног суда када су у питању избори на републичком нивоу. Жалба се може поднети против решења РИК-а којим је одбачен или одбијен приговор, или због тога што у прописаном року није донета одлука по приговору. То значи да више не важи правило, садржано у ранијем ЗИНП, да уколико РИК не донесе решење по приговору у законом утврђеном року, сматра се да је приговор усвојен (ZINP 2020 čl. 96 st. 3). „Ћутање управе“ више нема дејство усвајања захтева. Питање активне процесне легитимације за подношење жалбе регулисано је у зависности од тога да ли је приговор одбачен/одбијен или усвојен. Против решења РИК-а којим је приговор одбачен или одбијен, жалбу може поднети подносилац приговора. Против решења РИК, којим је усвојен приговор, жалбу могу поднети подносилац проглашене

изборне листе, подносилац изборне листе, политичка странка, посланичка група, кандидат за народног посланика, бирач и лице чије је име у називу изборне листе или подносиоца изборне листе, али под условом да је им је тиме што је усвојен приговор непосредно повређен правни интерес. Рок за жалбу, такође је очекивано продужен и износи 72 часа од објављивања решења, односно од истека рока у коме је требало да буде донета одлука по приговору. Управни суд доноси одлуку по жалби, такође, у року од 72 сата.

Ако Управни суд усвоји жалбу, он поништава одлуку донету у спровођењу избора, односно радњу предузету у спровођењу избора. Уколико Управни суд сматра да треба поништити одлуку против које је поднета жалба, он може мериторно одлучити по приговору ако природа ствари то дозвољава и ако утврђено чињенично стање пружа поуздан основ за то (ZINP čl. 158). Приликом одлучивања по жалби Управни суд сходно примењује одредбе закона којим се утврђује управни спор. Као и до сада, одлука донета у поступку по жалби је правноснажна и искључено је подношење ванредних правних средства предвиђених законом о управном спору. Ако Управни суд усвоји жалбу и поништи одлуку донету у спровођењу избора, односно радњу предузету у спровођењу избора, одговарајућа одлука се доноси, односно одговарајућа радња се предузима најкасније за десет дана од дана када је РИК примила одлуку Управног суда (ZINP čl. 158 st. 5).

Правна средства заштите изборног права у спровођењу локалних избора су приговор и жалба. Није предвиђен захтев за поништење гласања на бирачком месту, али је утврђено када изборна комисија поништава гласање на бирачком месту по службеној дужности (Zakon o lokalnim izborima čl. 56). Општа правила о приговору идентична су оним садржаним у Закону о избору народних посланика. Рок за подношење приговора и одлучивање по њему, такође, износи 72 часа. Но, највећа новина је у томе што по жалби на одлуке изборне комисије одлучује виши суд. Оваквим решењем искључена је надлежност Управног суда¹⁹ и отворено питање како ће се тој, потпуно новој, улози прилагодити виши суд.

19 Управни суд је привремено задржао надлежност да одлучује по жалби на решење изборне комисије на локалним изборима који су одржани 3.4.2022. године сходно чл. 98 Закона о локалним изборима.

ПОСМАТРАЊЕ РАДА ОРГАНА ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ИЗБОРА

Уважавајући препоруке из извештаја ОЕБЦ/КДИЉП изборно законодавство уводи одредбе о посматрању рада органа за спровођење избора. Закон препознаје домаће и стране посматраче. У својству домаћег посматрача може се појавити удружење регистровано у Републици Србији чији се циљеви остварују у области избора. Пријава се подноси РИК-у најкасније седам дана пре дана гласања. Међународна и страна организација и удружење који су заинтересовани да прате рад органа за спровођење избора могу поднети РИК-у пријаву за страног посматрача најкасније 10 дана пред дана гласања (ZINP чл. 162). Својство посматрача може се признати и страног држави, која је заинтересована да прати рад органа за спровођење избора, и која пријаву поднесе министарству надлежном за спољне послове. Закон препознаје посматрача рада изборне комисије и посматрача рада бирачког одбора. Представник посматрача рада бирачког одбора може да прати рад бирачког одбора од примопредаје изборног материјала пре гласања до окончања примопредаје изборног материјала после гласања, укључујући и отварање гласачке кутије, пребројавање гласова, утврђивање резултата гласања, гласање ван бирачког места.

ЗАКЉУЧАК

Усвајање новог изборног законодавства уследило је непосредно након уставног референдума, непуна два месеца пре одржавања ванредних парламентарних, редовних председничких и локалних избора и више од две године од покретања међустраничног дијалога о изборима.

У раду су анализиране новине које се односе на уживање изборног права, изборну администрацију, заштиту изборног права, мере афирмативне акције и посматрање рада органа за спровођење избора. Такође, примећујемо да су суштински елементи изборног система, који се тичу величине изборне јединице, начина кандидовања, типа изборне листе и изборне формуле за расподелу мандата, остали непромењени, иако се више пута указивало на неопходност њихове измене.

Корак напред је учињен решењем у изборном законодавству којом је начињена разлика између особа које су делимично и оних који су потпуно лишене пословне способности. Када је у питању

изборна администрација уведен је средњи ниво администрације, али је потврђено одсуство спремности да се успостави независан орган, који ће на компетentan и стручан начин водити изборни процес. Обрасци политичког уплива на састав, а тиме и одлучивање изборних комисија задржани су и под новим изборним законодавством. Када говоримо о заштити изборног права, постојећи двостепени систем надграђен је увођењем новог правног средства: захтева за поништавање гласања на бирачком месту. Корак напред јесу нова правна средства која се могу уложити у односу на одлуке о именовану органа за спровођење избора у сталном саставу. Када су у питању мере афирмативне акције, оне посебно долазе до изражаја у односу на припаднике националних мањина. Повлашћени положај листа националних мањина долази до изражаја у фази кандидовања и у фази расподеле мандата. Први пут изборни закон регулише положај домаћих и страних посматрача, што такође има позитиван предзнак.

Новоусвојени законски оквир несумњиво садржи извесна побољшања у односу на раније важеће законодавство. Међутим, пропуштена је ретка прилика да се многи, раније уочени недостаци у овој сфери, отклоне, а остало се доследно проблематичној пракси да се изборни закон мења непосредно пре одржавања избора. Заштита изборног права, иако нормативно унапређена, на недавно одржаним изборима показала је своје недостатке. (Не)очекивано понављање (само) парламентарних избора на једном бирачком месту значајно је продужило објављивање коначних изборних резултата.²⁰ То се одразило на интегритет изборног процеса у целини. Одсуство демократске политичке културе, недовољно познавање изборних правила и одсуство одговорности према бирачима од стране изборне администрације и даље остају главна препрека у спровођењу изборних правила.

РЕФЕРЕНЦЕ

Alajos Kiss v. Hungary, No. 38832/06, Judgment of the Court of 20 May 2010. ECHR.

Balint, Pastor. 2022. „Nova izborna regulativa i princip reprezentativnosti: zakon o izboru narodnih poslanika i zakon

20 На седници, која је одржана 5. јула, РИК је усвојио Извештај о укупним резултатима Избора за народне посланике, на основу збирних извештаја о резултатима гласања на изборима одржаним 3. априла 2022. и поновљеним на 54 бирачка места 16. априла 2022. и на једном бирачком месту 28. априла, 27. маја, 23. и 30. јуна 2022. године. Извор: (RIK 2022).

- o lokalnim izborima“. *Srpska politička misao* 75 (1): 9-32. doi:10.22182/spm.7512022.1
- Dimitrijević, Predrag. 2020. „Uporedni modeli izborne administracije i najbolji model za Republiku Srbiju“. U *Dijalog o izborima 2020, Bilten br. 3, Izborni sistem i izborna zakonodavstvo*. ur. Dejan Milenković, 4-9. Beograd: Fakultet političkih nauka
- Đurić, Vladimir. 2007. *Afirmativna akcija*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Đurić, Vladimir. 2020. „Pravni položaj političkih stranaka nacionalnih manjina u izbornom procesu u Republici Srbiji“. U *Dijalog o izborima 2020, Bilten br. 3, Izborni sistem i izborna zakonodavstvo*. ur. Dejan Milenković, 27-43. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Đurić, Vladimir. 2020. „Zakonsko uređivanje učešća nacionalnih manjina u predstavničkim telima u svetlu shvatanja Ustavnog suda Srbije“. U *Unifikacija prava i pravna sigurnost. Zbornik radova 33. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava* Slobodan Perović. Beograd. 579-593.
- Farrell, David. 2010. *Electoral systems: A Comparative Introduction*. Palgrave, Macmillan.
- Marković, Đorđe. 2022. “Protection of the freedom to vote in the Republic of Serbia-election administration in the light of the new electoral laws”. U *Protection of human rights and freedoms in light of international and national standards*, ur. Dragan Blagić, 185- 211. Kosovska Mitrovica: Faculty of Law.
- Međunarodna misija za posmatranje izbora. 2022. Republika Srbija-predsednički i vanredni parlamentarni izbori, 3. april 2022. Saopštenje o preliminarnim nalazima i zaključcima.
- Nastić, Maja. 2015. „Izborna prava osoba sa invaliditetom“. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 70: 137-155
- OEBS. 2002. Izveštaj OEBS/KDILP Misije za posmatranje izbora. Vanredni opštinski izbori za predsednike opština i odbornika u Bujanovcu, Medveđi i Preševu 28. jul 2002.
- OEBS. 2020. Specijalna misija KDILJP-a za procenu izbora. Konačni izveštaj. Parlamentarni izbori 21.6.2020.
- Pajvančić, Marijana. 1997. „Nova izborna geografija“. U: *Oko izbora*. Izveštaj CEDID-a sa parlamentarnih i predsedničkih izbora u Srbiji (septembar-oktobar 1997). ur. Slobodanka Nedović. Beograd: Dosije. 53-7.
- Presuda Upravnog suda 18 Už 31/22 od 25.3.2022.
- Republička izborna komisija [RIK]. 2022. Izveštaj RIK-a o ukupnim

- rezultatima izbora Izbora za narodne poslanike od 5.7.2022.
<https://www.rik.parlament.gov.rs/vest/324925/79-sednica-republicke-izborne-komisije.php>
- Rešenje RIK 02 broj 013712/22 od 19.3.2022.
- Salontaji-Drobnjak v. Serbia*, No. 36500/05, Judgment of the Court of 13 October 2009. ECHR.
- Sartori, Đovani. 2003. Uporedni ustavni inženjering: strukture, podsticaji i ishodi. Beograd: Filip Višnjić.
- Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS“, br. 98/06
- Zakon o izboru narodnih poslanika „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 35/2000-897, 57/2003-41 (US), 72/2003-1 (dr. zakon), 18/2004-1, 85/2005-30 (dr. zakonik), 101/2005-28 (dr. zakon), 104/2009-57 (dr. zakon), 28/2011-22 (US), 36/2011-93, 12/2020-3, 68/2020-3
- Zakon o izboru narodnih poslanika „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 14/2022
- Zakon o izboru predsednika Republike „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 14/2022
- Zakon o lokalnim izborima „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 14/2022

Maја Nastić*

Faculty of Law, University of Niš

ELECTION RULES CHANGES: NEW SOLUTIONS, A STEP FORWARD?

Resume

The paper analyzes the novelties contained in the current electoral legislation, which was established at the beginning of the year and implemented in the elections held in April. The paper aims is to evaluate whether recently enacted electoral laws contribute to the establishment of a higher degree of democracy and transparency in the procedures of electing a member of parliament, the President and the councillors of assemblies of local self-government units. The Law on the Election of Members of Parliaments, which serves as the main electoral law, is in the focus of the paper. The analysis includes the following segments of electoral legislation: suffrage, electoral administration, protection of electoral law, affirmative action measures and observation of the work of election authorities. We also notice that the essential components of the electoral system-the size of the electoral unit, the process of candidate selection, the type of electoral list and the electoral formula for the distribution of mandates -remained unchanged, although the necessity of their change was pointed out several times.

A step forward was made by the solution in the electoral legislation, which made a distinction between persons who are partially and those who are completely divested of legal capacity. The intermediate level of administration is introduced when it comes to electoral administration. It is proven that there is a lack of readiness to establish an impartial administration that would oversee the

* E-mail: maja@prafak.ni.ac.rs

* Овај рад је примљен 29. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

electoral process competently and professionally. The new electoral law keeps the patterns of political influence on the composition, and consequently the decision-making of electoral commissions. When it comes to the protection of the electoral right, the existing two-tier system has been upgraded with the introduction of a new legal instrument: a request for annulment of voting at the polling station. Appeals against the decision on the appointment of a member and deputy member of the electoral commission are another step forward. When it comes to affirmative action measures, they come to the fore, especially in relation to members of national minorities. The national minority electoral list is given preference during the phase of distributing mandates and nominations. Another encouraging development is the election law's first-ever regulation of local and international observers.

Comparing the newly established legal framework to the earlier law, there are unquestionable certain advances. However, a rare opportunity to eliminate many of the noted shortcomings in this area, was lost, and the problematic practice of amending electoral legislation before an election remained. The protection of electoral rights, although normatively improved, during the last elections showed its bad side. The (un)expected multiple reruns of (only) parliamentary elections at one polling station significantly extended the announcement of the final election results. The integrity of the electoral process as a whole was impacted by this. However, the primary barriers to the implementation of electoral laws continue to be the absence of democratic political culture, lack of voter responsibility on the part of the electoral administration, and a lack of voter understanding.

Keywords: elections, suffrage, electoral administration

ИСТРАЖИВАЊА ПРЕДИЗБОРНОГ МНЕЊА У ДОБА ЗАСТРАШИВАЊА НАРОДА: ПОМОЋ У ОСМИШЉАВАЊУ КАМПАЊЕ ИЛИ СРЕДСТВО ИЗБОРНЕ ПРОПАГАНДЕ

УДК 316.653

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.3>

Прегледни рад

Војислав Михаиловић*

Ipsos Strategic Marketing

Срећко Михаиловић**

Демостат

Сажетак

Добитна комбинација за изборе у демонској инкарнацији готово сваке олигархије која настоји да се прикаже у демократској верзији, гласи: застрашивање + уцене + подмићивање народа који има право гласа. Више је народа са правом гласа који има ниску отпорност према овој тријади, него народа којег је тешко застрашити, него људи који не дају повода за уцену и људи који одбијају мито. У таквој констелацији односа олигархије и подређеног народа питање је да ли је могуће и како је могуће обављати друштвена истраживања, и надасве каква се истраживања раде. У ствари, питање је да ли и колико се истраживања свде на средство којим олигархија повећава своју „изборну моћ“ или су

* Имејл-адреса аутора: mih.vojislav@gmail.com

** Имејл-адреса аутора: mihailovic.srecko@gmail.com

ипак могућа истраживања која испитују шансе демократије у једној аутократској држави са већином поданика ауторитарно оријентисаним. Дакле, какав је исход предизборног сучељавања српске олигархије, овдашњег ауторитарног народа и каквих-таквих истраживача политички конфузног предизборног мњења? У ситуацији када је „дух времена“ овог народа уочи избора обележен широком (пред)изборном патологијом, питање је да ли је могуће обављати коректна мњењска предизборна истраживања. Да ли се истраживачи могу ослонити на изјаве испитаника који су застрашени, уцењени и подмићени?

Одговори на та питања траже неке претходне одговоре: (1) Да ли се уопште може добити пристанак на анкету у друштвеној клими обојени радом поменуте тријаде? Ко су они који одбијају да одговоре на питања анкетара: шта о њима знамо, ако уопште нешто знамо? (2) Да ли има истраживача којима је стало до коректно и професионално изведеног истраживања? Ако таквих има, да ли они могу да дођу до прилике да реализују неко истраживање? Да ли има наручилаца за њихова истраживања? (3) Ако постоје моћни политички субјекти који су спремни да застрашују, уцењују и подмићују цели гласачки народ, зашто објект тих радњи не би били и сами истраживачи, зашто би баш они били изузетак? На крају, ту су и питања о томе како сам заплашен, уцењен и подмићен народ види могућност да искаже своје, а не изнуђено мишљење и своје изборно опредељење, а не оно које се од њега безусловно захтева? Какав је одговор народа на све принуде и изнуде, уочи избора и после избора?

Кључне речи: изборна аутократија, изборна патологија, не-излазак на изборе, апстиненција, изборна корупција, застрашивање бирача, продаја гласова, предизборна истраживања, неискрени одговори, социјално пожељни одговори, неодговори, одбијање анкете

УВОД

Нема демократије без слободних и поштених избора. Избори нису слободни и поштени ако нису демократски. Ако у једној држави постоје слободни, поштени и демократски избори постоје и велике могућности да се дата држава и друштво уреде демократски. Притом, нити су слободни и поштени избори, нити је демократија нешто што се да једном заувек освојити. Реч је о друштвеним процесима, а не о друштвеном стању; сваки застој у „освајању“ демократије знак је да са њеним функционисањем нешто није у реду.

Само у демократским друштвима и државама са слободним и поштеним изборима постоје нужни али не и довољни услови за реализацију валидних и поузданих емпиријских јавномњенских (пред)изборних истраживања. У тако квалификованим друштвима и државама, валидност и поузданост истраживања (или једноставније, квалитет анкете) зависи у првом реду од самих испитаника и са друге стране, од истраживача, укључив узоркаше, и од анкетара. И то су општи чиниоци који утичу на квалитет истраживања без обзира где се оно обавља (о овим чиниоцима биће речи у првом делу овог рада).

У друштвима и државама у којима мањка демократија, а доминира партократија, аутократија и други облици не-демократије; у којима изборима мањка слобода, праведност и поштење; у таквим друштвима квалитет истраживања, а пре свега валидност и поузданост веома је тешко постићи, а у неким временима и готово немогуће. У таквим друштвима знатно је шири регистар чинилаца који смањују и онемогућавају квалитетна истраживања. Генерално, говоримо о два чиниоца који одређују интегритет изборног процеса и његове дефиниенсе: 1) на нивоу грађана-бирача – о политичкој култури, и 2) на друштвеном нивоу – о типу политичког система (о овим чиниоцима биће речи у другом делу овог рада).

ОПШТИ ЧИНИОЦИ УТИЦАЈА НА ВАЛИДНОСТ И ПОУЗДАНОСТ (ПРЕД)ИЗБОРНИХ АНКЕТА

Анкете могу бити и често јесу веома прецизне.¹ Прецизност зависи од мноштва фактора, али ћемо се ми у овом делу рада

1 Како пре неку годину саопштавају ESOMAR (European Society for Opinion and Marketing Research) и WAPOR (World Association for Public Opinion), квалитет методологије истраживања јавног мњења је низак само у 13 од 120 испитаних земаља, док је висок и углавном висок у 79 земаља (2018, 31). Да цинично приметимо да је искреност и објективност истраживача који су у име своје земље давали овакве оцене, испод нивоа искрености многих испитаника који анкетару дају податке о свом изборном опредељењу.

фокусирати на проблем искренности испитаника у истраживањима јавног мњења, тачније предизборним истраживањима.

Предизборна истраживања и генерално истраживања која се баве изборним понашањем грађана спадају међу компликованија истраживања и истраживања са већом вероватноћом непрецизних налаза. Како наводи Ропер анкете које мере чињенице (као што су навике или власништво) имају тенденцију да буду тачније од анкета које мере мишљење, а анкете које мере мишљење су, заузврат, тачније од анкета које покушавају да измере будуће намере (Roper 1984). Поред чињенице да је будуће намере генерално компликовано истраживати, питања везана за изборне преференције носе са собом још један проблем. Оваква питања се често сматрају осетљивим.

Многа питања у анкетама нису друштвено неутрална по свом садржају и контексту, већ су „друштвено оптерећена“ и стога повезана са мање или више озбиљном тенденцијом неискреног извештавања (Preisendörfer & Wolter 2014). Испитаници у анкети често нерадо разговарају о осетљивим питањима са другима, посебно са људима које не познају добро (на пример, са анкетаром), или одбијају да дају одговоре који би могли да задиру у њихову приватност или се доводе у вези са кршењем друштвених норми. Као последица тога, стопе одговора на таква осетљива питања имају тенденцију да се смањују како се ниво осетљивости повећава (Gnambs & Kaspar 2015).

Однос испитаника према осетљивим питањима

Различити типови осетљивих питања могу водити различитим стратегијама испитаника. Осетљива питања утичу на истраживања јавног мњења на три различита начина (Tourangeau & Yan, 2007; Lensvelt-Mulders, 2008). Осетљива питања могу да доводе до:

(а) до ниже стопе прихватања учешћа у анкети. Испитаници који очекују негативне последице учешћа у анкети биће склони да одбију сарадњу, или ће у почетку сарађивати, а затим одустати када се дође на питања која су тешка и/или преосетљива за одговор;

(б) до повећане стопе неодговора на осетљива питања (испитаници који су пристали да учествују у анкети одбијају да одговоре на одређена питања);

(в) неискрених одговора на осетљива питања (процент испитаника који неискрено одговарају на питања).

Свака од наведених стратегија утиче на прецизност истраживања, а кумулативни ефекат може бити довољан да истраживача наведе на потпуно погрешне закључке. Потпуно

насумичан неодговор (одбијање учешћа у истраживању или давања одговора на осетљива питања) по дефиницији неће довести до пристрасности у резултатима истраживања. Међутим, пошто је неодговор у осетљивим анкетама ретко потпуно насумичан (поставља се питање хомогености групе грађана која је пристала да учествује у истраживању и оних који су учешће одбили), то ће довести до кривљења резултата (Lensvelt-Mulders 2008). Сва три начина реаговања (потенцијалних) испитаника на осетљива питања присутна су у већем обиму и већем интензитету у аутократским друштвима; а о томе ће касније бити више речи на примеру Србије.

Однос испитаника према осетљивим темама истраживања

Како бисмо боље разумели факторе који одређену тему чине осетљивом, за почетак је потребно дефинисати осетљива истраживања. У ту сврху можемо искористити дефиницију коју су нам дали Сибер и Стенли: Истраживање се сматра осетљивим када има потенцијалне друштвене и личне последице или импликације, било за испитаника или за представљену друштвену групу којој испитаник припада (Sieber & Stanley 1988). Веома је важно скренути пажњу на то да је овде од пресудне важности испитаникова перцепција. Онолико колико испитаник сматра вероватнијим и озбиљнијим последице или импликације, толико је истраживање осетљивије, без обзира да ли је претња последицама стварна или не.

Како оваква дефиниција покрива широк дијапазон тема, неће сви испитаници поједине теме перципирати на исти начин. Испитаници их могу схватити као мање или више претеће, а процена осетљивости истраживања и питања може се разликовати међу појединцима, групама и културама. Ленсвелт-Мулдерс дефинише следеће домене у којима су се често јављале осетљиве теме: студије о сексуалном понашању, злоупотреби дрога и алкохола, кривичним делима и преварама, етичким проблемима и ставовима који укључују абортус, еутаназију и самоубиство, као и добротворне сврхе, политика, лекарске препоруке², психолошки проблеми (Lensvelt-Mulders 2008).

Туранжо и Јан су систематизовали области осетљивих тема и сврстали их у три групе (Tourangeau & Yan 2007). Питања из прве групе би могла да се означе као наметљива. Питања која су у том

2 Чин правилног и доследног придржавања медицинског режима или распореда, укључујући узимање лекова или придржавање дијете.

смислу осетљива дотичу се „табу“ тема, тема које људи потенцијално сматрају неприкладним у свакодневном разговору. На њих се гледа као на задирање у приватност, без обзира на то који је тачан одговор за испитаника. Питања која се односе на приходе или религиозност испитаника могу спадаати у ову категорију. Оваква питања ризикују да увредe све испитанике, без обзира на њихов статус у вези са варијаблом у питању (Tourangeau & Yan 2007).

За другу групу је карактеристичан страх, односно забринутост о могућим последицама давања истинитог одговора уколико информација постане позната трећој страни. Питање је осетљиво у овом контексту уколико изазива бојазан код испитаника о последицама откривања одговора лицима која нису директно укључена у истраживање. Овде је опет важно напоменути да је перцепција ризика од пресудне важности. Иако анкете рутински нуде гаранције о поверљивости које гарантују анонимност, испитаници у анкети не верују увек у та уверавања, тако да забринутост око обелодањивања и даље може бити важан фактор у погрешном извештавању о незаконитом или друштвено непожељном понашању. Туранжо и Јан дају пример питања о употреби марихуане које може бити осетљиво за тинејџере уколико би њихови родитељи могли да чују њихове одговоре, али није толико осетљиво када одговарају на исто питање у групном окружењу са својим вршњацима. С друге стране, у наредним секцијама рада видећемо да се у одређеним контекстима ово може применити и на питања о изборним преференцијама.

Трећа група осетљивих питања је уско повезано са концептом друштвене пожељности. Питања се сматрају осетљивим у степену у којем се потенцијални одговори могу сматрати друштвено неприхватљивим или друштвено непожељним (Tourangeau & Yan 2007). Ова концепција осетљивости претпоставља да постоје јасне друштвене норме у вези са датим понашањем или ставом. Одговори који пријављују понашања или ставове који су у складу са нормама сматрају се друштвено пожељним, а они који пријављују одступања од норми сматрају се друштвено непожељним. Питање је осетљиво када се тражи друштвено непожељан одговор, када се заправо тражи да испитаник призна да је прекршио друштвену норму. У литератури је концепт друштвене пожељности знатно чешће увезиван са изборном излазношћу, а не са изборним преференцијама испитаника. Тако уколико се гласање на изборима види као извршавање грађанске обавезе, односно представља општу норму, признање да нисте изашли на изборе представља друштвено непожељан

одговор. Слично претходној групи, без обзира на то што је овај тип осетљивости пре увезиван са излазношћу него преференцијама, у наредним секцијама рада видећемо да се у одређеним контекстима и овај тип може применити на питања о изборним преференцијама.

Док ће питања из прве групе можда пре водити одбијању учешћа, а трећа давању неискрених одговора, друга наведена категорија осетљивости може водити како одбијању тако и давању неискрених одговора. Као и у случају осетљивих питања, (потенцијални) испитаници у аутократским државама и друштвеним заједницама реагују на осетљиве теме још чешће и још јаче утичу на квалитет предизборних истраживања (и о томе ће бити речи на примеру Србије).

Мотиви давања неискрених одговора

Прајзендорфер и Волтер наводе да најчешћи фактор који утиче на искреност одговора у истраживању представља друштвена пожељност. Испитаници одговарају неискрено како би избегли неодобравање других и да би се представили у друштвено позитивнијем светлу (Preisendörfer & Wolter 2014). У литератури су идентификоване две суштинске компоненте друштвене пожељности: потреба за друштвеним одобравањем и за приказивањем пожељних личних особина. Или како наводе Туранжо и Јан (Tourangeau & Yan 2007), испитаници можда нерадо откривају мишљења, односно одговарају на осетљива питања, јер се плаше или да се не осрамоте или се плаше губитка образа/угледа. Потреба за друштвеним одобрењем представља особину личности која претпоставља да неки људи више теже друштвеном одобравању своје околине у односу на друге. Пожељност особине је перципирана пожељност одређеног понашања. Што више испитаник који је показао „непожељно понашање” тежи друштвеном одобравању и што верује да је то понашање непожељно, то ће бити склонији порицању. Другим речима, друштвена пожељност подразумева одговарање на питања на начин који води до позитивнијег приказа појединца него што је то објективно оправдано (Beins 2013).

Нису сви људи подједнако подложни потреби за друштвеним одобравањем. Берински и Лавин истичу да постоје персоналне разлике у степену до којег појединци активно прате и регулишу своје интерперсонално понашање као одговор на друштвени контекст (Berinsky & Lavine 2012). Људи склонији самопосматрању (*self-monitoring*) су хронично забринуте за прикладност свог међуљудског

понашања. Они пажљиво контролишу како се презентују другима, имајући у виду друштвене норме и контекст. Такве индивидуе испољавају висок ниво друштвеног прагматизма. Они су вољни и способни да пројектују слику себе дизајнирану да импресионирају друге. Насупрот томе, људи који нису склони самопосматрању су мање забринуте – и мање способни да управљају своје понашање према „захтевима“ ситуације (Berinsky & Lavine 2012).

Насупрот овом, индивидуалистичком приступу, постоје мишљења (Lensvelt-Mulders 2008; Weins 2013) која наглашавају систематске међукултуралне разлике у мери у којој се одређене теме доживљавају као осетљиве. Тенденција да се дају друштвено пожељни одговори може варирати у зависности од културних оријентација као што су колективистичке културе које наглашавају добре односе са другим члановима групе (што води конформистичким ставовима) насупрот индивидуалистичким оријентацијама које постављају вредност на трагање за нечијим личним вредностима, ставовима и циљевима.

Прајзендорфер и Волтер (2014) поред друштвене пожељности наводе и важност афинитета према истраживањима, као посебном фактору за искреност одговора испитаника. Од појединаца са позитивним ставом према анкетама се очекује да чешће учествују у анкетама и да дају искрене одговоре. Овоме се наравно мора придодати и перцепција ризика од откривања информација трећим лицима. Испитаници неће бити вољни да открију информације о себи када посматрачи или треће стране могу сазнати за њих, јер се плаше последица (Tourangeau & Yan, 2007).

Као што се види из приложеног, постоје различити мотиви, и правци објашњења осетљивости на одређена питања у истраживањима као и стратегија изласка на крај са с таквим питањима. Поставља се питање у којој мери је давање неискрених одговора свесна, односно несвесна радња. С једне стране, осетљивост на питања се може видети као функција неколико фактора који потенцијално утичу на забринутост који се различито вагају и комбинују у доношењу одлуке да се узме у учешће у анкети и да се одговара искрено или не. Теорија рационалног избора је примењена у покушају да се разумеју ове одлуке, јер пружа општи оквир за разумевање како појединци разматрају губитке и добитке у доношењу ризичних одлука (Tourangeau & Yan, 2007). Овај модел у основи предвиђа да ће испитаник одговорити тачно ако је субјективно очекивана нето корисност давања истинитог одговора већа од давања неискреног одговора. Другим речима, испитаници одмеравају ризике и користи

искреног одговора (Preisendörfer & Wolter 2014). Док Туранжо и Јан верују да је давање неискрених одговара свесна и мотивисана радња, Прајзендорфер и Волтер истичу да не треба претпоставити да појединци свесно рачунају ризике и користи. Рачунање се може десити подсвесно и мање-више аутоматски. Насупрот томе, покушаји објашњења давања неискрених одговора који се базирају на теорији спирале ћутања (више о томе у наредном делу рада) не могу да објасне тенденцију да се проговори или прећути у смислу анализе трошкова и користи, јер се теорија спирале тишине бави емоцијама, страховима и рефлексним реакцијама (Noelle-Neumann & Petersen 2004)

Три потенцијална приступа објашњења непрецизних резултата истраживања јавног мњења

Стидљиви гласачи (shy voters)

Клар, Вебер и Крупников су покушали да објасне лоша предвиђања изборних резултата америчких председничких избора 2016. године идејом о стидљивим Трамповим гласачима (Klar, Weber & Krupnikov 2016). Овај покушај објашњења се заснива на теорији социјалне пожељности. Ово истраживање сугерише да контекст који одређену политичку опцију чини „непожељном“ може довести до тога да људи нерадо изражавају сопствену преференцију за дату опцију. Веровање да је одређена склоност/мишљење/став непожељан може проizaћи из друштвених норми које регулишу већину ситуација (тј. увек је непожељно изразити ову склоност), али може настати и у одређеним специфичним случајевима (тј. непожељно је изражавати одређени преференцију у одређеном тренутку).

Према овом објашњењу, исказивање партијских преференција може варирати у зависности од друштвеног контекста. Када одређене преференције постану друштвено непожељне, неки појединци се уздржавају од јавног исказивања, чак и у релативно анонимним окружењима као што су анкете. Уколико постоји много негативних карактеристика повезаних са политичким кандидатом, неки људи могу почети да верују да ће их други доживљавати негативно ако отворено подрже даог кандидата, и као резултат тога нерадо искрено исказују подршку.

Клар, Вебер и Крупников (Klar, Weber & Krupnikov 2016) се у својој студији ослањају на психолошку особину самонадгледања

како би показали да је код Американца код којих је присутна већа вероватноћа да ће прилагодити своје понашање друштвеним нормама (оно који су склонији самоконтроли) присутна мања вероватноћа да ће изразити подршку Доналду Трампу током председничких избора 2016. године. Они који су мање подложни притисцима друштвене пожељности, с друге стране, највероватније су изразили своју подршку републиканском кандидату. Ова студија сугерише да је, барем за неке појединце, постојала тенденција да се потисне изражавање подршке Доналду Трампу, како би се прикрили друштвено непожељни ставови.

Важно је утврдити какав је социјални контекст довео до потенцијалног прикривања изборних преференција у Сједињеним Државама 2016. године. Анализа медијског извештавања пред председничке изборе је показала нешто позитивније извештавање о Клинтоновој, док су се критички односили према Трампу. Медијско извештавање о Трампу довело је председничког кандидата у везу са расистичким покретима у Сједињеним Државама (White supremacy, Ku Klux Klan), као и у везу са сексуалним нападима на жене. Трамп је такође често проглашаван неизбежним губитником предстојећих избора. Клар, Вебер и Крупников (Klar, Weber & Krupnikov 2016) истичу могућност да је оваква политичка клима стигматизовала Трампове присталице и довела до појаве друштвене пожељности у предизборним истраживањима. Могуће је да су у том контексту, људи који оклевају да одступе од друштвено пожељних преференција нерадо изражавали подршку за свог преферираног кандидата.

Спирала ћутања

Бодор (Bodor 2012) и Калинин (Kalinin 2016) су покушали да искористе теорију Ноел-Нојман (*Elisabeth Noelle-Neumann*) – *спирала ћутања* како би објаснили лоша предвиђања резултата избора у Мађарској 2002. године и Русији 2012. године. Ноел-Нојман је представила теорију кретања јавног мњења коју је назвала спирала ћутања. Према овој теорији, као последица еволуције, људи страхују од изолације – страхују да ће их они око њих одбацити. Због тога људи стално прате понашање других у свом окружењу, пажљиво посматрајући која мишљења и начини понашања наилазе на одобравање или неодобравање јавности. Пошто се већина људи плаши изолације, склони су да се уздрже од јавног изношења свог става када виде да би то изазвало примедбе, подсмех или сличне претње изолацијом. Насупрот томе, они који осећају да њихово

мишљење наилази на одобравање имају тенденцију да износе своја уверења, јавно, слободно, радо. Овакво изношење мишљења појачава претњу изолацијом усмерену на присталице супротстављене позиције, појачавајући њихов осећај да су усамљени у свом мишљењу, а тиме и њихову све већу склоност да своје мишљење прикрију у јавности. Овим се покреће спирални процес, у којем доминантна група постаје све гласнија и самоуверенија, док друга група све више ћути. Као резултат тога, долази до стварне промене у јавном мњењу: перципирана мањина постаје слабија, док већина превалада. Важно је напоменути да Ноел-Нојман верује да људи по правилу нису свесни ни страха, ни претње изолације. Као једна од пресудних претпоставки стварања спирале ћутања истиче се ситуација у којој већина масовних медија јасно стане на страну једног од табора мишљења укључених у дебату. Ако већина медија стане на исту страну, они врше вероватно и одлучујући утицај на смер којим се спирала ћутања креће (Noelle-Neumann & Petersen 2004).

Иако су свесни да је спирала ћутања знатно шири теорија о јавном мњењу, она може неизбежно имати импликације на емпиријска истраживања јавног мњења. Као једна од специфичних импликација, претпоставља се да ако спирала тишине постоји, онда клима мишљења може утицати на понашање људи у ситуацији анкетног интервјуа, односно може довести до давања неискрених одговора (Bodor 2012). У складу са спиралом ћутања, испитаници у анкети (посебно приликом интервјуа лицем у лице), могу искусити притисак да се прилагоде клими мишљења док одговарају на питања анкетара која перципирају као осетљива. Стога се дешава да присталице непопуларног гледишта/кандидата, под непријатељском климом јавног мњења, оклевају да буду интервјуисани, да одговарају на одређена питања, или своје одговоре прилагођавају перципираном мњењу.

Калинин (Kalinin 2016) иде корак даље, па покушава да примени спиралу ћутања, како каже, на ауторитарни контекст. По њему ауторитарни режими, уз високу кохезију или усклађеност државног апарата и контролу над масовним медијима, омогућавају аутократима да ефикасно управљају сентиментима према режиму. Када режим доминира јавним политичким дискурсом, постоји вероватноћа да се појавити „спирала ћутања“, где се грађани осећају несигурно у изражавању идеја супротних званичној политици или се плаши изолације, те често прикривају своје праве склоности и пријављују преференције у корист кандидата за које мисле да је

најприхваћенији у широј јавности. Према Калинину, ово запажање добро осликава општу климу руских председничких избора 2012, на којима су опсежна медијска пропаганда и злоупотреба административних ресурса од стране актуелног председника јасно дали до знања да је Владимир Путин друштвено најпожељнији кандидат, те да су се присталице политичке опозиције, које су у мањини, осећале под притиском да ћуте или да фалсификују своје преференције у корист актуелног председника.

Оно што се види као потенцијални проблем ових покушаја објашњења јесте чињеница да Бодор и Калинин виде однос испитаника према осетљивим питањима као активан, мотивисан процес, а већ смо видели да Ноел-Нојман склоност ка прикривању свог мишљења у јавности види као несвестан процес. Шта више, Калинин користи и израз фалсификација преференција који са собом носи претпоставку активније улоге појединца и који ћемо ближе обрадити у наредној секцији.

Страх од последица – фалсификација преференција у аутократским земљама

Таненберг полази од претпоставке да су услед перципираног ризика од репресије, нека анкетна питања осетљивија у аутократским земљама, а мање осетљива у демократским земљама (Tannenberг 2017). Својом студијом је покушао да тестира систематско искривљавања резултата истраживања у случају када испитаници верују (плаше се) да је влада наручила истраживање (односно да ће имати увид у податке), за разлику од независног истраживачког института (односно, да власт неће имати увид у податке). Налази указују на то да страх од власти изазива значајну искривљеност одговора на питања која се односе на релације између грађана и државе у аутократским земљама, али не и у демократским земљама. Важно је напоменути да ово објашњење не пориче значај друштвене пожељности, али се истиче да је аутократским земљама одређен сет питања осетљив из разлога који не спадају у приватност и друштвено прилагођавање. Поред друштвене пожељности, Таненберг (Tannenberг 2017) верује да је у таквим режимима на делу и пракса фалсификовања преференција како би своје одговоре ускладили са перципираним жељама режима. Ово се конкретно односи на питања везана за однос грађана према власти.

Куран фалсификовање преференција дефинише као шири концепт у односу на аутоцензуру – односи се на намерно пројектовање

лажног мишљења (Kuran 1997). Фраза коју Куран користи је „живети у лажи“. Полазна тачка анализе је избор са којим се суочава појединац који мора изразити преференцију по неком питању. Проблем је у томе какве ће појединац имати користи или сносити трошкове због преференција које изрази. Према Курану, појединац врши свесну калкулацију. Преференција коју појединац на крају пренесе другима се назива јавном преференцијом. По дефиницији, фалсификовање преференција је избор јавне преференције која се разликује од нечије приватне преференције (коју би јавно изразио у одсуству друштвених притисака).

Према Таненбергу (2017), с обзиром на то да ауторитарни режим често обраћа велику пажњу на оно што њихови грађани раде и говоре како би санкционисали оне који оспоравају званични дискурс, постоји реалан ризик да грађани повезују истраживања јавног мњења са прикупљањем обавештајних података од стране власти. Поред тога, у системима у којима доминира политика покровитељства (клијентелизам), бирачи који не покажу своју политичку подршку влади могу се плашити, не репресије, већ да ће бити искључени из мрежа покровитељства и очекиваних бенефиција.

СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

У литератури готово да и нема одговора на питање: да ли су евидентиране појаве у претежно демократским земљама, као што су одступања од аутентичног изборног опредељења у изјавама које испитаник даје анкетару, да ли до те појаве долази и приликом самог чина гласања на изборима? Или је можда искривљавање или својеврсно аутофалсификовање изборног опредељења карактеристично само за интервју у анкетама, а да се приликом гласања испољава аутентично изборно опредељење? Зашто би грађанин-испитаник био неискрен само према анкетару, а исти он као грађанин-бирач на самим изборима износио своје право изборно опредељење? Или је објашњење у томе што је грађанин-бирач уверен да су избори заиста тајни и да нико не може да зна за кога је он гласао, а да поједини грађани-испитаници сматрају да за његову изјаву дату анкетару може да сазна „трећа страна“ и да то може да има лоших последица по испитаника.

У контексту дилеме коју износимо на почетку ове кроки-анализе „случаја Србије“ отвара се једно ново питање: Шта је посао, односно шта је циљ истраживача у предизборним анкетама? Да ли је у фокусу откривање изборног опредељења испитаника у тренутку

интервјуа – оног опредељења које испитаник хоће да „призна“ или је циљ да се прогнозира изборно опредељење које ће испитаник, односно бирач да „убаци“ у гласачку кутију? Наравно, претходно питање на које истраживач мора да одговори гласи: да ли се поклапају одговори испитаника пред анкетаром и пред гласачком кутијом? Ако постоји разлика између ова два одговора који је њен обим и који је њен смер (да ли случајно не долази до њиховог међусобног неутралисања?).

Компарација података о изборном опредељењу уочи избора и резултата избора је *a priori* мањкава, из најмање три разлога: 1) пореде се два феномена која нису истоветна иако је корелација између њих веома висока – пореде се ставови (изјава о изборној оријентацији) и понашање, тј. гласање; 2) пореде се две појаве у различитом исечку времена; предизборне анкете се дешавају најмање недељу дана пре избора³; 3) пореде се две појаве о којима подаци потичу из делимично истих популација: анкете и предикција изборног резултата добијају се на узорку пунолетног становништва, а резултати избора добијају се на основу изборног понашања оног дела гласачког тела које је изашло на изборе. Но, ако се имају на уму ове разлике између појава које се пореде, оне су код искусних истраживача под контролом чиме постају део објашњења евентуалних разлика између појава које се пореде.

Наша општа хипотеза о међуодносу типа политичког система на једној страни, искрености испитаника у предизборним анкетама и искрености бирача приликом самог чина гласања, не може се проверити на основу расположивих података, управо због тога што нема података о релацији између вербалне изјаве конкретног испитаника дате анкетару и самог чина гласања истог човека, као

3 Овде се јавља још једна зачколица. Наиме, веома је раширена тврдња, како међу истраживачима, тако и међу корисницима истраживачких резултата, да истраживања мање или више утичу на опредељење једног броја бирача (посебно оних који су се намерачили да гласају за изборног победника или да гласају као што већина гласа). Ако је то тако, па макар то било и у малом постотку, то ремети смисао поређења изборне предикције и изборног резултата. У истраживању Демостата из 2017. године, које је обављено путем личног контакта са испитаницима, четири петине испитаника одбацује могућност утицаја истраживања на њихово изборно опредељење (једни не знају за истраживање, а други знају али тврде да утицај не постоји), док сваки пети испитаник говори о извесном типу утицаја – 10% каже да их спознаја предвиђања изборног исхода само учврсти у одлуци за кога ће да гласа, 7% каже да им предвиђање резултата помаже да донесу одлуку за кога да гласају и само 3% каже да га предвиђања поколебају и да онда промени одлуку. У телефонској анкети из исте године добијени су подаци који указују на мањи обим укупног утицаја (13%), подељеног на помоћ при одлуци о гласању (6%), на утицај на учвршћивање изборне одлуке (такође 6%), док само 1% испитаника „признаје“ утицај на промену изборне одлуке (Mihailović 2020).

и мањкавих података о „искрености“ испитаника према анкетару и „искрености“ убаченој у гласачку кутију. Отуда ово што се презентира у овом раду, тек су назнаке за могућа објашњења и део подлоге за проверу поменутих хипотеза.

* * *

Србија није демократска држава нити је њено друштво демократско. У Србији нема слободних, праведних и поштених избора. И још је горе што је демократије данас мање него јуче, и што су избори данас мање слободни и мање праведни и поштени него јуче. У годишњем извештају Фридом хауса Србија је сврстана у категорију „хибридних режима“ и у том статусу је већ три године; оцењена је и ове године лошије него прошле. Квалитет њене демократије у оценама од један до седам, означен је са 3,79. То што је опадање слободе у Србији део светског процеса који траје већ петнаестак година, није никакво стварно оправдање, већ можда само утеха онима који нису учинили оно што је потребно да би се напредовало у освајању демократије и слободе.

Србија је данас више аутократска него што је демократска држава.⁴ Избори, овакви какви се у нас дешавају, у функцији су очувања и ширења аутократије. Притом, ваља указати на то да демократију и демократске системе треба посматрати на скали на којој је на једном полу демократија а на другом полу аутократија и/или било који други не-демократски типови владавине. Демократија и не-демократија су међусобно комплементарни. Опадање демократије подразумева раст не-демократског уређења друштва, и обратно. Како је са демократијом, тако је и са изборима.

Дакле, шта се дешава са јавномњенским (пред)изборним истраживањима у друштвима слабе демократије наспрам развијене партократије која је главно средство у рукама аутократског вође? Да ли се може говорити о прихватљивом квалитету истраживања (пред)изборног мњења грађана када се та истраживања реализују у условима који знатно смањују спремност грађана да одговоре на питања која поставља анкетар и у условима смањене спремности грађана да одговоре искрено на постављена питања. Наравно, на квалитет истраживања утичу и чиниоци везани за самог истраживача,

4 Склони смо да заступамо тезу да се појмом „хибридни режим“ могу означити само они режими који релативно уједначено комбинују демократију и не-демократију, уз евентуално мању превагу једног или другог система. Ако бисмо хибридним режимима назвали и оне где је изразитија превага било демократије, било не-демократије онда би то ипак био лажни хибрид који прикрива доминацију било које од ове две опције.

а пре свега његово стручно знање, искуство и професионална етика. Посредно на квалитет истраживања утиче и сам наручилац, односно финансијер истраживања. Овоме треба додати да се примена истраживачких налаза у пракси не може узети у обзир при оцени квалитета истраживања, с обзиром на то да наручилац примењује те резултате сходно свом знању и својим потребама (ма какве оне биле).

Овде ћемо указати, на примеру Србије и последњих избора у пролеће 2022. године, на чиниоце који утичу на искреност испитаника у предизборним истраживањима, како на генералне чиниоце који делују на општем плану, тако и на форме непосредног испољавања тих чинилаца. Да би дошли до одговора о чиниоцима који доводе до смањеног квалитета предизборних истраживања, потребно је сагледати чиниоце који деградирају демократски карактер самих избора, чинећи их мањкавим са становишта нормиране слободе и поштења. Реч је о два чиниоца који на ширем плану одређују интегритет изборног процеса и његове дефиниције: *политичка култура* (на нивоу грађана-бирача) и *тип политичког система* (на друштвеном нивоу).

(1) У оквиру политичке културе нагласак је на степену политичке писмености грађана-бирача, и на локацији појединца на скали пасивизам – активизам.

(2) У оквиру типа политичког система и партократског уређења државе најизразитије се издвајају: рад институција, односно дејство (не)развијености, (не)оперативности и (не)интегритета институционалног система, укључив и велику подложност партократској самовољи; правна држава, односно (не)постојање и (не)деловање правне државе; и политичке партије у партократском обзору, односно степен придржавања институционалних норми наспрам употребе нелегитимних, па и нелегалних средстава и процедура у предизборно доба, на сам дан избора и у време верификације изборних резултата.

Набројани чиниоци у знатној мери дефинишу однос према изборима како уочи изборне кампање, тако и током изборне кампање и на самим изборима. Они дефинишу однос према изборима како на нивоу ставова, вредности и разумевања својих и групних интереса, тако и на нивоу понашања, изласком или неизласком на изборе и гласањем за ову или ону понуду на изборним листама. Нема чиниоца који дефинише искључиво ставове, вредности и интересе уочи избора, укључив постојање или непостојање спремности да се о томе јавно проговори или тек у поверењу изјави анкетару, па чак и онда када сумња у могућност да то може да сазна „трећа страна“. Нити

има чиниоца који искључиво дефинише само изборно понашање на дан избора, а да није пре тога и истовремено утицао на ставовски и вредносни однос у предизборном добу.⁵ Да су ове тврдње тачне показују по правилу веома високе корелације између предизборног мњења и изборног понашања. Питање је пак зашто уопште постоје разлике ако су оне иоле веће од минималних. Уосталом, акценат није толико на поменутој могућој разлици, колико на оним појавама и оним чиниоцима предизборја и самих избора који одударују од норми које дефинишу демократски карактер избора, њихову праведност и поштење.

У оквиру разматрања чиниоца који дефинишу јавно мњење и понашање грађана-бирача и грађана-испитаника и контекста у којем се све то дешава, указаћемо укратко на четири феномена који фактички чине изборну патологију (нелегалне и нелегитимне процедуре и средства којима се кривотвори аутентична изборна воља грађана у циљу постизања што већег броја гласова⁶):

- 5 Изузев ако се не деси нешто баш друштвено и политички значајно у оном кратком времену између дана анкетања и дана гласања (десило се то током претходних 30 година барем једном).
- 6 Ова четири феномена не исцрпљују процедуре и средства изборне патологије. Поменућемо само још неке које су евидентирани очу и на априлским изборима: доминација навијачких медија уз изузетно ретке изборно неутралне медије, изборне крађе, функционерску кампању, стварање неповерење у предизборна истраживања, навијачка предизборна истраживања, високу стопу одбијања телефонских анкета... Нпр. *улога медија*. Доминантан извор информисања су медији. Из медија се добија слика о не/пожељности одређене политичке опције. Кад већина масовних медија јасно стаје на страну једног од тора мишљења тиме се утиче на масов којим се креће спирала ћутања. Доминација прорезимских медија представља савршене услове за стварање спирале ћутања; није чудно што има људи који услед страха од изолације осећају притисак да прикрију или конформирају своје преференције у корист актуелне власти. Опсежна медијска пропаганда од стране власти јасно ставља до знања да су њихови кандидати друштвено најпожељнији, а тиме се на грађане који су присталице политичке опозиције врши притисак, усмеравају на ћутање и терају на фалсификовање својих преференција. Стање медија у Србији се добро види у саопштењима синдиката и удружења новинара поводом овогодишњег светског дана слободе медија. Независно удружење новинара Србије (НУНС) указало је на то да у Србији доминирају лажне вести и пропагандне информације чији се креатори најчешће налазе на позицијама политичке моћи, а да је говор мржње постао нормализован у политичком наративу. Грански синдикат културе, уметности и медија „Независност“ и Коалиција за слободу медија истичу да без слободе медија није могуће чути глас обесправљених, нити оних који су изложени притисцима или репресији (Beta 2022). *Лажна истраживања јавног мњења и стварање неповерења у истраживања*. Генерално неповерење у истраживања јавног мњења доводи до чешћег одбијања учешћа и давања неискрених одговора. Овај приступ јасно истиче да постоји бојазан од систематског кривљења резултата истраживања у случају када испитаници верују да ће трећа страна имати увид у податке. Пред последње парламентарне и председничке изборе у Србији имали смо експанзију лажних или барем недовољно транспарентних истраживања јавног мњења. Велики број истраживања на исту тему са различитим налазима, али и својатање различитих агенција

1) одсуство друштвених и политичких активности на смањивању броја грађана који не излазе на изборе и које повећавају излазност; питање тзв. изборне апстиненције;

2) давање неискрених а социјално пожељних одговора у анкетама и на изборима, гласање за опцију за коју грађанин-бирач претпоставља да је социјално пожељна;

3) застрашивање грађана-бирача у циљу добијања њихових гласова или смањења броја гласова изборних конкурената; и

4) изборна корупција – куповина или изнуда гласова на једној страни и на другој страни продаја (трампа) гласова за неку добит.

Изборна апстиненција

Изборна патологија и неизлазак на изборе (тзв. изборна апстиненција) готово половине бирачког тела у последња два изборна циклуса у Србији, главне су појаве које изборе чине недемократским и непоштеним. Питање не-изласка на изборе је готово потпуно скрајнуто у самим предизборним истраживањима. Све је подређено предикцији избора и структурирању циљних група. Отуда није чудно што се неизлазећи бирачи посматрају јединствено као нека хомогена група коју свака већа партија сматра својим изборним пленом, односно својим потенцијалним бирачима. Међутим, они који не излазе на изборе чине исто толико сложену и прилично структурирану групу као и они који излазе. Зато им се и не може приступати као целини, већ сходно њиховом односу према политици, њиховом политичком не/искуству, њиховом политичком и грађанском не/активизму и надасве према степену њихове политичке писмености. Политичка култура неизлазећих на изборе није ништа мање сложена од политичке културе изборних партиципаната. То је донекле видљиво из следеће класификације коју смо сачинили 100 дана пре прошлих априлских избора, а у оквиру истраживања за потребе Националне коалиције за децентрализацију (Mihailović 2022a).

1) Неизлазак на изборе као израз неспособности до политике – држављани који имају право гласа и уписани су у бирачки

за истраживање јавног мњења од стране власти и опозиције су део грађана навели да посумња у анонимност и сврху прикупљања података. Однос власти и опозиције по том питању је само додатно закомпликовао ситуацију, па су тако пљуштала медијска саопштења са међусобним оптужбама због наручивања лажних истраживања. За оне на власти лажна су истраживања која наручују и користе они из опозиције и обратно, они из опозиције оптужују оне на власти за наручивање и коришћење лажних истраживања (Mihailović 2022b).

списак, али који фактички живе изван политике; политика није у њиховом видокругу; она их не додирује и ништа не мења у њиховом животу; њима је свеједно ко је на власти јер не виде никакав утицај политике на њихов живот; они су изразито равнодушни према политици, а избори им не значе ништа; за њих можемо рећи да готово никад не излазе самоиницијативно на изборе.

2) *Неизлазак на изборе условљен крајње лабилним и недефинисаним односом према политици* – реч је о „мешовитом“, неодлучном односу према политици, без чврстог става и иоле дефинитивнијег опредељења; неизлазак на изборе који изражава променљив и несталан однос према политици, засићен случајностима. У овај профил односа према изборима улази и неизлазак на изборе (исто као и излазак) који је под доминантним утицајем политичког конформизма грађана. Овај феномен су давно уочили пропагандисти и политички кампањери што се огледа у примени *bandwagon* технике у предизборним кампањама. Она се заснива на склоности једног броја бирача да гласају за претпостављеног изборног победника. Зато је циљ предизборних пропагандиста да се жељена дистрибуција односа грађана према изборима и жељена дистрибуција изборних оријентација прикаже као већинска, без обзира на реално стање ствари. Отуда и манипулација резултатима предизборних истраживања – циља се победнички имиџ своје партије (без обзира на налазе добијене у објективним истраживањима предизборног мњења грађана);

3) *Измућена („принудна“) апстиненција* – иако постоји концептуални однос према политици који је мање или више развијен до апстиненције долази због тога што је грађанин спречен објективним разлозима да изађе на изборе (болест, службени пут, привремено или сталније одсуство из земље или из места у којем се гласа...) или што су трошкови изласка прилично високи (високи путни трошкови доласка у место у којем може да се гласа); на пример, само број грађана Србије који је на привременом или сталном раду и животу у иностранству (а уписани су у бирачки списак), разни истраживачи различито процењују, а највећи број процена креће се између милион и милион и по бирача;

4) *Идеолошка апстиненција* – апстиненција која изражава одређени политички или вредносни став према политичком

систему, према стању у политици, према политичкој пракси, према вишестраначју, према самим изборима; антиполитика – уопште узев реч је о оним грађанима који имају мање или више концептуално развијен (ставови и евалуација политичких феномена) однос према политици у које се не уклапа излазак на изборе, већ апстиненција. То су грађани који су „дигли руке од политике“, који су „сити свега“ – и лидера, и странке, и политике. Деполитизација је израз осећаја потпуне политичке немоћи, а апстиненција деполитизованих је показатељ уверења да глас датог појединца не значи апсолутно ништа и да не доприноси било чему.

5) *Партијски условљена изборна апстиненција* – изборна апстиненција грађана који јесу сада или су били страначки поистовећени грађани (постоји или је постојала партијска идентификација). Код њих апстинентски однос према изборима произлази управо из постојања везаности за актуелну или бившу партију – апстинирају бивши војници партије који су постали аполитични након свог ранијег партијског искуства (без развијеног идеолошког односа према партијама и према политици), и на другој страни садашњи партијски војници који апстинирају по наредби партије.

Неизлазак на изборе, у крајњој линији, јавља се у пет формата: два формата се односе на аполитичну апстиненцију, то је апстиненција равнодушних према политици; такође два формата се односе на политички обојену, вољну, спонтану апстиненцију; један формат се односи на изнуђену апстиненцију.

Утврђивање обима наведених типова не-излажења на изборе је ствар посебних истраживања за која у нас не постоји интересовање. Покушаји да се на основу самооцене испитаника дође до мотива не-изласка не даје резултате. Један део не-излазећих не признаје да неће изаћи на изборе, а преостали се понашају различито. У поменутом истраживању с краја прошле и почетка ове године, на питање шта највише утиче на грађане да не изађу на изборе, овако одговарају: тачно половина испитаника каже да њихов глас не може ништа да промени; приближно сваки четврти испитаник (23%) мисли да људе није брига ко је на власти, а ту је и 14% оних грађана који се плаше да гласају „за своје“, јер им неко прети и уцењује их на разне начине; ту је и 13% оних који не знају зашто људи не излазе на изборе. Укупно узев, сами грађани не-излазак на изборе објашњавају перципираном чињеницом да је њихов глас безвредан јер не може ништа да промени ни у друштву ни у њиховом животу; други део

грађана је потпуно незаинтересован и за политику и за изборе; трећи део је заплашен могућих последица због гласања за ове или оне, па мисле да је сигурније не изаћи на изборе; наравно ту је и један број оних који не знају зашто неки људи не излазе на изборе.

У сваком случају чињеница је да на изборе у Србији у последње три деценије, не рачунајући оне из 1990. и 1992. године, не излази између две петине и половине грађана, с тим што је евидентан тренд не-изласка или како се колоквијално каже изборне апстиненције. Шта рећи о изборима на које не излази половина грађана са бирачким правом? Шта рећи о предизборним истраживањима када је у телефонским анкетама стопа одбијања између 80% и 85%, а стопа одбијања у анкетама које се обављају путем непосредног личног интервјуа, креће се између 25% и 35%. Да ли се при оваквим стопама одбијања може говорити о случајном узорку? Како поредити резултате предизборних истраживања са стварним понашањем бирача на изборима код оволиког одбијања и анкета и гласања? Да ли ћемо и на следећим изборима чекати сто дана да би сазнали резултате избора? Кад је такво стање ствари питамо се како путем анкете можемо барем оквирно утврдити постотак купљених гласова, постотак продатих гласова и постотак застрашених грађана који су гласали за ове или оне из страха да не изгубе посао или било шта што ће угрозити њихов какав такав друштвени статус.⁷

Како Стојиљковић (Stojiljković 2021) наводи Србија је недовршена и још увек заробљена интересима богатих и моћних, партиократска држава у којој је клијентелизам (државно покровитељство) веома широко распрострањен, те власт има моћ да именује људе на позиције у јавном и полујавном животу. С обзиром на ниска примања, политичку оданост грађана (клијената) је јефтино купити понудама за запошљавање⁸, што клијентелистичку

7 У истраживању за потребе организације цивилног друштва Црте, уочи парламентарних избора 2020. године (прва половина марта) утврдили смо (Михаиловић, Попадић и Павловић) да нешто мало више од половине испитаника (54%) мисли да је на изборима у последњих неколико година било неправилности, остали испитаници или мисле да није било неправилности (19%) или нису одговорили на ово питање (27%). Четвртину сматра да је реч о повременим и мањим неправилностима које нису утицале на изборни резултат, а такође четвртину испитаника мисли да је било озбиљних неправилности које су угрозиле изборни резултат, с тим што сваки други међу њима сматра да су неправилности биле повремене, а такође сваки други да су биле стално присутне. „О притисцима да се изађе на изборе и гласа за одређену партију говори 13% испитаника, док 87% тврди да није било притисака или не одговарају на ово питање. Подмићивање ради гласања за одређену листу потврђује 9% испитаника.“ (Михаиловић и други 2021).

8 У недавном истраживању “Одлазак младих и неповерење у политику у Србији” Душана Вучићевића и Николе Јовића (2020), обављеном за потребе Вестминстерске фондације за демократију, дата су два показатеља уцењености бирача да изађу на изборе и да гласају

перасподелу чини неодољивим начином стицања подршке. Наравно, перципирани страх од реакције власти, не мора да подразумева стварну репресију, већ може да представља забринутост да ће услед откривања политичких и изборних преференција које нису у складу са тренутно водећим, бити искључени из мрежа покровитељства и очекиваних бенефиција.

* * *

Вероватно је тачан исказ да није погрешна тврдња да нема избора без неправилности (Jovanović 2021) барем онолико колико је тачан исказ да су у Србији већина избора, од кад је 1990. године „уведено“ вишестраначје, обележени дефицитом демократичности, мањком слободе, праведности и поштења. Барем онолико колико су грађани Србије и „заслужили“. Политички моћници отимају изборима онолико демократије, слободе и праведности, колико им то толеришу они који такве радње сматрају непоштеним и неправедним. Ни више ни мање! Претеривања има у интерпретацији и оцењивању интегритета избора: они који изборе чине мањкавим умањују своју одговорност за такве изборе, а они који су објект делегитимације избора одричу сваку одговорност за стање у којем се налазе избори умањеног интегритета. У таквој ситуацији мање је важно бавити се обимом нарушавања изборног интегритета; важније је сазнање да се ради о неосвојеном изборном интегритету, о неосвојеним просторима демократије, слободе правде и поштења.

На крају истичемо да је са становишта професије важно сазнање да су на крупном плану исти чиниоци на делу и када се ради о предизборним истраживањима јавног мњења и када се ради о изборном понашању. Исти су фактори који предизборна истраживања чине мањкавим па и лошим, а саме изборе недемократским и непоштеним. У те факторе треба уврстити и мањкаву професионалну етику истраживача и непоштење политичара. У таквом окружењу предизборна јавномњенска истраживања су разапета између четири намене: првотна двојба између науке и струке на једној страни и оријентације на помоћ у осмишљавању изборне кампање бива замењена лажном двојбом између функције у изборној пропаганди и функције у медијској јурњави за сензацијом.

за одређену партију. На питање: „Да ли бисте гласали за политичку партију са чијим ставовима се не слажете уколико би то Вама или неком члану Ваше породице омогућило да добије посао?“, готово половина испитаника (47%) одговорила је потврдно, непуне две петине (38%) одрично, док је 15% рекло да не зна како би се понашало.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Beins, B.C. (2013). "Social Desirability Bias." In *The Encyclopedia of Cross-Cultural Psychology*, K.D. Keith (Ed.)
- Berinsky, A. J., & Lavine, H. (2012). "Self-monitoring and political attitudes." In: *Improving Public Opinion Surveys: Interdisciplinary Innovation and the American National Election Studies* (pp. 29-45). J. H. Aldrich & K. M. McGraw (Eds.)
- Beta (2022). „Udruženja novinara upozoravaju: Srbija na Svetski dan slobode medija u medijskom mraku.” *Danas* <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/udruzenja-novinara-upozoravaju-srbija-na-svetski-dan-slobode-medija-u-medijskom-mraku/>
- Bodor. T. (2012). Hungary's "Black Sunday" of Public Opinion Research: The Anatomy of a Failed Election Forecast, *International Journal of Public Opinion Research*, Volume 24, Issue 4, Pages 450–471.
- Vučičević, D. i Jović, N. (2020.) *Odlazak mladih i nepoverenje u poliku u Srbiji*. Beograd: Vestminsterska fondacija za demokratiju.
- Gnams, T., & Kaspar, K. (2015). "Disclosure of sensitive behaviors across self-administered survey modes: a meta-analysis." *Behavior research methods*, 47 (4), 1237–1259.
- ESOMAR and WAPOR. (2018). *Guideline on Opinion Polls and Published Surveys*.
- Jovanović, M. (2021.) „Od zahteva za slobodne i poštene izbore do izborne reforme – dijalog vlasti i opozicije u Srbiji 2019. godine“ . *Sociološki pregled*, vol. LV, no. 2, (267–292)
- Kalinin, K. (2016). „The social desirability bias in autocrat's electoral ratings: evidence from the 2012 Russian presidential elections“, *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 26:2, 191-211.
- Klar, S., Weber, C. & Krupnikov, Y. (2016). „Social Desirability Bias in the 2016 Presidential Election“. *The Forum*, 14(4), 433-443.
- Kuran, T. (1997). *Private Truths, Public Lies: The Social Consequences of Preference Falsification* (Reprint ed.). Harvard University Press.
- Lensvelt-Mulders, G. (2008). *Surveying Sensitive Topics*. In: *International handbook of survey methodology* (Chapter 24) Edith D. de Leeuw, J. J. Hox, and D. A. Dillman. (Ed.)
- Mihailović, S. (2020) „Istraživanja predizbornog mnjenja građana 1990-2019.“ U: Jovanović, M. i Vučićević, D. *Kako, koga i zašto smo birali. Izbori u Srbiji 1990-2020. godine*. Beograd: Službeni glasnik i Institut za političke studije. 273-302.

- Mihailović, S. (2022a) „Apstinencija ili ignorisanje izbora. Istraživanje predizbornog mnjenja građana Srbije. CATI, decembar 2021. godine.“
- Mihailović, S. (2022b). “Lažna istraživanja – predizborna ekspanzija.” *Danas* <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/lazna-istrazivanja-predizborna-ekspanzija/>
- Noelle-Neumann, E. & Petersen T. (2004). “The Spiral of Silence and the Social Nature of Man”. In: *Handbook of Political Communication Research*. L. L. Kaid (Ed.) Lawrence Erlbaum Associates.
- Preisendörfer, P., & Wolter, F. (2014). “Who Is Telling the Truth? A Validation Study on Determinants of Response Behavior in Surveys.” *Public Opinion Quarterly*, 78, 126-146.
- Roper, B.W. (1984). “Are Polls Accurate?” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 472(1): 24–34.
- Sieber, J. E., Stanley, B. (1988). “Ethical and professional dimensions of socially sensitive Research”. *American Psychologist*, 43, 49–55.
- Stojiljković, Z. (2021). „Srbija u raljama klijentelizma.“ *Danas* <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/srbija-u-raljama-klijentelizma/>
- Tannenberg, M. (2017). “The Autocratic Trust Bias: Politically Sensitive Survey Items and Self-Censorship (June 2017).” *V-Dem Working Paper 2017*: 49, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2980727> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2980727>
- Tourangeau, R., & Yan, T. (2007). “Sensitive questions in surveys”. *Psychological Bulletin*, 133(5), 859–883.

Vojislav Mihailović*

Ipsos Strategic Marketing

Srećko Mihailović**

Demostat

**PRE-ELECTION PUBLIC OPINION SURVEYS IN
THE ERA OF INTIMIDATION OF THE PEOPLE:
ASSISTANCE IN CAMPAIGN DESIGN OR MEANS OF
ELECTION PROPAGANDA**

Resume

The winning elections combination in the demonic incarnation of almost any oligarchy that seeks to portray itself as a democratic is: intimidation + blackmail + bribery of the people who have the right to vote. There are more people with the right to vote with low resistance to this triad, than people who are difficult to intimidate, than people who do not give rise to blackmail and people who refuse to be bribed. In such a constellation of relations between the oligarchy and the subordinate people, the question is whether it is possible and how is it possible to conduct social research, and above all, what kind of research is being done. In fact, the question is whether and to what extent the research is reduced to a means by which the oligarchy increases its “electoral power” or research examining the chances of democracy in an autocratic state with the majority of its subjects being authoritarian is still possible. So, what is the outcome of the pre-election confrontation between the Serbian oligarchy, the local authoritarian people and researchers of politically confused pre-election opinion? In a situation where the “zeitgeist” of this nation before the elections is marked by a wide (pre)

* E-mail: mih.vojislav@gmail.com

** E-mail: mihailovic.srecko@gmail.com

election pathology, the question is whether it is possible to conduct proper pre-election polls. Can researchers rely on the statements of intimidated, blackmailed and bribed respondents?

The answers to those questions require some additional answers as well: (1) Is it even possible to obtain consent to a survey in a social climate colored by the aforementioned triad. Who are those who refuse to answer interviewers' questions: what, if anything, do we know about them? (2) Are there researchers who care about correctly and professionally conducted research? If there are such, can they get the opportunity to realize such research? Is there a client for their research? (3) If there are powerful political subjects who are ready to intimidate, blackmail and bribe the entire voting public, why should not the object of these actions be the researchers themselves, why should they be an exception? In the end, there are also questions about how the intimidated, blackmailed and bribed people see the opportunity to express their opinion and not the forced opinion and their electoral preferences and not the one that is unconditionally required of them? What is the response of the people to all the coercions and extortions, before and after the elections?

Keywords: electoral autocracy, election pathology, non-appearance in the elections, abstinence, electoral corruption, voter intimidation, selling votes. pre-election research, dishonest answers, socially desirable responses, non-answers, poll refusal

* Овај рад је примљен 29. августа 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

ИЗБОРНЕ СТРАТЕГИЈЕ ПАРТИЈА И КАНДИДАТА ЗА ПАРЛАМЕНТАРНЕ И ПРЕДСЕДНИЧКЕ ИЗБОРЕ 2022. ГОДИНЕ*

УДК 324(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.4>

Прегледни рад

Синиша Атлагић**

Универзитет у Београду – Факултет
политичких наука

Сажетак

Аутор се у раду бави основним елементима стратегија политичких партија и кандидата у кампањи за парламентарне и председничке изборе у Србији 2022. године – типовима кампања, позиционирањем, окосницама и слоганима. У анализи пропагандних порука, говора и текстова партијских представника и кандидата, као и изборних програмских докумената користи методу квалитативне анализе садржаја као општу истраживачку методу. Налази да су изборни циљеви углавном реално одређени и да су у опредељењу за стратегију кампање партије и кандидати полазили од дугорочних стратегија политичко-пропагандног деловања. Међу посебним окосницама у кампањи доминантне су политичке и идеолошке. Коришћени слогани су у складу са окосницама и најчешће представљају израз

* Рад је подржан средствима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу Уговора о реализацији и финансирању научно-истраживачког рада НИО у 2022. години, број: 451-03-68/2022-14 од 17.01.2022. године.

** Имејл-адреса аутора: sinisa.atlagic@fpn.bg.ac.rs

идентификације са државном заједницом.

Кључне речи: изборна стратегија, типови кампање, изборно позиционирање, изборне окоснице, слогани

У складу са претпостављеном структуром специјалног броја часописа посвећеног изборима 2022, у овом раду ћемо о стратегији изборне кампање говорити у ужем смислу – као о избору одговарајућег типа кампање, позиционирању у односу на конкуренте, утврђивању окосница кампање и њиховом претакању у слогане, а према изборним циљевима партија и кандидата. Нећемо се бавити избором средстава кампање и облика промоције који се, према савременијим одређењима (Slavujević 2009, 189), узимају за неизоставан елемент стратегије.

Кампања за редовне председничке и ванредне парламентарне изборе у Србији 2022. године била је кратка – трајала је месец дана и имајући у виду различите ефекте које пропагандно дејство може да оствари у одређеном временском периоду спадала би у тзв. *last minute* кампање. Реч је о кампањама у вези са чијим се спровођењем не рачуна на промену фундаменталних ставова бирача и адаптацију грађана на темељне промене система и односа у друштву, него на повећање познатости партија и кандидата, учвршћивање или побољшавање њиховог имица или на промоцију одређених догађаја (Slavujević 2009, 196). Наметање овог типа кампање временом расписивања избора, привременим периодом „пропагандне тишине“ и одлуком да кандидата за председника Србије одреди тек након што су избори били расписани, у складу је са дугорочним политичко-пропагандним деловањем доминантне партије у Србији – Српске напредне странке (СНС). Наиме, темељни ефекти на бирачко тело – формирање и учвршћивање фундаменталних ставова, адаптација грађана у оквиру друштвених односа, учвршћивање поверења у поједине институције а пре свега у лидера – постигнути су раније, у свеобухватној и систематској активности ове партије у оквирима јавне сфере специфичне конфигурације у којој су арене друштвеног надметања измештене на њену периферију (Atlagić 2019). Карактеристика пропагандног деловања СНС-а од његовог формирања је вођење континуиране кампање у коју је повезиван читав низ краткорочних кампања осмишљених различитим поводима – изборима, значајним унутрашњеполитичким и спољнополитичким догађајима, обележавањима историјских догађаја, реаговањима на одјеке властитих одлука или на потезе супарника итд. Последњи

међуизборни период обележен је низом догађаја¹ на унутрашњем и глобалном политичком плану који су селективно укључивани у пропагандне активности СНС-а. Али, не само СНС-а, него и других партија које су тзв. пропагандним ударима припремале терен за кампању у коју су улазиле са различитим циљевима.

ИЗБОРНИ ЦИЉЕВИ КАО ДЕТЕРМИНАНТЕ ИЗБОРНИХ СТРАТЕГИЈА

Изборни циљеви најнепосредније опредељују стратегију изборне кампање. У савременој маркетиншкој литератури најчешћа је подела на максималистичке, умерене и минималистичке изборне циљеве. Први подразумевају победу на изборима и реализацију тзв. управљачког потенцијала. Други значе постизање таквих изборних резултата на основу којих би могао да се изврши утицај на одлучивање у парламенту и учешће у вршењу власти, док последње постављају партије које излазе на изборе са намером да стекну парламентарни статус (Slavcjević 2017, 30-31).

Победу на изборима као циљ у кампањи изнели су представници коалиције Александар Вучић – Заједно можемо све.² Уједињена Србија се нашла „негде између“ истичући и максималистичка и умеренија очекивања.³ Умерени изборни циљ – повећање броја посланика као потврда исправности партијске политике на парламентарним изборима изнела је листа СПС-ЈС-Зелени Србије, као и Патриотски блок који је изнео очекивања да

1 Међу најзначајнијима су протести организовани по завршетку избора који су прерасли у вишедневне нереде, потписивање Вашингтонског споразума под покровитељством тадашњег америчког председника Доналда Трампа, промена извршне власти на тзв. Косову, обустављање примене Вашингтонског споразума и увођење такси на производе из Србије, наставак борбе са епидемијом изазване вирусом Корона и вакцинација грађана, пакети државне помоћи привреди и појединцима, хапшење криминалне групе Вељка Беливука, спровођење референдума поводом Уставних промена о начину избора судија и тужиоца, тзв. еколошки протести, хаварија у термоелектрани „Никола Тесла“ и унутрашњи сукоби у Министарству рударства и енергетике и почетак војног сукоба у Украјини.

2 У име прве, приликом предаје потписа за кандидатуру Александра Вучића за председника Србије, Ана Брнабић је била експлицитна: „Наш циљ је да направимо историјску победу 3. априла“ (B92 2022). Порука је била истоветна и у вези са избором председника Републике – убедљива победа Вучића у првом кругу (Euronews Srbija 2022a).

3 Почетком фебруара 2022. представници Уједињене Србије најављивали су победу и на парламентарним и на председничким изборима (FoNet 2022a), а већ његовом средином статус снажне опозиције. „Победа у Београду, други круг председничких избора и парламентарни резултат који први пут може угрозити режим као никада до сад – то је наш циљ. И он је апсолутно могућ.“ – изјавила је Мариника Тепић за дневни лист Данас (Milenković 2022a).

после избора формира „снажну посланичку групу“ (*Euronews Srbija* 2022a). Планови представника Суверениста да постану „највеће изненађење“ на парламентарним изборима и да њихов представник уђе у други круг председничких избора такође указује на умерене изборне циљеве (Milenković 2022b). Коалиција Нада и Српска странка „Заветници“ су „делили“ циљеве на парламентарним и на председничким изборима – стицање парламентарног статуса и улазак председничких кандидата у други круг избора (*Nova* 2022). Минимални изборни циљ истакла је и Српска радикална странка (*Tanjug* 2022a). Изјаве представника коалиција Морамо и „Борис Тадић – Ајмо људи“ упућују на закључак да су, на парламентарним изборима,⁴ њихови циљеве били у распону од неизборних политичких циљева – повећање познатости коалиције, програма, функционерâ, побољшавање имиџа коалиције и њеног кандидата, кристализација ставова бирачког тела о појединим питањима, придобијање једног броја гласача као симпатизера и активиста (Slavčević 2017, 31) – до стицања парламентарног статуса, то јест минималистичких изборних циљева (*Euronews Srbija* 2022a; *Tanjug* 2022a). Полазећи од резултата јавномнењских истраживања, већина изборних субјеката на парламентарним изборима је направила реалне процене изборне снаге.⁵ Нереална процена је, највероватније, била пресудна за промашај у утврђивању изборног циља и стратегије Суверениста. Када је реч о кандидатима за председника Републике, утемељену самоувереност о изборним очекивањима показале су изјаве представника СНС-а и, делимично, Уједињених за победу Србије. Изборни циљ кандидата ове коалиције, као и кандидата коалиције Нада и Српске странке Заветници, могли би се, у контексту психологије масовне политичке комуникације, интерпретирати као настојање да се њима изазове тзв. ефекат приклањања победнику (енг. *bandwagon effect*) што указује на промишљен персуазивни потез у контексту општих избора.

4 У случају коалиције Морамо и на председничким изборима.

5 Према јавномнењским истраживањима спроведеним у јануару и фебруару 2022. године коалиција Морамо је, чак, потценила сопствену изборну снагу (*Tanjug* 2022b; *NSPM* 2022).

ОПРЕДЕЉЕЊЕ ЗА ТИП КАМПАЊЕ КАО ЕЛЕМЕНТ ИЗБОРНЕ СТРАТЕГИЈЕ

У одабиру типа изборне кампање у Србији 2022. године одлука СНС-а би могла да се доведе у везу са једним од правила на основу којих се партије у развијеним западним демократијама опредељују за тип кампање а која (правила) су формирана у зависности од раширености и интензитета партијске идентификације и оштрине партијских разграничења у друштву.⁶ Тако је идеолошки и програмски недовољно јасно профилисана доминантна партија настојала да води кампању упућујући специфичне поруке посебним групама бирача. Даље, будући да изборно тело у Србији није изразито подељено према партијској идентификацији (Pavlović 2020) и да је реч и о парламентарним и о председничким изборима, већина странака није могла да се определи за партијску кампању у којој се инсистира на идентификацији бирача са партијом а да се у други план потисну карактеристике лидера и кандидата, конкретни политички и програмски ставови, расправе о конкретним питањима итд., односно све оно што би могло да унесе раздор у бирачком телу. Отуда су и СНС и мањинске партије потенцирале и квалитете кандидата као најзначајнијег елемента изборне понуде, при чему су ове потоње отварале и питања којима су настојале да придобију бираче из супротних табора. Линија партијских разграничења пооштравана је у опозицији у вези са питањем украјинске кризе, односно симболичке опозиције Русије и Запада у српској политици као важних елемената колективног идентитета. У избору типа кампање, партије и кандидати нису посезали за сензационалистичким темама којима би мотивисали бираче да изађу на изборе и придобијали их да гласају за њих.

Конкретно, СНС је превасходно водио тзв. кампању интеграције којом се не продубљују расколи у друштву, већ се инсистира на решењима којима се у изглед ставља задовољавање потреба најширих слојева становништва. Афирмисани су остварени резултати и тражена је подршка за наставак започетих процеса, првенствено у економском опоравку земље и национално окупљање у времену дубоких криза на глобалном плану. У основи, реч је о рационалној кампањи уз наглашену примену технике индиректне пропаганде – ослањања на емпиријску евиденцију и објашњење повода, узрока и последица догађаја и коришћења психолошког механизма убеђивања, то јест логички коректне аргументације

6 О овим правилима опширније у (Nimmo 1970).

уз њено снажно „бојење“ коришћењем вредносних садржаја, емотивно засићених слика и сл. У кампањи је комбинован пласман свеобухватних порука и инсистирања на пуној концентрацији пропагандног дејства на делове бирачког тела чија подршка жели да се учврсти (пензионери) и оних чије придобијање је пожељно (млади породични људи). Када је реч о председничким изборима, циљ кампање кандидата СНС-а Александра Вучића, подржаног и од коалиционих партнера из владе – СПС-а, Јединствене Србије (ЈС) и Савеза војвођанским Мађара (СВМ), било је придобијање бирача на темељу његових личних карактеристика – компетентности, поштења, ауторитета итд. Кампања је била заснована на приказу резултата у обављању функције председника у претходном мандату, односно на идентификацији председничке функције са личношћу кандидата. Ефикасност у обављању функције и руковођењу државом, континуитет и стабилност, компетентност и одлучност у испуњавању обећања су елементи имица чије наглашавање је представљао најважнији део стратегије.

Коалиција Уједињени за победу Србије се определила за тзв. кампању супротстављања карактеристичну за опозиционе и антисистемске партије које настоје да развију деструктиван покрет по постојећи систем. Критика постојећег стања у друштву, постојећег система, режима и односа и беспоштедна критика СНС-а кључне су карактеристике кампање за коју се определила ова коалиција. Реч је о рационалној кампањи са наглашеним усмеравањем афективног доживљаја – поступци власти интерпретирани су тако да се емотивно-афективни набој у порукама упућеним бирачима трансферише на све аспекте друштвеног живота који би могли да се доведу у везу са њима (*Tanjug* 2022a). Основни циљеви Здравка Поноша, кандидата ове коалиције на председничким изборима били су побољшање његовог имица. Основа његове изборне стратегије није била офанзивност, како то често бива у кампањама изазивача, већ потенцирање вредности и врлина које је кандидат на функцији изневерио (поштење и моралност) и уставне обавезе (репрезентовање свих грађана). У кампањи се реагује на садржаје контрапропаганде и истичу резултати постигнути у обављању других послова. Тон кампање је песимистички у односу на актуелно стање у друштву и оптимистички у погледу будућности коју кандидат обећава.

СПС и ЈС су се определиле за комбинацију лидерске и идеолошке кампање иако лидер СПС-а није био кандидат на председничким изборима. Настојањем да се бирачи придобију на темељу личних карактеристика првог човека коалиције И. Дачића

употпуњено је лоцирањем политичке дебате на идеолошки терен рачунајући на компаративне предности СПС-а. Емотивно-афективни набој похрањен у колективном и индивидуалном искуству, који је иначе карактеристика идеолошких кампања, могао је да се уочи и у овој кампањи, али није био у првом плану. Реч је, у основи, о рационалној и, с обзиром на то да у њој нису заговаране радикалне промене, конструктивној кампањи. Оперисала је, углавном, свеобухватним изборним порукама.

Коалиција НАДА, у изборној кампањи предвођена Демократском странком Србије (ДСС), фракцијом Покрета за обнову краљевине Србије (ПОКС) „За краљевину Србију“ и покретом Нема назад – иза је Србија, такође се определила за комбинацију лидерске и општеполитичке кампање. Персонализована кампања није вођена само са циљем повећања познатости М. Јовановића као кандидата на положај председника Србије, него и са циљем трансфера ових елемената личног имица на представу о странци и коалицији у целини. Кампања ове коалиције стремилa је модификацији фундаменталних политичких ставова бирача као основном пропагандном циљу.

У кампањи Српске странке Заветници доминантни су били елементи идеолошке и партијске кампање а полазећи од закључка да се српско друштво суочава са дубоким друштвеним и политичким променама (*Radio-televizija Srbije [RTS] 2022a*). Елементи програмске и лидерске кампање у служби су промоције политичке партије. Реч је, у основи, о несегментисаној кампањи са краткорочним пропагандним дејствима у дугорочној стратегији која за циљ има промену темељних ставова бирача.

Дугорочна општеполитичка кампања Двери у позадини је програмске изборне кампање Патриотског блока (Српски покрет Двери и ПОКС) и општеполитичке кампање председничког кандидата Бошка Обрадовића. Тежиште кампање коалиције је на корумпираности и некомпетентности владајуће партије да понуди конкретна решења прихватљива за већину грађана. У овој кампањи супротстављања наглашена је тенденција постизања пропагандне слојевитости осмишљавањем порука намењених специфичним циљним групама (жене, млади...) (*RTS 2022b*).

Афирмација грађанског друштва леве оријентације и приступање Европској унији општеполитички је оквир доминантно програмске кампање коалиције Морамо на парламентарним изборима и Биљане Стојковић у кампањи за председника Србије (*RTS-Oko 2022*). Критика стања у друштву представљена је у генерално несегментисаној кампањи, али пропагандна слојевитост

је реализована и то конципирањем порука у којима су третирана општа питања из кампање чији аспекти су од посебног значаја за припаднике конкретних циљних група и применом технике „пропаганде акцијом“ (еколошки протести).

ПОЗИЦИОНИРАЊЕ, ОКОСНИЦЕ И СЛОГАНИ ПАРТИЈА И КАНДИДАТА

У позиционирању СНС-а у кампањи 2022. године није било значајних одступања у односу на решења из ранијих кампања. Оријентација на модернизацију као основ бољег живота и вредносне консолидације друштва је кључно место у настојању да се направи разлика у односу на ривале на изборној сцени. „Континуитет“ и „јединство“ основни су појмови око којих је концентрисан смисао кампање. Оваква политичка окосница употпуњена је, у кампањи за председничке изборе, презентацијом личности кандидата. У првом плану били су компетентност као општеприхватљива карактеристика Александра Вучића као кандидата за председника, а потом његово искуство („ветеран у политици“) као примерена особина неопходна у измењеним, проблематичним околностима политичког деловања на међународном плану. Изостало је истицање позиције партије/коалиције и кандидата на идеолошким релацијама. Општа окосница кампање конкретизована је питањима улагања у инфраструктуру, прилива страних инвестиција, отварања нових фабричких постројења и радних места, улагања у здравство, помоћи младима, улагања наоружање и безбедност и др. У промоцији постигнутих резултата на економском плану, СНС је примењивао компаративно рекламирање наглашавајући разлике у односу на 2012. годину, односно време доласка на власт (SNS inforator [SNS] 2022). Разлику у начину промоције у односу на изборне ривале чинила је наглашена употреба пропагандне технике трансфера. У први план истицане су угледне личности из света науке, културе, спорта и индустрије.

Окоснице кампања за парламентарне и председничке изборе изражене су слоганом „Дела говоре“ и неколицином других слогана. Слоганом „Мир. Стабилност. Вучић“ се исказује настојање да се кандидат прикаже гарантом испуњења очекивања и потреба грађана. Реч је о намери да се, код примаоца порука, активира психолошки механизам идентификације. Идентификација са заједницом перципираном као „МИ“ у основи је персуазивне намере изражене у слогану „Једина граница су наши снови“ и у називу изборне листе – „Заједно можемо све“. Овим порукама инсистира се на

хомогенизацији и на адаптацији појединца у оквире успостављеног система и односа у друштву.⁷

Идентична интенција је изражена и називом изборне листе „Мариника Тепић - Уједињени за победу Србије“ с тим што се под овим подразумева супротстављање систему на чије јачање позива власт. На активацију психолошког механизма идентификације рачуна се и слоганом председничког кандидата ове коалиције Здравка Поноша – „Наш Понош“.⁸ Политичка окосница у кампањи ове коалиције изражена је слоганом „Промена из корена“. Сагласно „промени“ као кључном појму у кампањи, ова коалиција се позиционирала директно насупрот решењима владајуће партије.⁹ Иако истичу исти дугорочни политички циљ – благостање нације, заговарају другачији пројекат уређења друштва. Овај је представљен у изборном програму коалиције – „Плану за дан после“ кога чине два програмска плана – социјално-економски и план владавине права.¹⁰ Иако је изричито подржала политику ЕУ према украјинској кризи, истицање позиције коалиције и њеног кандидата на овој идеолошкој релацији није „бојило“ кампању. Карактеристика у кампањи „Уједињених за победу Србије“ је улога њеног неформалног лидера Драгана Ђиласа, челника Странке слободе и правде. Могућа процена

7 Општа политичка окосница у кампањи СНС-а идентична је окосници ДСС-а из кампање 2004. године изражене и сличним слоганима – „Да се ради“ и „Речи у дела. Да се ради“. Слоган „Дела говоре“ пре СНС-а користио је кандидат СПС-а Милутин Мркоњић на председничким изборима 2008. године. Слогани из кампања СНС-а и Александра Вучића коришћени су у негативној кампањи изборних ривала. Тако је Немања Шаровић, челник покрета Љубав, вера нада, поставио изложбе „Недела говоре“ посвећену, како је наведено, спрези власти СНС-а и криминала у Србији (*Direktno* 2022). Слоган „Мир. Стабилност. Вучић“ трансформисан је, у кампањи на интернету, у контра-слоган „Мир. Стабилност или Вучић“.

8 Идентификација са заједницом посредством лидера, а у форми тзв. имиџ-слогана и раније је у изборним кампањама изражавана слоганима сличним овоме. Тако Војислав Михаиловић, кандидат СПО-а на савезним председничким изборима 2000. године, користи слоган „Наш човек“, а Драгољуб Мићуновић, председнички кандидат ДОС-а на председничким изборима 2003. године, излази са слоганом „Наш председник“.

9 У кампањи супротстављања „Уједињени за победу Србије“ истичу промашаје владајуће странке који се огледају у енормном паду пољопривредне производње, расту цена, изразитом демографском паду, исељавању становништва, корупцији итд. (*RTS* 2022с).

10 Забрана страначког запошљавања, борба против корупције, усвајање закона о пореклу имовине и повратак стратешких ресурса у власништво државе кључна су питања садржана у „плану за враћање правде у Србију“. У социјално-економском плану изнете су гаранције да ће у року од шест месеци по доласку коалиције на власт бити основана Национална инвестициона банка која ће улагати у стратешке гране привреде и да ће у изградњу нових болница, школа, вртића, домова здравља и комуналне инфраструктуре бити уложено 500 милиона евра. Гарантовано је повећање плата у здравству, школству и култури, повећање пензија и помоћ старијима од 65 година, субвенције пољопривредницима и др. (*Stranka slobode i pravde [SSP]* 2022).

да би ефекти рада на поправљању његовог имица били ограничени услед континуиране негативне кампање СНС-а, имала је, вероватно, за последицу да у први план кампање за парламентарне изборе буде избачена Мариника Тепић као „сурогат-лидер“, атрактивнија личност која ће „изнети“ кампању.¹¹

Супротно „Уједињенима за победу Србије“, идеолошка окосница је једна од две кључне којима је коалиција СПС-ЈС настојала да олакша оријентацију бирача и истакне разликовање у односу на конкуренцију. Друга и доминантнија је окосница у презентацији личности лидера. У вези са првом, истицано је „лево“ и „национално“¹² а, у светлу глобалних политичких промена, проруско (RTS 2022d). Кооперативност и континуитет на политичкој сцени лидера СПС-а чине суштину друге окоснице изражене основним слоганом у кампањи – „Ивица Дачић – премијер Србије“.¹³ Опредељење за кампању интеграције и подршка председничком кандидату СНС-а упућују на елементе тзв. стратегије приклањања у изборном позиционирању коалиције СПС-ЈС.¹⁴

Основне теме у кампањи коалиције НАДА конкретизоване су у идеолошком оквиру у којима су доминантна два појма – „нација“ и „демократија“. Традиционализам, патриотизам и демократичност као опште идеолошке опције супротне постмодерној вредносној алтернативи, идеји европских политичких интеграција и ауторитаризму снажно су персонализовани кроз личност Милоша Јовановића у чијој председничкој кампањи су истицане његове карактерне црте и психолошке диспозиције попут патриотизма, снажне воље, одлучности и учености. Ослобађање из окова партијске државе, поштовање правне државе и одбрана националног интереса и културе, као и демократска процедура кључна су питања у кампањи (Nova demokratska stranka Srbije [NDSS] 2022a). Поновно увођење

11 О ефектима извртања елемената његовог имица Драган Ђилас говори у ТВ споту и у представљању изборног програма коалиције на јавном сервису (Marić 2022).

12 Износио суштину изборне стратегије коалиције СПС-ЈС, И. Дачић наводи да је основна предност СПС-а „ванвременска идеологија“ коју заступа и то што су идеје левнице уткане у ДНК српског народа (Demostat 2022).

13 Дачић истиче да није кандидат за председника, али да је кандидат за премијера и да је његова коалиција парламентарне изборе учинила премијерским. „Ја сам одмах рекао да сам кандидат за премијера, не кријем то.“ нагласио је лидер СПС-а (Demostat 2022). „Премијерску кампању“ водио је и Војислав Шешељ користећи и готово идентичан слоган - „Шешеља за премијера“.

14 У циљу придобијања дела бирача снажније партије, ову стратегију је на председничким и парламентарним изборима 1992. године применио СРС. СРС није истакао председничког кандидата, већ је агитовао у корист С. Милошевића рачунајући на значајно преклапање бирачког тела социјалиста и радикала и да ће подршком Милошевићу придобити део социјалистичких бирача (према Slavujević 2009, 199, антрефиле).

монархистичког облика владавине у Србији оцењено је као значајно друштвено питање у вези са којим коалиција заговара друштвену расправу (*RTV Kragujevac* 2022). У вези са питањем украјинске кризе као најважнијим проблемом из сфере међународних односа, НАДА је заузела проруски став.¹⁵ У релативно слабо сегментисаној кампањи третирана су и друга конкретна питања – од пољопривреде до децентрализације (*Vreme* 2022). Полазећи од опште окоснице, слоганом „Да живимо нормално“ у кампањи за парламентарне изборе указује се на недостатке у владавини СНС-а. „Милош Јовановић – Нада за Србију“, с друге стране, упућује на улогу лидера у формирању групног идентитета, лидера који је гарант сигурности. Поред активирања психолошког механизма идентификације, овим слоганом се активира и механизам сугестије и то коришћењем речи „нада“ чија перцепција код примаоца поруке условљава асоцијације са позитивним набојем.

Патриотизам је, у кампањи Патриотског блока, средство остварења највишег политичког циља – бољег живота грађана Србије. Ова политичка окосница конкретизирана је питањем борбе против „корумпираног система“ који је успоставила актуелна власт и низом других питања покренутих у кампањи – улагања у привреду, бриге о Србима изван Србије, заштите животне средине, решавања демографских проблема и подршке младима. Значају породице за друштво и улоге жене у њему, односно њеним правима посвећена је нарочита пажња у председничкој кампањи лидера Српског покрета Двери Бошка Обрадовића. Инсистирање на потоњој теми (прва је у вези са општом вредносном оријентацијом покрета Двери) могло би да се тумачи и као покушај кориговања имиџа кандидата обликованог дуготрајном контрапропагандом СНС-а у којој је фокус био на наводном Обрадовићевом некоректном односу према женама. Иначе, општеполитичку председничку кампању Бошко Обрадовић је представио у пет тачака изборног програма — „да државу вратимо народу, да у Србији вратимо правду и да обичан човек и његова породица буду заштићен законом, да народу вратимо понос, да се поносимо и својим језиком и својим писмом и својом историјом и својом традицијом“ (*Politika* 2022a). Основни слоган у кампањи — „Срцем за Србију“ израз је идентификације са државном заједницом и спремности кандидата да се жртвује за њу чиме се истиче разлика у односу на актуелну власт која „није вођена љубављу према

15 Њега је изразио Милош Јовановић следећим речима: „У геополитичком смислу, и ту нема тајни, ми смо на руској страни због једноставног разлога што се нашим националним интересима и данас прети са Запада, од НАТО...“ (*NDSS* 2022b).

отаџбини“ (*Beta* 2022). Патриотски блок и Обрадовић противе се увођењу санкција Руској Федерацији и истичу проруско опредељење на идеолошкој оси „Русија – Запад“ (*S. Ć.* 2022). Српски покрет Двери у кампањи оживљава историјски национални стереотип слоганом „Срби и Руси – браћа заувек“ и плакатом са ликовима председничког кандидата Обрадовића и председника Руске Федерације Владимира Путина (*Srbin.Info* 2022). Примена технике трансфера још је наглашенија у укључивању у кампању пулмолога Бранимира Несторовића са намером да се изврши трансфер његове популарности међу противницима вакцинације против Ковида 19 на председничког кандидата. Примена тзв. реторичке фигуре „и“ у овом случају изражена је слоганом „Срцем за здраву нацију“. Тему обнове монархије у Србији Патриотски блок је интерпретирао у маниру стратегије заузимања властитога става доводећи у питање „ауторска права“ у вези с њом фракцији ПОКС-а која је у кампањи наступала као део коалиције НАДА (*RTS* 2022e).

Континуитет и доследност у политичком деловању кључна су места у позиционирању Српске странке Заветници у изборној кампањи у чијој служби је била и председничка кампања Милице Ђурђевић Стаменковски.¹⁶ Оквир за интерпретацију и квалификовање друштвених и политичких догађања, као и поступака других политичких субјеката, је вредносна оријентација у којој слобода, самосталност и независност представљају кључне друштвене вредности изражене слоганом „Своји на своме“ (*RTS* 2022f). Формулисање ове вредносне оријентације у виду изборног програма учињено је прецизирањем изборних тема. Неке од њих, попут „враћања вредности у политику“, носе општу вредносну назнаку. Такав је случај и са „национално одговорном политиком“ која се конкретизује кроз поштовање Устава Републике Србије, подршку Србима на КиМ, залагање за самосталност Републике Српске, позивање на резолуцију УН 1244 и залагање за војну неутралност. Заветници се залажу за концепт суверене државе, против су „попуштања према Бриселу“ и увођења санкција Руској Федерацији. У кампањи супротстављања актуелној власти износе став да је Србија „дубоко деинституционализована држава“ и истичу њену корумпираност и непрофесионализам представника власти, непотизам и партијско запошљавање. Истичу значај „породичних вредности“ и бриге о младима у вези са којом обећавају поновно формирање министарства за дијаспору. Под „економски

16 На значај овог елемента имиџа лидер партије указује подсећањем да је реч о јединој странци која је на изборе изашла самостално (*RTS* 2022f).

патриотизмом“ подразумевају, пре свега, подршку домаћим привредницима (RTS 2022a).

Повећање „познатости“ и учвршћивање постојећег имица и промоција конкретних догађаја, основни су краткорочни пропагандни задаци који су се нашли пред коалицијом Морамо у изборној кампањи за парламентарне и председничке изборе која је реализована као наставак дугорочне пропагандне кампање вођене са циљем да се очува здрава животна средина у Србији.¹⁷ У интегрисаној изборној кампањи коалиције и њеног председничког кандидата Биљане Стојковић јасно се оцртавају њен политички и идеолошки оквир. Први се своди на промену политичког режима и односа у друштву, а други на „лево“, „либерално“ и „грађанско“ као позиције на идеолошким релацијама. У „зеленој агенди“ као примарном тематском оквиру интерпретиране су енергетска трансформација и одржива пољопривредна производња. Тематски корпус, додатно, чине питања демократске партиципације, борбе за људска права, заштите институција и реформе образовања (Tanjug 2022c; Tanjug 2022d; Glas Šumadije 2022; Solidarnost.net 2022). Спољнополитичка оријентација коалиције и председничког кандидата је изразито проевропска. Промовисана је потреба за што бржим уласком у ЕУ, уз напомену да би тај чин представљао основу за испуњење осталих циљева истакнутих у кампањи (Moramo 2022).¹⁸ Назив коалиције, у форми тзв. слогана-позива, вариран је у вези са конкретним питањима покретаним у кампањи.

„Сваке четири године држава организује експеримент на високом нивоу у области политичке пропаганде и јавног мњења“ написали су Пол Лазарсфелд и сарадници у чувеној књизи *Народни избор* (према Schulz 2011, 86) мислећи на организовање изборних кампања. Судићи према резултатима још једног у низу оваквих експеримента у Србији, његова основна функција је испуњена – бирачи су мобилисани и дали су подршку претендентима на власт. У реализацији ове функције партије и кандидати су у вези са кључним елементима стратегије подсећали једни на друге — углавном су полазили од реалних политичких циљева и осмишљавали кампање

17 Овај циљ прокламован је објавом о уласку у кампању за опште изборе у којој је стајало: „Нашу борбу са улица и тргова, са њива и планина, са обала река морамо да уведемо у парламент и институције“ (FoNet 2022c).

18 И поводом сукоба у Украјини и евентуалног увођења санкција Русији, истичано је да је потребно деловати у „договору са Западом“ (Politika 2022b).

тако да оне представљају израз њихових дугорочних стратегија политичко-пропагандног деловања. У погледу позиционирања, прибегавали су различитим маркетиншким стратегијама – заузимали су властите ставове, позајмљивали теме, али и приклањали се снажнијим опонентима. Циљеви истицани у кампањи су најчешће били општи а поруке претежно упућиване целокупном бирачком телу. Међу посебним окосницама кампање, ако изузмемо ону у вези са презентацијом личности кандидата, доминантне су биле политичке и идеолошке. Прве су биле концентрисане око појма „промена“, а друге су истицале позиције партија и кандидата на бројним релацијама – „левица-десница“, „либерално-конзервативно“, „републиканско-монархистичко“ и „национално-грађанско“. Слогани, углавном изведени из општих окосница кампања, представљали су израз идентификације са државном заједницом. Економска и социјална питања и тему здравствене заштите у контексту започете трансформације друштва наметнула је, као окосницу кампање, владајућа партија, а опозиционе су одговориле питањима функционисања институција, борбом против партијске државе, екологије, образовања, демографије и политичким темама – статусом КиМ и позиционирањем земље према украјинској кризи, то јест на линији Русија – Запад. Утицај потоње је, према Александру Вучићу, „...био огroman на резултате [избора – С. А.]“ и Србија се „драматично померила удесно“ (Anđelković 2022). Његова интерпретација отвара низ питања – од оних који се тичу тумачења резултата истраживања јавног мњења (у смислу, може ли се повећање броја освојених гласова у односу на предизборне прогнозе изборних субјеката сматрати „драматичним померањем“ ако је оно у нивоу статистичке грешке) до социопсихолошких у вези са значајем изборних тема као фактора изборне мотивације. Оно најзначајније, на које као ни на претходна не може да се да детаљнији одговор због претпостављеног обима овог рада, у вези је са идеолошком не(утемељеношћу) изборних субјеката и могло би да се формулише на следећи начин — (оста)је ли „вођа“ замена за „систем идеја“ о томе како ће се приступити решавању најзначајнијих проблема и као такав најзначајнији елемент изборне понуде?

РЕФЕРЕНЦЕ

Anđelković, Nataša. 2022. „Izbori 2022 i politika: Da li je politika otišla udesno i zašto.“ *BBC News*: 4. april 2022. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-60983253>

- Atlagić, Siniša. 2019. „Transformacija javne sfere i simbolička politika u savremenoj Srbiji“ u *Politika i prostor*, ur. Đorđe Stojanović i Siniša Atlagić. Beograd: Institut za političke studije.
- B92. 2022. „SNS predao potpise za kandidaturu Vučića: „Cilj istorijska pobjeda u prvom krugu“. B92: 8. mart 2022. https://www.b92.net/info/izbori2022/vesti.php?yyyy=2022&mm=03&dd=08&nav_id=2118061
- Beta. 2022. „Obradović i zvanično kandidat, Dveri u kampanji sa sloganom ‘Srcem za Srbiju’“. 27. januar 2022. <https://rs.n1info.com/vesti/obradovic-i-zvanicno-kandidat-dveri-u-kampanji-sa-sloganom-srcem-za-srbiju/>
- Vreme. 2022. „Predsednički kandidat Miloš Jovanović: Nada građanske desnice“. 1. februar 2022. <https://www.vreme.com/vesti/predsednicki-kandidat-milos-jovanovic-nada-gradjanske-desnice/>
- Glas Šumadije. 2022. „Olivera Nikolić: Da se vrati dostojanstvo srpskom selu i seljaku“. Poslednji pristup 30. jul 2022. <https://www.moramo.rs/olivera-nikolic-da-se-vrati-dostojanstvo-srpskom-selu-i-seljaku/>
- Demostat. 2022. „Ivica Dačić: Ne krijem da želim da budem premijer posle ovih izbora“. 31. mart 2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/demostat/ivica-dacic-ne-krijem-da-zelim-da-budem-premijer-nakon-ovih-izbora/>
- Direktno. 2022. „‘Nedela govore’ o pljački SNS“. 26. mart 2022. <https://direktno.rs/izbori-2022/405009/nedela-govore-plakati-pjacka-sns-sarovic.html>
- Euronews Srbija. 2022a. „Vučić očekuje ubedljivu pobjedu: Verujem da će građani izabrati nastavak ekonomskog napretka“. 3. april 2022. <https://www.euronews.rs/izbori-2022/vesti/43404/vucic-ocekuje-ubedljivu-pobedu-verujem-da-ce-gradani-izabrati-nastavak-ekonomskog-napretka/vest>
- Marić, Dunja. 2022. „Đilas na RTS: Građani slušaju laži o meni, ali ne čuju o pravom stanju u Srbiji“. *Nova.rs*: 26. Mart 2022. <https://nova.rs/izbori-2022/djilas-na-rts-gradjani-slusaju-lazi-o-meni-ali-ne-cuju-o-pravom-stanju-u-srbiji/>
- Milenković, Mirjana R. 2022a. „Marinika Tepić: SNS očekuje poraz, batinaši već pripravnici za prebijanje ljudi u izbornoj noći“. *Danas*: 14. februar 2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/marinika-tepic-sns-ocekuje-poraz-batinasi-vec-pripravni-za-prebijanje-ljudi-u-izbornoj-noci/>
- Milenković, Mirjana R. 2022b. „Radulović: Suverenisti će biti najveće

- iznenadjenje ovih izbora“ *Danas*: 16. februar 2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/radulovic-suverenisti-ce-biti-najvece-iznenadjenje-ovih-izbora/>
- Moramo. 2022. „Brz ulazak u Evropsku uniju, veliki dogovor sa Zapadom i naš dobar plan ekonomskog razvoja znače ostanak mladih u zemlji“. Poslednji pristup 30. 7. 2022. <https://www.moramo.rs/zelenovic-brz-ulazak-u-evropsku-uniju-veliki-dogovor-sa-zapadom-i-nas-dobar-plan-ekonomskog-razvoja-znace-ostanak-mladih-u-zemlji/>
- Nimmo, 1970. *The Political Persuaders*. New Jersey: Prentice-Hall
- Nova. 2022. „Jovanović: Koalicija NADA je ostvarila svoje osnovne ciljeve na izborima.“ 4. april 2022. <https://rs.n1info.com/izbori-2022/jovanovic-koalicija-nada-je-ostvarila-svoje-osnovne-ciljeve-na-izborima/>
- Nova demokratska stranka Srbije [NDSS]. 2022a. „dr Miloš Jovanović – Predsednički program.“ 14. mart 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=dTjr-Ky3-mQ>
- Nova demokratska stranka Srbije [NDSS]. 2022b. „Miloš Jovanović za francusko-nemačku televiziju ARTE povodom krize u Ukrajini i poziciji Srbije.“ 7. mart 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=0BqpmR-2xJw>
- Nova srpska politička misao [NSPM]*. 17. februar 2022. „Istraživanje Srbija – februar 2022. godine“. <http://www.nspm.rs/istrazivanje-srbija-februar-2022.-godine.html>
- Pavlović, Zoran. 2020. „Partije bez partijskih pristaša? Partijska identifikacija u Srbiji u periodu 1990-2020 godine“ u *Kako, koga i zašto smo birali: Izbori u Srbiji 1990-2020. godine*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, Beograd: Institut za političke studije, JP „Službeni glasnik“.
- Politika*. 2022a. „Boško Obradović predstavio predsednički program“. 27. januar 2022. <https://www.politika.rs/scc/clanak/498109/Bosko-Obradovic-predstavio-predsednicki-program>
- Politika*. 2022b. „Koalicija Moramo: Odluka o sankcijama Rusiji u dogovoru sa Zapadom“. 4. mart 2022. <https://www.politika.rs/sr/clanak/501084/Koalicija-Moramo-Odluka-o-sankcijama-Rusiji-u-dogovoru-sa-Zapadom>
- Radio-televizija Srbije [RTS]*. 2022a. 29. mart 2022. „Lista ‘Milica Đurđević Stamenkovski – Srpska stranka ‘Zavetnici’ predstavila izborni program za parlamentarne izbore.“ <https://www.rts.rs/page/stories/sr/Izbori2022/story/3392/predstavljanje/4758371/lista-milica-djurdjevic-stamenkovski—srpska-stranka-zavetnici->

- na-%20rts-u-predstavila-program-za-parlamentarne-izbore.html
Radio-televizija Srbije [RTS]. 2022b. „Boško Obradović na RTS-u predstavio program za predsedničke izbore.“ 22. mart 2022. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/Izbori2022/story/3392/predstavljanje/4749709/bosko-obradovic-predstavio-program-za-predsednicke-izbore.html>
- Radio-televizija Srbije [RTS]*. 2022c. “Dragan Đilas predstavio program liste „Marinika Tepić – Ujedinjeni za pobjedu Srbije.“ 26. mart 2022. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/Izbori2022/story/3392/predstavljanje/4754659/lista-marinika-tepic-ujedinjeni-za-pobjedu-srbije-na-rts-u-predstavila-program-za-parlamentarne-izbore.html>
- Radio-televizija Srbije [RTS]*. 2022d. “Đačić za RTS: Oni koji traže da uvedemo sankcije Rusiji su protiv Srbije.“ 2. mart 2022. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/4722829/ivica-dacic-srbija-rusija-sankcije-interesi.html>
- Radio-televizija Srbije [RTS]*. 2022e. “Lista ‘Patriotski blok za kraljevinu Srbiju’ na RTS-u predstavila program za parlamentarne izbore“. 23. mart 2022. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/Izbori2022/story/3392/predstavljanje/4751175/lista-patriotski-blok-za-kraljevinu-srbiju-na-rts-u-predstavila-program-za-parlamentarne-izbore.html>
- Radio-televizija Srbije [RTS]*. 2022f. “Milica Đurđević Stamenkovski na RTS-u predstavila program za predsedničke izbore“. 24. mart 2022. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/Izbori2022/story/3392/predstavljanje/4752398/milica-djurdjevic-stamenkovski-na-rts-u-predstavila-program-za-predsednicke-izbore.html>
- RTS-Oko*. 2022. „Oko – Biljana Stojković“. 23. mart 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=uavV67q291c>
- RTV Kragujevac*. 2022. „Miloš Jovanović (Koalicija NADA)“. 26. mart 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=yjZqJ99KZ9A>
- Slavujević, Zoran. 2009. *Političko komuniciranje, politička propaganda, politički marketing*. Beograd: Grafocard.
- Slavujević, Zoran. 2017. *Pohodi na birače u ime države i naroda: Izborne kampanje u Srbiji od 1990. do 2017. godine*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- SNS informator [SNS]. 2022. Poslednji pristup 26. jul 2022. https://www.sns.org.rs/sites/default/files/sns_104_pdf_72_0.pdf
- Solidarnost.net*. 2022. „Vratimo otete institucije i pravo na kulturno-obrazovne i umetničke aktivnosti.“ Poslednji pristup 30. jul 2022. <https://www.moramo.rs/vratimo-otete-institucije-i-pravo->

- na-kulturno-obrazovne-i-umetnicke-aktivnosti/
Stranka slobode i pravde [SSP]. 2022. Poslednji pristup 27. jul 2022.
<https://ssp.rs/plan-za-dan-posle/>
- Srbin.Info*. 2022. „BOŠKO Srbi i Rusi braća zauvek! Otvoreno sam uz Rusiju, NE antiruskoj histeriji.“ 23. mart 2022. <https://srbin.info/politika/bosko-srbi-i-rusi-braca-zauvek-otvoreno-sam-uz-rusiju-ne-antiruskoj-histeriji/>
- Schulz, Winfried. 2011. „Mediji u predizbornoj kampanji“ u *Menadžment političke komunikacije*, ur. Ansgar Zeraš i Miroljub Radojković, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.
- S. Č. 2022. „Boško Obradović o Putinovom spisku neprijateljskih država: Može se očekivati da Vučić posle Belorusije uvede sankcije i Rusiji“. *Danas*: 8. mart 2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/bosko-obradovic-o-putinovom-spisku-neprijateljskih-drzava-moze-se-ocekivati-da-vucic-posle-belorusije-vede-sankcije-i-rusiji/>
- Tanjug*. 2022a. „Obradović, Jovanović, Tadić, Ponoš, Zelenović...pročitajte poruke aktera sa biračkih mesta.“ 3. april 2022. https://www.b92.net/info/izbori2022/vesti.php?yyyy=2022&mm=04&dd=03&nav_id=2133489
- Tanjug*. 2022b. „Tadić: Očekujem pobedu politike evropskih integracija, pomirenja i ekonomskog razvoja.“ 3. april 2022. <https://www.euronews.rs/izbori-2022/vesti/43412/tadic-ocekujem-pobedu-politike-evropskih-integracija-pomirenja-i-ekonomskog-razvoja/vest>
- Tanjug*. 2022c. „Zelenović: Mora se smanjiti potrošnja struje, imamo plan za to.“ 16. mart 2022. <https://www.euronews.rs/izbori-2022/vesti/41132/zelenovic-mora-se-smanjiti-potrosnja-struje-imamo-plan-za-to/vest>
- Tanjug*. 2022d. „Koalicija ‘Moramo’: Više ulagati u obrazovanje, manje u vojsku i policiju“. 23. mart 2022. <https://www.euronews.rs/izbori-2022/vesti/42071/koalicija-moramo-vise-ulagati-u-obrazovanje-manje-u-vojsku-i-policiju/vest>
- FoNet*. 2022a. „Tepić, Ponoš i Janković poručili: Pobićemo na izborima 3. aprila.“ 2. Februar 2022. <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/296779/VIDEO-Tepic-Ponos-i-Jankovic-porucili-Pobedicemo-na-izborima-3-aprila.html>
- FoNet*. 2022b. „Faktor plus: Trećina građana neće izaći na izbore u aprilu, SNS na preko 55 odsto glasova.“ 31. januar 2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/faktor-plus-trecina-gradjana-neces-izaci-na-izbore-u-aprilu-sns-na-preko-55-odsto-glasova/>

FoNet. 2022c. "Predizborna kampanja koalicije 'Moramo' kreće u nedelju iz Gornjih Nedeljica." 25. februar 2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/predizborna-kampanja-koalicije-moramo-krece-u-nedelju-iz-gornjih-nedeljica/>

Siniša Atlagić*

University of Belgrade – Faculty of Political
Sciences

ELECTORAL STRATEGIES OF PARTIES
AND CANDIDATES FOR THE SERBIAN 2022
PARLIAMENTARY AND
PRESIDENTIAL ELECTIONS

Resume

In this paper, the author deals with the basic elements of the strategies of political parties and candidates in the 2022 campaign for the parliamentary and presidential elections in Serbia - types of campaigns, positioning, frameworks and slogans. In the analysis of propaganda messages, speeches and texts of party representatives and candidates, as well as election program documents, he uses the method of qualitative content analysis as a general research method. Judging by the general characteristics of this election campaign in Serbia, its basic function was fulfilled - the voters were mobilized and they supported the pretenders to power. In the realization of this function, the parties and candidates resembled each other in relation to the key elements of the strategy - they mostly started from realistic political goals and designed campaigns so that they represent the expression of their long-term strategies of political-propaganda action. In terms of positioning, they resorted to different marketing strategies – they took their own positions, borrowed themes, but also sided with stronger opponents. The goals highlighted in the campaign were most often general, and the messages were mainly addressed to the entire electorate. Among the special frameworks of the campaign, if we exclude the one related to the presentation of the candidate's personality, the dominant ones were political and ideological. The

* E-mail: sinisa.atlagic@fpn.bg.ac.rs

first ones were concentrated around the concept of „change“, and the second ones emphasized the positions of parties and candidates on numerous relations – „left-right“, „liberal-conservative“, „republican-monarchist“ and „national-civilian“. Slogans, mostly derived from the general frameworks of the campaigns, represented an expression of identification with the state community. Economic and social issues and the topic of health care in the context of the initiated transformation of society were imposed as the framework of the campaign by the ruling party, while the opposition responded with issues of the functioning of institutions, the fight against the party state, ecology, education, demography and political topics - the status of Kosovo and Metohija and the positioning of the country according to the Ukrainian crisis, that is, on the line between Russia and the West.

Keywords: election strategy, types of campaign, election positioning, election frameworks, slogans

* Овај рад је примљен 24. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

СТРАТЕГИЈЕ РЕКЛАМИРАЊА ПАРТИЈА И КАНДИДАТА НА ПАРЛАМЕНТАРНИМ И ПРЕДСЕДНИЧКИМ ИЗБОРИМА 2022. ГОДИНЕ

УДК 324:659(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.5>

Прегледни рад

Бојан Клачар*

Центар за слободне изборе и демократију
(ЦеСИД), Београд

Сажетак

Полазећи од ранијих истраживачких резултата, аутор истиче важност политичког рекламирања, његову убеђивачку, али и информативну функцију. У центру пажње су рекламе пласиране на телевизији и Интернету, као медијима који имају највећи досег и утицај на јавно мњење у Србији. Теза је да партије и кандидати све више препознају утицај политичког рекламирања на изборну одлуку што доводи до већих инвестиција и подизања нивоа продукције. Аутор анализира стратегије рекламирања партија и кандидата на два нивоа. На првом нивоу, анализира концепт и циљеве кампање, тематске и имиџ приступе, као и кључне поруке. На другом нивоу, кроз анализу садржаја различитих спотова, аутор конкретно анализира које стратегије су користиле партије и кандидати. Аутор наводи да је политичко рекламирање и даље доступније владајућим

* Имејл-адреса аутора: bojan.klacar@cesid.rs

партијама и кандидатима, да је велику интегрисану кампању могла да води само владајућа партија и да су све партије и кандидати комуницирали априлске изборе као пресудне, подстичући тако перцепцију бирача да од њих пуно тога зависи. Владајућа партија је стварала оквир предвидљивости, док је опозиција позивала на промене. Спотови су били, у просеку, предуги и с мањком креативних решења, али је приметан тренд глуме у спотовима, коришћење приступа „причање прича“ (*storytelling*) и уска таргетирања (на основу личности или емоција). После дужег времена, биографски спотови су опет постали популарни, али то значи и да је јавност морала да се упозна са одређеним кандидатима с ниском препознатљивошћу. Иако је окружење у коме се одвијала кампања било поларизујуће, партије и кандидати су одабрали позитивне кампање уз само шест негативних спотова.

Кључне речи: политичко рекламирање, изборна кампања, избори, спот, политичке партије, кандидати

УВОД

Са снажним уласком телевизије у поље политичког комуницирања а које се везује за ране шездесете године ХХ века, политичко рекламирање постаје незаобилазни чинилац истраживачких напора у овој дисциплини и у литератури постоји сагласност да политичко рекламирање постаје централни део модерних изборних кампања (Kaid 2004, 155; Foster 2010, 71; McNair 2011, 106; Perloff 2014, 341; Клаћар 2021, 13; Atlagić i Клаћар 2020, 401). Утицај телевизије није умањен ни са појавом Интернета, али је Интернет довео до диверсификације канала комуникације и додатно допринео развоју политичког рекламирања јер су продукцијски стандарди за телевизију и дигиталне канале комуникације битно различити. Значају политичког рекламирања и његовој важној улози у кампањама доприноси настанак и глобално ширење политичког консалтинга јер се за политичко рекламирање најчешће ангажују најбољи експерти, с глобалним искуствима. Разлог за такав тренд је што политичко рекламирање тражи софистицирана знања, алате

и истраживања која најчешће нису (лако) доступна на локалним тржиштима. Другим речима, оснаживање политичког консалтинга неретко иде руку под руку с развојем политичког рекламирања што у синергији подиже и трошкове кампање. Зато су трошкови кампање у развијеним демократијама подигнути још од шездесетих година XX века, док се са ширењем демократије ти трендови преносе и на друге државе, почев од деведесетих година прошлога века. Ни Србија није остала изузетак и после 2000. је приметан тренд омниприсутног политичког маркетинга и драстичног подизања трошкова и ресурса које у њега улажу изборни учесници (Клачар 2022). Улагање у политичко рекламирање сведочи о заинтересованости партија и кандидата, али и о очекиваној перцепцији да улагање у рекламирање може да исходује добрим резултатом. Имајући у виду софистицираност знања које је неопходно за политичко рекламирање, њега прати снажан развој истраживања јавног мњења и диверсификација приступа – квантитативна истраживања се обогаћују другачијим техникама, док се квалитативна истраживања диверсификују, на шта је додатно утицала пандемија и увођење онлајн алата.

Будући да је политичко рекламирање предмет озбиљних истраживања већ шездесетак година а да је у Америци озбиљна продукција кренула још са Ајзенхауеровом кампањом 1952. године, није изненађење да су и теме и приступи веома диверсификовани. Истражује се регулаторни оквир, утицај рекламирања на излазност, перцепцију кандидата или изборних учесника и на изборни исход, ефекти негативног рекламирања, теме и однос тематских (*issue*) и имиџ (*image*) спотова, комуницираних оквира (*frame*), разлика између ТВ и дигиталног рекламирања као и разлика између политичког и комерцијалног рекламирања.

Различите су и дефиниције политичког рекламирања и оне омеђују истраживачко поље деловања. За потребе овог рада је најбоље узети једну свеобухватнију дефиницију политичког рекламирања у којој се наводи да се ради о „било којој контролисаној поруци, која се комуницира кроз било који канал комуникације, дизајнираној да промовише политичке интересе појединаца, партија, интересних скупина, владе или других организација“ (Kaid and Holtz-Wacha 2006, 4). Ову дефиницију ће бити неопходно модификовати у овом раду како би се јасно омеђио предмет истраживања. Наиме, поменута дефиниција се састоји од три важне компоненте: (1) порука је контролисана односно нема других, пре свега, новинарских интервенција или су оне минималне, (2) порука се комуницира разним

каналима, али сви они припадају масовним каналима комуникације, односно искључује се интерперсонална комуникација и (3) поруке промовишу политичке интересе неке организације или појединца. Стриктно читајући ову дефиницију она не укључује нужно и да је контролисана порука плаћена већ само да је контролисана и да тај формат може да укључи и оне земље где постоји могућност политичке продукције и дистрибуције бесплатног времена. За потребе овога рада, дефиниција укључује важну дистинкцију да је порука и контролисана и плаћена односно да су актери (сами или путем медијске агенције) закупили медијски простор, платили га, промовисали или спонзорисали. Треба напоменути да горе наведена дефиниција каже да у политичком рекламирању порука служи да „промовише“ политичке интересе иако постоје аутори који истичу, а то је важно и за овај рад, да политичко рекламирање има и информативну функцију (сем убеђивачку) јер „шири информације о кандидатима и програмима о којима новинари ређе извештавају“ (McNair 2011, 88).

У фокусу овога рада, биће рекламе пласиране на телевизији и/или Интернету, као медијима који имају највећи досег и утицај на јавно мњење у Србији. Аутор ће анализирати стратегије рекламирања партија и кандидата на два нивоа: на првом нивоу, анализира се концепт и циљеви стратегије, одабрани приступи (тематски или имиц), као и кључни слогани, док на другом нивоу аутор конкретно анализира које стратегије су користиле партије и кандидати. Овај ниво анализе ће бити базиран доминантно на претходно урађеној анализи садржаја спотова. Будући да је обележје изборне атмосфере снажна конфронтација, политичка и медијска, део текста ће бити посвећен стратегијама у негативном рекламирању.

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП

Методолошки оквир обухвата анализу свих кључних политичких спотова који су емитовани на телевизији и Интернету, рачунајући и налоге на друштвеним мрежама, од стране релевантних политичких партија и кандидата. Критеријум за релевантност је изборни резултат, а као метод је коришћена квалитативна анализа садржаја с категоријама. Најпре су, на генералном нивоу, анализирани концепт и циљеви појединачних кампања, уз додатну анализу да ли су партије и кандидати одабрали тематске или имиц кампање и уз осврт на најважније слогане. На другом нивоу, специфично се анализирају изборне стратегије конкретних политичких партија и

кандидата. Кодекс с категоријама за анализу садржаја је припремљен на принципима „видеостила“ (*videostyle*) који обухвата и вербалне и невербалне и продукцијске елементе (Johnston and Kaid 2002, 281-300) али уз значајне интервенције од стране аутора, како због специфичности контекста у Србији тако и због задатих циљева у овом раду. Укупан универзум чини 86 различитих спотова, припремљених за ТВ или онлајн емитовање од стране релевантних партија и кандидата који су учествовали на изборима.

КОНЦЕПТ И ЦИЉЕВИ ПОЛИТИЧКОГ РЕКЛАМИРАЊА ПАРТИЈА И КАНДИДАТА

Први ниво даје општу слику политичког рекламирања партија и кандидата на парламентарним и председничким изборима 2022. године, с посебним нагласком на фокус и циљеве кампање, однос тематских и имиџ спотова и коришћених слогана. Политичко рекламирање је у комуникацијском погледу пратило наметану и подстицану перцепцију да се ради о веома важним изборима и да је реч о изборима у којима је сваки глас важан, што је већим делом подстицано од стране опозиције. То је имплицирало да опозициони спотови, у мањој или већој мери, садрже позиве за излазак на изборе (*GOTV*) и да говоре о важности сваког појединачног гласа. На другој страни, још једном се показује да је политичко рекламирање после 2000. године у много већој мери доступно владајућим партијама: оне имају више ресурса, богатију продукцију и екстензивнији закуп медијског простора. Стога је и у овој кампањи, владајућа Српска напредна странка (СНС) користила политичко рекламирање, не само као важан сегмент у комуникацији с бирачима, већ и као сегмент у коме демонстрира политичку моћ. Не чуди да су СНС и, у мањој мери Социјалистичка партија Србије (СПС), комуницирали предвидљивост за бираче (што је била и ранија пракса, али је у овој кампањи била додатно оснажена украјинским контекстом), док је опозиција (а посебно најјача опозициона листа Уједињени за победу Србије, УС) позивала на учешће у изборима које ће довести до политичких промена. Ова разлика у приступу не чуди јер је логично да наступи власти и опозиције буду различити (власт „брани“ освојено, опозиција „изазива“ или „напада“) с тим што је огромна надмоћ СНС (у ресурсима, могућностима, институционалној контроли, блискости медија) у пракси значила да тој партији или њеном кандидату није потребно представљање или упознавање (десет година власти је препознатљивост подигло на највећи могући

ниво) већ нека врста афирмације, верификације или „потписивања“ њиховог политичког наследства.

Рекламирање није понудило пуно иновативности а онде где су партије и кандидати креативно искорачили, такви спотови су остали у сенци због неких других стратешких решења. Тако је у спотовима СНС било пуно креативних искорачака (уска таргетирања, „причање прича“/ *storytelling*, глума у спотовима...), али се та креативност губила у предугим спотовима и огромној продукцији (аутор је идентификовао више од 40 различитих спотова ове партије/ кандидата) која је утицала да мали број спотова уопште и „заживи“. Или, креативна решења УС и њиховог председничког кандидата З. Поноша која нису била усклађена, нити су творила једну заједничку комуникацијску целину. На другој страни, тренд глуме у спотовима, ретко присутан у српским кампањама пре Вучићеве председничке кампање 2017. године, добија замах у овој кампањи јер га користи и опозиција (Двери, Покрет слободних грађана у кратким спотовима којима су мобилисали своје контролоре на изборима). Ова кампања је вратила биографске спотове које је у историју политичког рекламирања у Србији увео Милан Панић, у председничкој кампањи 1992. Присуство биографских спотова у случају Д. Веселиновића („Морамо“), З. Поноша (УС) и М. Јовановића („Нада“) као стратешког опредељења значи да је било неопходно подизати њихову препознатљивост у јавности. Сви ови спотови су патили од истог проблема а то је предуго трајање, посебно код З. Поноша, с тим што су спотови Д. Веселиновића и, посебно, М. Јовановића били продукцијски квалитетнији и с добро пренетим порукама: код Д. Веселиновића се комуницира да је „један од нас“, а код М. Јовановића су пажљиво бирани национално обојени детаљи из његове биографије (повратак у Србију, служење војног рока).

Фокус спота (позитивна или негативна кампања) говори да је стратешко опредељење партија и кандидата било вођење позитивне кампање: укупно је било шест негативних спотова од чега је само маргинални десничарски председнички кандидат М. Ваџић водио класичну негативну кампању (против Д. Ђиласа и против западних амбасада односно посредно против про-западних партија и кандидата). Преостала четири спота („Морамо“ и „Заветници“, као и два Поношева председничка спота) више припадају тзв. контраст-спотовима у којима први део спота јесте негативна кампања (поскупљења као одговорност власти, „одрицање од Косова“, „отета држава“...) док се у другом делу спота шаље позитивна порука о сопственој позицији према овим темама. Анализа показује да су

као најчешћи циљеви у овој кампањи дефинисани: информисање о политици/позицији партије и кандидата (најчешће од стране СНС у парламентарној, односно Поноша у председничкој кампањи), убеђивање као мотивација за излазност (највише су инсистирали у УС на парламентарном нивоу) и убеђивање за конкретно гласање (на шта је позивао сам А. Вучић у председничкој трци). Овако одабрани циљеви сведоче да су партије и кандидати желели да напусте, са променљивим успехом, рововску поделу снажне поларизације која карактерише политички живот Србије од 2016. године.

Тематске или имиџ кампање

Тематски спотови су били чешћи одабир партија у парламентарној кампањи што је и очекивано, имајући у виду да програмске платформе јесу неизоставан део парламентарних избора. Делимично, овакав одабир у кампањи јесте и адресирање честих критика у јавности, посебно на рачун опозиције, да занемарују комуницирање програма и јавних политика. Истовремено, теме су често биле „покривање“ за промоцију лидера и то није нова вест већ дугогодишња пракса. Међутим, главни налаз у овом делу је тај да су кампању обележили тзв. спотови-позиви усмерени на подизање или значаја избора или позивање да бирачи гласају 3. априла, а све са циљем мобилизације бирача. Мобилизацији бирача су доприносиле и бројне кампање од стране цивилног друштва. Код председничких кандидата, очекивано је већина кандидата посегла за различитим имиџ спотовима, са изузетком З. Поноша који је доминантно комуницирао теме у својој председничкој кампањи (однос према НАТО, Косову, владавини права, Уставу Србије), али су те теме пажљиво биране сходно његовој биографији и позицији кандидата десног центра.

Скоро четири петине различитих спотова који су анализирани у овом раду су дужи од 30 секунди што враћа анализу на почетни закључак да су партије и кандидати свесно бирали дуже спотове. Такав одабир посебно чуди у контексту чињенице да је већина спотова комуницирана на Интернету где је и трајање од 30 секунди предуго. Изузетак је био З. Понош који је комуницирао у кратким спотовима, али су ти спотови, премда кратки (што је добро), патили од других недостатака, попут монотоности, фразеологије, стерилности, минималне сегментације циљних група. У укупној структури је више рационалног обраћања у спотовима, али је кампања донела пуно емотивног обраћања (више у опозицији) или

комбинације рационалног и емотивног, у чему је предњачио А. Вучић као председнички кандидат. Опозиција је путем емоција покушавала да мобилише бираче, док је А. Вучић инсистирао на економским и политичким успесима. На другој страни је З. Понош готово по правилу комуницирао рационално и смирено и чини се да је такав приступ био део шире стратегије.

Слогани

Када је реч о одабиру слогана – а по правилу генерално одабрани слогани се користе и у спотовима – они су увек добар лакмус-папир за анализу најважнијих порука у спотовима јер су полазна тачка („црвена нит“) у стратегији политичког рекламирања. Пре детаљније анализе коришћених слогана, треба нотирати неколико општих закључака у вези с коришћеним слоганима:

(1) Партије, са изузетком СНС и УС, нису развијале посебне слогане за кандидате у председничкој трци већ су користили постојеће са парламентарних листа или су читаву кампању водили „под једним кровом“;

(2) Партије и кандидати нису експериментисали нити су се трудили да пронађу креативна решења, већ су одабрали сигуран приступ и „ход по чврстом тлу“ што је довело до тога да је већина слогана била јасна, разумљива и концизна (проверене и сигурне речи, попут стабилности, промене, наде...);

(3) Раг у Украјини је утицао на промену водећег слогана за А. Вучића у председничкој трци („Мир. Стабилност. Вучић“), док су остали актери остали доследни својим првобитним решењима јер нису имали ресурса и времена да развију нови;

(4) СПС и Српска радикална странка су одабрале исте слогане („Дачић за премијера“ односно „Шешел за премијера“), али је ефекат СПС слогана био политички учинковитији (знало се да Шешел неће бити у прилици да буде део извршне власти) јер је таквим одабиром И. Дачић одговорио на непостављено питање у јавности („ко ће бити премијер“) и амортизовао највеће критике на сопствени рачун а то је да се он и СПС налазе у сенци СНС и

(5) Речи Србија/српски нису превише коришћени у спотовима: те одреднице су користиле само партије и кандидати деснице и то „Патриотски блок“, коалиција „Нада“ и М. Вацић.

Табела 1. Партијски слогани у спотовима

Слоган	Листа
Дела говоре Једина граница су наши снови Заједно можемо све	СНС
Ајмо људи	Листа „Ајмо људи“
Ивица Дачић за премијера	СПС-ЈС
Морамо	Коалиција „Морамо“
Промена из корена	УС
Шешеља за премијера	СРС
Срцем за Србију	„Патриотски блок“
Своји на своме	„Заветници“
Нада за Србију	Коалиција „Нада“
За правду и помирење	„Муфтијин аманет“
За слободу, за демократију, за аутономију Санџака	СДА Санџака
Заједно за Војводину – Војвођани	„Заједно за Војводину“

Извор: обрада аутора

Ако изузмемо два идентична слогана СПС и СРС, код слогана осталих партија нема сличности, чак ни преклапања речи. СНС је као партија инсистирала на слогану „Дела говоре“ који припада групи већ виђених слогана, али је јасан и може да буде испраћен с пуно ефектних визуелизација које су психолошке пречице код бирача (ефекат „пре“ и „после“). Слоган је допуњаван с два помоћна слогана у којима се подстиче на заједништво као предуслов за успешна „дела“: „Заједно можемо све“ и „Једина граница су наши снови“. Другопласирана коалиција УС је ишла са ефектним, римованим и памтљивим слоганом „Промена из корена“ чији је ефекат умањен комуницирањем потпуно другачијег слогана на (њима најважнијим) градским изборима у Београду („Београд те зове“). Десно оријентисане партије су изашле са слоганима у којима се комбинују емоције и осећај припадности: „Патриотски блок“ је комуницирао

„Срцем за Србију“, „Заветници“ су истицали припадност („Своји на своје“) а коалиција „Нада“ се играла називом листе и позивањем на Србију („Нада за Србију“). Листа окупљена око НДБГ се играла са варијацијом слогана њихових загребачких колега („Можемо“), па су наступали са слоганом и називом листе „Морамо“ што није комуникацијски идеалан избор јер се „морање“ не прижељкује у кампањама. Одустали су и од доминантно зелених боја по којима су препознатљиви и додали љубичасту, како би покрили и њима важан феминистички аспект. Листа око СДС је изашла са изразито активистичким слоганом „Ајмо људи“ који, заправо, представља карактеристичне речи са тренинга њиховог носиоца листе за Београд и бившег тренера КК Партизан Душка Вујошевића који је с протоком времена комуницирао и национални ниво (заједно с Б. Тадићем). На крају, када је реч о слоганима мањинских партија, они су се определили за опште, већ виђене и не претерано инвентивне слогане у којима се бирачи позивају за подршку нечему: за правду и помирење код листе „Муфтијин Аманет“ (назване после преране смрти њиховог лидера Муфтије Зукорлића), за слободу, демократију и аутономију Санџака (код Странке демократске акције) и за Војводину, у случају листе „Заједно за Војводину – Војвођани“.

Табела 2. Слогани у спотовима кандидата на председничким изборима

Слоган	Кандидат
Мир. Стабилност. Вучић Александар Вучић Председник	Александар Вучић
Наш Понош	Здравко Понош
Нада за Србију	Милош Јовановић
Српски патриота	Миша Ваџић

Извор: обрада аутора

Како је већ истакнуто, кандидати су неретко користили партијске слогане у председничкој трци или уопште нису одвојено комуницирали сопствени имиџ у односу на партијску комуникацију. Стога су председничку трку обележила два ефектна и дијаметрално различита слогана: „Мир. Стабилност. Вучић“ за актуелног председника односно „Наш Понош“ за највећег изазивача

и кандидата УС. Вучићев слоган је реакција на рат у Украјини који је започет неколико дана пре расписивања председничких избора и њиме је А. Вучић желео да поручи бирачима да су опет важне две (заборављене?) вредности – мир и стабилност – и да се за обе он појављује као њихов гарант. Он је играо на карту сигурности и предвидљивости што му омогућава и десет година на власти. З. Понош је желео да подстакне осећај припадности, укореењености („наш“), али и мале игре речи „Наш Понош“ – „Наш Понос“, али је због употребе ћириличног писма то било с врло лимитираним успехом.

КОНКРЕТНЕ СТРАТЕГИЈЕ РЕКЛАМИРАЊА ВЛАДАЈУЋИХ ПАРТИЈА И КАНДИДАТА

Српска напредна странка и Александар Вучић

СНС односно А. Вучић су фактички једини актери који су имали велику, интегрисану и стратешки постављену кампању и важан разлог зашто је тако, не и једини, јесте доступност ресурса. СНС је иначе један од највећих оглашивача у историји српског парламентаризма (уз ДС и Г17 плус), али не треба заборавити ни да је СРС, из које је потекао СНС, већ од градске кампање у Београду 2004. године имао квалитетне, скупе и продукцијски напредне кампање.

СНС се у априлској кампањи одлучио за синхронизовану и интегрисану парламентарну и председничку кампању, огромну и диверсификовану продукцију у којој су доминантно место заузеле стратегије наглашавања достигнућа и компетентност. Таквим одабиром стратегије желели су да промовишу предвидљивост за бираче и сигурност избора. Кључни и фактички једини комуникатор, са изузетком неколико спотова са анонимним наратором, је био њихов лидер А. Вучић. Он се појављивао и у формалним и мање формалним издањима (у дуксерици, на пример), налазио се у различитим окружењима (у председништву, у домовима, у фабрикама), говорио је и унапред припремљене, али и спонтано изговорене поруче. Чак су се и његова видео обраћања са официјелног Инстаграм налога „Будућност Србије АВ“ пребацивала у кратке спотове, намењене Интернет публици. У спотовима СНС и А. Вучића, инсистира се (у садржају) на заједништву, чланству и на заједничком раду, док су у формату спота користили тематске изјаве, тематске драматизације,

анимације и документаристичке формате. Продукцијски су спотови били разноврсни, с пуно директних обраћања лидера, а у погледу коришћене стратегије, преовлађује комуникација резултата (на парламентарном нивоу) и компетентност (на председничком нивоу). СНС је промовисао наратив да је пуно тога урађено, али да се заједно може урадити још више чиме шаљу поруку бирачима да, упркос 10 година на власти, „не сме да се стане“. Саставни део стратегије била је и хиперпродукција спотова односно преузимање огромног простора чиме се желело доћи до најширег политичког мејнстрима и демонстрирати политичка (над)моћ. У тој продукцији су се јасно видела два добра тренда: најпре, уско таргетирање циљних група и персонализација спотова с циљем да се адресирају искуства уских циљних група/*Personalization at scale* (спотови за младе навијаче, спотови за младе у Србији, спотови за младе који су се одселили, а размишљају да се врате, за жене, за пензионере) и, друго, тренд прављења спотова као „причање прича“. Међутим, упркос тим искорацима остало је неколико крупних питања без одговора у њиховој кампањи. Спотови су били предуги (16 од 21 парламентарног спота су дужи од 30 секунди, док је свих 16 председничких спотова дуже од 30 секунди), „кратак живот спотова“ који се брзо замене неким новим, „причање прича“ у онлајн спотовима где је кулминација на крају уместо на почетку спота итд. Главне поруке из парламентарне кампање су биле: „кад дела говоре речи су сувишне“; „лако је обећати али дела говоре“, „Србија поново хода високо подигнута чела“, „од своје мајке која је боља а наша мајка то је земља ова“, „придружите се путовању у будућност“. Иако је А. Вучић правовремено реаговао променом наратива с почетком рата у Украјини (убацивање ефектног слогана „Мир. Стабилност. Вучић“ који је ренесансу доживео у ефектним спотовима на радио станицама, чиме је показао како радио може задржати виталност у рекламирању упркос неатрактивности), чини се да је бављење ратом имало лимитиране досеге па се и партија и кандидат с приближавањем гласања одмицао од рата и примицао позитивној кампањи („Дела говоре“). Спот у коме А. Вучић искаче из фрижидера је, упркос негативним критикама дела јавности, остао упамћен и препознатљив и, што је важније, „окренуо је“ кампању у правцу економије, животног стандарда и позитивних порука. У председничким спотовима се комуницирало „гласајте за сигурну будућност Србије“, „имамо још много посла“, „када следимо велике идеје једина граница су наши снови“, „погледајте семафор“, „свака

од вас је једна велика хероина“, „Србија само уједињена може напред“.

Социјалистичка партија Србије

На лоше пројекције истраживача за СПС је утицала чињеница да су дуго година у сенци већег коалиционог партнера, без моћи да пуно утичу на политичке процесе. Међутим, СПС је на руку ишла криза у Украјини те њихова перцепција да су про-руска партија, али је добром резултату кумовала и добра кампања, па и њен плаћени део који је тема овога рада.

СПС је већ у старту урадио једну добру ствар за сваку кампању: дефинисао је јасан, комуникативан и, што је најважније, офанзиван и про-активан слоган „Ивица Дачић за премијера“. Тај слоган је отклонио највећи баласт а то је да СПС није одлучна партија и да нису (самостални) доносиоци одлука. Овим слоганом, СПС је показао одлучност и одговорио на важно, премда непостојеће питање: ко ће бити нови премијер? Наравно, јасно је било од почетка да то неће бити И. Дачић, али ефекат одлучности и мобилизације је био направљен. СПС није имао богату продукцију, али је оно што је припремљено (три различита спота) било продукцијски добро и с пажљиво одабраном стратегијом. У складу са слоганом, бирао се и главни протагониста спотова а то је био лидер И. Дачић, који је у спотовима и главни глумац и главни комуникатор. Он говори емотивно, спотови промовишу његов имиџ („човек из народа“), личне особине и заслуге. У спотовима су пажљиво бирани кадрови и пуно их је из неформалног окружења (кухиња, дневна соба, делови Београда...), облачење је микс формалног и неформалног, а формати спотова информативни и интроспективни стил. Поруке које су се чуле у спотовима су „гласајте за себе да сачувамо Србију“ и „рачунајте на нас“, што је праћено рефреном и музиком из исте песме. Доминантне стратегије које су користили су харизма и наглашавање оптимизма чему је погодновао Дачићев карактер односно лагоднија позиција СПС у извршној власти која није укључивала велику политичку одговорност па последично томе, јавност је незадовољство (где га је било) трансферисала на СНС а не на СПС. Наратив који је СПС комуницирала је подразумевао презентовање И. Дачића као искусног и провереног лидера, с којим нема неизвесности.

КОНКРЕТНЕ СТРАТЕГИЈЕ РЕКЛАМИРАЊА ГРАЂАНСКЕ ОПОЗИЦИЈЕ

Уједињени за победу Србије

УС и њихов председнички кандидат З. Понош су били највећи изазивач СНС, односно А. Вучићу. У складу са тим су и поставили кампању: било је неопходно мобилисати јавност (чему су посветили бројне спотове) и створити перцепцију да су они актери који могу да доведу до политичких промена (зато је и био слоган „Промена из корена“). УС и З. Понош јесу допринели креирању перцепције да се ради о важним изборима па је излазност била велика (у пракси вероватно више од 70 одсто), али се ти гласови нису прелили ка УС или З. Поношу већ пропорционално свима, а највише десничарским партијама и њиховим кандидатима.

Председнички кандидат УС је имао богатију и садржајнију продукцију (16 различитих спотова) у односу на њихову листу (четири). Премда обе кампање имају као заједничку стратегију позивања на промене, комуникација је била суштински другачија и с мало повезница. УС је комуницирала главне поруке путем носиоца листе М. Тепић, динамично, енергично, у различитим окружењима, с кадровима симпатизера у позитивном окружењу, док је Понош комуницирао стерилне, хладне, рационалне и легалистичке поруке кандидата десног центра, што је умногоме личило на раније Коштуничине наступе. На једној страни је М. Тепић била водећи наратор, док је уз Поноша важан део његове кампање био и глумац Тихомир Станић који је изговарао слоган кампање „Наш Понош“. Сем стратегија позивања на промене, која је кључна, на оба нивоа присутне су назнаке кампање-контраста (критика на рачун СНС): „да укинемо закон јачег“ из Поношеве кампање или „пробаће силом, не дајмо им“ из парламентарне кампање. Понош је комуницирао смирено, истичући своје особине, увек формално обучен и у формалном окружењу, директно у камеру. Спотови обрађују различите теме (социјална правда, пензије, Косово, однос према НАТО чланству...) што је била добра замисао, али су те поруке уситњене на велики број кратких спотова који личе један на други (готово сви спотови су „главе које говоре“) па је, без пажљивог удубљивања, немогуће испратити детаље. У већини спотова се почиње од поруке „ево Устава, ево нас“ на који се лепе и остале поруке, попут „да Србија буде праведна држава“, „да укинемо закон

јачег“, „Србија кућа за све нас“. И ови аспекти, кратки спотови и позивање на Устав Србије подсећају на Коштуничину комуникацију у периоду 2003-2007. година. На другој страни, М. Тепић је готово по правилу комуницирала важност избора и важност изласка на изборе – фокус је био на томе да промене долазе већим учешћем грађана. Она се, дакле, обраћа чланству, симпатизерима, то ради директно и енергично у форматима спотова који су, углавном, тематске драматизације. Главне поруке у тој кампањи су биле: „да је човек на првом месту а не партија и братија“, „трећег априла је дан за промену из корена“, „не слушајте оне који вам кажу ћути, може и горе“.

Коалиција „Морамо“

Коалиција „Морамо“, премда јединствен ентитет, је фактички имала три одвојене кампање што је утицало и на крајњи резултат. Иако су имали председничког кандидата (Б. Стојковић), нису имали политичко рекламирање за њену кампању. Рекламирање у парламентарној кампањи је углавном било на леђима Не даймо Београд (НДБГ) као најважнијег конституента коалиције, али је то уједно био и највећи минус јер се видело да се НДБГ тешко одмиче од епитета „београдски“. Тако су и спотови махом били „београдски“, помешани с њиховом кампањом на градском нивоу јер је резултат читаве коалиције зависио од резултата у Београду. Продукцију ове коалиције чине четири спота, у којима главну улогу има НДБГ док се остатак коалиције (Зеленовић, Стојковић, Јовановић) бавио теренским радом, комуникацијом националних тема, без удела или с минималним уделом у политичком рекламирању. Први спот је био биографски спот за Д. Веселиновића који је направљен с циљем подизања његове препознатљивости. Остале спотове карактерише инсистирање на заједништву и солидарности, инклузивном приступу и без доминације једне особе, неформално окружење и неформално облачење. Кључна стратегија је позивање на промене, али не само промене власти већ позивање на промене у јавним политикама, приступима, начину деловања. У порукама се праве варијације са слоганом „Морамо“, попут „Морамо за добар град“, „Морамо заједно“, а занимљиво је да је ова коалиција имала и музички спот/ спот песму што није толико честа пракса у српском парламентаризму (последњи такав успешан спот је био спот Г17 плус 2012. године „Региони, јака Србија“).

Коалиција „Ајмо људи“

„Ајмо људи“ је коалиција социјал-демократских и либералних актера која је наступила на парламентарном и градском нивоу у Београду, без председничког кандидата. Главни комуникатори испред коалиције су били бивши председник Б. Тадић и Душко Вујошевић, бивши тренер КК Партизан који је изабран за носиоца листе у Београду да би потом добијао све значајнију улогу и на националном нивоу. Листа је од почетка имала велики проблем с мањком времена јер су касно сложили све коцкице у кампањи па се закаснило и са рекламама. Њихову продукцију је чинило шест спотова, махом за Интернет, са заједничком карактеристиком да су мобилишући, с динамичном музиком и актерима у покрету који очекивано прате и такве поруке: „ајде да не одустанемо никад“, „е тада се пали машина“, „ајмо људи за боље сутра“, „ајмо храбро саборци“. Као и коалиција „Морамо“, тако су и они за ову кампању припремили музички спот чиме се ова врста спота вратила на велика врата у домаћи адвертајзинг. Коалиција „Ајмо људи“ је користила две изборне стратегије у плаћеној кампањи: заузимање офанзивне позиције (активистички слоган, позиви да се не одустане, Вујошевићев имиџ тренера-мотиватора) и компетентност, оличена у Б. Тадићу као бившем председнику, па су се два спота бавила регионалним односима и позицијом Србије у свету, са кадровима Тадићевих састанака са регионалним и светским лидерима. У спотовима се инсистира на наративу заједништва, кадрови су врло често из неформалног окружења (неки спотови чак и аматерски урађени), у формату спотова преовлађује тематска драматизација, а у продукцијском погледу слајдови са принтом и „гласом преко“ и директна обраћања лидера.

КОНКРЕТНЕ СТРАТЕГИЈЕ РЕКЛАМИРАЊА СТРАНАКА И КАНДИДАТА ДЕСНИЦЕ

Српска коалиција „Нада“

Коалиција „Нада“ је пре саме кампање урадила две важне и корисне ствари: најпре су веома рано најавили своју предизборну коалицију и учествовали на локалним изборима чиме су се наметнули пре „комуникацијског шума“ у самој кампањи и, друго, неколико месеци пре избора су најавили председничку кандидатуру лидера

Демократске странке Србије (ДСС) М. Јовановића. Управо је он изнео највећи део кампање, погурао листу (што је био примарни циљ његове кандидатуре) ка бољем резултату и преузео на себе позицију носиоца главних порука. Зато не чуди да „Нада“ није улагала у рекламе на парламентарном нивоу већ је то чинила, премда скромно, само кроз председничку трку и два спота. Стратегија за коју су се определили је била комбинација коришћења симболичких додатака и позивања на традиционалне вредности (војска, породица...) који треба да репрезентују вођу (лидера) партије. Садржај, формат и продукција оба спота су бирани спрам М. Јовановића: биографски спот о његовом животу и каријери који је требало да подупре наратив о споју националног и демократског (и професор и човек из народа, и школован на Западу и служи елитну јединицу у војсци) и „спот сведочење“ у коме говоре пољопривредници, војници, студенти, војници, породични људи.

Листа „Заветници“

Ни „Заветници“ нису имали богату продукцију спотова, само два (један парламентарни и један председнички) па је очито је да је њихова процена била да рекламирање није пресудно за крајњи резултат. Такође је логичан избор да централна фигура у спотовима буде лидерка М. Ђурђевић Стаменковски, како због популарности, тако и због веома малог броја профилисаних људи унутар саме партије. Парламентарни спот је био негативна кампања у којој лидерка „Заветника“ у кухињи прави паралелу између цена и потрошачке корпе. Као стратегију су одабрали негативне асоцијације а циљ је био атак на политичку позицију (СНС) и конзистентност исте уз поруку „веровали или не ово је потрошачка корпа у Србији“. Председнички спот је у формату био информативни, али монотон и предуг и инспирисан је предајом председничке кандидатуре М. Ђурђевић Стаменковски па су и кадрови настали у близини Републичке изборне комисије (РИК). Изабрана стратегија је била позивање на традиционалне вредности и заговарање повратку националним политикама о чему говори она као председнички кандидат, али и Душан Пророковић са позиције стручњака. Спот је урађен напољу, али са формалним облачењем, а наратив истиче заједништво, припадност, идентитет и све је „зачињено“ поруком „своји на своме“.

Листа „Патриотски блок“

Премда је коалиција „Патриотски блок“ била састављена од више ентитета, кључну улогу у политичком рекламирању су имали Двери и њихов лидер Б. Обрадовић. Као и у случају М. Јовановића и М. Ђурђевић Стаменковски, Обрадовићу је била намењена улога да преко председничке кандидатуре погура резултат листе на парламентарним изборима који су им били примарни циљ. И у томе је био успешан, баш као и преостало двоје десничарских кандидата, с тим што је у рекламирању одабран пут да се спотови доминантно комуницирају кроз парламентарну кампању. Двери су одабрали стратегију снажног позивања на промене и на традиционалне вредности и у тој стратегији је кључну улогу имао Б. Обрадовић, он је главни комуникатор и главни глумац. У спотовима нису комунициране конкретне политике, два од три спота су спотови са глумом (у једном споту је Б. Обрадовић главна улога) а поруке које их прате су „да се врате кући, да се млади врате“, „срцем за Србију, заокружи 11“ и „није магија, 3. априла стварно крећу промене“.

НЕГАТИВНО РЕКЛАМИРАЊЕ

Кампања за априлске изборе је започела у изразитој конфронтацији и поларизацији (политичкој, медијској), али у рекламирању није било рефлексија таквих подела: све партије и кандидати са изузетком М. Вацића у председничкој трци су комуницирали позитивне поруке уз шест спотова који се могу сврстати у негативну кампању и/или кампању-контраста. Коришћена су три различита циља у негативном рекламирању: атак на политичку позицију (М. Вацић, „Заветници“ и „Морамо“), атак на групну афилијацију (оба пута З. Понош) и атак на личне особине (М. Вацић). У погледу стратегија у негативном рекламирању, партије и кандидати су одабрале негативне асоцијације (у четири спота) и прозивање (у два спота). Садржај негативног рекламирања су чиниле различите теме, од националних тема и јевтиног копирања Трампових порука („да Србија поново постане велика“, М. Вацић), преко економије („Морамо“ и „Заветници“) до „отете државе“ и Косова („ја се Косова нећу одрећи“ чему претходи критика на рачун односа СНС према косовском питању, З. Понош).

ЗАКЉУЧАК

Ако се изузме кампања СНС, априлски избори су донели скромну продукцију спотова, како у погледу броја спотова тако и у погледу улагања и креативних решења. Још једном се показала тачном теза да плурализам у рекламирању зависи од партиципације у власти: партије на власти по правили више инвестирају у рекламирање. На продукцију и квалитет рекламирања утиче и слабост партијског система, фрагментиран и диверсификован политички живот. Доступност рекламирања је у директној вези са регулативом финансирања која у Србији погодује партијама које имају велики број мандата или у системима с једном доминантном партијом што је сада случај у Србији. Имајући у виду овакав контекст али и специфичности кампање – избори после бојкота, поларизација, конфронтација, неповерење и маргинализација изборних тема услед украјинске кризе – рекламирање није био партијски приоритет, нити је процењено да улагање у рекламирање значи и стварање боље стартне позиције. Стога је, сем пар изузетака, кампања била скромна, неинвентивна и занатски недоречена. Тек би у систему умереног партијског плурализма ефекти регулативе дошли до изражаја и подстакли боље, садржајније и разноврсније кампање па последично и квалитетније политичко рекламирање.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Atlagić, Siniša i Bojan Klačar. 2020. „Plaćeno političko reklamiranje u Srbiji posle obnove višestranačja: Upotreba TV spotova i plakata u izbornim kampanjama.“ U *Kako, koga i zašto smo birali: Izbori u Srbiji 1990-2020. godine*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, 401-415. Beograd: Institut za političke studije i JP Službeni glasnik.
- Foster, S. 2010. *Political Communication*. Edinburgh University Press.
- Johnston, Anne and Lynda Lee Kaid. 2002. “Image Ads and Issue Ads in U.S. Presidential Advertising: using Videstyle to Explore Stylistic Differences in Televised Political Ads From 1952 to 2000.” In *Journal of Communication*, Volume 52, Issue 2, pp. 281-300. doi.org/10.1111/j.1460-2466.2002.tb02545.x.
- Kaid, Lynda Lee, ed. 2004. “Political Advertising” in *Handbook of Political Communication Research*, pp. 155–202. Lawrence Erlbaum Publishers.
- Kaid, Lynda Lee and Christina Holtz-Bacha. 2006. “Political advertising

- in international comparasion.“ In *The Sage Handbook of Political Advertising*, eds. Lynda Lee Kaid and Christina Holtz-Bacha, 3-13. Thousand Oaks: Sage publications, Inc.
- Klačar, Bojan. 2020. „Analiza okvira poruka u političkom oglašavanju na televiziji u kampanjama za parlamentarne izbore u Srbiji od 2000. do 2016. godine“. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.
- Klačar, Bojan. 2022. „Trideset godina političkog oglašavanja na televiziji: od skromnih početaka do hiperprodukcije“, u pripremi u zborniku *Trideset godina od obnove višestranačja u Srbiji: iskustva i perspektive*, ur. Petar Matić i Nikola Mladenović; Beograd: IPS.
- McNair, B. 2011. *An Introduction to Political Communication*. London & New York: Routledge.
- Perloff, R. M. 2014. *The Dynamics of Political Communication: Media and Politics in a Digital Age*. London & New York: Routledge.

Bojan Klac̆ar*

Center for Free Elections and Democracy
(CeSID), Belgrade

ADVERTISING STRATEGIES FOR POLITICAL
PARTIES AND PRESIDENTIAL CANDIDATES
IN THE 2022 PARLIAMENTARY AND
PRESIDENTIAL ELECTIONS

Resume

Starting from earlier research results, the author emphasizes the importance of political advertising, its persuasive but also informative function. The focus of the paper is on ads placed on television and the Internet, as the media that have the greatest reach and influence on public opinion. The initial assumption is that parties and candidates increasingly recognize the influence of political advertising on the election decision, which leads to higher investment and higher levels of production. The author analyses the advertising strategies of parties and candidates on two levels. At the first level, the concept and goals of the campaign, thematic and image ads, as well as key messages are analysed. At the second level, through the content analysis of various ads, the author specifically analyses which strategies were used by parties and candidates. The author claims that political advertising is still more accessible to the ruling parties and candidates, that only the ruling party could lead a large integrated campaign, and that all parties and candidates communicated the 2022 elections as crucial, thus encouraging voters to depend on them. The ruling party framed predictability, while the opposition called for political change. The ads were, on average, too long, with a lack of creative ideas, but there is a noticeable trend of acting in the ads, using the “storytelling” approach and narrow targeting (based on personality or

* E-mail: bojan.klacar@cesid.rs

emotions: personalization at scale or empathy at scale). After a long time, biographical ads became popular again, but that also means that the public had to get acquainted with certain candidates with low recognition. Although the campaign environment was polarizing, parties and candidates chose positive campaigns with only six negative ads.

Keywords: political advertising, election campaign, elections, ads, political parties, candidates

* Овај рад је примљен 1. августа 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

ПУБЛИЦИТЕТ У МЕДИЈИМА
И ОДНОСИ СА ЈАВНОШЋУ
КАО ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГИЈЕ
ПОЛИТИЧКОГ МАРКЕТИНГА
ПАРТИЈА И КАНДИДАТА
ЗА ПАРЛАМЕНТАРНЕ И
ПРЕДСЕДНИЧКЕ ИЗБОРЕ
2022. ГОДИНЕ

УДК 324:659(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.6>

Прегледни рад

Јелена Вујановић*

Београд

Сажетак

Избор облика промоције и креирање порука у оквиру њих у складу са циљем кампање чине важан елемент стратегије политичког маркетинга. У фокусу овог рада су односи са јавношћу и публицитет у медијима као облици промоције у оквиру стратегије политичког маркетинга учесника на парламентарним и председничким изборима у Републици Србији 2022. године. Рад полази од питања које активности односа са јавношћу и привлачења публицитета су партије и кандидати спроводили, да ли је фокус ових облика промоције био на темама и политикама, имиџу кандидата и лидера или конфронтацији са конкурентима, те како се то уклапа у њихову

* Имејл-адреса ауторке: jelena.vujanovic@pokreni.rs

цјелокупну стратегију политичког маркетинга. За потребе истраживања анализираћемо садржај свих прилога о актерима кампање на порталима новинских агенција Бета и Тањуг у периоду од 11. до 31. марта 2022. године и присуство на насловним странама дневних новина, те спровести интервјуе са представницима изборних листа. Истраживање ће се осврнути и на питање утицаја сукоба у Украјини на публицитет учесника кампање и могућност да спроведу сопствене стратегије односа са јавношћу.

Кључне речи: стратегија политичког маркетинга, изборна кампања, односи са јавношћу, публицитет у медијима, избори

КОНТЕКСТ И ОСНОВНИ ПОЈМОВИ

Избори за народне посланике у Народној скупштини и избори за председника Републике Србије одржани су 3. априла 2022. године. У изборну кампању се ушло са закључцима међустраничног дијалога, који је спроведен под координацијом посланика Европског парламента (EU u Србији 2022), с циљем побољшања изборних услова и равноправнијег односа медија према учесницима, посебно имајући у виду бојкот избора 2020. године од стране дијела опозиције. Поред питања изборних услова на медијски контекст је утицао и рат у Украјини који је не само помјерио фокус медијске пажње (Regulatorno telo za elektronske medije [REM] 2022a) него и наметнуо одређене теме у кампањи као што је питање увођења санкција Русији.

У оквиру овог контекста и на основу сопствених позиција и политика актери су креирали своје стратегије политичког маркетинга. Стратешко размишљање и дјеловање је важна одредница савременог политичког маркетинга (видјети Lees-Marshment 2009), а стратегија политичког маркетинга је „идентификација циљева политичког ентитета и шема кроз коју ће се ти циљеви постићи“ (Nielsen 2012, 294). Креирање стратегије значи и истраживање „тржишта“ тј. јавног мњења и утврђивање сопствене циљне групе, процјену „доступних ресурса“ (Barber 2005, 9), те утврђивање корака и активности ка достизању постављеног циља. У изборној кампањи то значи одабир општег приступа комуникацији са бирачима (Slavujević 2009, 189) и односима с јавношћу, односно позиционирање, избор тема и

окосница кампање, те средстава и облика промоције. Публицитет у медијима и односи са јавношћу спадају у бесплатне облике промоције и чине важне елементе стратегије политичког маркетинга у изборним кампањама.

Публицитет у медијима подразумејева „извештавање медија о партији или кандидату на основу процене самог медија о информативном значају извештавања о њиховим активностима“ (Slavcjević 2009, 208). Да би добили жељени публицитет актери треба да познају медијски контекст, да познају логику медијског извештавања и приоритета, и да своје активности и стратешку комуникацију приређују у складу с тим. „Стратешко комуницирање је наговарачко“ (Atlagić & Mitić 2016, 27) и унапред осмишљено. Представници власти имају значајну предност када је у питању публицитет у медијима јер су и носиоци државних функција, које су предмет медијске пажње, те је оно што се у јавности зове „функционерска кампања“, а у теорији *rose garden* стратегија (Slavcjević 2009, 209) једна од најпознатијих стратегија привлачења публицитета у медијима.

Предност публицитета је што му се више вјерује него реклами, а мана што актери немају контролу над пласираним садржајем те може доћи до негативног публицитета. У медијском контексту Србије питање повјерења у публицитет прожето је питањем повјерења у објективност појединих медија¹ те и то може утицати на стратегије односа са јавношћу.

Медији су „прва инстанца обликовања ставова и одређују наше менталне мапе политичког света ван нашег директног искуства“ (Hague & Harrop 2014, према Kovačević 2018). Односи са јавношћу представљају „организовану активност на обезбеђивању бесплатног позитивног публицитета у медијима“ (Slavcjević 2009, 209). У такве активности спадају: саопштења и конференције за медије; јавни скупови (скупови подршке или протеста, конвенције, конгреси); учешће на јавним скуповима које су организовали други (протест, спортска манифестација итд.); посјете градовима, фабрикама, мјестима од посебног значаја; састанци са вођама мњења; петиције, кривичне пријаве и сл; одржавање контакта са новинарима. „Сврха односа с јавношћу је створити и задржати наклоност јавности према одређеноме субјекту помоћу маркетиншких средстава“ (Anić 2012, 1).

¹ Питање је вјерују ли опозициони бирачи публицитету на Пинку или бирачи партија власти публицитету на N1.

У раду полазимо од питања које активности односа са јавношћу и привлачења публициитета су партије и кандидати спроводили, да ли је фокус ових облика промоције био на темама и политикама, имицу кандидата и лидера или конфронтацији са конкурентима и позиционирању, те како се то уклапа у њихову стратегију политичког маркетинга.

У том смислу користићемо и теоријски оквир стратешких позиција који су дали Колинс и Батлер (Collins & Butler 1996), а у ком се разликују: 1. *лидери* (бране позицију власти најчешће тако што се у односима с јавношћу фокусирају на резултате и функционерску кампању да би учврстили постојеће бирачко тијело и придобили неопредјелене), 2. *изазивачи* (теже позицији лидера и у том смислу морају наћи начина да се кроз односе с јавношћу обраћају и њиховом бирачком тијелу), 3. *пратиоци* (мањи актери који се приклањају лидеру и копирају га) и 4. *нишери* (актери који се обраћају уско сегментираном бирачком тијелу, нпр. еколошки покрети, а чија је најоптималнија стратегија односа с јавношћу фокусирање на пар специфичних тема).

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Истраживање је спроведено у две методолошке цјелине. Прву чини анализа садржаја прилога о актерима кампање на порталима новинских агенција Бета и Танјуг у периоду од 11. до 31. марта 2022. године (последњих 20 дана изборне кампање). Ова анализа је допуњена анализом присутности актера у централним дневницима телевизија N1, РТС1 и Пинк (дјелови дневника без изборних блокова јер они спадају у официјалне облике промоције) и на насловним странама дневних новина у Србији које су обухваћене пресклипингом агенције Нинамедија.

Анализа садржаја је спроведена тако што је креиран аналитички оквир са две групе индикатора – индикатори који указују на то о којој врсти активности привлачења публициитета је ријеч и индикатори који указују на то шта је циљ и фокус конкретне активности: изградња имица, представљање тема или конфронтација са конкурентима. Када је у питању имиц разликовали смо активности усмјерене на истицање карактеристика лидера/кандидата и способности да обављају функцију за коју се кандидују (видјети Ђанћаревић 2017) и активности усмјерене на истицање идеолошко-политичких аспеката имица (видјети Slavujević 2009).

Други дио чине структурирани интервјуи (видјети Milosavljević & Radisavljević 2003) са представницима СПС, ДСС, Заветника и листе Морамо. Питања су упућена и представницима Двери и „Уједињени за победу Србије“, од којих нисмо добили одговоре. Циљ интервјуа је да актери опишу сопствене стратегије односа с јавношћу и да процјене утицај рата у Украјини на свој публицитет и могућност спровођења стратегије.

ПУБЛИЦИТЕТ И ОДНОСИ СА ЈАВНОШЋУ УЧЕСНИКА НА ИЗБОРИМА 2022. ГОДИНЕ: НЕДОСТАТАК КРЕАТИВНОСТИ И ФОКУС НА ИМИЦ

И поред закључака међустраничног дијалога (EU u Srbiji 2022) изборну кампању је пратила дебата јавности, РЕМ и независних посматрача о функционерској кампањи и медијској доминацији Александра Вучића. Црта „наводи да су опозиционе странке нешто заступљеније у изборним блоковима – 53% у односу на 47%, али да су у редовним информативно-политичким садржајима представници власти заступљени у 84%, а опозициони актери у тек 16% времена“ (CRTA 2022). Са друге стране, РЕМ је 23. марта демантовао медијске наслове који наводе да из извештаја РЕМ-а проистиче да је Вучић најзаступљенији на свим телевизијама те су истакли податке према којима то није случај са телевизијама N1, Нова С, Хепи ТВ, Инсајдер ТВ, ТВ Прва, РТВ 2 и AlJazeera (РЕМ 2022b).

Учесници избора су спроводили различите активности како би привукли пажњу медија и остварили позитиван публицитет. Од посјета општинама у пратњи трубача (Ивица Дачић), вожње новим брзим возом, спотова о којима медији пишу данима,² учешћа у забавним емисијама попут Ами-џи шоуа и писама подршке јавних личности (Александар Вучић), протеста испред кинеске амбасаде (листа Морамо) и истицања транспарената изнад аутопута (Уједињени за победу Србије), до конференција за медије и видео изјава из Призрена (ДСС), испред Републичког тужилаштва (Двери), прелаза Јариње (Заветници).

Ипак дјелује да је ова изборна кампања у том смислу била генерално више „школска“ него креативна и да се највише активности односило на дневне прилоге за официјално праћење

2 Нпр. спот у ком А. Вучић излази из фрижидера.

кампање, посјете градовима и општинама и страначке конвенције/трибине.³

Табела 1. Тип активности које су оствариле публицитет на порталима Танјуга и Бете

	Наступи/ изјаве у другим медијима, реакције на актуелности	Дневни прилози, трибине, скупови	Посјете градовима, састанци са вођама мњења, изјаве и писма подршке	Други псеудодогађаји (кривичне пријаве, петиције, сађење дрвећа, протести итд)
Александар Вучић – Заједно можемо све	14,5%	13,5%	62%	10 %
Ивица Дачић – Премијер Србије	21,2%	15,2%	51,5%	12,1%
Уједињени за победу Србије и Здравко Понош	47,9%	16,7%	31,2%	4,2%
Др Милош Јовановић – Нада за Србију	17,4%	63%	17,4%	2,2%
Морамо – Биљана Стојковић	41,5%	36%	12,5%	10%
Бошко Обрадовић – Српски покрет Двери – ПОКС	34%	52%	12%	2%
Милица Ђурђевић Стаменковски – Заветници ⁴	-	-	-	-

Извор: Обрада аутора

3 Активности смо класификовали према начину на који су приказане у посматраним прилозима. Нпр. активност смо класификовали као посјета градовима искључиво ако је у посматраном медијском прилогу јасно наглашено о ком мјесту је ријеч или се из видео прилога јасно види да је ријеч о обиласку неког мјеста. Актери су често приликом обилазака градова одржавали трибине и извјештаје са трибина слали медијима као дневне прилоге за официјално праћење кампање, те смо ту врсту прилога сврставали у другу категорију (дневни прилози, трибине, скупови).

4 Недовољно података за статистичку обраду.

Садржај и циљ односа с јавношћу листа и њихових председничких кандидата били су испреплетени и није било значајнијег одступања у стратегијама кандидата и листе те смо их посматрали као цјелину, сем у случају листе „Уједињени за победу Србије“ и кандидата Здравка Поноша гдје је постојала значајна разлика и у садржају активности и у њиховом циљу, те смо те податке у Табели 2 приказали раздвојено.

Називи листа за парламентарне изборе, у којима су имена носилаца и председничких кандидата била доминантна у односу на називе странака/покрета, указивали су на то да се може очекивати наставак персонализације политике примјешан у ранијим анализама (видјети Šančarević 2017; Stojanović 2017) и лидерска кампања фокусирана на имиџ.

Табела 2. Циљ активности односа с јавношћу/привлачења публицијета

	Имиџ (Особине кандидата/листе + Идеолошко-политички аспект имиџа)	Теме	Конфронтација са конкурентима
Александар Вучић – Заједно можемо све	54,55% (31,82 + 22,73%)	41,8%	3,64%
Ивица Дачић – Премијер Србије	65,6% (40,6% + 25%)	34,4%	-
Уједињени за победу Србије	15,7% (10% + 5,7%)	20%	64,3%
и Здравко Понош	48% (32% + 16%)	24%	28%
Др Милош Јовановић – Нада за Србију	48,7% (27% + 21,7%)	39,1%	13%
Морамо – Биљана Стојковић	38% (19% + 19%)	45%	17%
Бошко Обрадовић – Српски покрет Двери – ПОКС	32% (16% + 16%)	33%	35%
Милица Ђурђевић Стаменковски – Заветници	-	-	-

Извор: Обрада аутора

Када је у питању утицај рата у Украјини на стратегије односа са јавношћу и публицитет актера, иако смо претпостављали да је тај утицај негативан, интервјуи са представницима изборних листа довели су до другачијег закључка. Рат у Украјини јесте наметнуо актерима избора одређене теме и био доминантан у централним дневницима чиме је смањило вријеме и приоритет бављења изборном кампањом, али је степен утицаја на позитиван или негативан публицитет актера и присуство у медијима зависило од фактора као што су идеолошко-политичке позиције актера и стратегије прилагођавања овој теми.

Тако из странака са десног идеолошког спектра и оних које су имале негативан став према санкцијама Русији сматрају да им се због рата у Украјини „отворио медијски простор“ (Veselinov 2022), док из странака либерално-грађанског усмјерења сматрају да је овај рат и начин његовог представљања у медијима негативно утицао на њихов публицитет и могућност да адекватно представе своје политике (Lazović 2022).

Листа „Александар Вучић-Заједно можемо све“ и председнички кандидат Александар Вучић

Резултат од 60,65% из 2020. године и трка за други председнички мандат наметнули су овој листи, окупљеној око СНС, и председничком кандидату Александру Вучићу стратегију *лидера* који тежи да одбрани и прошири своје позиције (Collins & Butler 1996) и *rose garden* стратегију привлачења публицитета активностима државних функционера (Slavujević 2009), а утицај на динамику одржавања избора из позиције власти омогућио им је да активности односа с јавношћу темпирају у складу с тим. Окоснице су креиране око уљепшане слике развоја, напретка и инвестиција у Србији (слоган „Дела говоре“) и око ширење страха од нестабилности уколико се промјени власт и представљања Вучића као гаранта извјесности („Мир, стабилност, Вучић“; „Држава није играчка“) нарочито у контексту кризе изазване ратом у Украјини.

Односе с јавношћу ове листе и кандидата карактерисала је:

1. Изразита дисциплина поруке и јасне циљне групе

Око 41,8% активности у фокусу је имало теме односно обраћање циљним групама кроз теме које их дотичу и то прилично равномјерно распоређено: 19,6% усмјерено на пензионере (изјаве о гарантованој пензији не мањој од 100 евра, посјете домовима пензионера, саопштења ПУПС-а), 26,1% на привреднике и раднике

кроз теме субвенција, инвестиција и животног стандарда, 8,7% на младе, 19,7% на инфраструктуру, здравство (обраћања др Данице Грујичић, запошљавање младих здравствених радника), екологију...

Кроз све активности спровођене ради обезбјеђивања публицитета у медијима учесници су дисциплиновано, и вербално (понављањем слогана и тема) и симболички (мјестом одржавања активности, употребом симбола), преносили поруке које су у складу са окосницама кампање. Посјете насељеним мјестима (понекад и пет-шест мјеста дневно, нпр. 13. марта), велике конвенције, посјете фабрикама и урађеним пројектима, пуштање у рад брзог воза Београд-Нови Сад заједно са председником Мађарске додатно су имале за циљ да употпуне слику развоја и напретка чији је гарант А. Вучић.

2. Дисперзија носилаца активности али фокус на имици и визију лидера

Изјаве подршке јавних личности и градоначелника, начелника и председника странака из Републике Српске и Црне Горе упућене Александру Вучићу, састанци функционера СНС са вођама мњења, посјете домаћинствима, удружењима слијепих, пензионерима итд. чиниле су 15,4% активности на привлачењу публицитета (што заједно са посјетама градовима и сл. чини 62% у Табели 1). Заједно са другим псеудоактивностима које су спроводили кандидати и активисти, као што су уређење простора око језера у Реснику, акције пошумљавања, садње јапанских трешњи, уређивања спортских терена итд. настојала се пласирати слика подршке, снаге и инклузије нових кадрова.

Више од пола активности усмјерено је на изградњу имица (Табела 2) председника (изјаве да је Вучићу „државник који је победио све кризе“ [Selaković 2022] и гарант мира и развоја, посјета споменику Борислава Пекића и цитирање Вучићевих изјава, писма подршке, председничке конференције), а свега неколико (3,64%) на директан сукоб са опозицијом и то са наративом да их „само власт занима“, да су непоуздани и неискрени, а актери ових активности су били функционери Зорана Михајловић и Владимир Орлић.

3. Медијска доминација

И поред договора о забрани функционерске кампање у последњих 15 дана и изјаве Александра Вучића да се неће ни појављивати (NI 2022a), публицитет ове листе и кандидата је и даље био доминантан. За разлику од осталих актера који су се свега по неколико пута нашли на насловним странама дневних новина, Александар Вучић и СНС појавили су се 273 пута у посматраном

периоду, од чега су 106 биле плаћене рекламе, а остало неплаћени публицитет. Вучић је приказиван као носилац развоја и гарант мира уз помпезне наслове попут „АЛЕКСАНДАР ВЕЛИКИ – човек који је променио Србију“ (*Srpski telegraf* 2022a), „ДЕЛА ГОВОРЕ – ПРЕДСЕДНИК ВУЧИЋ за само три недеље урадио је више него што су претходне власти урадиле за цео свој мандат“ (*Objektiv* 2022a) или фото-монтаже њега као терминатора уз пратећи наслов „МАШИНА“ (*Srpski telegraf* 2022b). У 117 прилога у посматраним дневницима појавили су се А. Вучић и представници листе, са значајном разликом у начину приказивања између телевизија N1 и Пинк.⁵

Листа „Мариника Тепић – Уједињени за победу Србије“ и председнички кандидат Здравко Понош

Коалиција „Уједињени за победу Србије“ и председнички кандидат Здравко Понош и прије саме кампање настојали су да заузму позицију главног *изазивача* (Collins & Butler 1996) актуелне власти у Србији. Посматрано из те позиције важна питања стратегије односа са јавношћу су прво, које активности спровести да би се обезбидио позитиван или неутралан публицитет у медијима које прате неопределијени бирачи и бирачи власти и друго, како обезбидити имиџ снаге и јединства организације и поруке која се шаље. Трећи изазов је био како да се председнички кандидат позиционира шире од листе и да креира имиџ јединог озбиљног кандидата за улазак у други круг председничких избора.

Према ономе што је наша анализа показала на прва два изазова није адекватно одговорено, док је на трећи одговорено дјелимично, а кандидат Здравко Понош је имао другачију стратегију односа с јавношћу од саме коалиције.

Према анализи публицитета на сајтовима Тањуга и Бете, чак 54,2% свих активности ове коалиције и кандидата (највише од свих анализираних актера) биле су усмјерене на критику власти, али ако посматрамо појединачно листу и кандидата онда видимо значајну разлику – ради се о 64,3% активности актера са листе и 26,9% активности председничког кандидата. Представници листе користили су изразито искључиву и оштру комуникацију и конструкције као што су: „биће раскринкана мафијашка хоботница“ (Терић 2022a), „сменићемо политичко крило организованог криминала“ (Lutovac

5 Док су у дневницима Пинка активности А. Вучића заузиле прилоге у трајању и до 10 минута, у позитивном тону, на N1 то били краћи прилози, чешће негативни и са постављањем питања о функционерској кампањи.

2022), „лудачка екипа похлепника“ (Терић 2022b), пропагирани су лустрацију и најављивали хапшења представника власти и сл. То значи да су активности и поруке које су слали биле усмјерене на сопствено тврдо бирачко језгро.

Остатак активности представника листе био је усмјерен на изградњу имица носилаца промјена и заштитника изборне воље грађана кроз истицање за њих позитивних резултата јавног мњења, броја контролора на изборима, личних карактеристика представника коалиције (10%), на идеолошко-политички аспект имица кроз поруке о увођењу реда и социјалне и праведне Србије (5,71%) и на теме политике (20%). Теме су биле шаренолике, од екологије (нпр. забрана ископавања литијума), пољопривреде, здравства итд., а постојала је и одређена неконзистентност и неорганизованост у односима с јавношћу јер су током кампање чланице коалиције неријетко слале појединачна саопштења медијима без помињања коалиције и листе што је могло да збуни бираче и остави утисак нејединства.

Када је у питању председнички кандидат он је поред раније поменутог, усмјеравао своје активности односа с јавношћу и на изградњу имица председника свих грађана који поштује Устав и генерала који воли свој народ (30,8%), на идеолошко-политички аспект имица кроз противљење термину српски свет и визију председничке функције као уједињујуће (15,4%) и на теме као што су права ратних ветерана, положај здравствених радника, непризнавање независности Косова (23,1%).

Највећи дио публицитета листе и кандидата чинила су саопштења и реакције на дневно актуелне теме и потезе власти, те изјаве, наступи и интервјуи у другим медијима које су новинске агенције пренијеле (Табела 1). Од свега неколико креативних псеудоактивности издвајамо остављање садница шљиве испред Председништва Србије са поруком Вучићу, или истицање транспарента „Ко не труби тај је Вучић“ на аутопуту.

Ова коалиција и кандидат појавили су се укупно 34 пута на насловним странама дневних новина, од тога 14 пута у негативном контексту на насловним странама новина Објектив, Ало, Информер и Српски телеграф. Када су у питању посматрани дневници и ту је чит подијељен однос. Највише публицитета су активности ове коалиције и кандидата добиле у дневницима телевизије N1 (15 прилога), у позитивном или неутралном тону, док су сва три прилога у дневницима ПИНК-а била у негативном тону.

Листа „Ивица Дачић – Премијер Србије“

Основни изазов са којим се листа „Ивица Дачић – Премијер Србије“ суочила уласком у ову изборну утакмицу је био како се позиционирати у односу на СНС и Александра Вучића, а да то не буде ни стратегија потпуног *пратиоца* која би значила даљи губитак сопственог бирачког тијела, нити стратегија *изазивача* која би значила конфронтацију и негативан публицитет у медијима блиским председнику Србије.

Одговор на овај изазов ишао је у два правца. Прво, фокус на имиц Ивице Дачића као човјека из народа који је спреман да штити националне интересе и интересе обичног човјека и као најозбиљнијег кандидата за премијерску функцију за коју га квалификују лично искуство али и традиција СПС-а („Са нама нема неизвесности“, „У условима кризе важно ко држи кормило“ [Dačić 2022a]). Обиласци градова и општина уз пратњу трубача, изјаве попут оне да Хрвати „нису ни за дрон спремни“ или употреба локалних дијалеката у изјавама („Ће ги онодимо“), односно активности којима се истичу лични аспекти имица Ивице Дачића чиниле су 40,6% активности ове листе о којима су у посматраном периоду извјештавале новинске агенције Танјуг и Бета, а додатних 25% су активности у којима се истичу идеолошко-политички аспекти имица („Србија праведна за све“, „патриотски и социјалистички стуб политике“).

Други правац одговора било је јасније позиционирање у односу на СНС и изразитије комуницирање националних тема и тема које је наметнуо рат у Украјини, а прије свега теме противљења санкцијама Русији, и истовремено подршка кандидатури Александра Вучића за председника Србије. У укупно 34,4% посматраних медијских извјештаја су активности које за циљ имају наметање и промоцију тема, од чега највише теме пријатељског односа према Русији и противљењу санкцијама, уз истовремену подршку путу у ЕУ, али и тема социјалне правде („за Србију и социјалну правду“ [Dačić 2022b], не фискализацији за трговце на пијаци). У интервјуу за овај рад, из СПС истичу да је дио стратегије био да се у току кампање не иде прешироко да би се задржала пажња јавности и да је фокус био на три теме, од којих је социјална правда важна као сегмент њиховог имица и традиције. Такође су истакли да у погледу рата у Украјини нису мјењали раније утврђену стратегију односа са јавношћу, али да је овај рат и њихов однос према њему позитивно утицао на публицитет листе у медијима и однос јавности према њима (Beljaković 2022).

Специфичност односа са јавношћу ове листе је да у посматраном периоду ниједној активности о којој су извјештавале агенције Танјуг и Бета није био циљ критика или сукобљавање са било ким на политичкој сцени. Слично је и када су у питању насловне стране и посматрани телевизијски дневници, у којима је свега једном приказан негативан однос Дачића према одређеном актеру, и то у Националном дневнику Пинка 14. марта, у ком је приказан исјечак из гостовања у емисији Хит Твит у ком Дачић говори Борису Тадићу да му је „странка као распарани џемпер“ (*Pink* 2022). Александар Вучић је помињан у контексту подршке његовој кандидатури, али најчешће са додатним циљем истицања имица Ивице Дачића као најбољег и најреалнијег кандидата за премијера уз њега.

Тип активности и начин пласирања у медијима (Табела 1) прилагођени су циљу истицања имица „човјека из народа“ те је према нашој анализи фокус стратегије био на истицању обилазака градова и општина и приказивања подршке народа (51,5%), а псеудоактивности које су привукле пажњу су састанак са руским амбасадором, представљање програма органске производње, скупљање потписа за Дом здравља на Бежанијској коси, скуп са трубачима у Гучи итд. (12,1%).

У погледу присуства примјећена је значајна разлика у броју појављивања у односу на листу СНС: Представници СПС нашли су се свега 11 пута на насловним странама новина и два пута у дневницима РТС1, Пинк и N1, ван изборног блока, у посматраном периоду.

Листа „Др Милош Јовановић – Нада за Србију – Српска коалиција Нада –Национално демократска алтернатива – ДСС – За Краљевину Србију – Војислав Михаиловић“ и кандидат Милош Јовановић

Основни изазови са којим се суочила коалиција Нада у овој изборној кампањи су како направити разлику у односу на друге листе десног спектра са више „сензационалистичког стила“ (Двери, Заветници) и како повећати препознатљивост лидера ДСС Милоша Јовановића.

Фокус односа са јавношћу био је на изградњи имица Јовановића као „државника“ који „не дели Србију“, штити „националне интересе и национално јединство“, а биографија и умјерени стил

комуникације га разликују од других. Скоро половину (Табела 2) публициитета у прилозима Танјуга и Бете чине активности и поруке усмјерене ка томе и то једним дјелом (27%) кроз наглашавање личних карактеристика („озбиљност“, „одговорност за вођење државе“, образовање) и легитимизацију тих карактеристика спољним ауторитетом (изјаве подршке од стране Матије Бећковића, Благоја Баковића, француског генерала Жака Огара, Миладина Шеварлића), а другим дјелом (21,7%) кроз наглашавање идеолошко-политичких елемената имица („солидарност“ као „традиционална вредност“, „и нација и демократија“, Милош као „патриота и демократа“, симболична посјета Космету).

Теме су биле у фокусу 39,1% активности. Велики број покривених тема смањило је фокус и памтљивост појединачних предлога политика, али је начин комуницирања био у склопу цјелокупног наратива кампање, идентитетских питања и грађења имица. Тако се рецимо и о теми образовања, економије или културе говорило из перспективе заштите домаћег, заштите националних интереса и Милоша Јовановића и коалиције Нада као „заштитеника“ (домаћи привредници и пољопривредници, штампање уџбеника искључиво у Србији, опорезивање ријалитија а улагање у националну културу, итд.).

Са становишта ове коалиције стратегија односа са јавношћу је подразумевјевала „три тематске цјелине које су разрађиване на дневном нивоу“ и „млазну кампању“ у погледу интензитета активности. „Прво јачи интензитет привлачења публициитета, па у средини блаже и највише теренски, и трећи део максимално“ те су последњих дана кампање искористили „и све уговоре са медијима“ (Veselinov 2022).

Конфронтација у односу на власт и остатак опозиције чинила је 13% публициитета и то кроз реакције на активности власти (нпр. осуда именовања Јелене Милић на мјесто амбасадора) и умјерено позиционирање и истицање разлика у односу на конкуренте („са деснице НАДА једина права алтернатива власти“ [Jovanović 2022]).

У току кампање спроводили су све стандардне активности односа са јавношћу, а највише публициитета остварили су дневни прилози за официјално праћење кампање и извјештаји са предизборних трибина и скупова (Табела 1), а пажњу медија привукле су и већ поменуто изјаве подршке писаца и познатих личности, као и откривање споменика руском добровољцу Андијеву (Beta 2022).

Коалиција Нада и М. Јовановић нашли су се само пет пута на

насловним странама дневних новина, у неутралном тоналитету, од чега су два појављивања плаћене рекламе, а свега три појављивана у посматраним дневницима била су везана за обавјештења о истеку рока за предају кандидатура и жребање за листу кандидата на председничким изборима.

За разлику од наше претпоставке о негативном утицају рата у Украјини на публицитет, из коалиције Нада су истакли да је криза утицала на то да им се „отвори медијски простор“, те да је у погледу стратегије односа са јавношћу највећи утицај био „на почетку“ рата када је „било потребно заузети позиције, учврстити став политичке неутралности и отклона од Западне политике“ (Veselinov 2022).

Листа „Морамо – Акција – Еколошки устанак – Ћута – Не давимо Београд – Небојша Зеленовић“ и кандидат Биљана Стојковић

Неколико група и појединаца, укључујући Не давимо Београд, некадашњег градоначелника Шапца Небојшу Зеленовића, активисте из протеста за ријеке на Старој планини итд. стали су под зеленолијеви кишобран коалиције „Морамо“. Први изазов био је договарање јединствене стратегије односа са јавношћу, а други позиционирање у односу на остатак либерално-грађанске опозиције, прије свега листу „Уједињени за победу Србије“ и питање подршке председничком кандидату Здравку Поношу.

На почетку посматраног периода (14. марта) коалиција „Морамо“ предала је потписе за председничку кандидатуру Биљане Стојковић. Иако је због правила кампање кандидовање сопственог кандидата за председника ефикасно, у смислу могућности за додатни публицитет у медијима, изјавама да је Понош „конзервативни кандидат коме су блиске десничарске идеје“ (Крнјаић 2022) али и бављењем темама које су далеко шире од еколошких („уставни патриотизам“, „најбржи пут ка ЕУ“ [Tanjug 2022] итд.), умјесто стратегије *нишера* (фокус на једну или две кључне теме и на специфичну циљну групу) коалиција Морамо је све више заузимала стратегију *изазивача*.

У том смислу 16,7% активности и порука које су заступљене у анализираним извјештајима односило се на позиционирање и критику власти („истинска опозиција вишедеценијском статусу кво“ [Veselinović 2022], демонстрација партијске државе, антисистемска борба), а додатних 19% на аспект имица који се тиче визије и идеолошке позиције (екологија, солидарност, уставни

патриотизам, пут у ЕУ). Изјавама о преношењу борбе са улице у парламент, активностима попут протеста испред кинеске амбасаде и представљањем резултата јавног мњења настојао се истаћи имиџ грађанских активиста, што је чинило додатних 19% анализираних публикација.

Ипак, може се рећи да је кампања ове коалиције била у највећој мјери тематска јер је 45% активности у фокусу имало представљање тема (смањење потрошње струје, помоћ пољопривредницима, забрана ископавања литијума, нови Закон о раду итд). Из ове коалиције нам је потврђено да је њихова стратегија односа са јавношћу била „да се приближе људима теме“ које они заступају, „кроз директан контакт“ (Lazović 2022). Како је истакнуто, републичка кампања, са којом је била спојена и председничка, је пошла од идеје да се „требају посетити места злочина“ тј. она која су везана за неку аферу актуелне власти и додатно је „направљена серија конвенција у већим градовима“ (Lazović 2022).

Иако су по изјавама из коалиције у току кампање обишли више од 50 градова, те активности нису у тој мјери и на тај начин приказане у извјештајима Тањуга и Бете (Табела 1), те су више публикација заузеле наступи и изјаве за медије (41,5%), и дневни прилози и предизборни скупови. Публицитет су остварили и псеудодогађаји попут прикупљања књига на дан убиства Зорана Ђинђића, предлагање меморандума о забрани ископавања литијума, упућивање писма председнику Кине и протест испред кинеске амбасаде, сакупљање доказа о изборној крађи и сл.

Листа и кандидат су у посматраном периоду задобили публикацију на насловним странама новина 11 пута, углавном неутрално и једном негативно, када су приказани уз наслов „РАСУЛО У ОПОЗИЦИЈИ“ (*Objektiv* 2022b), док су у дневницима поменути девет пута изван изборног блока и то само на N1. Највише пажње је привукла реакција Александра Јовановића Ћуте на изјаву водитељке ТВ Хепи да ће сваки студент изаћи на протест за 1000 динара и његово касније учешће на студентском протесту тим поводом (*N1* 2022b).

Из коалиције Морамо су става да је Рат у Украјини „доста пореметио кампању“ и утицао негативно на њихов публикацију јер је скренуо пажњу са саме кампање, те да им је сметало што су их у „режимским медијима“, с обзиром на њихов став осуде Русије, често „користили“ како би „подцртали некакву Вучићеву победу“ по том питању (Lazović 2022).

Листа „Бошко Обрадовић – Српски покрет Двери – ПОКС – Милош Парандиловић – Патриотски блок за обнову Краљевине Србије“ и кандидат Бошко Обрадовић

Истраживања јавног мњења која су медији објављивали смјештала су ову листу испод цензуса те је изазов односа са јавношћу био како створити утисак снаге и подршке, те неутралисати негативан имиџ лидера Двери Бошка Обрадовића као неконзистентног и радикалног и друго, како се позиционирати у односу на друге странке опозиције, и оне са десног спектра, али и оне са којима су Двери раније сарађивале у оквиру Савеза за Србију.

Према анализи публицитета на порталима агенција Танјуг и Бета активности су у посматраном периоду биле усмјерене на имиџ Б. Обрадовића као умјереног председника који ће поштовати Устав и водећих људи коалиције као нових људи у политици који граде легитимитет подршком личности као што је доктор Несторовић (16% прилога), те на идеолошко-политички аспект имиџа коалиције као монархиста, традиционалиста и заступника породичних вриједности (16%), а поруке су упућиване кроз конференције за медије лидера окруженог са неколико присталица, видео изјаве у којима Б. Обрадовић из канцеларије или испред позадине са заставом упућује поруке о функцији председника и исјечке говора са предизборних скупова.

Други дио активности односио се на позиционирање у односу на остатак опозиције („трећи пут“, „ни Вучић ни Тилас“, „Србија је пуна лажних патриота и лажних демократа и на власти и у опозицији“) и критику власти (пријетње кривичном одговорношћу, лустрацијом, протест испред Тужилаштва) што је био доминантан циљ 35% активности.

Активности које су за циљ имале да одређене теме добију публицитет чиниле су 33% анализираних прилога, а фокус је био на темама противљења санкцијама Русији, патриотској и породичној политици, правди, младима и пољопривреди са истицањем подјеле домаће/страно. Међутим, чак и кад је у питању тематско саопштење или нека друга активност, нпр. реакција на забрану Србима са Косова и Метохије да гласају тамо, реакција иде или у форми питања властима а не у правцу нуђења рјешења, или у контексту позиционирања у односу на остатак опозиције, као што је случај са темом изборних услова гдје су напуштањем тијела за праћење

споразума власти и опозиције о изборним условима актери ове коалиције настојали да се прикажу као чвршћи и принципијелнији од осталих.

Када су у питању насловне стране дневних новина и публицитет у посматраним дневницима, ова коалиција и кандидат нашли су се свега три пута на насловним странама и једном у дневнику N1 (не рачунајући изборне блокове) и то у неутралном прилогу у ком се набрајају сви кандидати за председника.

Листа „Милица Ђурђевић Стаменковски – Српска странка Заветници“ и кандидаткиња Милица Ђурђевић Стаменковски

Свега пет активности кандидаткиње Милице Ђурђевић Стаменковски и листе Заветници је у посматраном периоду имало публицитет на порталима Тањуга и Бете⁶ (у два случаја теме Косова и неувођења санкција Русији и у три случаја реакције на потезе представника власти), на насловним странама дневних новина нашли су се једном, и то на насловној страни Блица од 29.3.2022. године у контексту прогнозирања резултата избора, и свега једном у посматраним дневницима (ван предизборних блокова), и то у Дневнику телевизије N1 од 14.03. у контексту истека рока за предају председничких кандидатура.

Представница ове листе нам је потврдила да су о свим активностима редовно обавјештавали медије, да су „током кампање у оквиру странке деловали посебан медијски и интернет тим“ али да су „где је то било могуће инсистирали на директном разговору са народом“ и на томе да предизборну кампању заснивају „на живој речи“ (Miković 2022). Сматрају да су друге странке имале „повољнији медијски третман“, да је „председница странке, Милица Ђурђевић Стаменковски, забрањена на националним фреквенцијама месецима уназад“, а да је тема украјинске кризе „преузела примат у јавности“, па је било мање простора да се говори „о економским и социјалним питањима“, а „безбедност и међународна политика су биле примарно заступљене у свим медијским гостовањима.“ (Miković 2022).

6 Посматрано у току саме кампање и провјеравано 20. јула 2022. године.

ЗАКЉУЧАК

На стратегије односа са јавношћу утиче низ фактора (видјети Slavujević 1994; 2009) а када је у питању ова кампања то су прије свега медијски услови и утицај рата у Украјини, циљеви и позиције у односу на власт и актере са сличним бирачким тијелом. Спроведени интервјуи показали су да је од значаја било и питање извора информисања и повјерења у медије циљне групе учесника кампање.⁷

Актери су се претежно држали шематског и „школског“ приступа приликом осмишљавања активности, без превише нестандартних и креативних псеудодогађаја. *Rose garden* стратегија (састанци са страним државницима, председничке конференције на тему Косова, обиласци радова), страначке трибине и конвенције у градовима, снимљени кадрови из канцеларије или са скупова чинили су највећи проценат активности. У том погледу издвајао се Ивица Дачић који је и током класичних активности привлачио пажњу медија упечатљивим изјавама и симболичним фолклором догађаја (трубачи, заставе).

Циљ активности листа и кандидата је у највећој мјери био изградња и поправљање имица и персонализација. У том погледу разликују се коалиција *Морамо*, чије активности су већински биле усмјерене на представљање тема, и листа „Мариника Тепић-Уједињени за победу Србије“ чије активности су у највећем проценту биле усмјерене на критику власти и то са изузетно оштром реториком.

Листа предвођена СНС-ом и кандидат Александар Вучић очекивано су се држали стратегије *лидера*, истицали резултате, имиц и ауторитет председника, привлачили позитиван публицитет обиласцима домаћинстава, удружења пензионера, младих предузетника, писмима подршке итд. и изричито се држали утврђених окосница кампање. Са друге стране, иако је кампању започела са позиције *изазивача*, листа „Мариника Тепић – Уједињени за победу Србије“ је своје активности односа са јавношћу у већој мјери усмјерила ка сопственом тврдом бирачком језгру и тиме заузела стратегију *нишера*, што је показао и резултат који је слабији од најављиваног.

Странке десног политичког спектра (нпр. ДСС) су „искористиле“ медијску доминацију теме рата у Украјини и оствариле

7 Нпр. негативан однос њихових бирача према публицитету на телевизији Пинк довео је поједине опозиционе актере у дилему да ли да учествују у емисијама на овој телевизији или не (Lazović 2022).

додатни, за њих позитиван, публицитет на тим темама (Veselinov 2022). Са друге стране коалиција Морамо је осјетила негативан утицај овог рата на могућност спровођења своје стратегије односа с јавношћу, а истицањем сопственог председничког кандидата и ширим дијапазоном тема је отишла даље од очекиване стратегије *нишера* и тиме изгубила фокус.

Односи са јавношћу били су важан дио стратегија политичког маркетинга, али је и ову кампању пратила дебата о необјективном приступу медија и утицају на креирање стратегије и остваривање позитивног публицитета. Ипак, односи с јавношћу подразумевају добро познавање медијског контекста у ком се дјелује, те су они актери који су најреалније процјенили постојећи контекст и сопствене циљеве и томе прилагодили активности (нпр. ДСС и СПС), најбоље остварили сопствени изборни потенцијал.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Anić, N. 2012. „Односи с јавношћу–битан дио политичког маркетинга”. *National security and the future*: 13 (3). 72-83.
- Atlagić, S., & Mitić, A. 2016. „Šta je strateško političko komuniciranje?”. *Yearbook of the Faculty of Political Sciences/Godisnjak Fakulteta Politickih Nauka Beograd*: 10 (16).
- Barber, S. 2005. *Political Strategy: Modern politics in contemporary Britain*. Liverpool Academic Press.
- Beljaković, Teodora. 2022. *Intervju autorke sa Teodorom Beljaković, predstavnicom Socijalističke partije Srbije*. 5. jul 2022. *Beta*.
2022. „NADA: Delić otkrio spomenik ruskom dobrovoljcu.“ 13.03.2022. <https://beta.rs/izbori2020/izbori2020/160331-nada-delic-otkrio-spomenik-ruskom-dobrovoljcu>.
- Veselinov, Zdravko. 2022. *Intervju autorke sa Zdravkom Veselinovim, predstavnikom Demokratske stranke Srbije*. 3. jun 2022.
- Veselinović, Dobrica. 2022. „Veselinović: Mi smo istinska opozicija višedecenijskom statusu kvo koji živimo.“ 14.03.2022. <https://beta.rs/vesti/politika-vesti-srbija/160375-veselinovic-mi-smo-istinska-opozicija-visedecenijskom-statusu-kvo-koji-zivimo>.
- Dačić, Ivica. 2022a. „Ivica Dačić: U uslovima krize važno je ko drži kormilo.“ 20.03.2022. <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=723473>.
- Dačić, Ivica. 2022b. „Dačić: Borićemo se za Srbiju i socijalnu pravdu.“ 26.03.2022. <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=724864>.
- EU u Srbiji. 2022. „Završena druga faza međustranačkog dijaloga sa

- Narodnom skupštinom uoči predstojećih lokalnih, parlamentarnih i predsedničkih izbora.“ 28.01.2022, <https://europa.rs/završena-druga-faza-medjustranackog-dijaloga-sa-narodnom-skupstinom-uoci-predstojecih-lokalnih-parlamentarnih-i-predsednickih-izbora/>.
- Jovanović, Miloš. 2022. „Miloš Jovanović: Sa desnice NADA jedina prava alternativa vlasti.“ 19.03.2022, <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=723348>.
- Kovačević, D. 2018. „Izbori u Nemačkoj 2017. godine kroz prizmu medija u Srbiji“. *Politički život*, 15: 55-63.
- Krnjaić, Tijana. 2022. „Ponoš dobra opcija za desničare, ko predstavlja zelene i leve ideje?“: Koalicija ‘Moramo’ blizu odluke o svom kandidatu.“ 23.03.2022. <https://www.euronews.rs/izbori-2022/vesti/38665/ponos-dobra-opcija-za-desnicare-ko-predstavlja-zelene-i-leve-ideje-koalicija-moramo-blizu-odluke-o-svom-kandidatu/vest>.
- Lazović, Radomir. 2022. *Intervju autorke sa Radomirom Lazovićem, predstavnikom koalicije Moramo*. 4. jul. 2022.
- Lees-Marshment, J. 2009. “Global political marketing”. In *Global political marketing*, ed. by Jennifer Lees-Marshment, Chris Rudd, Jesper Stromback, 19-33. Routledge.
- Lutovac, Zoran. 2022. „Lutovac: Srbija će pobediti ako na izborima smenimo političko krilo organizovanog kriminala.“ 17.03.2022, <https://beta.rs/izbori2020/izbori2020/160601-lutovac-srbija-ce-pobediti-ako-na-izborima-smenimo-politicko-krilo-organizovanog-kriminala>.
- Miković, Teodora. 2022. *Intervju autorke sa Teodorom Miković, predstavnicom stranke Zavetnici*. 17. jul 2021.
- Milosavljević, S., & Radosavljević, I. 2003. *Osnovi metodologije političkih nauka*. Službeni glasnik.
- Nielsen, S. W. 2012. „Three faces of political marketing strategy“. *Journal of Public Affairs*, 12 (4): 293-302.
- NI. 2022a. *Dnevnik u 19. NI*: 19. mart 2022.
- NI. 2022b. *Dnevnik u 19. NI*: 31. mart 2022.
- Objektiv. 2022a. „DELA GOVORE-PREDSIEDNIK VUČIĆ za samo tri nedelje uradio je više nego što su prethodne vlasti uradile za ceo svoj mandat“. Naslovna strana: 22.03.2022.
- Objektiv. 2022b. „RASULO U OPOZICIJI“. Naslovna strana: 16.03.2022.
- Pink. 2022. *Nacionalni dnevnik. Pink*: 14.03.2022.

- Regulatorno telo za elektronske medije [REM]. 2022a. „Izveštaj o nadzoru pružalaca medijskih usluga tokom izborne kampanje za predsedničke, republičke i lokalne izbore: 15.02.2022 – 13.03.2022.“, 15.03.2022, <http://www.rem.rs/uploads/files/Izbori%202022/Izbori%202022%20za%20preiod%2015.02-13.03.2022%20IV%20presek.pdf>
- Regulatorno telo za elektronske medije [REM]. 2022b. „Saopštenje saveta REM-a povodom netačnih i tendencioznih naslova u delu medija povodom izveštaja REM-a o izornoj kampanji.“ 24.03.2022. <http://www.rem.rs/sr/arhiva/vesti/2022/03/saopstenje-saveta-rem-a-povodom-netacnih-i-tendencioznih-naslova-u-delu-medija-povodom-izvestaja-rem-a-o-izornoj-kampanji#gsc.tab=0>
- Slavujević, Z. 1994. „Izborna kampanja '93: Strategija 'otrežnjenja' nasuprot strategiji 'zavođenja'.“ *Sociološki pregled*, 28 (1): 15-26.
- Slavujević, Z. 2009. *Političko komuniciranje, politička propaganda, politički marketing*. Beograd: Grafocard.
- Selaković, Nikola. 2022. „Nikola Selaković: Na čelu Srbije je državnik koji je pobedio sve krize.“ 26.03.2022, <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=724805>.
- Stojanović, I. 2017. „Personalizacija politike i imidž političkih lidera kao ključna komponent političkog marketinga u izornoj kampanji.“ *Politički život*. 14: 89-98.
- Srpski telegraf*. 2022a. „ALEKSANDAR VELIKI – Čovek koji je promenio Srbiju.“ *Naslovna strana*: 29.03.2022.
- Srpski telegraf*. 2022b. „MAŠINA.“ *Naslovna strana*: 31.03.2022.
- Tanjug*. 2022. „Biljana Stojković: Koalicija “Moramo” se zalaže za najbrži put ka Evropi.“ 19.03.2022, <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=723356>.
- Tepić, Marinika. 2022a. „Marinika Tepić: Svaku novorođenu bebu ova vlast je zadužila za više od 8.000 evra.“ 15.03.2022. <https://beta.rs/vesti/politika-vesti-srbija/160492-marinika-tepic-svaku-novorodjenu-bebu-ova-vlast-je-zaduzila-za-vise-od-8-000-evra>.
- Tepić, Marinika. 2022b. „Tepić: Režim gubi podršku, ljudima je dosta da budu taoci ludačke ekipe pohlepnika.“ 17.03.2022. <https://beta.rs/izbori2020/izbori2020/160606-tepic-rezim-gubi-podrsku-ljudima-je-dosta-da-budu-taoci-ludacke-ekipe-pohlepnika>
- Collins, N., & Butler, P. 1996. “Positioning political parties: a market analysis”. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 1 (2): 63-77.

- CRTA. 2022. „Crta: U medijima Vučić zastupljen 85-odsto vremena, opozicija uglavnom u izbornim blokovima“. 18.03.2022. <https://beta.rs/vesti/politika-vesti-srbija/160703-crta-u-medijima-vucic-zastupljen-85-odsto-vremena-opozicija-uglavnom-u-izbornim-blokovima>.
- Čančarević, D. 2017. “Imidž kandidata na predsedničkim izborim u Republici Srbiji 2017.” godine. *Politički život*, 13: 31-43.

Jelena Vujanović*

Belgrade

MEDIA PUBLICITY AND PUBLIC RELATIONS
AS AN ELEMENT OF POLITICAL MARKETING
STRATEGY OF PARTIES AND CANDIDATES
FOR PARLIAMENTARY AND PRESIDENTIAL
ELECTIONS IN 2022

Resume

Choosing the forms of promotion and creating the messages within them in accordance with the goal of the campaign constitute an important element of the political marketing strategy. This paper is focused on public relations and media publicity as forms of promotion within the political marketing strategy of participants in the parliamentary and presidential elections in the Republic of Serbia in 2022. The paper starts from the question of what public relations activities were carried out by parties and candidates, whether the focus of these forms of promotion was on topics and policies, the image of candidates and leaders, or on competitors and positioning, and how this fits into their overall political marketing strategy. We also addressed the issue of the impact of the conflict in Ukraine on the election participants' publicity and the ability to implement their own public relations strategies. We conducted a content analysis of all articles about campaign actors on the portals of the news agencies Beta and Tanjug in the period from 11 to 31 March 2022. and their presence on the front pages of daily newspapers, and conducted interviews with representatives of electoral lists. Our research shows that actors mainly followed a schematic and "school" approach when designing activities, without too many non-standard and creative pseudo-

* E-mail: jelena.vujanovic@pokreni.rs

* Овај рад је примљен 26. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

events. The aim of the activities was mainly on building and improving the image and personalization. We also highlighted examples that differ from the majority and a separate analysis of each list's activity and strategy.

Keywords: Political marketing strategy, election campaign, public relations, media publicity, elections

ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2022: УБЕДЉИВА ПОБЕДА – НЕИЗВЕСНА БУДУЋНОСТ*

УДК 324:342.511(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.7>

Прегледни рад

Слободан Антонић**

Филозофски факултет Универзитета у
Београду, Београд

Сажетак

У првом делу чланка описују се политичке прилике и страначке констелације уочи председничких избора у Србији 2022. године. Опозиција није могла да се договори око заједничког кандидата, који би могао да парира фавориту Александру Вучићу. На крају су прозападна и суверенистичка опозиција изашле с више кандидата. Део прозападне опозиције је процењивао да Здравко Понош има шансе да се нађе у другом кругу, против Вучића. У другом делу чланка описују се председничке кампање кандидата, износе се резултати избора и реакције у јавности на њих. Вучић је убедљиво победио већ у првом кругу, освојивши двеста хиљада гласова више него 2017. године (2.224.914 наспрам 2.012.788). То је изазвало констернацију дела прозападне јавности и нападе на српске бираче да су ауторитарци и националисти. У завршном делу чланка расправља се о стабилности Вучићеве власти. Она се налази у

* Овај чланак је резултат рада на пројекту „Човек и друштво у време кризе“, који финансира Филозофски факултет Универзитета у Београду, у 2022. години.

** Имејл-адреса аутора: santonich@f.bg.ac.rs

процепу између већинског проруског расположења бирача, и антируске политике САД и ЕУ. Само великом политичком вештином Вучић може да избегне да пропадне у тај процеп.

Кључне речи: страначке борбе, изборно понашање, изборна демократија, Александар Вучић

ОПОЗИЦИЈА ОЧЕКУЈЕ ЧУДО

Скупштинске изборе 2020. највећи део опозиције је, незадовољан изборним условима, бојкотовао,¹ те је Србија добила парламент, практично, без опозиције (Jovanović i Vučićević 2020, 634-639). Једина српска странка у скупштини која формално није била члан Вучићеве коалиције – Српски патриотски савез (СПАС), Александра Шапића, с 10 посланичких места – колективно се учланила у СНС (29. маја 2021). Тиме је парламентарну опозицију у Србији 2021-2022. – ако не рачунамо мале сецесионистичке (албанске и бошњачке) странке – чинио само један посланик, дисидент из СПАС-а, Владан Глишић.

Тако се, после избора 2020, могло приметити да 30 година обновљеног вишепартизма у Србији изгледају као клађење (повратно кретање) од изборног ауторитаризма (1990-2003), преко изборне демократије (2003-2014), и опет назад, према изборном ауторитаризму (2014-2021) (Pavlović i Antonić 2007; Vučićević 2010; Jovanović 2014; Vladislavljević 2019; Pavlović 2020). Ванскупштинска опозиција била је слаба и никако није могла да пронађе пут до српских бирача. Она се жалила да је то због медијске блокаде, односно услед немогућности да користи медије који су под контролом Вучића². Међутим, постојали су антирежимски медији који су били на страни опозиције (првенствено пробриселске).³ Они су, међутим, по правилу били идеолошки једностранни, намећући дневни ред који је већина бирачког тела доживљавала као стран. Наиме, која год тема би се отворила, уредници и новинари изводили су увек исти закључак: Србија је главни кривац за ратове деведесетих, свему је крив српски

1 У бојкоту су, од већих опозиционих странака, учествовале: Демократска странка (ДС), Народна странка (НС), Странка слободе и правде (ССП), Српски покрет Двери и Социјалдемократска странка (СДС).

2 То су пре свега биле телевизије: *РТС*, *Пинк* и *Хепи*, као и таблоиди: *Информер*, *Српски телеграф*, *Курир*, *Ало* и *Објектив*.

3 Телевизије: *NI*, *NovaS*, *Newmax Adria*, или новине: *Данас*, *Нова*, *Време* и *НИН*.

национализам (СПЦ и Вучић), решење је у безусловном уласку у ЕУ (и НАТО), признању независности Косова и у утапању Републике Српске у БиХ.⁴

Пошто су пристајали на такав контекст, а и сами имали не баш најбољу репутацију – рецимо, Драган Ђилас уживао је глас „тајкуна“ који се обогатио злоупотребама (Antonić 2012, 101-132), а Мариника Тепић неког ко тврди да су у Србији 1991-1995. постојали логори за Хрвате (Kalafatić 2009) и ко тражи да Народна скупштина призна „геноцид“ у Сребреници (Fonet 2016) – нису чудили лоши показатељи опозиције у сондажама јавног мњења.

У јулу 2021, према једном истраживању, СНС је имао 58,2% подршке, СПС 9%, ССП 4,5%, ДСС/ПОКС 4%, Доста је било 3,8%, мањинске странке 4%, еколози 2,7%, Народна странка 2,5%, Двери 2%, Заветници 2%, СРС 1,5%, ПСГ 1,4%, и ДС 1,2% (Tanjug 2021). Сондажа друге агенције рађена месец дана раније, дала је следеће вредности: СНС 59,8%, СПС 8,5%, ССП 4,2%, ПОКС 3,2%, Доста је било 3%, Заветници 1,9%, Двери 1,9%, ДСС 1,9%, СРС 1,6%, СВМ 1,5%, НДВБГ 1,4%, НС 1,2%, Левијатан 1,1%, СДС 0,9% итд. (Ipsos 2021). Обе наведене агенције сматрале су се провладиним, али и једна „антирежимска“ агенција, уз ставке понуђене испитаницима које су далеко од изгледа гласачког листића, добила је не баш најбоље резултате (прерачунато без апстинената и неодлучних): „владајуће странке“ 53% (СНС, СПС СПАС..), „бојкот опозиција“ 21% (странке које нису изашле на изборе 2020), лојална опозиција 12% (изашли на изборе 2020), „неко из опозиције“ 14% (Fonet 2021b). Опозиција је нешто више изгледа имала да угрози власт СНС у Београду, али и ту, како је показивало једно друго „нережимско“ истраживање, СНС је имао изгледа да остане у управи уз помоћ СПС и СПАС (Vukadinović 2021).

Опозиција је, још крајем септембра 2020, била у преговорима о изборним условима и није била донела коначну одлуку о изласку на изборе. При томе, није било јасно ни кога би могла да истакне као противкандидата Вучићу на председничким изборима. Такав стартни положај шест месеци пре општих избора – најављених за 3. април 2022. (Politika 2021a; Fonet i Beta 2021) – није претерано слутио на добро.

4 Тако један од главних кolumnиста листа *Данас* објашњава да је „смог какав данас удишу Београд, Нови Сад и Ниш, Ваљево, Бор и Панчево“, проблем који је настао само зато што су грађани Србије, у протеклим деценијама, „косовојесрбијашили спаљујући амбасаде са три посољена прста“, „молебански чували светиње“, „турали труло лишће на бранике аутомобила“, „јаросно гранатирани Дубровник и Сарајево“ – „и сада смо напрасно запањени откуд то, дођавола, удишемо отровни ваздух?“ (Kišjuhas 2020).

Опозиција се, најпре, поделила око тога како преговарати с Вучићем. Једни су прихватили медијацију ЕУ⁵ (ССП, ДС, СДС), а други су сматрали неприличним да Брисел посредује у српско-српским преговорима (ДСС, СРС, Заветници), и пристали су на директно усаглашавање с влашћу, док су трећи одлучили да учествују на оба панела (Двери и ДЈБ) (Glavonjić 2021). Опозиција је тражила да председнички, скупштински и београдски избори буду у различито време (Valtner 2021a), као и то да Вучић више не буде носилац свих листа, односно да носилац изборне листе мора бити кандидат за место у скупштини (државној или локалној) (Valtner 2021b). Ове захтеве нису подржали бриселски медијатори (*Politika* 2021b), пошто су знали да су за власт потпуно неприхватљиви (Spalović 2021b), а на њима, у свом контрапредлогу европосредницима, више нису инсистирале ни пробриселске странке⁶. У Србији су истовремени председнички, скупштински и општински избори били уприличени и 2012, баш од стране партија и политичара који су се 2021. нашли у опозицији, па је тај захтев сада изгледао чудно.

Једино што је, до краја септембра 2021, постигнуто било је начелно обећање власти да ће седам дана пред изборе престати с функционерском кампањом (Petrović 2021) и да ће омогућити равноправнији приступ опозицији великим медијима које она контролише.⁷ Незадовољна медијацијом европарламентараца, пробриселска опозиција напустила је даље преговоре (Jovičević 2021), које су онда и ЕУ медијатори прогласили окончаним (Luković 2021). Непосредни преговори власти и дела опозиције у Народној скупштини завршени су, 29. октобра 2021, делимичним попуштањем власти у вези надзора над великим медијима и побољшаним обезбеђењем исправности изборног поступка (Milovančević 2021a). Пробриселска Међународна мисија за посматрање избора⁸ известила

5 Опозиција, која је бојкотовала изборе у јуну 2020, прогласила је успех бојкота када је власт, у октобру 2020, пристала на посредништво Брисела. Медијатори су били четворо европосланика; двоје активних (Тања Фајон [*Tanja Fajon*] и Владимир Билчик [*Vladimir Bilčik*]), и двојица пензионисаних (Кнут Флекенштајн [*Knut Fleckenstein*] и Едуард Кукан [*Eduard Kukan*]). Отуда је разочарење опозиције предложеном нагодбом било веће – Ђилас је, рецимо, реаговао тако што је оптужио медијаторе да су корумпирани (Latković 2021b).

6 Странка слободе и правде, Демократска странка, Покрет слободних грађана, Не даavimo Београд, Заједно за Србију и Покрет за преокрет (Latković 2021a).

7 Евромедијатори су предложили, а власт прихватила, образовање привременог надзорног тела за медије, које би чинили РЕМ и чланови опозиције, као и допуну РИК-а с шест додатних чланова и шест заменика из опозиције (*Politika* 2021b).

8 Чинили су је изасланици Канцеларије ОЕБС-а за демократске институције и људска права, Парламентарне скупштине ОЕБС-а, Парламентарне скупштине Савета Европе и Европског парламента.

је да су „законске измене из фебруара 2022. године побољшале, искључиво за ове изборе, заступљеност опозиције у изборним комисијама и транспарентност њиховог рада; продужени су рокови и правни основ за решавање спорова; побољшана је регулатива за финансирање политичких странака и кампања; обезбеђена је постизборна ревизија изборног материјала и успостављено је Привремено надзорно тело за надгледање извештавања о кампањама у медијима“ (ММРП 2022, 1). После ових измена, по њиховој оцени, „законски оквир у целини пружа адекватну основу за спровођење демократских избора“ (ММРП 2022, 1).

Крајем 2021. опозиција се нашла у сличном положају као и 1990. године. И поред претњи бојкотом и извесних незанемарљивих побољшања, изборни услови ипак су остали не особито повољнији него 2017. године. Али, опозиција није себи могла да приушти да остане ван скупштине, пошто их је то удаљавало од медија и новца потребног за елементарно функционисање. Тако је опозиција ипак решила да изађе на изборе.

Посебан проблем за опозицију представљало је и то кога да истакне за председничког противкандидата Вучићу. Иначе, Вучић је 2017. помињао да се „99 посто“ неће поново кандидовати за председника (B92 2017), да би 2020. то и поновио (N. A. 2020). Али, те његове изјаве нико није узимао за озбиљно. Током 2021. као могући опозициони кандидати навођене су нестраначке личности, попут владике Григорија, судије Миодрага Мајића и председника САНУ Владимира Костића (Zarković 2021; Karabeg 2021), а од политичара су за могућег председничког кандидата били виђени Мариника Тепић (ССП) и Здравко Понош (НС) (Latković 2021v). Међутим, или они који су помињани нису прихватили кандидатуру, или су кандидати били неприхватљиви делу опозиције и јавности.

Рецимо, Мариника Тепић је, у првој половини 2021. године, деловала као изгледни кандидат пробриселске опозиције. Међутим, ширина тог дела бирачког тела није јамчила ни улазак у други круг председничких избора. Чак и наклоњени медији и аналитичари процењивали су да би Тепићева највише могла да добаци до резултата Саше Јанковића из 2017. године (16%) (Milenković 2020). С друге стране, Тепићева је била неприхваљива за суверенистичку опозицију. „Нећемо да подржимо Маринику Тепић за председничког кандидата“, објашњавао је Бошко Обрадовић, пошто „Вучића може да победи само неко ко је несумњиви патриота – не неко ко је потписао предлог скупштинске декларације о геноциду у Сребреници“ (Petrić 2021). Отуда је Тепићева пребачена за носиоца

листе ССП на парламентарним изборима (Latković 2021g).

Тзв. Скупштина слободне Србије – једна од пробриселских НВО која је имала амбицију да представља опозициони парламент – предлагала је да се унутар опозиције, а по моделу антиорбановске Будимпеште, уприличе (пред)кандидациони избори (SSD 2021). Међутим, опозиционе проЕУ странке то су одбиле, под изговором да је „сада много важније да се под покровитељством европарламентараца изборе за боље изборне услове“ (Spalović 2021a). Борис Тадић био је први опозициони политичар који је отворено рекао да би могао да буде кандидат на изборима. Али, његова најава „ако нема бољих, ја ћу“ (Latković 2021d), одмах је наишла на негодовање. Драган Ђилас је сутрадан прокоментарисао како „има бољих“, премда није рекао ко су (Milovančević 2021b), а Бошко Обрадовић је изјавио да Тадићева самокандидатура личи на повратак на бивши режим. „Народу је доста да бира између Тадића и Вучића“, рекао је челник Двери (Milovančević 2021v). Обрадовић, који је раније објашњавао да опозициони кандидат мора да буде угледни патриота – попут Мила Ломпара или Дејана Бодирогe (Nova.rs 2021), убрзо се и сам самокандидовао, запитавши јавност: „а ко је бољи кандидат за председника од мене?“ (Beta 2021b). Од суверениста, кандидатуру је, до краја 2021, истакао и Милош Јовановић у име коалиције НАДА (ДСС, ПОКС и 23 НВО) (Beta 2021a).

Очајан што се избори приближавају, а опозиција нема председничког кандидата, део јавности тешио се необичним маштаријама. Најпре се тврдило да се не треба бринути јер ће незадовољан народ сам изнедрити *правог кандидата*, а око њега ће се већ спонтано окупити и несложне опозиционе странке (Лукаш 2021a). Месец дана доцније решење се већ видело у „неполитичком кандидату“, по угледу на украјинског комичара Владимира Зеленског (победио 2019). „На пример, ТВ звезда Иван Ивановић, који би, као забављач, могао да носи ‘ријалити наступе’, уз продукцијски тим, с Тањом Војтеховски (на челу), (...) водио би кампању као пародију на Вучићев начин повезивања с бирачима и јавношћу“ (Лукаш 2021b).

Куриозуми и неочекивани обрти увек су могући. Али, нити је 2000. године народ сам истакао Коштуницу – истакла су га истраживања јавног мњења која су показивала да би једино он могао да обори Милошевића; нити су се 2000. године опозиционе странке спонтано груписале око Коштунице – натерали су их Американци, који су уложили преко 100 милиона (ондашњих) долара у кампању рушења Милошевића (Antonić 2020, 502). А идеју да би неки

„комичар“ могао да сруши Вучића била је таква да је боље да је и не коментаришемо.

На крају је како пробриселска, тако и суверенистичка опозиција на председничке изборе изашла с више кандидата. Ђилас је, без договора с осталима из коалиције Уједињени за победу Србије, истакао Здравка Поноша (Гајић 2022), а пошто је за коалицију *Морамо* Понош био одвећ „десно“, кандидована је Биљана Стојковић (Savić 2022). „Националисти“ су истакли Бошка Обрадовића (Двери-ПОКС), Милоша Јовановића (ДСС+), Милицу Ђурђевић Стаменковски (Заветници) и Бранку Стаменковић (ДЈБ и Здрава Србија). Између Поноша и Стојковићеве је, како ћемо видети, и било извесних политичких разлика, док су се између четири представника суверенистичке опозиције идеолошке и политичке разлике морале тражити лупом, те се њихове засебне кандидатуре могу објаснити тек лидерском суревњивошћу, или пак чињеницом да су председнички кандидати добијали за кампању по 46 милиона динара (400.000 евра; ММПИ 2022, 11).

Главни проблем опозиције била је њена дубока подељеност – не само на пробриселске и суверенистичке странке, већ и унутар сваког од ова два идеолошка тabora (посебно између крхотина некадашњег ДС-а⁹). Двери су биле предложиле опозицији врло разумну платформу о ненападању и изборној сарадњи у седам тачака (Dveri 2021), али она је игнорисана или с презиром одбачена, па су у изборној кампањи поједини представници пробриселске опозиције нападали опозиционе „десничаре“ и „националисте“.¹⁰ Опозициона јавност наслућивала је пораз, тешећи се некаквим нумеролошким циклизмом – наводно, постоји правило о *три дванаестице*: 12 година власти Милошевића (1987-2000), 12 година власти ДОС-а (2000-2012) и 12 година власти Вучића (2012-2024) (Monitor 2019). Али, хороскопи и хиромантија углавном су утехе слабих.

Међутим, очекивања од избора ненадано су подигнута због масовности еколошких протеста, у новембру и децембру 2021. (Fonet 2021a), као и позивањем на истраживања јавног мњења из фебруара и марта 2022, која су, према тврдњама Драгана Ђиласа,

9 Сукоби на линији Ђилас-Тадић-Јеремић лако су се препознавали, рецимо, у овом Тадићевом интервјуу (Latković 2021d).

10 Јанко Веселиновић, један од челника коалиције Уједињени за победу Србије (Ђилас-Тепић), оптуживао је „супруга Милице Заветнице да је близак СНС-у, да добија послове од државе, преко ЕПС-а и близак је групи навијача Црвене Звезде“, а „Јовановић из ДСС-а је у канцама Службе“, јер му је „Селаковић био у Комисији за избор у ванредног професора“ (Veselinović 2022). За Александра Оленика (коалиција Заједно за Војводину) чак и Владета Јанковић био је „наметнути клеронационалиста који је правдао атентат на Ђинђића“ (Olenik 2022).

наговештавала успех опозиције на изборима. Ђилас је најављивао да ће листа Маринике Тепић освојити 27% (добила 14%), да ће Понош на председничким изборима узети чак 28,5% (добило 18,4%), при чему од „700.000 неодређених“ њих 80-90% су „за Поноша“ – због чега, уверавао је публику Ђилас, „Вучић не може да добије у другом кругу“ (Valtner 2022a)¹¹. Таквим наступима стварана су, код дела публике, нереална очекивања. Један коментатор наклоњен опозицији озбиљно је предвиђао „да би победа опозиционог кандидата у другом кругу сасвим извесно ретроактивно утицала на однос снага створен парламентарним изборима“, те да би опозиција онда чак могла да формира и владу (Ivković 2022). Други коментатор сличан преокрет видео је у победи опозиције у Београду (Demostat 2022), а свакако најкреативнији био је трећи коментатор, који је оштроумно проценио да је „на Песми за Евровизију дошло до изненађења, па може и на изборима да дође“ (NI 2022b)¹².

ПОНОВНИ ТРИЈУМФ ВУЧИЋА

Вучићеву кандидатуру на председничким изборима од 3. априла 2022. године подржале су исте странке као и 2017,¹³ плус СРС. Одмах на почетку кампање, 24. фебруара, почео је рат у Украјини, који је бацио у засенак друге теме. Медијски аналитичари су утврдили да су због тога „еколошка питања готово нестала из јавности“ (Petrović 2022), а „евроинтеграције као тема предизборне кампање биле су на нивоу статистичке грешке“.¹⁴ Људи су се уплашили нуклеарне ескалације, а несташница хране и енергената постала је реална опасност чак и за становништво неких од најбогатијих држава у ЕУ. То је олакшало кампању Александра Вучића, који је с места председника Републике и првог човека власти могао слати умирујуће

11 Ђилас је био у тој мери самоуверен, да је ниподаштавао истраживаче који су имали другачије резултате. Ђорђу Вукадиновићу, на пример, ругао се да „не може да се определи да ли је истраживач, аналитичар, политичар, Влах или Србин“, исмевајући његов налаз да СНС у Београду има више од 36% (добило је 38%), а да ће СПС узети 9% (добило је 7%) – јер је, по Ђиласу, „СПС у Београду на граници цензуса“ (Ђилас 2022).

12 *Nova.rs* је, и пре тога, дала свој обол фантастичним насловом: „Констракта о томе да ли њена победа значи потенцијалну смену власти“ (Dedakin 2022).

13 Српска напредна странка (СНС), Социјалдемократска партија Србије (СДПС), Покрет социјалиста (ПС), Партија уједињених пензионера Србије (ПУПС), Покрет Снага Србије (ПСС), Српска народна партија (СНП), Српски покрет обнове (СПО), Народна сељачка странка (НСС), Уједињена сељачка странка (УСС), Боља Србија (БС), Социјалистичка партија Србије (СПС), Савез војвођанских Мађара (СВМ).

14 Представљање мониторинга о извештавању у предизборној кампањи Бироа за друштвена истраживања (БИРОДИ), за период од 15. фебруара до 14. марта (обухватио ТВ с националном фреквенцијом и Н1, као и шест дневних новена); *Beta* 2022a.

поруке да „у Србији неће бити рата, Србија ће сачувати мир, Србија ће сачувати стабилност“, „биће довољно хране, довољно бензина, довољно свега што нам је потребно у будућности, јер одговорна и озбиљна српска држава за то се постарала“ (Popović 2022a).¹⁵

Провладини медији ширили су оцену да се Србија налази под изузетно снажним притиском САД и ЕУ како би се придружила антируској коалицији, а и сам Вучић се често жалио на међународне притиске на Србију (Р. О. 2022). Бирачима је сугерисано да опозициони кандидати имају мало или немају никакво државничко искуство, те да је питање је како би се снашли у овако тешким приликама. Србији је потребан шеф државе, који може да обезбеди континуитет сигурности и да сачува мир и стабилност – била је основна порука Вучићеве кампање (Popović 2022b).

Здравко Понош себе је представљао као припадника политичког центра.¹⁶ „За себе мислим да сам центриста, по питању социјалне правде на левој сам страни од центра, а по питању националне безбедности моја позиција је десно од центра“ (Valtner 2022b). Залагао се за спој „грађанског и националног“ (Fonet 2022a), био је против истополног брака (Fonet 2022b) и уласка Србије у НАТО (Fonet 2022v), а за Косово је тврдио да је оно „проблем који мора да се решава тако да свако решење буде у корист грађана који тамо живе“ (Nova.rs 2022). Уколико буде изабран за председника, потписаће закон којим би се вратиле одузете пензије (Beta 2022v), а питање „геноцида“ у Сребреници за њега је решено скупштинском Декларацијом из 2010 (NovaS 2022, 13:57-14:16)¹⁷

15 Другом приликом Вучић је изјавио да Србија не само да има довољно хране за себе, већ да ће је има „и за извоз у суседне земље“ (Beta 2022b).

16 Кандидовала га је коалиција Уједињени за победу Србије, коју су чинили Странка слободе и правде (ССП), Народна странка (НС), Демократска странка (ДС), Покрет слободних грађана (ПСГ) и још неколико мањих политичких групација.

17 Због ове изјаве провладине новине одмах су напале Поноша да се тиме отворено „сложио да је у Сребреници био геноцид“ (Novosti online 2022). Изворни текст Декларације (20/2010-3) може се наћи на сајту *Службеног гласника* (<https://sn.rs/3wu8y>), па је лако утврдити да се у њој нигде не употребљава реч „геноцид“. Каже се: „Скупштина најоштрије осуђује злочин извршен над бошњачким становништвом у Сребреници јула 1995. године, на начин утврђен пресудом Међународног суда правде“. Израз „на начин утврђен“ не односи се на квалификацију злочина, већ на начин на који је злочин извршен. Како кажу правници: „*начин* је у кривичном праву радња извршења, а не правна квалификација“ (Бранко Павловић). Ратни заробљеници стрељани су, без суда, тада и на том месту, и тај део пресуде МСП-а се прихвата. Али, нема говора да се Декларацијом аутоматски пристаје и на правну квалификацију злочина. За Декларацију је 2010. гласао и СПС, који свакако не би пристао да намакне омчу „геноцидаша“ око свог врата. Уосталом, да је Декларација фактичко признање, не би се морало да се, шест година доцније, поднесе „Предлог резолуције о геноциду у Сребреници“.

Биљана Стојковић, кандидат коалиције Морамо,¹⁸ залагала се за „уставни патриотизам“, као „наднационални концепт“ (NI 2022a), као и за „катарзу због ратних деведесетих“ (Beta 2022g). Украјинску кризу видела је првенствено као „агресију једне државе (Русије) на сувереност, територијални интегритет друге државе“ (Bogdanović 2022). Говорила је да ће као председница „поштовати секуларност државе“ и неће ићи код патријарха, државност Србије на Косову по њој је изгубљена Бриселским споразумом, питање независности Косова било би изнето на референдум, као и питање прикључења НАТО, истополне заједнице морају се признати, „укључујући и право на брак и децу“ (Danas 2022a), а марихуану ваља легализовати (Beta 2022g).

„Националистички“ кандидати залагали су се за тешње везе с Русијом, а против санкција (Милица Ђурђевић) (Danas 2022b), за обнову монархије, а против квалификације Сребренице као геноцида (Милош Јовановић) (NI 2022a), за економски патриотизам и помоћ сељацима и пољопривреди (Бошко Обрадовић) (RTV 2022), за „конзервативни поглед на свет и демохришћанску традицију“, а против ЕУ, за монархију а против „Вучића као новог Тита“, као и за подизања споменика Дражи Михаиловићу у Вашингтону (Бошко Обрадовић) (NI 2022a).

Медији су били стандардно политички подељени, па су, рецимо, „изузетно позитивно“ о Вучићу писали *Политика* (93% релевантних чланака), *Вечерње новости* (91%) и *Информер* (85%), а о Здравку Поношу дневни лист *Нова* (61%) (Danas 2022v). Вучић ни на овим председничким изборима није желео да учествује у дебатним ТВ емисијама с другим председничким кандидатима. Пробриселска Међународна мисија за посматрање избора оценила је да „иако су медији извештавали о свим изборним учесницима, већина јавних сервиса и приватних телевизија са националном фреквенцијом фаворизовали су актуелног председника и владајућу коалицију, што је ограничило могућности бирача да донесу потпуно информисане одлуке“ (ММПИ 2022, 1).

Ипак, Мониторинг медија посматрачке мисије Канцеларије ОЕБС-а за демократске институције и људска права истакао је „да су РТВ Србије и РТВ Војводине покривале предизборне активности свих изборних учесника у складу са законом и омогућили равноправни приступ посебним изборним програмима“ (ММПИ 2022, 13). Такође, избори 2022. били су први у Србији на којима је било забрањено, 10 дана пред гласање, извештавање о свечаном отварању путева и

18 Чинили су је: Заједно за Србију, Не даймо Београд и Еколошки устанак.

здања на којима учествују државни функционери који су, уједно, и изборни такмаци (тзв. функционерска кампања).

Укупна државна дотација за председничке изборе 2022. износила је 895.510.000 динара или 7,8 милиона евра (ММПИ 2022, 11). Четрдесет одсто средстава одређених за изборне кампање равномерно је расподељено међу предлагаче председничких кандидата пре избора, уз пријаву и изборно јамство. Преосталих 60 посто средстава добила је кампања победничког кандидата на председничким изборима. СНС је, према сопственом финансијском извештају, са страначког рачуна у марту 2022. за председничку кампању уплатила 907.000 евра, али је Вучићева кампања, као победничка, после избора могла да рачуна на исплату од 4,7 милиона евра (ММПИ 2022, 12).

Исход председничких избора трезвене посматраче и истраживаче није ни мало изненадио (табела 1). Вучић је уверљиво победио, добивши чак двеста хиљада гласова више него 2017. године (2.224.914 наспрам 2.012.788, или 58,59% : 55,08%). По саопштавању прелиминарних резултата Вучић се похвалио да је „једини који је два пута победио у првом кругу“ (*Youtube* 2022; *Politika* 2022), али то је успео и Милошевић, 1990. и 1992.

Табела 1.: Председнички избори 2022.

<i>кандидат</i>	<i>Странка</i>	<i>гласови</i>	<i>%</i>
Александар Вучић	Заједно можемо све (СНС, СДПС, ПС, ПУПС, ПСС—БК, СНП, СПО, НСС, УСС, БС), СПС, СВМ.	2.224.914	58,59
Здравко Понош	Уједињени за победу Србије	698.538	18,39
Милош Јовановић	Национално демократска алтернатива (ДСС)	226.137	5,95
Бошко Обрадовић	Двери—ПОКС	165.181	4,35
Милица Ђурђевић	Заветници	160.553	4,23
Биљана Стојковић	Морамо	122.378	3,22
Бранка Стаменковић	Суверенисти	77.031	2,03
Миша Вацић	Српска десница	32.947	0,87

Уписаних бирача 6.502.307, гласало 3.797.612 или 58,62%, неважећих листића 89.933 (2,37%); Извор: RIK 2022.

Ипак, из упоредно историјске перспективе, Вучићев резултат је заправо одличан, четврти од тринаест (табела 2), поготово ако се има у виду да су Милошевићеви рекорди из 1990. и 1992. остварени на већем бирачком телу (1990: 7.033.610; 1992: 6.949.150; наспрам 2022: 6.502.307) и с далеко мањом могућности контроле досипања гласова.

Табела 2.: Гласови у првом кругу председничких избора

	<i>број</i>	<i>такмац</i>	<i>година</i>
1	3.285.799	Слободан Милошевић	1990.
2	2.515.047	Слободан Милошевић	1992.
3	2.470.304	Војислав Коштуница	2000. ¹⁹
4	2.224.914	Александар Вучић	2022.
5	2.012.788	Александар Вучић	2017.
6	1.699.098	Војислав Коштуница	2002.
7	1.665.822	Милан Милутиновић	1997.
8	1.646.172	Томислав Николић	2008.
9	1.474.924	Зоран Лилић	1997.
10	1.166 896	Томислав Николић	2003.
11	1.123 420	Војислав Коштуница	2002.
12	989.454	Борис Тадић	2012.
13	954.339	Томислав Николић	2004.

Опозициона јавност тешко је примила пораз. „Режим је јуче практично поново прегазио опозицију“, пожалио се стални коментатор *Peščanika* (Шић 2022). Фрустрација је, исказивана углавном на два начина: обрушавањем на РИК и на бираче.

Пошто је, после затварања биралишта, јављено да „РИК неће саопштити прелиминарне резултате“, него сутрадан у 20.00 часова (*NI* 2022v), то је доживљено као показатељ некаквих скривених изборних махинација. „Ово се није догодило никада од 2000. године до данас“, јавио је репортер *NI*, а Бета је пренела оцену адвоката Ивана Нинића да је РИК тиме „починио највећи злочин против

19 Број гласова се односи само на територију Србије.

демократије у последњих 30 година – не постоје речи којима ова срамота може да се опише“ (*NI* 2022v). Уредница *Нове економије*, Биљана Степановић изјавила је „да не памти да се РИК у изборној ноћи спакује и оде кући – ово је скандал пар екселанс“ (*Direktno* 2022), а потпредседница ДС Татјана Манојловић рекла је да је то „још један доказ да је РИК у потпуности под контролом режима и да не сме да објави резултате док их Вучић не саопшти“ (*Danas* 2022g). Чак су позвани и грађани да се окупе испред РИК-а да протестују, пошто је јасно да су „избори покрадени“ (S. Ć. 2022).

Међутим, реч је била о томе да су у склопу поменутих преговора власти и опозиције у фебруару 2022. донети нови изборни прописи (ZOINP 2022) којима је одређено да се током изборне ноћи подаци о резултатима гласања аутоматски објављују на веб страници РИК-а, онако како се обраде, док РИК прелиминарне резултате проглашава 24 часа након затварања бирачких места (ZOINP 2022, чл. 122-123). РИК је једноставно само поступао онако како му је налагао нови закон који је заправо донет с идејом „повећане транспарентности процеса“ (ММПИ 2022, 2).

Друга ирационална реакција опозиционе јавности била је лавина напада на бираче. Бојан Пајтић рекао је да „инфантилном делу популације демократија представља само терет“ (Рајтић 2022), а Срђан Драгојевић да је у Србији „на демократским изборима јуче победила жеља већине да неће демократију“ (Петковић 2022). Други коментатор *Peščanika* опсетио се Андрићеве мисли „о загрованости духа балканских народа који као да умеју само или да трпе или да чине насиље“ (A. Pavlović 2022), а редовни гост *NI*, Срђан Лукић, оценио је да је „Србија болесно друштво и ту на жалост нема помоћи“ (Лукић 2022). Весна Пешић је објаснила да „Србија има само једну идеологију већ 30 година – отровни национализам“ (Pešić 2022), а Анђела Рувидић, као 10. на листи НДМБГ за београдске изборе и 44. за парламентарне, лајковала је прижељкивање да становници Горњих и Доњих Недељица – одакле су кренули еко протести широм Србије због рудника литијума – а будући да су гласали „погрешно“, помру од рака (*Fotografija* 2022).

Један твитер коментатор написао је, поводом исхода избора, да је „просечан IQ у Србији 89 – то је физиолошка тупост“, те да код нас „просечан гласач зазире и има аверзију од знања“ (Nicolas 2022). Тиме је на изборе 2022. само применио теорију коју је пар дана уочи избора, на једној трибини, формулисао социолог Јово Бакић: „Ми имамо озбиљне проблеме. Ти озбиљни проблеми су овде (показује на мозак). Тестирање интелигенције у Европи говори

да је Србија само испред Црне Горе и Албаније.²⁰ То је квочијент 89,²¹ што значи испод онога што је просек за човека. Већ улазимо у домен дебилитета! Као социолог сам увек склон да тестирање интелигенције узимам с резервом. Али, ако повежете квочијент интелигенције с дешавањима у привреди и у друштву онда видите да то заправо можда и није бесмислено. Ми морамо да видимо у глави нашој шта је“ (Građanski preokret 2022, 56:33-58:08).

Оно што је неспорно, међутим, јесте да су општи избори 2022, уз све недостатке, ипак били у већој мери демократски од скупштинских избора 2020, као и да је Вучић њима обезбедио знатно већи легитимитет. Средином 2022. имамо систем доминантне, хегемоне странке и снажног, харизматског лидера, уз подељену, „проевропску“ и „националистичку“ опозицију, која је међусобно удаљенија него што је свака од њих на дистанци спрам СНС.

БУДУЋНОСТ ВЛАСТИ У СЕНЦИ СВЕТСКОГ СУКОБА

Већ је у нашој литератури показано колико председнички избори у Србији снажно утичу на политички живот, као и на распоред политичке моћи (Antonić 2020). Милошевић се, кроз председничке изборе (1990. и 1992) потврђивао као први човек Србије, али је и његов политички пад дошао као учинак изгубљених председничких избора (2000). Такође, крај доминације Бориса Тадића и Демократске странке означен је изгубљеним председничким изборима 2012. године. Коначно, супремација данашње хегемоне политичке личности, Александра Вучића, утврђена је његовом убедљивом победом на председничким изборима 2017. и 2022. године.

Међутим, у данашњој Србији постоје два чиниоца од којих зависи ко ће бити на власти: један је народ, и његова воља се исказује на изборима; а други је политички Запад, са својим готово пресудним економским, медијским и војно-безбедносним утицајем. Као малој земљи на полупериферији светског капиталистичког система (Mandić 2015), суверенитет Србије је, реално, знатно ограничен. У структуралном погледу, Србија је типична постмодерна колонија (Antonić 2022; 2019), а политички показатељ таквог положаја било је формирање владе 2008. године (Antonić 2020, 544-545). Оно није било у складу с изборним резултатом као изразом воље већине

20 Бакић овде мисли на вест: *B92* 2022.

21 Овај податак се може наћи: *Average IQ* 2022.

бирача, али је таква влада уживала поверење и имала подршку другог кључног чиниоца – политичког Запада.

Србија се, када је реч о *реалној конституционалности*, на неки начин вратила у 19. век. У то време влада није зависила само од избора и скупштине, већ и од воље монарха, који је могао да обори владу кад год би изгубила његово поверење (Antonić 2015). Оно што је тада био монарх, данас је у Србији политички Запад (САД и ЕУ). Вучић је победом на изборима 2022. обезбедио легитимитет барем што се тиче бирача. Али, уколико би се други кључни политички чинилац окренуо против њега, питање је да ли би он могао, у данашњим приликама, дочекати крај мандата 2027. године.

У овом тренутку светске историје, када између САД/ЕУ и Русије бесни посреднички рат (*proxu war*), власт у Србији је у озбиљном процепу. Два кључна политичка чиниоца у Србији налазе се на две супротне стране фронта. Народ је на страни Русије,²² а други фактор *реалне конституционалности* води рат с Русијом. У ком год смеру да крене, Александар Вучић ризикује да један од та два чиниоца окрене против себе.

Ушли смо у раздобље големе неизвесности, када не можемо да кажемо ни какав ће, у наредним годинама, бити садржај наше унутрашње и спољне политике, нити да претпоставимо када ће бити следећи председнички избори и који такмаци и политичке формације ће на њима учествовати. Чак ни то да ли ће следећих председничких избора опште и бити...

22 По истраживању НСПМ, преко 80% грађана Србије је против санкција Русији, против уласка у НАТО и контра давања Косова за улазак у ЕУ (NSPM 2022). По сондажи Института за европске послове, 76% испитаника било је против санкција Русији, а 76% њих је тврдило да нам је Русија пријатељ (*Glas Amerike* 2022). По Демостатовом истраживању, 71% грађана Србије било је против санкција Русији – 21% је мислило да „Србија треба јасно и гласно да стане на страну Русије“, а 50% да „Србија треба да буде неутрална и по цену санкција, несташица и свега онога што подсећа на 90-те године“ (Mihailević 2022). По Цртином истраживању, за рат у Украјини криви су Запад и Украјина – то мисли 72% узорка (Русија 11%), да је Русија морала да интервенише због ширења НАТО на исток сматра 72% испитаника, а против санкција Русији је читавих 83% – чак 32% је против санкција макар по цену потпуног одустајања од ЕУ (Šljukić Bandović 2022).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Antonić, Slobodan. 2012. *Đavo, istorija i feminizam: sociološke pustolovine*. Kragujevac: Centar slobodarskih delatnosti, <https://sn.rs/16ljk>
- Antonić, Slobodan. 2015. „Demokratija“, u: *Srbi 1903-1914: istorija ideja*, priredio Miloš Ković, str. 27-142. Beograd: Clio.
- Antonić, Slobodan. 2019. „Ostati svoj u koloniji: očuvanje srpskog identiteta na periferiji atlantističkog carstva“, u: *Srpski identitetski kriterijumi u procesu globalizacije*, zbornik radova s naučnog skupa održanog 23. 6. 2018. u Vukovoj zadužbini u Beogradu, [ur. Milimir Mučibabić, Miloš Kovačević], str. 55-76. Beograd: SKPD „Prosvjeta“.
- Antonić, Slobodan. 2020. „Predsednički izbori u Srbiji 1990-2020“, u: *Kako, koga i zašto smo birali: izbori u Srbiji 1990-2020. godine*, priredili Milan Jovanović i Dušan Vučićević, str. 471-582. Beograd: Institut za političke studije i Službeni glasnik.
- Antonić, Slobodan. 2022. „Kinesko iskustvo kompradora danas“, u *Kineski socijalizam i moderan svetski poredak: sto godina komunističke partije Kine*, urednici Vladimir N. Cvetković, Žarko Obradović, Vladimir Ajzenhamer, str. 49-70. Beograd: Fakultet bezbednosti. <https://sn.rs/tdjur>
- Average IQ*. 2022. “What is the average iq in Serbia?” *Average IQ by country*, 2022, <https://sn.rs/8dson>.
- B92*. 2017. „Vučić za Blumberg: Završim posao do 2022. i to je to“, *B92*: 22. decembar 2017, <https://sn.rs/p3jtj>.
- B92*. 2022. „Kontroverzno istraživanje – Srbi i Albanci među najglupljim narodima Evrope“, *B92*: 16. januar 2022, <https://sn.rs/b1f2s>.
- Beta*. 2021a. „Miloš Jovanović (DSS) biće kandidat koalicije NADA za predsednika Srbije“, *Danas*: 10. septembar 2021, <https://sn.rs/h4hbv>
- Beta*. 2021b. „Obradović: Pasivni bojkot nije opcija, ko je bolji kandidat za predsednika od mene?“, *Danas*: 16. septembar 2021, <https://sn.rs/71d0j>
- Beta*. 2022a. „BIRODI: Učesnici predizborne kampanje evrointegracijama posvetili manje od jedan odsto vremena“. *Danas*: 22. mart 2022, <https://sn.rs/a3dcb>.
- Beta*. 2022b. „Vučić: Srbija ima dovoljno hrane, a biće izvoza u susedne zemlje“, *NI*: 16. mart 2022, <https://sn.rs/9chfx>.
- Beta*. 2022v. „Ponoš: Bio bih srećan da kao predsednik potpišem zakon o vraćanju oduzetih penzija“, *Danas*, 9. mart 2022, <https://sn.rs/wwpbj>.

- Beta*. 2022g. „Stojković: Suočavanje sa istinom ratnih devedesetih“, *NI*: 31. mart 2022, <https://sn.rs/4b48v>
- Bogdanović, Nevena. 2022. „Kandidati za predsednika Srbije o Ukrajini: Od negiranja do činjenica“, *Radio Slobodna Evropa*, (bez datuma), <http://skr.rs/z4G5>.
- Valtner, Lidija. 2021a. „Razdvajanje izbora jedini zahtev oko kojeg nema spora“, *Danas*: 25. januar 2021, <https://sn.rs/yclnr>
- Valtner, Lidija. 2021b. „Lazović: Razdvajanje izbora je jedan od ključnih zahteva“, *Danas*: 7. avgust 2021, <https://sn.rs/wpv51>.
- Valtner, Lidija. 2022a. „Đilas: SNS na 48, a lista `Ujedinjeni za pobedu Srbije – Marinika Tepić` na 27 odsto“, *Danas*: 10. mart 2022, <https://sn.rs/af8wb>.
- Valtner, Lidija. 2022b „Zdravko Ponoš za Danas: Dosta smo odratovali za nekoliko generacija, ovaj narod bi da živi“, *Danas*: 15. mart 2022, <https://sn.rs/9ljxf>.
- Veselinović, Janko. 2022. Tviter profil Janka Veselinovića, 7. februar 2022, <https://sn.rs/5khov>.
- Vladislavljević, Nebojša. 2019. *Uspon i pad demokratije posle Petog oktobra*. Beograd: Arhipelag.
- Vukadinović, Đorđe. 2021. „Istraživanja javnog mnjenja: Beograd, proleće 2021. – političke posledice jednog ‘anšlusa’“. *NSPM*: 13. jun 2021, <https://sn.rs/cmufx>
- Vučićević, Dušan. 2010. „Demokratizacija kroz izbore – izborni autoritarizam u Srbiji.“ *Politička revija*. Vol. 26, Ho. 4: 1–28. <https://sn.rs/uo9hn>
- Gajić, Petar. 2022. „SSP predložio da Zdravko Ponoš bude predsednički kandidat opozicije“, *NI*: 22. januar 2022, <https://sn.rs/xr9dx>.
- Glavonjić, Zoran. 2021. „Srpska opozicija u dve kolone pregovora o izbornim uslovima“, *RSE*, 6. maj 2021, <http://skr.rs/z4Gi>.
- Glas Amerike*. 2022. „Istraživanje: Većina građana Srbije protiv sankcija Rusiji“, *Glas Amerike*: 13. april 2022, <http://skr.rs/z4fg>.
- Građanski preokret. 2022. „Srbija je pod kolonizacijom i ekonomskom okupacijom“, *Youtube*, 30. mart 2022, <https://sn.rs/23dk9>.
- Danas*. 2022a. Beta, „Biljana Stojković: Predsednik ne može da prizna nezavisnost Kosova, ni odluči o ulasku u NATO“, *Danas*: 18. mart 2022, <https://sn.rs/egsur>.
- Danas*. 2022b. Beta, „Milica Đurđević: Srbija da ne uvodi sankcije Rusiji“. *Danas*: 22. februar 2022, <https://sn.rs/3txbq>
- Danas*. 2022v. Beta, „BIRODI: Učesnici predizborne kampanje evrointegracijama posvetili manje od jedan odsto vremena“. *Danas*: 22. mart 2022, <https://sn.rs/11ohs>
- Danas*. 2022g. Beta, „Manojlović (DS): RIK ne sme da objavi rezultate

- dok ih Vučić ne saopšti“, *Danas*: 3. aprila 2022, <https://sn.rs/bu5r6>
- Dedakin, Irena. 2022. „Kontrakta o tome da li njena pobjeda znači potencijalnu smenu vlasti“, *Nova.rs*: 7. mart 2022, <https://sn.rs/b4f8j>
- Demostat. 2022. „Boban Stojanović: Ako opozicija pobjedi u Beogradu, sve se menja“, *Danas*: 28. mart 2022, <https://sn.rs/vc4tw>
- Dveri. 2021. „Predsedništvo Srpskog pokreta Dveri: Predlog za saradnju unutar opozicije u sedam tačaka“, Dveri, 1. septembar 2021, <https://sn.rs/6ypgn>.
- Direktno*. 2022. „Je li se RIK probudio? Ne mora - tu je Vučić“, *Direktno*, 4. april 2022, <https://sn.rs/470cq>.
- Dilas, Dragan. 2022. „Lažna izborna istraživanja – od Ipsosa do Đorđa Vukadinovića“, *Danas*: 17. februar 2022, <https://sn.rs/jbs15>.
- Žarković, Igor. 2021. „Ko će na crtu Vučiću? Opozicija traži predsedničkog kandidata, Tadić se sam nudi, neki bi Mariniku, a pominju se i sudija, košarkaš, vladika i akademik!“, *Blic*: 11. april 2021, <https://sn.rs/uurbu>.
- Zakon o izboru narodnih poslanika [ZOINP]. 2022. Službeni glasnik RS, br. 14/2022, <https://sn.rs/8j5vw>.
- Ivković, Marjan. 2022. „Kako (ne) stvoriti referendumsku atmosferu pred izbore u Srbiji?“, *Peščanik*: 25. mart 2022, <https://sn.rs/494gg>.
- Ilić, Dejan. 2022. „Izborna dembelija“, *Peščanik*: 4. april 2022, <https://sn.rs/hbcq9>.
- Ipsos*. 2021. „Da su izbori danas, SNS bi osvojila 59,8% glasova!“, *Informer*: 27. juni 2021, <https://sn.rs/w62ss>
- Jovanović, Milan i Dušan Vučićević. 2020. „Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije 1990-2020“, u: *Kako, koga i zašto smo birali: izbori u Srbiji 1990-2020. godine*, priredili Milan Jovanović i Dušan Vučićević, str. 583-646. Beograd: Institut za političke studije i Službeni glasnik.
- Jovanović, Nataša. 2014. „Na ivici izborne demokratije: Srbija posle izbora 2014. godine“, *Sociološki pregled*, god. 48, br. 4, str. 507–530, <https://sn.rs/bqi92>
- Jovičić, Mihailo. 2021. „Đilas: Napuštamo pregovore sa vlastima i EU“, *Nova*: 17. septembar 2021, <https://sn.rs/jd412>
- Kalafatić, Damir. 2009. „Tko je to ubijao Hrvate....a danas prešućuje?“, *portal Hrvatskoga kulturnog vijeća*, 16. listopada 2009, <https://sn.rs/urhwt>.
- Karabeg, Omer. 2021. „Da li je Vučić nepobediv?“, *RSE*, 31. januar 2021, <http://skr.rs/z4GG>.

- Kišjuhas, Aleksej. 2020. „Zapuštena Srbija“, *Danas*: 26. januar 2020, <https://sn.rs/9uwz3>
- Latković, Nataša. 2021a. „Dokument: Opozicija EU četvorki poslala svoj predlog Sporazuma o izborima“, *Nova*: 14. septembar 2021, <https://sn.rs/n3vce>
- Latković, Nataša. 2021b. „Đilas: Evroparlamentarci zbog ličnog komfora prečrtali evropske vrednosti“, *Nova.rs*: 24. septembar 2021, <https://sn.rs/ubemb>
- Latković, Nataša. 2021v. „Ko će iz opozicije na crtu Vučiću“, *Nova.rs*: 3. septembar 2021, <https://sn.rs/njfdg>.
- Latković, Nataša. 2021g. „Marinika Tepić nosilac liste SSP na parlamentarnim izborima“, *Nova.rs*: 7. jul. 2021, <https://sn.rs/4asfn>.
- Latković, Nataša 2021d. „Tadić: Ako nema boljih, ja ću se kandidovati protiv Vučića“, *Nova.rs*: 6. april 2021, <https://sn.rs/vtixn>.
- Latković, Nataša. 2021đ. „Tadić: Nije se još pojavio kandidat koji bi pobedio Vučića“, *Nova.rs*: 21. septembar 2021, <https://sn.rs/regrj>
- Lukač, Jasmina. 2021a. „Ko će biti predsednički kandidat opozicije“, *Demostat*, 5. avgust 2021, <https://sn.rs/45nwd>.
- Lukač, Jasmina. 2021b. „Nepolitički kandidat“, *Demostat*, 18. septembar 2021, <https://sn.rs/oj0hc>.
- Lukić, Srđan. 2022. Tviter nalog Srđana Lukića, 4. april 2022, <https://sn.rs/1xxc1>.
- Luković, Danijela. 2021. „‘O dokumentu koji smo predložili neće se opet pregovarati’: Tanja Fajon o međustranačkom dijalogu, predloženim merama i Đilasovom komentaru“, *Blic*: 26. septembar 2021, <https://sn.rs/48hm5>
- Mandić, Stefan. 2015. „Položaj Srbije u svetskom kapitalističkom sistemu“, *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, br. 148, str. 80-101, <https://sn.rs/r4o6c>.
- Milenković, Mirjana R. 2020. „Kakve bi šanse na izborima imala Marinika Tepić protiv Vučića?“, *Danas*: 22. septembar 2020, <https://sn.rs/tbisl>.
- Milovančević, Vojislav. 2021a. „Detalji sporazuma Vučića i opozicije iz Skupštine“, *NOVA portal*: 29. oktobar 2021, <https://sn.rs/254nx>.
- Milovančević, Vojislav. 2021b. „Đilas o Tadiću kao predsedniku: Ima boljih kandidata“, *Nova.rs*: 7. april 2021, <https://sn.rs/1kqbk>.
- Milovančević, Vojislav. 2021v. „Obradović: Narodu je dosta da bira između Tadića i Vučića“, *Nova.rs*: 7. april 2021, <https://sn.rs/edwxy>.
- Mihailović, Srećko. 2022. „Prezentacija istraživanja: Predizborno mnjenje građana Srbije - mart 2022“, *Demostat*, 30. maj 2022, <https://sn.rs/vp0b3>.

- Monitor*. 2019. „Zoran Panović, kolumnista Danasa i programski direktor Istraživačkog centra Demostat iz Beograda: Diobe u Srbiji promašuju suštinu“, *Monitor*: 16. jul 2019, <http://skr.rs/z4Gg>.
- Međunarodna misija za posmatranje izbora [MMPI]. 2022. Međunarodna misija za posmatranje izbora, Republika Srbija – predsednički i vanredni parlamentarni izbori 3. april 2022, „Saopštenje o preliminarnim nalazima i zaključcima“, <https://sn.rs/8fm7u>.
- N. A. 2020. „Vučić: Neću se ponovo kandidovati za predsednika Srbije“, *Alo*: 7. maj 2020, <https://sn.rs/se4iy>.
- Nicolas, L. 2022. Tviter nalog Nicolas L, 4. april 2022, <https://sn.rs/sey2w>.
- Nova.rs*. 2021. „Obradović: Bodiroga je dobar predsednički kandidat“, *Nova.rs*: 3. januar 2021, <https://sn.rs/jwb83>.
- Nova.rs*. 2022. „Ponoš: Praktično sam dogovorio da mi Dragojević i S. Kovačević budu savetnici“, *NI*: 20. februar 2022, <https://sn.rs/qwjww>.
- NovaS*. 2022. „Ponoš: Pomaže mi supruga, a ne Šreder u kampanji“, *TV NovaS*: 17. februar 2022, <https://sn.rs/6p6n0>.
- Novosti online*. 2022. „Ponoš se složio da je u Srebrenici bio genocid“, *Večernje novosti*: 18. februar 2022, <https://sn.rs/mmly6>.
- NSPM*. 2022. „Predstavljanje istraživanja javnog mnjenja NSPM: EU, NATO, KiM, rat u Ukrajini i sankcije Rusiji – za uvođenje sankcija Rusiji 6,9%, protiv 82,1 odsto“, *NSPM*: 23. maj 2022, <https://sn.rs/2ib0y>.
- NI*. 2022a. „Debata učesnika predsedničkih izbora na TV N1“, *NI*: 31. mart 2022, <https://sn.rs/87q09>.
- NI*. 2022b. „Zoran Panović: Na Pesmi za Evroviziju došlo do iznenađenja, može i na izborima da dođe“, *NI Info*: 9. mart 2022, Beograd, <https://sn.rs/kjeue>.
- NI*. 2022v. „RIK neće saopštiti preliminarne rezultate nakon zatvaranja birališta“, *NI*, Beograd, 3. april 2022, <https://sn.rs/n2go0>.
- Olenik, Aleksandar. 2022. Tviter profil Aleksandra Olenika, 6. februar 2022, <https://sn.rs/npi5q>.
- Pavlović, Aleksandar. 2022. „Kako je glasao Jadar: pravo stanje stvari“, *Peščanik*: 6. april 2022, <https://sn.rs/7wnhj>.
- Pavlović, Dušan. 2020. „Trideset godina višestranačkih izbora u Srbiji – pun krug“, u: *Kako, koga i zašto smo birali: izbori u Srbiji 1990-2020. godine*, priredili Milan Jovanović i Dušan Vučićević, str. 1011-1023. Beograd: Institut za političke studije i Službeni glasnik.

- Pavlović, Dušan i Slobodan Anтонић. 2007. *Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000. godine*. Beograd: Službeni glasnik.
- Pajtić, Bojan. 2022. Twtiter nalog Bojana Pajtića, 4. april 2022, <https://sn.rs/4fx8j>
- Petković, Gordana. 2022. „Utisak nedelje: Na izborima pobedila želja većine da neće demokratiju“, *Nova.rs*: 5. april 2022, <https://sn.rs/odzex>
- Petrić, Goran. 2021. „Dveri neće podržati Tepić za predsedničkog kandidata“, *Nova.rs*: 13. maj 2021, <https://sn.rs/qdktl>.
- Petrović, Ivica. 2021. „Srbija: tri dijaloga uoči izbora“, *Deutsche Welle (DW)* na srpskom: 7. septembar 2021, <https://sn.rs/6nnbj>.
- Petrović, Ivica. 2022. „Izborna kampanja u Srbiji u senci rata u Ukrajini“, *Deutsche Welle* na srpskom: 17. mart 2022, <https://sn.rs/ofil6>.
- Pešić, Vesna. 2022. Twtiter nalog Vesne Pešić, 4. april 2022, <https://sn.rs/euchp>.
- Politika*. 2021a. „Predlog vlasti – izbori 3. aprila“, *Politika*: 2. septembar 2021, <https://sn.rs/fcfe7>
- Politika*. 2021b. „Šta predlažu evroposlanici za izborne uslove“, *Politika*: 8. septembar 2021, <https://sn.rs/kgjpo>
- Politika*. 2022. „Vučić: Dobio sam podršku skoro 2,3 miliona građana“, *Politika*: 3. april 2022, <https://sn.rs/s234x>
- Popović, Aleksandra 2022a. „Ljudi kupuju zalihe, Vučić poručuje: Ne nasedajte, imamo dovoljno hrane i goriva“, *Danas*: 4. mart 2022, <https://sn.rs/xd12s>
- Popović, Aleksandra. 2022b. „Slogani, poruke biračima i potezi u kampanjama: Ponoš izaziva protivnika, Vučić `potpisuje` urađeno“, *Danas*: 13. mart 2022, <https://sn.rs/1p921>.
- P. O. 2022. „Vučić upozorio: Planiraju da Rusiju izbace iz Ujedinjenih nacija“, *Politika*: 2. mart 2022, <https://sn.rs/4vciw>
- Republička izborna komisija [RIK]. 2022. „70. sednica Republičke izborne komisije“, Republička izborna komisija, 9. maj 2022, <http://skr.rs/z4f7>.
- Radio Televizija Vojvodine [RTV]*. 2022. „Dveri: Jako selo za jaku državu“, *FoNet*: 11. mart 2022, <https://sn.rs/k3zjj>
- Savić, Danilo. 2022. „Biljana Stojković kandidat koalicije ‘Moramo’ za predsednika“, *Nova.rs*: 27. februar 2022, <https://sn.rs/k87vl>.
- Spalović, Dejan. 2021a. „Stranke sumnjičave prema izborima unutar svojih redova“, *Politika*: 7. mart 2021, <https://sn.rs/5z4id>.
- Spalović, Dejan. 2021b. „Šta opozicija očekuje posle današnjeg sastanka sa vlastima: Više novca u kampanji i veće prisustvo u medijima“, *Politika*: 2. septembar 2021, <https://sn.rs/agwdp>

- SSD. 2021. „Skupština slobodne Srbije: Organizovati izbore unutar opozicije“, Skupština slobodne Srbije, 12. februar 2021, <https://sn.rs/06rek>.
- S. Ć. 2022. „Ćuta i Skupština Slobodne Srbije: Večeras protest ispred RIK-a, *Vreme*: 4. april 2022, <https://sn.rs/xsh36>.
- Tanjug*. 2021. „Faktor plus: Na izborima u Beogradu SNS ubedljiv, SSP ispred SPS-a“, *RTV*, 3. avgust 2021, <https://sn.rs/5smhv>
- Fonet*. 2016. „Skupštini predložena rezolucija o genocidu u Srebrenici“, *Danas*: 29. juni 2016, <https://sn.rs/15ie7>.
- Fonet*. 2021a. „Ekološki ustanak: Blokade paralisale Beograd, uspele preko očekivanja“, *NI*: 27. novembar 2021, <https://sn.rs/cmlbv>
- Fonet*. 2021b. „Istraživanje [Demostata]: Za vlast u Srbiji 35 odsto birača, opozicija ima šanse u Beogradu“, *NI*: 11. avgust 2021, <https://sn.rs/15ssp>
- Fonet*. 2022a. „Zdravko Ponoš: I građansko i nacionalno“, *Glas Šumadije*: 18. februar 2022, <https://sn.rs/ulr9v>.
- Fonet*. 2022b. „Ponoš: Istopolnu zajednicu ne treba nazivati brakom, ne podržavam ulazak Srbije u NATO“, *Danas*: 20 februar 2022, <https://sn.rs/bm281>.
- Fonet*. 2022v. „Ponoš: Srbiji nije mesto u NATO ali treba da sarađuje sa njima“, *Danas*: 3. mart 2022, <https://sn.rs/o9paz>.
- Fonet i Beta*. 2021. „Dačić: Izbori bi realno mogli da budu održani 3. aprila“, *NI*: 17. septembar 2021, <https://sn.rs/fwiaq>
- Fotografija*. 2022. Fotografija „lajka“ Anđele Ruvidić, <https://sn.rs/z31p7>.
- Šljukić Bandović, Mihaela. 2022. „Većina želi autoritarnog lidera i savez sa Rusijom, najmanja podrška EU“, *Istinomer*: 28. maj 2022, <https://sn.rs/xt2xa>
- Youtube. 2022. „Beograd, Aleksandar Vučić predsednik SNS, jedini sam koji je dva puta pobedio u prvom krugu“ *Youtube*: 3. april 2022, <https://sn.rs/yijgn>.

Slobodan Antonić*

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

PRESIDENTIAL ELECTIONS IN SERBIA 2022:
CONVINCING VICTORY –
UNCERTAIN FUTURE

Resume

The presidential elections strongly influence the political life in Serbia, as well as the distribution of political power. Through the presidential elections (1990 and 1992), Slobodan Milošević confirmed himself as the first man in Serbia, but his political decline also came as a result of the lost presidential elections (2000). Also, the end of the domination of Boris Tadić and the Democratic Party was marked by the lost presidential elections in 2012. Finally, the supremacy of today's hegemonic political figure, Aleksandar Vučić, was determined by his convincing victory in the presidential elections in 2017 and 2022.

The first part of the article describes the political situation and party constellations ahead of the presidential elections in Serbia in 2022. The opposition could not agree on a joint candidate, who could match the favorite, Aleksandar Vučić. In the end, the pro-Western and sovereignist opposition came out with many candidates. Part of the pro-Western opposition estimated that Zdravko Ponoš had a chance to be in the second round, against Vučić. The second part of the article describes the presidential campaigns of the candidates, presents the results of the elections and the public reaction to them. Vučić won convincingly in the first round, winning two hundred thousand votes more than in 2017 (2,224,914 against 2,012,788). This caused the consternation of

* E-mail: santonic@f.bg.ac.rs

* Овај рад је примљен 27. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

the Serbian pro-Western media and attacks on Serbian voters that they are authoritarians and nationalists. The final part of the article discusses the stability of Vučić's government. It lies in the gap between the majority pro-Russian mood of the voters, and the anti-Russian policy of the USA and the EU. Only with great political skill can Vučić avoid falling into that gap.

Keywords: party struggles, electoral behavior, electoral democracy, Aleksandar Vučić

ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ 2022: ИЗБОРНЕ ЛИСТЕ, КОАЛИЦИЈЕ И РЕЗУЛТАТИ ИЗБОРА

УДК 324:342.53(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.8>

Прегледни рад

Славиша Орловић*

Универзитет у Београду – Факултет
политичких наука

Сажетак

Предмет овог рада су парламентарни избори у Србији 2022. године од њиховог расписивања до конституисања парламента. Најпре анализирам актере, односно политичке партије, поднете листе и предизборне коалиције. С обзиром на то да се истовремено одржавају превремени парламентарни, редовни председнички и избори за Град Београд, као и за неке јединице локалне самоуправе, заузимање стартних позиција имало је и тактичке и стратешке димензије у препозиционирању актера власти и опозиције. Постоји непосредна веза и међуутицај парламентарних, председничких и београдских избора. Након бојкота избора дела опозиционих партија 2020. забележена је већа излазност и добијен је плуралистички и репрезентативнији парламент. СНС је и даље доминантна партија иако је добила 16 % мање гласова него на претходним изборима. Сада је први пут од 2014. у прилици да нема апсолутну већину. Као последица смањења изборног прага на 3

* Имејл-адреса аутора: slavisa.orlovic@fpn.bg.ac.rs

одсто имамо нове тенденције у партијском систему у погледу фрагментације и поларизације.

Кључне речи: парламентарни избори, изборне листе, коалиције, изборна кампања, резултати избора

УВОД

Избори 2022. су специфични по томе што су истовремено ванредни парламентарни, редовни председнички, београдски и избори у још десетак јединица локалне самоуправе. Ово су избори у којима након бојкота 2020. учествује све странке. Од 2012. године од када је СНС на власти, парламентарни избори одржавају се сваке две године, осим када су 2016. и 2017. одржани две године узастопно (2012, 2014, 2016, 2017, 2020. и 2022). Парламентарни избори одржани 2020. посредно су имали утицаја на ове изборе преко две политичке одлуке које су тада донете. Једна је одлука дела опозиције да бојкотује изборе. Друга је одлука власти да смањи изборни праг са 5 на 3 одсто у изборној години. Политичка последица смањења изборног прага водиће до веће фрагментација партијског система и парламента (Orlović 2015a). Одлука о бојкоту утицала је на одлуку о смањењу изборног прага (Orlović 2020a). Након избора 2020, председник Србије и председник СНС-а најавио је ванредне парламентарне изборе за 2022. годину, чиме је Влади орочио мандат. Ванредне парламентарне изборе, председник Србије Александар Вучић расписао је 15. фебруара 2022. за 3. април.

ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ У КОЈЕМ СУ ОДРЖАНИ ИЗБОРИ (РАТ У УКРАЈИНИ)

Избори 2022. године у Србији карактеристични су по томе што се од момента расписивања до момента гласања и локално и глобално битно променио политички контекст. Парламентарни избори расписани су 15.2., а агресија Русије на Украјину започела је 24.2.2022. године. То је означило и прекретницу у кампањи. Више од месец дана кампања је вођена у атмосфери рата у Украјини у којој се цео свет променио. Почетком марта, Влада Србије је својим саопштењем осудила агресију Русије на Украјину, да би касније на Генералној скупштини Уједињених нација гласала за суспензију Русије из Савета за људска права. То је могао бити знак да је Србија

почела да усклађује своју спољњу и безбедносну политику са ЕУ и западом у ширем смислу. Европска унија је наставила са „политиком условљавања“ инсистирањем да се уведу санкције Русији и наставком преговора Београда и Приштине. Србија је остала разапета између „политике условљавања“ ЕУ и запада и „завртања руку и гаса“ од стране Русије.

У односу на десетогодишњу владавину СНС-а, ветар у једра и показатељ жеље за променама грађана Србије показали су повремени протести и друштвени покрети који су претходили у месецима пре расписивања избора. Овакво деловање опозиционо опредељених грађана задавало је теже ударце властима него опозиционе странке. Протести и покрети донели су активистичко-идејну свежину, масовност, одлучност и ослобађање страха („главом на мотке, чекиће и багере“). Како би рекао Иван Крастев: „Парадокс садашњег протестног таласа је да је то револт негласача“ (Krastev 2017, 40). Испоставило се да у околностима фрагментираних опозиције и контроле медија од стране власти, већи политички потрес и мобилизацију грађана врше повремени протестне политике и грађанске иницијативе, него опозиционе политичке странке. Међутим, само изражавање незадовољства није довољно да настане успешна политика. Кампања цивилно-друштвених иницијатива, покрета и протеста није нарочито обилovala новим идејама, колико су биле канал изражавања дубљег незадовољства, а шанса грађанима да крену за нечим „чистим, неупитним, неукраљаним“. То садржи и део антипартијског расположења. Еколошким акцијама против „стављања река у цеви“ и минихидроелектрана, против загађења ваздуха у Београду и ископавања литијума (Рио Тинто), охрабрење је стигло и успехом Зелених у Немачкој, њиховим уласком у владу и добијањем места министра спољних послова и вицеканцелара. У стратешко-тактичкој игри власти и опозиције, власт је, наизглед, изашла у сусрет делу захтева привременим решењима којим је стопирала радове на отварању рудника за експлоатацију литијума Рио Тинто у околини Лознице названом „Јадар“ по реци у чијој долини је пронађен минерал. Пројекат је вредан 2,4 милијарде долара. На тај начин еколошки протести су пацификовани (*Slobodna Evropa* 2022a). Тако је део те енергије који је давао ветар у једра опозицији спласнуо. Показало се да промене, иако почињу на улицама, на крају морају да се артикулишу у институцијама. За то, између осталог, и служе избори.

ПАРТИЈЕ, ПРЕДИЗБОРНЕ КОАЛИЦИЈЕ И ИЗБОРНЕ ЛИСТЕ

Републичка изборна комисија прогласила је 19 изборних листа за парламентарне изборе. И на овим изборима преовлађују изборне листе са именима лидера (или носилаца листе) у називу листе. Од 19 изборних листа 16 има у називу имена лидера странака или високих функционера, односно само три немају имена лидера у свом називу. Четири листе имају по два или три имена (и надимка) у називу листе. Поднето је и осам мањинских листа:

1. Александар Вучић – Заједно можемо све
2. Ивица Дачић – Премијер Србије
3. VAJDASÁGI MAGYAR SZÖVETSÉG-PÁSZTOR ISTVÁN – Савез војвођанских Мађара – Иштван Пастор (листа мађарске националне мањине)
4. Др Војислав Шешељ – Српска радикална странка
5. Мариника Тепић – Уједињени за победу Србије (Странка слободе и правде, Народна странка, Демократска странка, ДЗВМ – VMDK, Странка Македонаца Србије, Покрет слободних грађана, Удружени синдикати Србије „Слога“, Покрет за преокрет, Покрет слободна Србија, Влашка странка)
6. Др Милош Јовановић – Нада за Србију – Српска коалиција НАДА – Национално демократска алтернатива – Демократска странка Србије (ДСС) – За краљевину Србију (Монархисти) – Војислав Михаиловић
7. Милица Ђурђевић Стаменковски – Српска странка Заветници
8. Муфтијин аманет – Странка правде и помирења (ССП) – Усаме Зукорлић (листа бошњачке националне мањине)
9. Морамо – Акција – Еколошки устанак – Ћута – Не давимо Београд – Небојша Зеленовић
10. Суверенисти – Саша Радуловић (ДЈБ), Милан Стаматовић (ЗС), Др Јована Стојковић (ЖЗС)
11. Бошко Обрадовић – Српски покрет ДВЕРИ – ПОКС – Милош Парандиловић – Патриотски блок за обновину Краљевине Србије
12. Заједно за Војводину – Војвођани (Демократски савез Хрвата у Војводини, Заједно за Војводину) (листа хрватске и русинске националне мањине)
13. СДА Санџака – Др Сулејман Угљанин (листа бошњачке националне мањине)

14. Борис Тадић – Ајмо Људи – Социјалдемократска странка – Нова странка – 1 од 5 милиона – Толеранција Србије – „Уједињени покрет зелених Србије“ – Бошњачка грађанска странка – Странка Црногораца
15. Алтернатива за промене – Албанска демократска алтернатива – ALTERNATIVA PËR NDRYSHIM – ALTERNATIVA DEMOKRATIKE SHQIPTARE (листа албанске националне мањине)
16. Коалиција Албанаца Долине – KOALICIONI I SHQIPTARËVE TË LUGINËS (листа албанске националне мањине)
17. Отете бебе Ана Пејић
18. Ромска партија – Срђан Шајн (листа ромске националне мањине),
19. Руски мањински савез – Милена Павловић, Павле Бихали Гаврин (Српско руски покрет, Српско руска партија ВУКОВИ, Покрет Грка Србиза)

ОДНОСИ УНУТАР ВЛАСТИ И ОПОЗИЦИЈЕ

Власт. На изборној листи СНС-а Александар Вучић – „Заједно можемо све“, евидентно је одсуство министара из њихове Владе. На висококотираним местима на листи су лекари, професори, научници, глумци и спортисти. Пре свега јавне личности, а мање високи функционери странке. Након епидемије Covid-19, лекари у врху листе могли су да буду порука о „успешном управљању епидемијом“ (Марија Здравковић, директорка КБЦ Бежанијска коса, Даница Грујичић, директорка Института за онкологију, Јелена Беговић, директорка Института за молекуларну генетику и генетичко инжењерство). Од министара из Владе на листи су били само премијерка Ана Брнабић, Тања Матић (СДПС 31), Милан Кркобабић (ПУПС 35) и Ненад Поповић (СНП 44). Из других странака на листи СНС-а су још и ПСС БК (Драгомир Карић 40), ПС (Ђорђе Комленски 47), СПО (Александар Чотрић 111, Александар Југовић 112) и Драган Јовановић, некада члан Нове Србије и лидер „Боље Србије“, а сада без страначких обележја на листи СНС. Од јавних личности издвајају се Лазар Ристовски, глумац, Јован Колунџија, виолиниста, Јадранка Јовановић, оперска певачица, Марко Кешел, кошаркаш. Ту су и научници, Стојан Раденовић, високоцитирани математичар и Дејан Илић, проналазач. Једно је питање зашто су неким људима понуђена висока (пролазна) места на листи, а друго

је зашто ти људи прихватају и пристају –због „фусноге и историје“ како је коментарисао математичар Стојан Раденовић, да би решили неки егзистенцијални проблем или из убеђења. У околностима када је опозиција слаба, СНС је у својим редовима имао јаку опозицију и сукобе на појединим релацијама (Мировић-Вучевић, Весић-Шапић, пре тога Небојша Стефановић, Славиша Кокеза и други). То је пред изборе потиснуто.

Изборна листа СПС-ЈС-Зелени Србије „Ивица Дачић – Премијер Србије“, коју је поднела коалиција Социјалистичка партија Србије (СПС) – Јединствена Србија (ЈС) – Зелени Србије, односно СПС није имала свог кандидата за председника Србије.

Опозиција. Унутар опозиције није било лако превазићи сујете и анимозитете из прошлости. Ствари су се кристалисале тако што је Драган Ђилас, лидер Странке слободе и правде окупио део опозиције са листом „Уједињени за победу Србије“ (ССП, НС, ДС, ПСГ, ССС) и слоганом „Промена из корена“, око Здравка Поноша као председничког кандидата и Владете Јанковића, кандидата за градоначелника Београда. Изван овог договора, из круга странака грађанско-европске оријентације, остали су СДП Бориса Тадића и Нова странка, као посебна листа „Морамо“ – Не даймо Београд, Акција – Еколошки устанак – Ћута и Небојша Зеленовић. Дакле, одлучено је да се на изборе излази у више колона. Непосредно пре подношења изборних листи дошло је до раскола у Скупштини слободних грађана из које је један број активиста отишао ка Демократској странци (Жарко Требјешанин, Чедомир Чупић, Душан Теодоровић...), а један број према коалицији „Морамо“ (Биљана Стојковић, Раде Панић, Божо Прелевић...). Коалиција „Морамо“ није подржала Здравка Поноша, кандидата опозиције на председничким изборима већ је истакла проф. др Биљану Стојковић као свог председничког кандидата. Унутар деснице, два крила ПОКС-а (Патриотски блок за обнову Краљевине Србије) су се већ изјаснила да не могу једни са другима. Једно крило је ушло у коалицију са ДСС-ом, а друго са Дверима.

Две одлуке опозиције допринеле су владајућој странци и њеном председничком кандидату. Једно је одлука да се на изборе изађе у више колона, и то како унутар грађанске и проевропске, тако и унутар националистичке и проруске опозиције. Излазак у више колона значио је: а) веће шансе за расипање и бацање гласова код оних који остану испод цензуса; б) веће шансе да нека од „опозиционих“ листа након избора, ако затреба склопи савез са владајућом странком, ц) одређене „опозиционе“ листе, уз прећутну,

медијску и другу подршку могу одузети опозиционе бираче главним опозиционим партијама или листама, д) неке опозиционе листе могу се после избора, када уђу у градски или републички парламент, понашати „конструктивно“.

Програмско-идеолошки подељена опозиција. Осим што није могла да се договори око једног председничког кандидата и заједничког изласка на изборе, остала је подељена на грађанска/проевропску и националистичку/проруску.

Грађанску и прозападну опозицију чине:

- „Мариника Тепић – Уједињени за победу Србије“ (Странка слободе и правде, Народна странка, Демократска странка, ДЗВМ-ВМДК, Странка Македонаца Србије, Покрет слободних грађана, УСС „Слога“, Покрет за преокрет, Покрет Слободна Србија и Влашка странка)

- Морамо – Акција – Еколошки устанак – Ћута – Не давимо Београд – Небојша Зеленовић

- Борис Тадић – Ајмо Људи – Социјалдемократска странка – Нова странка – 1 од 5 милиона – Толеранција Србије – „Уједињени покрет зелених Србије“ – Бошњачка грађанска странка – Странка Црногораца

Националистичку и проруску опозицију чине:

- Др Милош Јовановић – Нада за Србију – Српска коалиција НАДА – Национално демократска алтернатива – Демократска странка Србије (ДСС) – За краљевину Србију (Монархисти) – Војислав Михаиловић

- Милица Ђурђевић Стаменковски – Српска странка Заветници

- Бошко Обрадовић – Српски покрет ДВЕРИ – ПОКС – Милош Парандиловић – Патриотски блок за обновину Краљевине Србије

- Суверенисти – Саша Радуловић (ДЈБ), Милан Стаматовић (ЗС), Др Јована Стојковић (ЖЗС)

Политичке партије националних мањина на овим изборима наступиле су на седам мањинских листа. Ниједна није имала кандидата за председника Републике. Мађарска мањина наступила је на једној листи, албанска на две, бошњачка на две (али је део гласова Бошњака однела и СДПС која је наступила на листи СНС-а) и ромска мањина на једној листи. Једино је СВМ наступила са ставом да је део владајуће коалиције показујући да жели наставак сарадње са СНС-ом. Подршка ове странке везана је и за добру сарадњу са Фидесом Виктора Орбана, премијера Мађарске који је у dobrим односима са председником Србије, Александром Вучићем. Њихова блискост

долази до изражаја у време избора у Србији и у Мађарској. Албанске политичке партије наступиле су на две листе. Прва, Коалиција Албанаца Долине – KOALICIONI I SHQIPTARËVE TË LUGINËS (листа албанске националне мањине) коју предводи Шаип Камбери, (Партија за демократско деловање (ПДД), Демократска партија (ДП) Нагипа Арифџа и Покрет за демократски прогрес (ПДП) чији је лидер Шћиприм Муслиу. Друга коалиција је: Алтернатива за промене – Албанска демократска алтернатива – ALTERNATIVA PËR NDRYSHIM – ALTERNATIVA DEMOKRATIKE SHQIPTARE (листа албанске националне мањине) Алтернативе за промене (АЗП) чији је лидер бивши председник Општине Прешево Шћиприм Арифџи и Покрет за реформе (ПЗР) који предводи Сами Салиху (*Slobodna Evropa* 2022b).

ИЗБОРНА КАМПАЊА И ПРОГРАМСКЕ РАЗЛИКЕ

Од тема у кампањи, доминирала су питања како сачувати и отворити радна места, борба против корупције, отварање школа и вртића. Прекретница у кампањи била је агресија Русије на Украјину 24.2.2022. Из тих разлога и актери у кампањи мењали су приступ, наступе и слогане. Владајућа СНС кампању је започела слоганом „Дела говоре“ (Заједно можемо све). Акцент је на показивању резултата, а мање на кадровима. Након почетка рата у Украјини, слоган је промењен у: „Мир. Стабилност. Вучић“. Један део поруке је отприлике „са нама нема неизвесности“, односно, сигурност и стабилност или „стабилнократија“. Еволуција тема и проблема ишла је од једне еколошке – зелене агенде, преко рата у Украјини, до враћања на класичне изворе енергије и могућности супституисања енергетске зависности од Русије. То није случај само Србије, већ и Немачке и целе Европе. У Србији је то утолико комплексније имајући у виду досадашње односе и сарадњу Србије са Русијом. На овом питању поларизовале су се странке и кандидати. Неколико изборних листа су експлицитно про-руске (Двери, НАДА, Заветници, СРС, СПС, Суверенисти), а имамо и руску листу састављену од десничара.

Насупрот односа према Русији био је однос према НАТО. У односу на НАТО, странке у Србији се скривају иза једне скупштинске резолуције о Косову и полуреченице по којој је Србија војно неутрална док се грађани Србије не изјасне о томе. Због искуства са НАТО бомбардовањем и лоше асоцијације међу бирачима, кандидати и странке покушавали су да једни друге гурају ка утиску да су НАТО кандидати или „НАТО генерали“. Од председничких кандидата, а

то значи и странака и изборних листа које стоје иза њих, три су за улазак у ЕУ: Александар Вучић, Здравко Понош и Биљана Стојковић. Сви кандидати су за сарадњу са Русијом и Кином. Двери и ДСС са деловима ПОКС-а су монархистичке листе.

Највећи проблем у представљању странака и кандидата у кампањи била је несразмерна доступност медија, а пре свега телевизија са националном покривеношћу за власт и опозицију. Медији не само да рефлектују стварност, већ је и конструишу. Затвореност медија већ дуже време је велики хендикеп за опозицију у Србији. Свака власт настоји да контролише јавни дискурс и проток информација и труди се да пружи улепшану слику о себи. Архимед је рекао дајте ми ослонац, ја ћу полугом померити земљу. Данас важи – „дајте ми медије, ја ћу вам померити мозак“. Политика је постала медијска игра – репродукције моћи, производње пристанка, управљања утисцима и креирања значења и имица. Уз помоћ медија може се обликовати јавно мњење, а самим тим утицати на вољу бирача. За Јозефа Шумпетера и воља народа је производ: „Начин на који се проблеми и воља народа стварају потпуно је једнак начинима трговинске рекламе“ (Šumpeter 1998, 292). Као резултат „пиаризације политике“, демагогија је постала неотуђиви део политичког процеса намењеног јавности“ (Lou 2013, 101). На жалост, не назире се конкуренција програмима и политичким садржајима (који се све више, не само презентују и преносе, већ се и стварају у медијима). Постати успешан политичар значи „научити медијску игру“ (Lou 2013, 96). Професионализација политичких кампања – огледа се у оријентисаности, првенствено на медије, персонализацији политике, слабљењу важности партијских програма и вођењу перманентне кампање.

Отежавајућа околност опозицији у изборној кампањи била је изразита неравноправност и доступност медија са националном фреквенцијом. На изборима 2022. у Србији имали смо, с једне стране, две кабловске телевизије ТВ Нова и Н1, које су отворене за представнике власти, али они на њима не гостују, па делује да су опозиционо настројени, и са друге стране, јавни сервис и ТВ Пинк, Хепи, Прва и Б92 које су углавном затворене за опозицију. У јавном мњењу су „две Србије“, два дискурса и два наратива. Има и интерпретација да се ради о сукобу два оператера – Телеком и СББ. Последњих дана кампање опозиција је била заступљена на јавном сервису и у неким медијима с националном фреквенцијом, што је било мало и недовољно. Изборни резултати су у доброј мери кореспондирали са доступношћу медија за власт и опозицију. Можда

је успех опозиције несразмеран с обзиром на неадекватну доступност медија, а пре свега телевизија са националном покривеношћу. Изборна кампања протекла је у потпуној медијској доминацији СНС-а и Александра Вучића. У околностима затворености меинстрим медија, опозиција је препуштена друштвеним медијима (друштвеним мрежама): Твитер, Фејсбук, Инстаграм и Јутјуб. Твитер је опозицији вероватно нанео више штете него користи, јер је створио утисак да су „сви за нас“, редуковао друштвени активизам на твитовање „из дневне собе“ уместо ангажмана „на тргу“. Србија је остала у перманентно прљавој кампањи таблоида у комбинацији са неким телевизијама са националном фреквенцом. Најозбиљније сумње у погледу регуларности изборног процеса биле су у вези пријављивања људи на туђим адресама без знања власника станова или кућа.

ФИНАНСИРАЊЕ КАМПАЊЕ

Као и у доступности медија, тако је и у погледу финансирања изборне кампање евидентан дисбаланс у ресурсима власти и опозиције. Према проценама Транспарентности, СНС је за своју председничку и парламентарну кампању само на телевизијама, не рачунајући четири последња дана, уложила око 4 милиона евра, три пута више него сви други учесници избора заједно (Transparentnost 2022). За финансирање изборне кампање из буџета је издвојено чак 15,7 милиона евра. Око половина иде за ТВ оглашавање. Странке и кандидати новац добијају унапред ако су положили јемство. На председничким изборима 2022, по предлагачу кандидата (пројекција на 8 кандидата) – добија се новац у износу од 46.126.500,00 динара (392.075,45 евра). На парламентарним изборима, по подносиоцу изборне листе (процена на 18 проглашених листа, без „Нестале бебе“) добијају се средства од 20.500.666,67 динара (око 173.734,45 евра). Новац се добија у року од пет дана од када РИК објави коначне изборне листе. Новац се враћа ако се не освоји 1% гласова. Мањинске странке добијају све то исто, само ако освоје барем 0,2 % гласова. Ако је странка или изборна листа имала и председничког кандидата и парламентарну листу добила је око 392.000 евра за председничке и 173.000 евра за парламентарне или укупно 565.000 евра и то сви који су били изнад 1% гласова.

БРОЈ БИРАЧА И БИРАЧКИХ МЕСТА

Право гласа на овим изборима имало је 6.502.307 бирача, који су могли своје право да остваре на 8.267 бирачких места од којих је 29 бирачких места у заводима за извршење кривичних санкција и 77 у иностранству у 34 стране државе. За гласање на изборима 2022. у Србији пријавило се 38.876 људи из иностранства. То је како наводи Републичка изборна комисија (РИК) највећи број бирача од када се избори спровode ван Србије. Републичка изборна комисија (РИК) одлучила је да бирачи са Косова и Метохије, на изборима које је расписао званични Београд за 3. април, могу да гласају у четири „рубне“ општине – Бујановац, Рашка, Куршумлија и Тутин. На Косову и Метохији има 93.517 бирача, а гласа око 60.000. За опозицију је био проблем да обезбеди по два контролора за 8.267 бирачких места и то 16.534 контролора.

ОЧЕКИВАЊА И РЕЗУЛТАТИ ИЗБОРА

Опозиција је тврдила да је покрила сва бирачка места својим контролорима а било је и посматрачких мисија што је важно за легитимност избора. На дан избора на неким бирачким местима гласање је продужено до 21 час. У изборној ноћи Републичка комисија је у 22,00 престала да се обраћа јавности са предикцијама излазности и прелиминарним резултатима по обрађеним процентима бирача, иако су изборни штабови били отворени за медије до касно у ноћ, као и јавни сервис до после поноћи.

Неизвесност ових избора огледала се у три питања: 1. Да ли је могуће да дође до промене власти у Београду? До тога није дошло. 2. Да ли ће бити другог круга председничких избора. Александар Вучић победио је у првом кругу. 3. Ко ће остати испод смањеног изборног прага од 3 одсто? То су били СРС, Суверенисти и СДС/ Нова странка.

Након бојкота избора 2020. забележена је знатно већа излазност на изборима (види Табелу 1). У Србији просечна излазност на изборе у периоду 1990–2022. износи 59,45 % Просечан проценат неважећих листића у Србији је 3,26.

Табела 1. Излазност на парламентарним изборима у Србији и неважећи листићи

Година избора	Број изашлих бирача	Процент изашлих бирача	Број неважећих листића	Процент неважећих листића
1990.	5.035.613	71,49	205.212	4,07
1992.	4.723.711	69,72	275.861	5,84
1993.	4.300.440	61,34	171.824	4,15
1997.	4.139.080	57,47	164.307	3,96
2000.	3.752.170	57,72	89.378	2,39
2003.	3.825.471	58,73	49.755	1,30
2007.	4.033.586	60,64	65.468	1,62
2008.	4.141.176	61,33	88.148	2,16
2012	3.912.904	57,77	176.995	4,37
2014.	3.592.375	53,09	114.011	3,17
2016.	3.778.923	56,07	107.906	2,86
2020.	3,221,908	48.93	118,155	3.67
2022.	3.810.559	58.6	111,722	2,93

СНС је освојила 120 мандата, Уједињени за победу Србије 38, СПС 31, Коалиција НАДА 15, Двери 10, Заветници 10, СВМ 5, Странка правде и помирења 3, Заједно за Војводину 2, СДА Санцака 2 и Коалиција Албанске долине 1. Због смањења изборног прага са 5% на 3% 2020. на овим изборима које нико није бојкотовао, од 19 изборних листа 12 је ушло у парламент, односно четири мањинске и осам већинских. У Скупштини је након избора формирано 15 посланичких група:

1. „Александар Вучић – заједно можемо све“ има 105 посланика, председник је Миленко Јованов, а заменица Марина Рагуш.
2. „Социјалистичка партија Србије“ која има 23 посланика, председник је Ивица Дачић, а заменик Ђорђе Милићевић.
3. „Уједињени – ССП, ПСГ, Синдикат Слога, ПЗП“ броји 16 чланова, а на њеном челу је Мариника Тепић, док је њен заменик Павле Грбовић.
4. „НАДА – Нови ДСС – ПОКС“ има 15 посланика предводи је Милош Јовановић, а заменик је Војислав Михаиловић.

5. Народна странка има 12 посланика предводи је Мирослав Алексић, а заменик је Стефан Јовановић.
6. Демократска странка има 10 посланика, предводи је Зоран Лутовац, а заменица је Драгана Ракић.
7. Српска странка Заветници има 10 посланика, на челу је Милица Ђурђевић Стаменковски, а заменик је Никола Драгићевић.
8. Јединствена Србија има 8 посланика, шеф је Драган Марковић, а заменик Живота Старчевић.
9. Морамо – Заједно, има 8 посланика, предводи је Небојша Зеленовић, а заменик је Александар Јовановић.
10. Социјалдемократска партија Србије, има 7 посланика, предводи је Бранимир Јовановић, а заменик је Муамер Бачевац.
11. ПУПС – Солидарност и правда, има 6 посланика, на челу је Стефан Кркобабић, а заменик је Милорад Хаџи Стошић.
12. Српски покрет Двери – Патриотски блок, има 6 посланика, шеф је јесте Бошко Обрадовић, а заменик је Иван Костић.
13. Европски региони – Војводина, Санџак, Прешевска долина, има 5 посланика, шеф је Александар Оленик, а заменик је Енис Имамовић.
14. Савез војвођанских Мађара, која има 5 посланика, предводи је Балинт Пастор, а заменица је Елвира Ковач.
15. Зелено-леви клуб, Не давимо Београд, Морамо броји 5 посланика, председник је Радомир Лазовић, а заменица Биљана Ђорђевић.

Са тридесетак странака и петнаест посланичких клубова у Скупштини Србије добија се слика изузетно фрагментиране сцене у целини, али и унутар опозиције и унутар власти што није добро за консолидацију ни демократије ни партијског система. Што је нижи изборни праг, то је већа пропорционалност. Што је већа пропорционалност већа је фрагментација партијског система (и парламента), односно, веће су шансе малим партијама да прескоче изборни праг и уђу у парламент (Orlović 2020b). Александар Вучић је победио у првом кругу председничких избора а СНС је добила 588.813 гласова мање од њега, што значи да је велики број „split-ticket“ гласова, односно оних који су на један начин гласали на парламентарним, а на други на председничким изборима. Показало се да је СНС и даље најјача странка, са моћном инфраструктуром и машинеријом, али се примећује тенденција пада СНС на различитим нивоима. СНС је освојила убедљиво највише гласова у односу на друге странке и листе. Међутим, њен председник је задовољан

резултатом председничких избора и победом у првом кругу, али не и исходом парламентарних избора. СНС је на парламентарним изборима 2022. освојила 44,2%, односно 16,45% (317.897) гласова мање него 2020. године.

2012. 940.659 (24.04%) – 73

2014. 1.736.920 (48.35%) –158

2016. 1.823.147 (48.25%) –131

2020. 1.953.998 (60,65%) –188

2022. 1.636.101 (44,2%) – 120

СПС је добила преко сто хиљада гласова више него 2020. године.

Опозиционе странке које су имале кандидате на председничким изборима, поправиле су рејтинг своје парламентарне листе. Тако су три десничарске листе прешле изборни праг и имаће 35 посланика у Скупштини (ДВЕРИ, Заветници, НАДА). Остаје отворено питање да ли ће и до које мере проевропска опозиција подржавати европске законе. У последњих десет година, први пут је једна опозициона листа имала више од 10% гласова, али опозициони кандидат ни овога пута није ушао у други круг председничких избора. СНС ће први пут за десет година бити у ситуацији да неће сама имати апсолутну већину.

ПОСЛЕДИЦЕ ИЗБОРА

Парламентарни избори 2022. имају већу легитимност од претходних 2020. јер их није бојкотовала ни једна партија. Србија је добила парламент који је репрезентативан и плуралистички и није више монолитан. Сада ће у парламенту уместо ботова-посланика бити и опозициони партијски „гладијатори“. Плуралистички парламент са опозицијом ће боље слати информације систему како је стварно стање у друштву. То значи сразмернију артикулацију друштвене различитости. Смањење изборног прага утицало је на даљу фрагментацију партијског система, а поделе у друштву на даљу поларизацију. Уместо да води ка концентрацији партијског система (ка умереном плурализму 3-5 релевантних партија), смањење цензуса води ка већој фрагментацији и ка екстремном плурализму (Orlović 2015a; 2015b). То је у комбинацији са доминантном странком проблематично за демократију. Постоји изразити дисбаланс у партијском систему. Имамо доминантну странку СНС са око 44% гласова, фрагментирану и поларизовану опозицију. Поједине опозиционе странке су ближе власти (више

сарађују и мање је критикују) него опозицији (нарушавају јединство и више је критикују него власт). Све то заједно води концентрацији власти у једној партији и њеном лидеру. Опозиција свој политички пројекат не може градити на идеји дебатног клуба или „друштва мртвих песника“. Странка значи вођство, кадрове, инфраструктуру, новац, идеју, одрицање, стрпљење, борбу. Опозиција годишње губи 40-50.000 гласова младих и образованих који напусте Србију, а углавном су њој наклоњени. Толико се смањи и незапосленост запошљавањем углавном у земље ЕУ.

Након ових избора СНС није у прилици као 2014 (158), 2016 (131) и 2020 (188) да сама формира владу. Околности је терају да дели власт, али и одговорност. Ово нису били избори у којима владајућа партија губи изборе. У Србији се неће променити власт, али је могуће да ће се променити политика са постепеним окретањем ка Западу. На председничким изборима победио је Александар Вучић у првом кругу, власт у Београду формирала је СНС са СПС-ом, избором Александра Шапића за градоначелника. СНС са 120 посланика, СПС-ом и партијама националних мањина има парламентарну већину за формирање владе. На инаугурацији, председник Србије Александар Вучић, у свом говору најавио је да ће бити „председник свих за све“ (RTS 2022). На првом месту нагласио је Европску унију, и економски и политички и вредносно, као и војну неутралност Србије. Александар Вучић је заклетву положио пред старим сазивом парламента, при чему је био евидентан несклад између легитимитета новоизабраног председника и старог сазива парламента.

Иако су парламентарни избори одржани 3. априла, Србија пет месеци након избора није добила владу. СНС и њен лидер су први пут у прилици да деле власт која је до сада била апсолутна. То ће лакше поднети јер им је потребно да деле и одговорност за политичка питања која су на дневном реду као што су одређивање у односу на рат у Украјини („увођење санкција Русији“), енергетска криза, преговори са Приштином и слично. Критика, захтеви и очекивања биће интензивнији, како са Запада, тако и из Русије. И унутрашња политика ће зависити од спољње. Власт Вучића и СНС-а ће после дужег времена имати унакрсну критику у парламенту и са левице и са деснице, као и „компликованији“ парламент за обављање председничке функције. У парламенту ће бити 30-ак партија и 15 посланичких клубова (минимум 5 посланика).

Након избора наставља се сарадња и партнерство СНС-а и СПС-а. То је најпре потврђено формирањем заједничке власти у Граду Београду. Од 2012. када су социјалисти променом коалиционог

партнера помогли долазак напредњака на власт, све време су лојални партнери, који ни 2017. ни 2022. нису имали свог председничког кандидата и допринели су победи Вучића у првом кругу. И обрнуто, Вучић и СНС су социјалисте узимали у владу и када нису морали, односно када су и без њих имали апсолутну већину. До закључења овог текста, председник Републике је за мандатара именовао Ану Брнабић којој би то био трећи мандат на месту председника Владе Републике Србије. Јавно је саопштено да ће Ивица Дачић бити први потпредседник Владе и координатор служби безбедности. Александар Вучић је најавио да ће Ана Брнабић бити премијерка до 2024. године. Ова најавна орочавања мандата може да значи реконструкцију владе, али и још једне ванредне парламентарне изборе у години када су редовни покрајински и локални.

ЗАКЉУЧАК

Од тринаест одржаних парламентарних избора у Србији, осам пута били су ванредни избори. То говори, с једне стране о изборима као начину решавања неких друштвених конфликта, а с друге стране и о изразитој изборној (електоралистичкој) оријентацији партије на власти која је, кад год је била у прилици, прибегавала превременим изборима. Учестали избори су, између осталог, процес узастопних филтрација и кристализације партија и партијске сцене током којих долази до прочишћавања и проширивања погледа јавности кроз изборно тело грађана. Истовремено, тако чести избори су стање перманентне мобилизације чланова владајуће партије и бирача. Избори, потенцијално, могу да донесу свеже идеје и уведу нове кадрове у парламент и политичке институције. За ово време један број партија је нестао (Г17 плус) један број је једва присутан (СПО), један број некада владајућих партија отишао у други план (ДС, ДСС), а настале су и неке нове: НС, ПСГ, ССП, ДЈБ.

Партијска конкуренција, изборна кампања и промене у партијском систему Србије говоре о лошим тенденцијама у односу изборних програма и потреба грађана. То је својевремено лепо описао Ентони Гиденс у предговору књиге „Трећи пут, обнова социјалдемократије“: „Чини се да су политичке идеје данас изгубиле способност да надахњују, а политичке вође способност да воде“ (Giddens 1999, 11). По Ивану Крастеву, данас су разлике између левице и деснице практично нестале и гласање је постало више ствар укуса него ствар идеолошког убеђења (Krastev 2017, 38). Идеје су изгубиле покретачку снагу, а медији су од контролора претворени

у полуге власти. За партије, као да нема више великих тзв. „мета наратива“, односно опседнутости доктринама, програмима и идејама, већ доминирају партикуларни интереси и тежња за стицањем што више власти и моћи. Како наглашава Иван Крастев „политичке партије су лишене способности да изграде политички идентитет око визије будућности” (Krastev 2017, 62). У изборној конкуренцији бирачи се не опредељују према јавним политикама, већ према харизматским апелима партијских лидера. Понашање актера, честе промене партија и партнера подсећају на један Черчиллов однос према политичким партијама: „бирање политичке партије је као избор коња: бираш грло које ће те одвести најдаље и најбрже“ (Džonson 2015, 57).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Džonson, Boris. 2015. *Faktor Čerčil: Kako je jedan čovek stvarao istoriju*. Beograd: Albion books
- Giddens, Anthony. 1999. *Treći put, Obnova socijaldemokratije*. Zagreb: Politička kultura
- Krastev, Ivan. 2017. *Ometena demokratija, globalna politika protesta*. Beograd: Službeni glasnik
- Lou, Erik. 2013. *Mediji i politički proces*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Orlović, Slaviša. 2015a. *Partije i partijski sistemi, Analitički okvir*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Orlović Slaviša. 2015b. *Izborni bumerang, Političke posledice izbornih sistema*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Orlović, Slaviša. 2020a. *Uticao izbornog sistema na partije i partijski sistem*, u: *Kako, koga i zašto smo birali (izbore u Srbiji 1990-2020 godine)*, Ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, Beograd: Institut za političke studije, Službeni glasnik
- Orlović, Slaviša. 2020b. *Smanjenje izbornog praga - fragmentacija i bojkot izbora - polarizacija partijskog sistema Srbije* (str. 29-42), u: *Dijalog o izborima 2020.*, urednici Milan Jovanović i Dejan Milenković, Beograd: Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka
- RTS. 2022. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/4834961/aleksandar-vucic-drugi-predsednicki-mandat.html>
- Slobodna Evropa*. 2022a. <https://www.slobodnaevropa.org/a/rio-tinto-srbija-pregovori/31835702.html>

- Slobodna Evropa*. 2022b. <https://www.slobodnaevropa.org/a/manjinske-partije-srbija-izbori/31775987.html>
- Transparentnost. 2022. <https://www.transparentnost.org.rs/index.php/sr/aktivnosti-2/naslovnna/12249-izrazita-medijska-dominacija-vladajuće-stranke-i-kandidata-kroz-funkcionersku-kampanju-i-placeno-oglasavanje>
- Šumpeter, Jozef. 1998. *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*. Beograd: Plato

Slaviša Orlović*

University of Belgrade – Faculty of Political
Sciences

PARLIAMENTARY ELECTIONS 2022:
ELECTORAL LISTS, COALITIONS AND
ELECTION RESULTS

Resume

The subject of this paper is the parliamentary elections in Serbia in 2022 from their announcement until the constitution of the parliament. First, I analyze the actors, i.e. political parties, submitted lists and pre-election coalitions. Considering that early parliamentary, regular presidential and elections for the City of Belgrade, as well as for some local self-government units, are being held at the same time, the taking of starting positions had both tactical and strategic dimensions in the repositioning of government and opposition actors. There is a direct connection and interaction between the parliamentary, presidential and Belgrade elections. After the boycott of the 2020 elections by part of the opposition parties, a higher turnout was recorded, and a more pluralistic and representative parliament was obtained. SNS is still the dominant party, although it received 16% fewer votes than in the previous elections. Now, for the first time since 2014, he is in a position to not have an absolute majority. As a consequence of the reduction of the electoral threshold to 3 percent, we have new tendencies in the party system regarding fragmentation and polarization.

Keywords: parliamentary elections, electoral lists, coalitions, election campaign, election results

* E-mail: slavisa.orlovic@fpn.bg.ac.rs

** Овај рад је примљен 1. септембра 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

ИЗБОРИ ЗА ОДБОРНИКЕ СКУПШТИНЕ ГРАДА БЕОГРАДА 2022. ГОДИНЕ – АКТЕРИ, РЕЗУЛТАТИ, ПОСЛЕДИЦЕ*

УДК 342.84(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.9>

Прегледни рад

Јелена Лончар**

Универзитет у Београду – Факултет
политичких наука

Сажетак

Избори за скупштину главног града 3. априла 2022. године су из више разлога били посебно занимљиви и значајни. Прво, то су једини избори на којима је постојала бар делимична неизвесност у погледу изборних резултата. Док се на председничким и парламентарним изборима очекивала убедљива победа Српске напредне странке (СНС), београдски избори су једини где се у току изборне кампање веровало да би опозиција могла да освоји довољан проценат гласова да уздрма стабилну осмогодишњу владавину СНС. Друго, бацили су светло на динамику и поделе унутар СНС. Утапање у СНС Српског патриотског савеза (СПАС) Александра Шапића који је на претходним београдским изборима 2018. године био други по снази, утицало је на поделе унутар владајуће странке, и још важније,

* Рад је настао у оквиру пројекта Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту (евиденциони број: 179076) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Имејл-адреса ауторке: jelena.loncar@fpn.bg.ac.rs

на промену београдске политичке сцене. Треће, предвиђања у току изборне кампање су потврђена изборним резултатима. За разлику од избора 2014. и 2018. године када је СНС имао преко 50% мандата и могао самостално да формира власт, након што су 2022. године објављени резултати избора на тренутак је деловало да СНС ни са својим дугогодишњим коалиционим партнерима овај пут неће имати већину. Имајући у виду значај избора и контекст у ком се одржавају, у овом раду се анализирају фактори који утичу на процес одржавања београдских избора, резултати, процес формирања власти и последице избора.

Кључне речи: београдски избори, локални избори, изборне листе, градска скупштина, избори 2022

УВОД

Априла 2022. године одржани су председнички, парламентарни и локални избори у 14 јединица локалне самоуправе у Србији, укључујући и редовне изборе за 110 одборника скупштине града Београда.¹ Када се одржавају истовремено са парламентарним или председничким, што је у Србији правило пре него изузетак, локални избори остају у сенци избора за више нивое власти (Matić 2020). И странке и бирачи их обично сматрају мање важним што се одражава и на кампању и понашање бирача. Кампањом доминирају националне теме, а бирачи при гласању често следе избор на републичком нивоу.

Београдски избори су бар делимично изузетак јер, као главни град, Београд има велики политички и економски утицај. На њима учествује скоро четвртина укупних бирача у Србији што им даје додатни значај. Избори за скупштину главног града 2022. године су из више разлога били посебно занимљиви и значајни. Прво, то су једини избори на којима је постојала бар делимична неизвесност у погледу изборних резултата. Док се на председничким и парламентарним изборима очекивала убедљива победа Српске напредне странке (СНС), београдски избори су једини где се у току изборне кампање веровало да би опозиција могла да освоји довољан

¹ Од увођења вишестраначког система београдски избори су одржани одвојено од парламентарних или председничких избора само 2004. и 2018. године.

процент гласова да уздрма стабилну осмогодишњу владавину СНС. Друго, бацили су светло на динамику и поделе унутар СНС. Утапање у СНС Српског патриотског савеза (СПАС) Александра Шапића који је на претходним београдским изборима 2018. године био други по снази, утицало је на поделе унутар владајуће странке, и још важније, на промену београдске политичке сцене. Треће, предвиђања у току изборне кампање су потврђена изборним резултатима. За разлику од избора 2014. и 2018. године када је СНС имао преко 50% мандата и могао самостално да формира власт, након што су 3. априла 2022. године објављени резултати избора на тренутак је деловало да СНС ни са својим дугогодишњим коалиционим партнерима овај пут неће имати већину.

Овај рад анализира контекст у ком су одржани избори за Скупштину града Београда 3. априла 2022. године, излазност и резултате избора као и процес формирања власти у главном граду.

НОРМАТИВНИ ОКВИР: ПРАВИЛА ЗА ОДРЖАВАЊЕ ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА

Први вишестраначки избори за Скупштину града Београда спроведени су 1992. године, две године након првих вишестраначких избора на националном нивоу. До тада је функционисала локална власт формирана у социјалистичком периоду по делегатском систему (Јовановић и Матић 2020, 684). Од 1992. године локални избори се организују према истим правилима као и први парламентарни избори: двокружни већински изборни систем са једномандатним изборним јединицама. Већински изборни систем је задржан и за наредна два циклуса локалних избора, 1996. и 2000. године с тим што је на изборима 2000. године примењен једнокружни систем. Од локалних избора 2004. године прелази се на пропорционални систем са једном изборном јединицом, али се у наредним годинама мења висина изборног прага и формула за рачунање мандата. Тако су за београдске изборе 2004. године важили 3% изборни праг и Хер-Нимејерова формула, а за све наредне изборе 5% изборни праг и Д'Онтова формула да би 2020. године цензус поново био смањен на 3%. Избори 2004. године специфични су по томе што је то једини пут да је градоначелник Београда биран директно (Јовановић и Матић 2020, 698; Мијатовић 2016, 234). Већ на наредним изборима се бирао из редова одборника гласовима скупштинске већине. Поред тога, сазив 2004-2008. је једини са нижим бројем одборника. Тадашњи Статут града Београда је предвидео да скупштина има 90 уместо

110 одборника колико је имала и пре и након тог сазива (Statut grada Beograda 2004).

Поред смањивања изборног прага на 3%, друге значајније измене изборних закона 2020. године односиле су се на повећање родне квоте са 30 на 40% (више у Lončar 2020b) и корекцију природног прага за мањине тако да се количници свих изборних листа политичких странака националних мањина које не пређу праг од 3% увећавају за 35% (више у Lončar 2020a; Zakon o lokalnim izborima 2020). Два месеца пре одржавања избора 3. априла 2022. године усвојене су нове измене изборних закона које су утицале и на процес београдских избора, пре свега на кандидовање изборних листа. Измене су се односиле на број потписа подршке бирача за кандидовање изборне листе: за разлику од раније потребних 30 потписа подршке по кандидату на изборној листи (с тим што листа мора да садржи најмање једну трећину кандидата од укупног броја одборника који се бира)² (Zakon o lokalnim izborima 2011), сада број потписа за кандидовање листе зависи од броја уписаних бирача у јединици локалне самоуправе. За градове попут Београда који имају више од 500.000 уписаних бирача, потребно је 3.000 потписа (Zakon o lokalnim izborima 2022, чл. 43).³ Овим решењем се у Београду драстично повећао број потписа потребан за кандидовање изборне листе. Док је раније било довољно 1.100 потписа (за листу на којој се налазе кандидати за једну трећину одборничких места кандидата), сада је неопходно чак 1.900 потписа више.⁴

КОНТЕКСТ И ЗНАЧАЈ БЕОГРАДСКИХ ИЗБОРА

Београдски избори 2022. године одржани су у тренутку када је сва политичка моћ на свим нивоима власти концентрисана у Српској напредној странци, а странке опозиције су атомизоване и слабе, са ниским капацитетима мобилизације бирача. Од избора 2014. године СНС, са преко 50% мандата у скупштини града има доминантну

2 У јединицама локалне самоуправе са мање од 20.000 бирача било је довољно 200 потписа.

3 Број потписа потребан за кандидовање листа националних мањина је дупло мањи (чл. 77).

4 Нова правила предвиђају да 200 потписа остаје довољно у јединицама локалне самоуправе која имају до 20.000 бирача, 300 потписа је потребно у општинама до 30.000 бирача, 500 тамо где има до 500.000 бирача, 600 у јединицама локалне самоуправе која имају до 70.000 бирача, 800 за општине и градове до 100.000 бирача, 1000 за самоуправе до 500.000 бирача и 3000 за све изнад тога. Ова правила смањују број потребних потписа у само 28 јединица локалне самоуправе, број остаје исти у 71 једини, а повећава се у чак 71 јединици локалне самоуправе. Повећања су највећа у већим градским срединама, а смањења се углавном односе на мања рурална места (Илић 2021).

позицију у главном граду и могућност потпуне контроле градских ресурса. СНС је у Београду преузео власт на изборима 2014. године након прекомпоновања у Скупштини града 2013. године и гласања за смену тадашњег градоначелника Драгана Ђиласа. На ванредним изборима у марту 2014. године добили су 43,62% гласова, односно 63 од укупно 110 мандата (57,27% укупних мандата). Сличне резултате освојили су на редовним изборима 2018. године: 44,96% гласова односно 64 мандата (58,18%) (CRTA 2018). У оба сазива, власт су формирали са сада већ традиционалним коалиционим партнером Социјалистичком партијом Србије (Gradska izborna komisija 2014; 2018).

Владајуће странке су изборе 2022. године ипак дочекале у нешто другачијем контексту и са већим изборним шансама опозиционих странака. Први знаци смањивања утицаја СНС у Београду били су видљиви пред парламентарне изборе 2020. године. Иако је последњих година приметна тенденција ниже изборне излазности бирача у Београду, на парламентарне изборе 2020. године изашло је тек 38,27% београдских бирача што је знатно испод просечне излазности на републичком нивоу, и знатно мање од уобичајеног процента партиципације београдских бирача на изборима (Republička izborna komisija 2020). Ово се може објаснити тиме што се несумњиво део бирача одазвао на позив опозиције на бојкот избора (Bursać and Vučićević 2021), а могуће је и да је пандемија ковид-19 задржала мањи део грађана код куће. Најава поновних парламентарних избора за април 2022. године, односно орочен мандат владе на 17 месеци, одмах након објаве о формирању владе, може се разумети као стратешка одлука која је делимично повезана и са падом подршке СНС-у у Београду. Један од разлога су критике везане за демократичност и легитимитет рада парламента након избора 2020. године у ком готово да није било опозиције: од 250 посланика чак 227 је чинило владајућу већину (од тога је на листи СНС изабрано 188 посланика) (Republička izborna komisija 2020). С друге стране, успех кампање бојкота у Београду је сугерисао СНС-у потребу за улагањем додатног напора како би се на предстојећим локалним београдским изборима 2022. смањиле шансе опозиције. Спајање избора на свим нивоима је захтевало расипање ресурса опозиције и на кампању за парламентарне и председничке изборе што је значило смањивање организационих, људских и финансијских ресурса за кампању у Београду (Bursać and Vučićević 2021).

Резултати уставног референдума 2022. године додатно су указали на значај избора у главном граду. Рекордно ниска излазност

у Београду (27,04%) праћена наполовичним одбијањем Акта о промени Устава Републике Србије 2022. године указивала је на то да власт губи подршку у Београду (Republička izborna komisija 2022a). И опозиционе партије су имале највећа очекивања од београдских избора. Истраживања јавног мњења су показивала да су опозиционе партије макар у Београду успеле да мобилишу значајнију подршку бирача (*Demostat* 2022). Имајући у виду њихову слабост, фрагментираност, некохерентност, поделе и раније неуспехе у мобилизацији бирача (Orlović 2020; Spasojević 2019; 2020), београдски избори 2022. године су деловали као могућност прекретнице.

Иако је било консултација и најава о уједињењу, опозиционе партије су и на ове изборе изашле у неколико колона. Једна изборна листа је окупљена око Странке слободe и правде (ССП), а коалицију су још чинили Народна странка (НС), Демократска странка (ДС), Покрет слободних грађана (ПСГ), Удружени синдикати Србије „Слога“, Покрет за преокрет и Покрет Слободна Србија. Ова листа је кандидовала Владету Јанковића као кандидата за градоначелника. Друга група странака окупила се у коалицији Ајмо људи иза кандидата за градоначелника Душка Вујошевића, а чинили су је Социјалдемократска странка, Нова странка, 1 од 5 милиона, Толеранција Србије, Уједињени покрет Зелених Србије, Бошњачка грађанска странка и Странка Црногораца. Левица је имала своје представнике окупљене у оквиру зелено-леве коалиције Морамо – Не давимо Београд, Акција, Еколошки устанак, Избор за нашу општину, платформа Солидарност и Форум Рома Србије. Десница је на изборе изашла дисперзовано са чак шест изборних листа: две страначке листе Српска радикална странка (СРС) и Српска странка Заветници, три коалиције – НАДА окупљене око Демократске странке Србије (ДСС), Суверенисти и Двери – Покрет обнове Краљевине Србије (ПОКС), као и листе групе грађана окупљене око бившег члана СРС Немање Шаровића. За разлику од избора 2018. на којима је било чак осам мањинских листа (CeSID 2018, 4), на овим изборима се нашао тек Руски мањински савез за Београд, који се пре може сматрати листом радикалне деснице него мањинском листом.

Некохерентност и слабост опозиционих изборних коалиција видљива је већ у самом називу листа. Називи листа су, наиме, садржали имена свих коалиционих партнера. За разлику од њих, владајуће странке су на изборе изашле чврсто уједињене с једне стране око лидера Александра Вучића (листа Александар Вучић – Заједно можемо све) и с друге око Ивице Дачића (Ивица Дачић –

Премијер Србије, Тома Фила – градоначелник Београда).

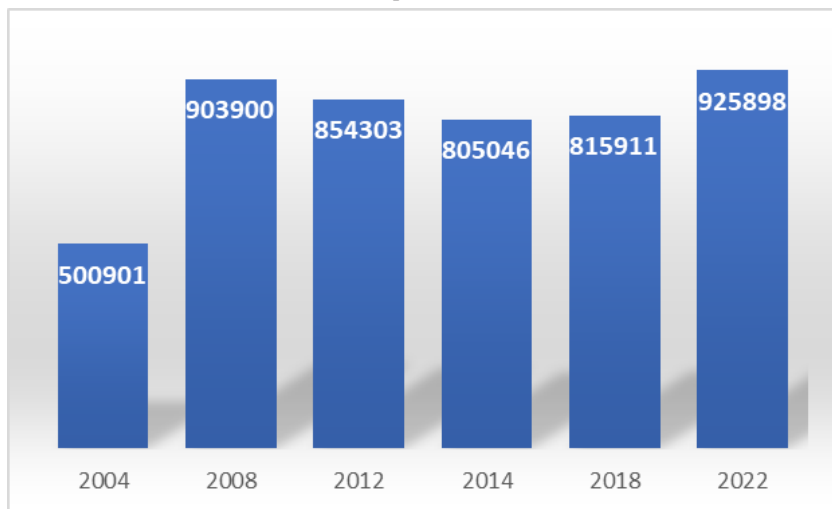
У циљу очувања власти у Београду, СНС је одлучила да својим редовима прикључи странку Српски патриотски савез (СПАС). СПАС је релативно млада странка, основана тек 2018. године, која је у последњих неколико изборних циклуса остварила значајне изборне успехе. Формирао ју је Александар Шапић након напуштања ДС 2014. године и самосталног учествовања на изборима у периоду 2014-2018. ДС је напустио на позицији изузетно популарног председника општине Нови Београд, функција на коју је изабран 2012. године. Са групом грађана коју је предводио 2016. године је освојио 34,93% гласова на изборима за градску општину Нови Београд што му је омогућило останак на функцији председника општине. Београдски избори 2018. године донели су му дупло више гласова, односно 9,01% од укупног броја изашлих бирача. Тренд раста ове политичке опције се наставио преласком цензуса 2020. године на парламентарним изборима када је освојила 3,83% гласова и 10 посланичких мандата (Čolović 2020, 126). Шапићево упориште је пре свега Београд, посебно централне градске општине, што је дошло до изражаја на локалним изборима 2020. године када је на изборима за скупштину општине Нови Београд његова листа освојила највише гласова, 1% више од СНС – 43% гласова и 23 мандата наспрам 42% гласова и 22 мандата за СНС (Republički zavod za statistiku 2020). Припајање СПАС-а СНС-у након ових избора био је стратешки важан корак СНС-а у циљу задржавања власти у Београду. Пре свега, оно је омогућило СНС-у да елиминише важног противника и спречи могућности уцена СПАС-а након избора 2022. и потенцијалне преговоре о сарадњи са опозицијом.

ИЗЛАЗНОСТ НА ИЗБОРЕ

На београдске изборе 3. априла 2022. године изашло је 925.989 од укупно 1.600.462 регистрованих бирача, односно 57,85% бирача. За београдске изборе ово представља повећање излазности имајући у виду тенденцију ниске излазности београдских бирача на парламентарним изборима 2020. и на референдуму поводом промене устава 2022. Истовремено, ово је виша излазност и у контексту ранијих избора (Графикон 1). На овим изборима је гласало 109.987 више бирача него на истим изборима 2018. године. Док су београдски избори 2018. године одржани самостално, без преклапања са изборима на другим нивоима, што обично доводи до смањене излазности, и на изборима 2014. године, који су одржани

истовремено са парламентарним, излазност је била слична. Неколико процената виша излазност бирача сведочи о перцепцији значаја избора, али и снажнијој страначкој мобилизацији бирача.

Графикон 1: Број бирача који су гласали на изборима за Скупштину града Београда 2022.

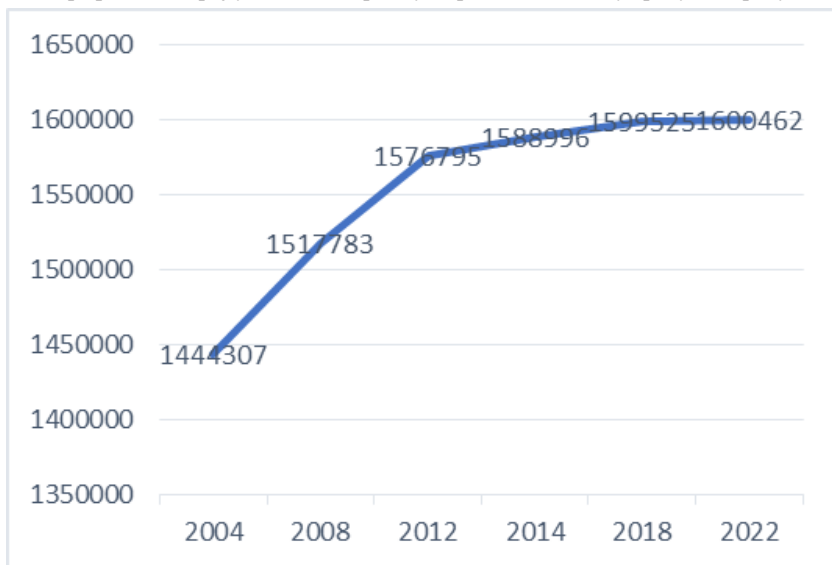

Извор: Обрада аутора.

Иако се излазност од 57,85% не може сматрати високом⁵, оволика излазност у Београду била је једино 2008. године, на изборима који су такође перципирани као значајни, али је важно истаћи да се од тада и број уписаних бирача у главном граду значајно променио. У последње две деценије приметна је тенденција постепеног повећања броја бирача (Графикон 2).

5 Важно је напоменути да бирачки списак не даје прецизне податке о стварном броју бирача и да је излазност на изборе ипак знатно виша. То се најбоље види ако се погледају подаци Републичког завода за статистику о броју становника. Процењена пунолетна популација Београда 31.12.2021. била је 1.377.099 (Republički zavod za statistiku 2022) што је знатно ниже од броја бирача у бирачком списку (1.600.462). Иако ни податак о процењеном броју становника није прецизан, ипак нам указује на проблеме са бирачким списком. Ако би се излазност на изборе рачунала у односу на пунолетну популацију, она би износила 67% (Више о проблемима са бирачким списковима у Пић 2017).

Графикон 2: Број уписаних бирача у бирачке спискове у граду Београду

Извор: Обрада аутора.

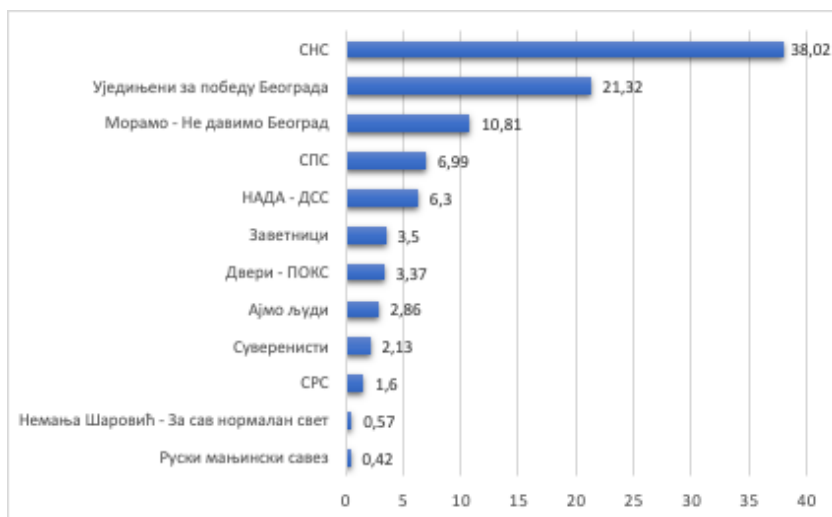
У току изборног дана на бирачким местима у Београду су се стварале веће гужве што је резултирало завршетком гласања чак два сата након званичног истека времена за гласање у 20:00. Постоје сумње да је због овога и део људи одустао од гласања (CRTA 2022). Ово се делимично може објаснити лоше припремљеним бирачким одборима који нису нашли добре начине да поделе посао, а делимично високом излазношћу и одржавањем избора на више нивоа⁶. Посматрачка мисија организације ЦРТА уочила је више неправилности и грубих кршења правила попут неспремности бирачких одбора да обезбеде поштовање процедура на бирачким местима и вођења паралелних евиденција бирача, али закључују да оне нису утицале на коначне резултате избора (CRTA 2022). Због неправилности избори су поновљени на четири бирачка места 16. априла 2022. и 21. априла на још два бирачка места. Избори су окончани проглашењем коначних резултата од стране Градске изборне комисије 9. маја 2022.

6 Захваљујем се Вуји Илићу на сугестији код овог објашњења.

РЕЗУЛТАТИ ИЗБОРА

Од 12 изборних листа, седам је прешло изборни праг (Gradska izborna komisija 2022). Највише гласова освојила је СНС (38,02%), другопласирана је листа око ССП Уједињени за победу Београда са 21,32% гласова, док је коалиција Морамо, коју предводи Не давимо Београд, трећепласирана са 10,81% гласова. Поред њих, цензус су прешле и коалиције СПС (6,99% гласова), НАДА (6,3%), Двери-ПОКС (3,37%) и странка Заветници (3,50%) (Графикон 3).

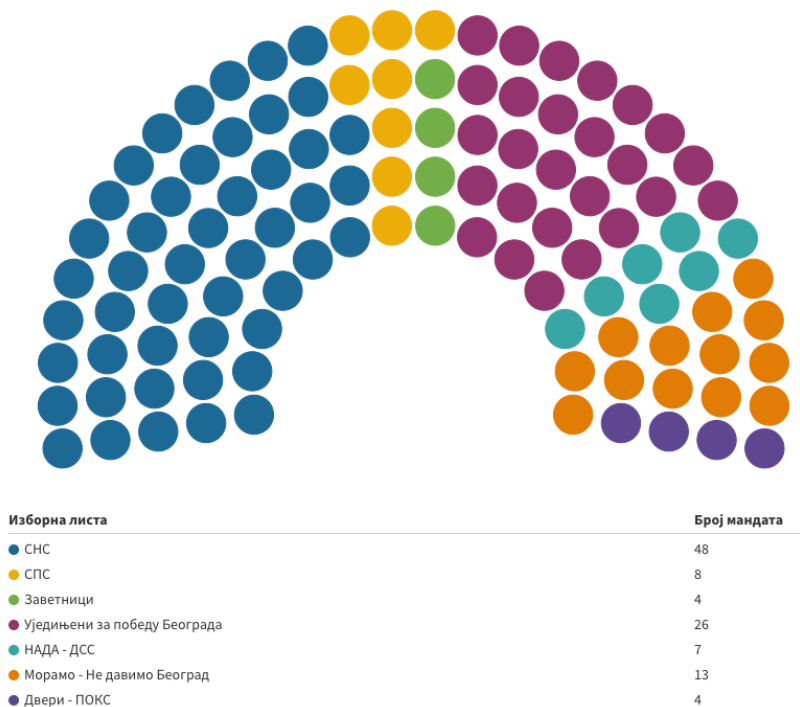
Графикон 3: Резултати избора за Скупштину града Београда 2022. – проценат (%) гласова

Извор: Обрада аутора

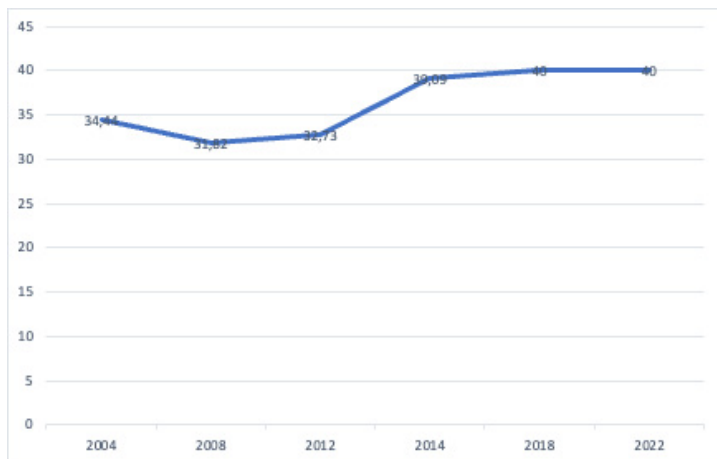
У односу на изборе 2014. године када је од 23 изборне листе тек пет прешло цензус и избора 2018. године када је од укупно 24 изборне листе, тек четири прешло изборни праг – коалиције око СНС, СПС, СПАС и ССП, на изборима 2022. године је дошло не само до груписања странака у мањи број листа (укупно 12), већ је и већи број њих освојио мандате (Графикон 3).

Графикон 4: Распoдела мандата у Скупштини града Београда након избора 2022.

Извор: Обрада аутора

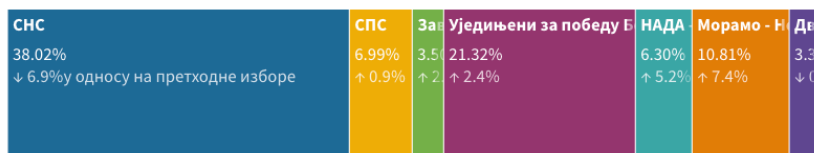
Мандате у градској скупштини су освојиле коалиционе листе окупљене око СНС, СПС, ССП, Морамo – Не давимо Београд, ДСС, Двери-ПОКС и листа странке Заветници (Графикон 4). Један разлог су промене изборног система. Прво, преполовљен је број листа које су учествовале на изборима што је бар делом последица фактичког повећања броја неопходних потписа за кандидовање изборне листе. Друго, по први пут су у Београду локални избори одржани у складу са смањеним изборним прагом са 5% на 3%, што је измена из 2020. године. То је омогућило Заветницима и коалицији Двери-ПОКС да добију мандате. Трећи важнији разлог је већа излазност и мобилизација бирача против владајуће странке. Одржавање локалних избора истовремено са парламентарним и председничким је појединим листама такође донело нешто више гласова због тенденције бирача да на свим нивоима власти гласају за исту опцију.

Графикон 5: Процентуална (%) укљученост жена у Скупштину града Београда⁷

Извор: Обрада аутора

Од укупно 110 одборника изабраних у скупштину града Београда, 66 су мушкарци (60%) и 44 жене (40% мандата) што је и био циљ измена изборних закона. Међутим, од преласка на пропорционални изборни систем, жене су у Скупштини главног града заступљене изнад 30% без обзира на измене изборних закона у погледу родних квота (Графикон 5). Стога се не може закључити ни да су најновије измене изборних закона 2020. године којима се повећала родна квота са 30 на 40% имале утицај на родну структуру Скупштине.

Графикон 6: Резултати избора за Скупштину града Београда 2022. – поређење са 2018.

■ СНС ■ СПС ■ Заветници ■ Уједињени за победу Београда ■ НАДА - ДСС ■ Морамо - Не даavimo Београд ■ Двери - ПОКС

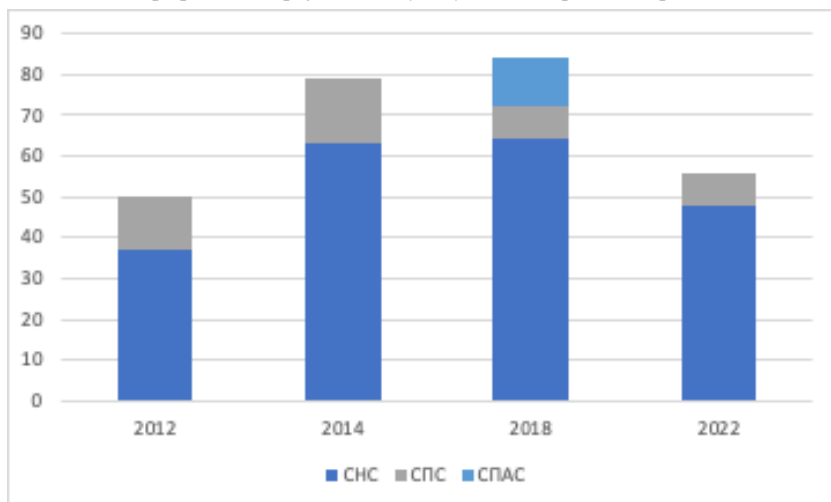
Извор: Обрада аутора

⁷ Напомена: Подаци су преузети из Odluka o dodeli odborničkih mandata, Službeni list grada Beograda, brojevi: 34/2004, 24/2008, 31/2012, 23/2014, 29/2018, 59/2022. Моруће је да је након конституисања скупштина дошло до ситних измена у погледу родне структуре услед каснијих оставки одборника и одборница.

Графикони 3 и 6 показују да је владајућа СНС освојила 38,02% гласова, односно 48 од 110 мандата што јој овог пута није било довољно да самостално формира власт. Заједно са СПС-ом, чија коалиција је остварила нешто бољи резултат у односу на претходне изборе (6,99% гласова насупрот 6,13% освојених 2018), освојили су 56 мандата, односно тек довољно за формирање владајуће коалиције. Обе листе су у Београду освојиле знатно мањи проценат гласова него на националном нивоу – на парламентарним изборима коалиција око СНС је освојила 42,96% гласова, а СПС 11,44% (Republička izborna komisija 2022b).

Имајући у виду да је СНС на изборима 2018. године самостално освојила 64 мандата (58,18%) и да је уз њих СПАС самостално имао 12 мандата (10,91%), резултати избора на којима заједнички имају тек 48 мандата указују на значајан пад подршке владајућој СНС (Графикон 7). Међутим, иако увлачење СПАС-а у СНС није донело додатне гласове овој странци, оно је свакако неутралисало утицај СПАС-а као независног играча и потенцијалног таса на ваги након избора. Као независна странка, СПАС би несумњиво добио више гласова и самим тим имао веће могућности уцене приликом формирања владајуће већине, али и преласка на страну опозиције.

Графикон 7: Број мандата у Скупштини града Београда

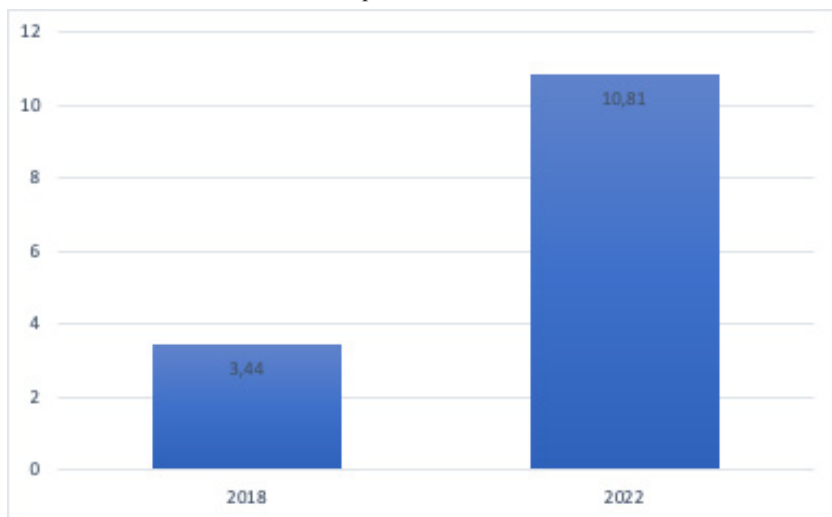

Извор: Обрада аутора

Коалиција уједињена око Странке слободе и правде освојила је 21,32% гласова на основу којих је добила 26 мандата у градској скупштини. Како је овај резултат нешто лошији од очекиваног, ни ова коалиција није била задовољна резултатима избора. Иако су добили нешто више гласова у односу на листу предвођену Драганом Биласом 2018. године (18,95%), остали су на истом броју мандата.

С друге стране, зелено-лева коалиција окупљена око иницијативе Не давимо Београд је постигла значајан успех на изборима у главном граду. Њихова коалициона листа Морамо освојила је 10,81% гласова што им је донело 13 мандата. Ова листа је на изборима освојила чак три пута више гласова у односу на претходне изборе (3,44%) (Графикон 8).

Графикон 8: Морамо – Не давимо Београд: Резултати избора за Скупштину града Београда - % гласова

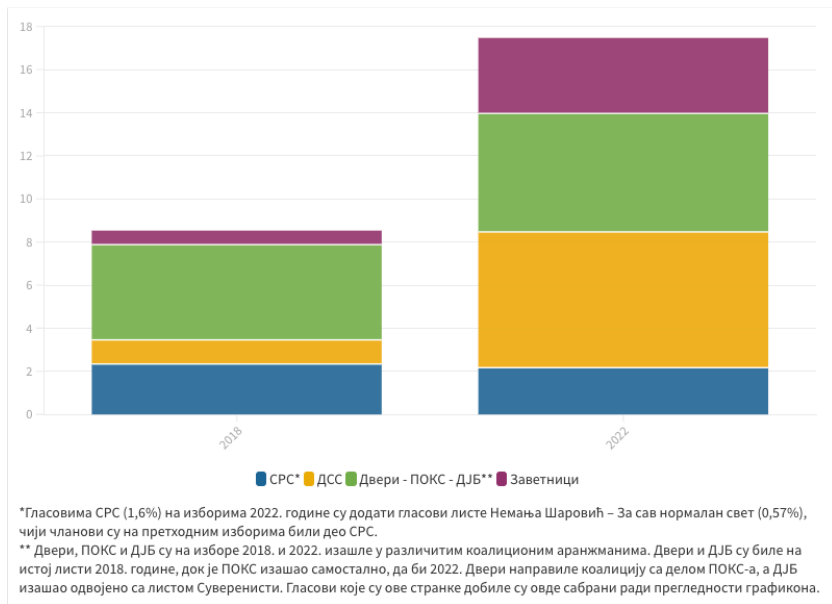

Извор: Обрада аутора

Остатак мандата припао је десничарским опцијама које заједно имају 15 мандата у скупштини града. Заветници су освојили 3,5% гласова (4 мандата), коалиција НАДА (ДСС) 6,3% гласова (7 мандата) и листа Двери-ПОКС 3,37% (4 мандата) (Графикон 3 и 4). Како ове странке у сазиву 2018-2022. године нису имале ниједан мандат у градској скупштини, резултати избора несумњиво указују на раст популарности деснице. Збир гласова свих странака деснице на изборима 2018. године износи 8,53% гласова, док је на изборима

2022. тај проценат порастао на чак 17,47% (Графикон 9)⁸. Када се погледају резултати ранијих избора у Београду, може се закључити да је ово најбољи резултат деснице у последњих десет година⁹. Делимично је овакав резултат у Београду последица смањеног цензуса. Двери су у коалицији са ДЈБ 2018. године имале 3,89% гласова што би им под актуелним изборним условима тада омогућило улазак у скупштину. Појединим листама је истовремено одржавање београдских избора са парламентарним и председничким допринело бољем резултату поготово имајући у виду растуће незадовољство дотадашњим вођењем власти у Београду. Десници су наклоњене и геополитичке околности, као и тренд растућег популизма и анти-либерализма широм света.

Графикон 9: Процент гласова (%) освојених од стране опција деснице на изборима за Скупштину града Београда 2018. и 2022. године

Извор: Обрада аутора.

- 8 Иако се СПАС такође може сматрати странком десног идеолошког спектра што је временом постајало све израженије, овде нисам узела у обзир њихове гласове из 2018. године зато што је Александар Шапић популарност у Београду стекао током свог чланства у ДС и у Београду 2018. године још увек није био препознат као лидер деснице.
- 9 Занимљиво је да овакав раст није видљив у остатку земље. Када се упореде гласови које су ове странке добиле на парламентарним изборима у неколико претходних изборних циклуса, може се закључити да је та подршка на националном нивоу релативно стабилна.

С обзиром на то да је знатно већи број изборних листа прешао изборни праг у односу на изборе 2018. године, додатна специфичност ових избора је мањи број „бачених“ гласова, односно мањи број бирача у односу на раније који су на овим изборима остали без својих представника у градској скупштини. На изборима 2014. године за 18 листа које су остале без представника у скупштини гласало је 19,37% бирача. Четири године касније чак 20 листа које су заједно добиле подршку 19,32% бирача није остварило довољан резултат за освајање мандата (СРТА 2018, 64). На изборима 2022. године тек пет листа се нашло испод цензуса са укупном подршком бирача од 7,58% што је знатно ниже у односу на раније изборе. Ово је бар делом последица недавних измена изборних правила: повећања броја потписа потребних за кандидовање листе из 2022. године што је смањило укупан број изборних листа и смањења изборног прага са 5 на 3% 2020. године што је већем броју листа омогућило освајање мандата.

Детаљнији увид у резултате избора указује на значајан губитак подршке владајућој СНС у централним градским општинама. С обзиром на број гласова, када би се овакви односи задржали на општинским изборима, опозиционе коалиције Уједињени за победу Београда, Морамо и Ајмо људи би могле да преузму власт у општинама Врачар, Стари град и Савски венац. У овим општинама је видљива и знатно нижа подршка листама деснице. С друге стране, у општинама Палилула, Нови Београд, Вождовац и Звездара опозиција би могла да прогласи победу тек уједињењем свих опозиционих листа, укључујући и опције деснице. СНС је остварио наполовичну већину гласова само у приградским општинама док им је у Земуну и Чукарици недостајало тек 1-2 мандата за самостално формирање власти (Којић 2022). Овакви резултати показују раст подршке опозиционим странкама и шансу за промену власти у централним градским општинама. Стабилност ове подршке ће бити на провери већ за две године када се очекују локални избори који ће укључити и изборе за део скупштина општина главног града.

С друге стране, поновљени избори на шест бирачких места¹⁰ 16. и 21. априла су делимично развејали наде опозиције јер је Српска напредна странка на свим местима однела убедљиву победу и остварила знатно бољи резултат у односу на редовно гласање 3. априла. На поновљеним изборима су опозиционе листе Уједињени

10 Изборни су поновљени у општинама Палилула (бирачко место 31 и 49), Стари град (бирачко место 39), Чукарица (бирачко место 106), Раковица (бирачко место 7) и Звездара (бирачко место 57).

за победу Београда и Морамо позвале своје бираче да гласају за листу Ајмо људи којој је са 2,81% гласова након изборног дана мало недостајало за прелазак цензуса. Опозиционе партије су сугерисале бирачима да би прелазак цензуса листе Ајмо људи онемогућио СНС и СПС да формирају владајућу већину и отворио простор за шири договор унутар опозиције. Иако је овај потез дела опозиције сугерисао бирачима да су уједињење и солидарност унутар (дела) опозиције могући, контрадикторне и збуњујуће поруке које су тих дана слали опозициони лидери демотивисали су део бирача да учествује у даљим изборима. Наиме, лидер Странке слободе и правде око које се окупила коалиција Уједињени за победу Београда позивао је на понављање избора у целом граду што је и тражио на састанку са председником СНС Александром Вучићем. Како је овај састанак одржан пре поновних избора на шест бирачких места и у тренутку када је деловало да ни дотадашња власт ни опозиција не могу да формирају владајућу већину, предлог лидера ССП Драгана Ђиласа је био да се именује привремени орган који би управљао градом до нових избора. Према Закону о локалној самоуправи (2021), уколико у скупштини не постоји већина за избор градоначелника, Влада распушта локалну самоуправу и именује привремени орган.¹¹ Председник Народне скупштине расписује изборе за одборнике у року од два месеца од ступања на снагу ове одлуке (чл. 86). Након овог састанка лидер владајуће странке Вучић је изразио спремност за расписивањем нових избора у Београду већ до краја године. Договори Ђиласа и Вучића о новим изборима су делу јавности сугерисали да се бирачи не питају много јер ионако одлуке доносе политичари иза затворених врата.

Овај састанак је додатно указао на несугласице унутар опозиције и показао крхкост и нестабилност свих изборних коалиционих договора и пре самог завршетка изборног процеса. Позиви на учествовање у изборном процесу с једне стране, а с друге проглашавање нелегитимности избора, сугестије да већ постоје договори о новим изборима као и размирице унутар опозиције су несумњиво демотивисали део опозиционих бирача да изађе на поновљене изборе. Убедљива победа СНС на ових шест бирачких места се додатно може објаснити јачом мобилизацијом СНС бирача

11 „Скупштина јединице локалне самоуправе се може распустити ако: 1) скупштина не заседа дуже од три месеца; 2) не изабере председника општине и општинско веће у року од месец дана од дана конституисања скупштине јединице локалне самоуправе или од дана њиховог разрешења, односно подношења оставке; 3) не донесе статут или буџет у року утврђеном законом“ (Закон о локалној самоуправи 2021, чл. 85).

и јачим притиском на њих. Она је и индикатор шта опозиција може да очекује у случају нових избора у Београду.

Може се закључити ипак да је на овим изборима након деценијске доминације СНС-а на свим нивоима власти на републичком нивоу и у готово свим јединицама локалне самоуправе, по први пут уздрмана стабилна и неприкосновена власт ове партије. Резултате избора треба додатно процењивати у светлу све бржег померања ка аутократији. Србија је већ неколико година класификована као хибридни или компетитивно ауторитарни режим у ком се одржавају редовно избори, али без равноправних и поштених услова за све политичке актере (Freedom House 2022). Владајуће партије контролишу медије, јавне институције и државне ресурсе и уживају привилегован статус, док је деловање опозиционих партија отежано. Упркос томе на изборима је дошло до значајног пада подршке владајућој СНС.

ФОРМИРАЊЕ ВЛАСТИ

У складу са коначним резултатима избора за Скупштину града Београда, Градска изборна комисија је 13. маја 2022. године, доделила мандате листама које су прешле изборни праг. Дужност председника скупштине бившег сазива била је да од овог датума у року од десет дана закаже конститутивну седницу Скупштине „тако да се та седница одржи најкасније 30 дана од дана објављивања решења о додели мандата“.¹² Ова седница на којој су потврђени мандати одборницима одржана је 11. јуна 2022. године. Резултати избора су омогућили дотадашњој владајућој коалицији да задржи власт у Београду, али уз минималну већину што ће несумњиво отежати њен рад и доношење одлука у градској скупштини. За разлику од претходна два изборна циклуса, када је СНС као најјача странка самостално имала већину, овај пут је и са дугогодишњим партнером СПС имала тек довољно за формирање власти односно 56 од 110 мандата. За председника скупштине по трећи пут за редом изабран је Никола Никодијевић, одборник из редова СПС. На седници 20. јуна за градоначелника је изабран Александар Шапић, потпредседник Главног одбора СНС гласовима 57 одборника. Шапић је постао члан СНС 2021. године када се СПАС, странка на чијем је челу био, прикључила СНС-у. За избор градоначелника гласали су сви одборници СНС и СПС, уз још један 57. глас одборника Вука

12 Odluka o izmenama i dopunama poslovnika Skupštine grada Beograda (Službeni list grada Beograda broj 19/2022), član 1.

Станића, изабраног на листи НАДА који је након избора искључен из ПОКС-а Војислава Михаиловића. Избор Шапића за градоначелника није неочекиван имајући у виду да је најављиван током кампање и да је Шапић био први на листи СНС.

Иако на локалном нивоу постоји тенденција „парламентаризације“ политичке сцене односно склапања коалиционих аранжмана у скупштинама општина и градова према матрицама коалиција на републичком нивоу (Jovanović i Matić 2020), рационално је претпоставити да је коалиција склопљена у Београду након избора 2022. условила и постизборну коалицију на националном нивоу. Немогућност формирања власти у Београду без СПС, знатно је смањила шансе искључивања СПС-а из владајуће коалиције на републичком нивоу.¹³

ЗАКЉУЧАК

Из анализе избора за Скупштину града Београда одржаних 3. априла 2022. године може се извући неколико закључака.

Прво, у Београду је дошло до одређеног повећања излазности у односу на раније изборе (укупно 57,85%). Иако је излазност у односу на 2018. годину била виша за нешто мање од 7%, реч је о 109.987 више бирача што није занемарљиво. У Београду је посебно ниска била излазност на парламентарним изборима 2020. године (38,27%) и на референдуму поводом промене устава 2022. године (27,04%) што је био показатељ смањења подршке владајућим странкама. У том контексту је већ и сам податак о већој излазности на изборе 2022. године указао на то да су политички актери успели да привуку бар део незадовољних бирача.

Друго, у складу са предизборним очекивањима, резултати избора показују смањење подршке СНС-у у главном граду. Док је у претходна два сазива СНС самостално имала већину мандата у градској скупштини, непосредно након ових избора се поставило питање да ли ће и са СПС имати довољно да формира власт. СНС је освојио 48 мандата, док СПС има осам одборника што је и у збиру мање од 64 колико је СНС имао самостално 2018. године. Ако се има у виду да се СПАС Александра Шапића који је имао значајну подршку на ранијим изборима у Београду, прикључио СНС-у пред

13 У изборној ноћи, лидер СНС-а је својим изјавама указао на могућност формирања Владе без СПС наводећи као сигурне партнере једино Савез војвођанских Мађара (СВМ). Неколико дана касније се похвалио игнорисањем телефонских позива које му је упућивао лидер СПС-а Ивица Дачић упућујући критике на рачун рада те странке у претходном периоду (Martinović 2022).

ове изборе, она је изборни резултат коалиције око СНС посебно индикативан.

Треће, забележен је раст утицаја опозиције у Београду, пре свега у централним градским општинама. Посебно је забележен раст странака на идеолошким половима. Значајан успех на изборима остварила је зелено-лева коалиција Морамо окупљена око Не даavimo Београд која је освојила три пута више гласова него на претходним изборима и позиционирала се као трећепласирана листа на изборима. Са својих 13 одборника, могла би да има могућност великог утицаја на обликовање скупштинских расправа и дневног реда мада треба имати у виду да су у компетитивно ауторитарним режимима попут овог у Србији те могућности знатно сужене. Анализа резултата избора указује и на велики раст деснице. За разлику од сазива 2018-2022. године када ниједна странка деснице није имала одборнике у скупштини града, у овом сазиву ће се наћи чак 15 одборника крајње деснице. Иако опозиција у градској скупштини, претпоставка је да ће њихов критички потенцијал ипак бити нешто мањи у односу на левицу с обзиром на њихову разједињеност, мањак солидарности и заједничких стратегија, али и кокетирање са владајућом већином (бар док год постоји сагласност око идентитетских и националних питања).

Четврто, већину су и у овом сазиву формирале странке власти СНС и СПС уз подршку једног сада независног одборника изабраног на листи НАДА. Тренутну већину у скупштини града чини 57 одборника што је релативно слаба већина којој ће редован рад и доношење одлука несумњиво бити изазовно. Уз очекивања да ће и опозиција бити активна, гласна и критична, мале су шансе да ће овај сазив београдске скупштине потрајати цео мандат.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bursać, Dejan, and Dušan Vučićević. 2021. "Election boycott in a hybrid regime: The case of 2020 parliamentary election in Serbia." *New Perspectives* 29 (2): 187-196.
- CeSID. 2018. „Izbori za Skupštinu grada Beograda: Izveštaj Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID).“ Beograd: CeSID.
- CRTA. 2018. „Beogradski izbori 2018: Finalni izveštaj CRTA posmatračke misije“. CRTA. Poslednji pristup 25.08.2022. https://crt.rs/wp-content/uploads/2018/12/BEOGRADSKI-IZBORI-2018_CRTA_izbori-finalni-izvestaj.pdf.

- CRTA. 2022. „Preliminarni izveštaj o monitoringu izvornog dana“. CRTA. Poslednji pristup 25.08.2022. <https://crt.rs/izbori-2022-preliminarni-izvestaj-o-monitoringu-izbornog-dana/>.
- Čolović, Ivo. 2020. „Parlamentarni izbori u Srbiji 2020. godine kroz brojeve.“ *Oko izbora* 21: 115-129, Beograd: CeSID.
- Demostat. 2022. „Predizborno mnjenje građana Srbije – mart 2022“. Demostat. Poslednji pristup 23.08.2022. <https://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanje/prezentacija-istrazivanje-predizborno-mnjenje-gradana-srbije-mart-2022/1453>.
- Freedom House. 2022. „Nations in Transit 2022: Serbia“. *Freedom House*. Last accessed 26.08.2022 <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2022>.
- Gradska izborna komisija. 2014. Izveštaj o ukupnim rezultatima izbora za odbornike Skupštine grada Beograda, održanih 16. marta 2014. godine. „Službeni list grada Beograda“ br. 21/2014.
- Gradska izborna komisija. 2018. Izveštaj o ukupnim rezultatima izbora za odbornike Skupštine grada Beograda, održanim 4. marta 2018. godine. „Službeni list grada Beograda“ br. 29/2018.
- Gradska izborna komisija. 2022. Ukupan izveštaj o rezultatima izbora za odbornike Skupštine grada Beograda. 09.05.2022. „Službeni list grada Beograda“ br. 50/2022.
- Ilić, Vujo. 2017. Nevolje sa biračkim spiskom. *Peščanik*. 15.04.2017. Poslednji pristup 02.09.2022. <https://pecanik.net/nevolje-sa-birackim-spiskom/>.
- Ilić, Vujo. 2021. „Sporazumne stranputice“. *Peščanik*. 13.11.2021. Poslednji pristup 01.09.2022. <https://pecanik.net/sporazumne-stranputice/>.
- Jovanović, Milan i Petar Matić. 2020. „Izbori odbornika skupština opština i gradova u Srbiji 1990-2020. godine.“ U *Kako, koga i zašto smo birali. Izbori u Srbiji 1990-2020. godine*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, 583-687. Beograd, Službeni glasnik, Institut za političke studije.
- Kojić, Nikola. 2022. “Projekcija rezultata: Beogradske opštine u kojima bi opozicija preuzela vlast”. *NI* 12.05.2022. <https://rs.n1info.com/izbori-2022/beogradski-izbori/izbori-beogradske-opstine/>.
- Lončar, Jelena. 2020a. „Izbori i predstavljanje nacionalnih manjina u Srbiji 1990-2020.“ U *Kako, koga i zašto smo birali. Izbori u Srbiji 1990-2020. godine*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, 843-869. Beograd, Službeni glasnik, Institut za političke studije.
- Lončar, Jelena. 2020b. „Izbori i predstavljanje žena u Srbiji od 1990. do 2020.“ U *Kako, koga i zašto smo birali. Izbori u Srbiji 1990-*

2020. godine, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, 869-889. Beograd, Službeni glasnik, Institut za političke studije.
- Martinović, Iva. 2022. „Dačić čeka Vučićev poziv za formiranje vlasti u Srbiji”. *Slobodna Evropa* 08.04.2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-formiranje-vlasti/31791480.html>.
- Matić, Petar. 2020. „O potrebi vremenskog odvajanja lokalnih i parlamentarnih izbora u Republici Srbiji.“ *U Dijalog o izborima 2020.*, ur. Milan Jovanović i Dejan Milenković, 211-223. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
- Mijatović, Marko. 2016. *Lokalni izbori u Republici Srbiji nakon obnove višestranačkog sistema 1990-2015*. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.
- Odluka o dodeli odborničkih mandata, „Službeni list grada Beograda” бр. 34/2004, 24/2008, 31/2012, 23/2014, 29/2018, 59/2022.
- Odluka o izmenama i dopunama poslovnika Skupštine grada Beograda, „Službeni list grada Beograda“ br. 19/2022.
- Orlović, Slaviša. 2020. „Smanjenje izbornog praga – fragmentacija i bojkot izbora – polarizacija partijskog sistema Srbije.” *U Dijalog o izborima 2020.*, ur. Milan Jovanović i Dejan Milenković, 29-43. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
- Republička izborna komisija. 2020. „Ukupni rezultati izbora za narodne poslanike Narodne skupštine 2020. godine.“ *Republička izborna komisija*. Poslednji pristup 23.08.2022. <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/9386/ukupni-rezultati-izbora-za-narodne-poslanike-narodne-skupstine-2020-godine.php>.
- Republička izborna komisija. 2022a. „Republički referendum radi potvrđivanja Akta o promeni Ustava Republike Srbije, 16. januar 2022. godine.“ *Republička izborna komisija*. Poslednji pristup 20.08.2022. <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/11511/republicki-referendum-radi-potvrđivanja-akta-o-promeni-ustava-republike-srbije-16-januar-2022-godine.php>.
- Republička izborna komisija. 2022b. „Rezultati izbora za narodne poslanike“. 05.07.2022. *Republička izborna komisija*, 79. sednica. Poslednji pristup 18.08.2022. <https://www.rik.parlament.gov.rs/vest/sr/324925/79-sednica-republicke-izborne-komisije.php>.
- Republički zavod za statistiku. 2020. „Lokalni izbori 2020. Republika Srbija.“ Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku. 2022. Procena stanovništva, po starosti i polu na dan 31. decembar 2021., datum ažuriranja 01.07.2022. Poslednji pristup 02.09.2022. <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/18010403?languageCode=sr-Latn>.

- Spasojević, Dušan. 2019. "Riding the wave of distrust and alienation – new parties in Serbia after 2008." *Politics in Central Europe* 15 (1): 139–162.
- Spasojević, Dušan. 2020. „Bojkot izbora kao uzrok parcijalnog rasepa u Srbiji.“ U *Dijalog o izborima 2020.*, ur. Milan Jovanović i Dejan Milenković, 69-87. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
- Statut grada Beograda, „Službeni list grada Beograda“ br. 14/2004.
- Zakon o lokalnim izborima, „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 33/2002, 42/2002, 129/2007, 34/2010, 54/2011, 12/2020, 16/2020, 68/2020.
- Zakon o lokalnim izborima, „Službeni glasnik R Srbije“ br. 14/2022-28.
- Zakon o lokalnoj samoupravi, „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 129/2007-41, 83/2014-22 (dr. zakon), 101/2016-9 (dr. zakon), 47/2018-3, 111/2021-3 (dr. zakon).

Jelena Lončar*

University of Belgrade – Faculty of Political
Science

BELGRADE CITY ASSEMBLY ELECTIONS 2022
– ACTORS, RESULTS AND CONSEQUENCES

Resume

This article explores the background incentives and the context of 2022 Belgrade elections and presents the analysis of electoral results and their consequences, as well as the local government formation process. Elections for the capital's assembly were held on April 3, 2022, simultaneously with presidential, parliamentary and local elections in 13 local self-government units in Serbia. Several conclusions can be drawn from the analysis of the elections for the Belgrade City Assembly. First, these were the only elections where there was at least partial uncertainty regarding the election results. While a convincing victory of the Serbian Progressive Party (SNS) was expected in the presidential and parliamentary elections, the Belgrade elections are the only ones where it was believed during the election campaign that the opposition could win a sufficient percentage of votes to shake the stable decade-long rule of the SNS.

Second, there was a certain increase in electoral turnout in Belgrade (57.85% in total) compared to the earlier elections. The 2022 electoral turnout was app. 7% higher than the 2018 turnout, meaning that 109.987 more voters participated in the last elections, which is not negligible. Furthermore, the Belgrade electoral turnout was particularly low in the parliamentary elections in 2020 (38.27%) and in the referendum on the constitutional changes in 2022 (27.04%), which was an

* E-mail: jelena.loncar@fpn.bg.ac.rs

* Овај рад је примљен 26. августа 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

indicator of a decrease in support for the ruling parties. In this context, the data on the increase in the voters' electoral participation in the 2022 elections indicated that political actors managed to attract at least part of the disaffected voters.

Third, in line with pre-electoral expectations, the election results show a decrease in support for SNS in the capital. While in the previous two city assembly convocations (2014-2018 and 2018-2022) the SNS independently had the majority of mandates, after the first electoral results appeared in the 2022 elections it was questionable whether SNS together with its traditional partner SPS would have the necessary majority for the local government formation. The SNS won 48 mandates, while the SPS has 8 councillors, which is less than the 64 mandates that the SNS had independently in 2018. These results are particularly indicative if we take into account that Aleksandar Šapić's political party SPAS, which had significant support in the earlier Belgrade elections, merged with the SNS just before these elections. The merging of SPAS into the SNS shed additional light on the dynamics within the SNS and caused splits within the Belgrade branch of the SNS.

Fourth, opposition parties in Belgrade received stronger electoral support, primarily in the central city municipalities. The growth of parties on ideological poles was especially noted. Particularly successful was the green-left coalition Moramo gathered around Don't Let Belgrade D(r)own (Ne davimo Beograd), which won three times more votes than in the previous elections and was positioned as the third-placed list in the elections. With its 13 councillors, it may have a significant influence on the shaping of parliamentary debates and the agenda although it should be noted that in competitive authoritarian regimes such as the one in Serbia, the opposition has narrowed opportunities for action. The analysis of the election results also indicates a significant growth of the far-right parties. Unlike the 2018-2022 local assembly, when no right-wing party had councillors in the city assembly, in this convocation there will be as many as 15 far-right councillors. Although

they will be in the opposition in the city assembly, the assumption is that their critical potential will still be somewhat lower compared to the left, given their disunity, lack of solidarity and common strategies, but also flirting with the ruling majority (at least as long as there is agreement on identity and national issues).

Fifth, the ruling majority in this assembly was formed by the SNS and SPS with the support of one, now independent, councillor elected on the right-wing NADA list. The current majority in the city assembly consists of 57 councillors – this is a relatively weak majority, which will have challenges in the decision-making. With the expectation that the opposition will also be active, loud, and critical, it is unlikely that this convocation of the Belgrade Assembly will last the entire mandate.

Keywords: Belgrade elections, local elections, electoral lists, city assembly, 2022 elections

ЛОКАЛНИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2022. ГОДИНЕ – АКТЕРИ, РЕЗУЛТАТИ И ПОСЛЕДИЦЕ*

УДК 342.84(497.11)“2022“0

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.10>

Прегледни рад

Петар Матић**

Институт за политичке студије, Београд

Сажетак

Циљ овога рада је да укаже на најзначајније последице локалних избора у Србији који су се одржали у 13 градова и општина широм Србије (изузимајући главни град Београд). С обзиром на реалне домете децентрализације и положај локалне самоуправе у вертикалној организацији власти, локални избори у Србији се неретко третирају као „другоразредни“ или као „рефлексија“ националних избора. Ипак, учешће у њима узимају и они актери чије је деловање базирано само у локалним срединама, не и на државном нивоу, а променама које су се дешавале након парламентарних избора, у многим случајевима, управо су претходиле промене на локалном нивоу. У раду се анализа улога бројних актера у локалним политичким аренама, кампање које су се одвијале у таргетираним градовима и општинама, актери и њихова улога у формирању предизборних и постизборних коалиција, као и политичке последице локалних избора на локалне

* Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја

** Имејл-адреса аутора: petar.matic@ips.ac.rs

средине, али и њихов утицај у ширем, националном контексту.

Кључне речи: локални избори, политичке партије, групе грађана, коалиције, кампање, децентрализација

ЛОКАЛНИ ИЗБОРИ – ПРВОРАЗРЕДНА ИЛИ ДРУГОРАЗРЕДНА ПОЛИТИЧКА АРЕНА

Локални избори су, посматрано из упоредне, али и из унутрашње перспективе, још увек недовољно систематски проучавана област политичког система. Иако учешће у њима узимају и бројни актери који нису заступљени и на националном нивоу они и надаље, услед реалног домета и положаја локалне самоуправе у Републици Србији, остају „другоразредне“ политичке арене или како поједини аутори истичу, „рефлекс“ и „огледало“ националних избора (Јовановић 2012). Савремене технолошке иновације које омогућавају учесталу комуникацију између удаљених локалитета, довеле су и до својеврсне делокализације локалних избора, чинећи кампање видљивим и на ширем географском нивоу (Сатт 2020). С обзиром на то да на локалном нивоу не постоје варијетети у изборном систему, већ је примењен униформни образац на читавој територији истраживаће се последице које институционални аранжмани у овој области продукују у различитим локалним срединама.

Студије које су усмерене на истраживање изборног система, првенствено анализирају последице које диферентни институционални аранжмани у одређеном контексту производе на шири политички живот заједнице. У том смислу, ни локални избори се не могу издвојити из те опште слике.

У Србији степен децентрализације која је претежно административна и уређена по узору на француски централистички модел директно одређује и реалне домете локалних избора. Сам термин локалних избора који се у Србији углавном одигравају паралелно са парламентарним, директно утиче на процес селекције листа и кандидата на локалном нивоу, те локални избори углавном постају арене у којима доминирају питања првенствено везана за национални ниво (Матић 2020). Ипак, уколико погледамо реалан степен децентрализације у односу на друге европске државе и у ужем контексту регион, може се закључити да се Србија поприлично високо котира по степену локалне аутономије, што се јасно види

на основу Индекса локалне аутономије (Local Autonomy Index), где Србија заузима 13 место међу 39 европских држава (Marinković i Gaјић 2022, 466). Такође, и радови који су пратили динамику локалних избора у протекле три декаде, недвосмислено су показали да се код политичких актера локални избори третирају скоро као и национални и да нису политичке арене другоразредног значаја, с обзиром на уложене страначке ресурсе и заоштрене локалне кампање (Јовановић i Матић 2020, 712) У пракси се у многим случајевима дешавало да бирачи не гласају унисоно за представнике на различитим нивоима власти, већ да приликом локалних избора своје поверење дају оним листама за које верују да ће на најбољи начин одговорити на њихове потребе у локалним срединама.

Мишљења домаћих стручњака на тему раздвајања термина локалних и националних избора су углавном заснована на уверењу да би овакав аранжман могао допринети кампањама које би се првенствено односиле на решавање потреба и проблема локалних заједница. Овакво решење би свакако могло отворити пут за оснаживање заступљености локалних политика у јавном простору, али би могло отворити и читав низ нових изазова приликом селекције представника на локалном нивоу власти. Упоредне студије које су рађене на ову тему недвосмислено показују да чак и у системима који поседују неупоредиво већи степен децентрализације, попут Немачке, раздвајање термина националних и локалних избора, може допринети паду излазности са делегитимишућим ефектом на локалне институције и последичним слабљењем везе између грађана и њихових локалних представника (Матић 2020).

Деперсонализованост избора и гласање за партијске листе и на националном и на локалном нивоу, за последицу има јачање партократије у којима и локалним политикама управљају првенствено страначке централе. Овакав систем избора, у потпуности ограничава могућност грађана да селекују виђеније кандидате у својим локалним срединама и гласају за оне које лично познају и за које верују да могу допринети развоју њихових локалних средина. Систем у коме грађани гласају за оне које познају у литератури која разматра питање локалних избора означава се као „пријатељско“ и „комшијско“ гласање (Gorecki, Bartnicki & Alimowski 2022). Сигурно је да би модел који би омогућио већу персонализованост гласања могао водити оваквом типу гласања.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ И ЗАКОНОДАВНИ ОКВИР И РЕФОРМЕ ИЗБОРНОГ СИСТЕМА НА ЛОКАЛНОМ НИВОУ

Институционални оквир за спровођење локалних избора током више од претходне три декаде био је предмет честих реформи и промена. Поред избора за представнике у локалним скупштинама, експериментисало се и са непосредним избором градоначелника, што је уведено 2002. године, а примењено током само једног изборног циклуса 2004. Иако је тренд непосредног избора градоначелника у европским политичким системима у узлазној путањи и све већи број држава га примењује, у нашој политичкој пракси он је неретко водио политичкој нестабилности на локалном нивоу, што је директно утицало да се овај тада експериментални модел убрзо укине. Локални избори се у начелу одражавају у редовном термину и коинцидирају са парламентарним изборима изузимајући двадесетак општина и градова, укључујући и главни град Београд (Marinković i Gajić 2022, 467). У случају последњих локалних избора, они су се одиграли паралелно са редовним председничким и ванредним парламентарним изборима. Током ових избора, примењен је пропорционални изборни систем са затвореним листама, који је присутан од 2004. године, а цензус неопходан за улазак у локалне скупштине је 2020. смањен са 5 на 3%. Заокрет од већинског модела избора који је примењиван у прва четири изборна циклуса ка пропорционалном, након 2004. године, условио је већу фрагментацију и учешће већег броја листа у расподели мандата на локалном нивоу (Jovanović i Matić 2020, 714). Смањени цензус омогућава заступљеност већег броју листа у локалним скупштинама, водећи већој пропорционалности и репрезентативности између освојених гласова и мандата. Закон о локалним изборима из 2007. године, који је и надаље на снази јасно је одредио пропозиције о броју одборничких места у локалним скупштинама. Тако у општинама он не може бити мањи од 19, а већи од 75, у градовима он не може ићи преко 90, док је у случају главног града Београда, услед бројности популације, ограничен на 110. Право гласа припада свим пунолетним и правно способним бирачима који су држављани Србије и настањени су на територији општине или града у којима се одигравају локални избори. Притом, ексклузивно је право оних који су настањени у јединицама локалне самоуправе, пошто у случају локалних избора, за разлику од парламентарних и председничких, право гласа немају држављани Србије настањени у иностранству (Marinković i Gajić 2022, 467). Пропозиције којима се

уређује равноправност полова у изборној утакмици јасно одређују да на листи мора бити најмање 40% жена. Приликом скупљања потписа неопходних за подношење листе, услов је да предлагач мора скупити најмање 20 потписа по кандидату. Изузетак од тог правила представљају општине које су бројчано мање од 20.000 кандидата где је услов да листа прикупи 200 потписа.

РЕЗУЛТАТИ И ПОСЛЕДИЦЕ

Локални избори који су се 3. априла одиграли у четрнаест градова и општина у Србији у неким случајевима су се одржали у редовном термину, док су се у већини случајева били ванредни. Поред избора за одборнике главног града Београда и града Бора, избори су се одиграли и у општинама Аранђеловац, Смедеревска Паланка, Дољевац, Лучани, Кула, Кладово, Мајданпек, Медвеђа, Бајина Башта, Књажевац и Сечањ и градској општини Севојно. Предмет овог рада су резултати и последице локалних избора у свим јединицама локалне самоуправе у којима су се избори одиграли, изузимајући престоницу Београд, којој ће бити посвећен посебан рад. У случајевима када су избори одржани у ванредном термину, као предуслов њиховог одражавања било је неопходно да председници тих општина претходно поднесу оставке на своје функције. Излазност на локалне изборе у Србији варирала је међу јединицама локалне самоуправе, а директан утицај на високу излазност имало је одржавање парламентарних и председничких избора у истом термину, као и учешће опозиционих политичких групација које су бојкотовале изборе 2020. године. И током овог циклуса, учешће у локалним изборима, поред актера који су заступљени и на националном нивоу, узеле су и локалне политичке организације чије је деловање усмерено само на одређене локалне заједнице. У многим случајевима, оне су успеле да остваре завидан резултат.

У граду Бору, на локалним изборима излазност је износила нешто преко 61%. Неважећих листића је било нешто испод 3%. Учешће на изборима је узело је једанаест листа, а формиране коалиције у овом случају нису пратиле коалиције на националном нивоу. Тако је, рецимо, СПС на локалним изборима у Бору наступила самостално и изван коалиције са Јединственом Србијом која је фигурирала на националном нивоу. Укупан број места у Скупштини града Бора износи 35. Победу на изборима је однела листа „Александар Вучић – Заједно можемо све“ (35,38%) са укупно 15 мандата што јој је било недовољно да самостално формира локалну

власт. Друга по броју освојених гласова и мандата била је коалиција „Драган Марковић – Уједињена опозиција Бора“ коју чине Народна странка, Демократска странка, Влашка народна странка и Заједно за Србију са 15,29% и укупно шест мандата. Трећи најбољи резултат је остварила Социјалистичка партија Србије (10,77% гласова, четири мандата) која традиционално има јако упориште у овом делу Србије. Да у Бору јако упориште имају локалне и мањинске листе, показује и случај влашке странке „Мост“ која је остварила запажен резултат са 9,84% гласова и четири освојена мандата. О значајном паду поверења у СНС и СПС као доскорашње чланице владајуће коалиције на локалном нивоу сведочи и чињеница да су оне сада укупно посматрано освојиле 19 мандата, за разлику од избора 2018. године када су имале 24 одборничка места. Цензус су још прешле листе „Мариника Тепић – За победу Бора: Странка слободе и правде, Влашка странка, Покрет слободних грађана“ (9,00% или три мандата), „Бошко Обрадовић – Српски покрет Двери – ПОКС – Милош Парандиловић – Патриотски блок за обнову Краљевине Србије“ (4,09% или један мандат), као и групе грађана „Млади у Бор(би) за опстанак Бора и околних села!: Владимир Стојићевић“ (3,52% или један мандат) и „Група грађана Борци за Бор“ (3,11% или један мандат). Листе које су остале испод цензуса су „Доста је било – Суверенисти – Саша Радуловић (ДЈБ)“ (2,81%), „Јединствена Србија Драган Марковић Палма Домаћински Бор“ (1,97%) и „Др Војислав Шешељ - Српска радикална странка“ (1,27%). Последице јачања опозиционих партија и опадање подршке кључним владајућим партијама довели су до формирања шире коалиције на власти која је поред СНС и СПС укључила Влашку партију „МОСТ“ која је пре последњих избора била опозициона, а у циљу обезбеђивања стабилне већине од 24 одборника.

На изборима за одборнике у локалној Скупштини општине Аранђеловац готово двотрећинска излазност (64,5%) сведочи о заинтересованости бирача да узму учешће у изборима својих представника на свим нивоима власти. Такође је приметно да је на изборима за одборнике општине Аранђеловац уочен исти број неважећих листића као и случају града Бора (нешто изнад 3%). У игри је било 41 одборничко место, а највише гласова освојила је листа око Српске напредне странке која је освојила 43,58% гласова или 19 мандата. На другом месту се нашла коалиција Социјалистичке партије Србије и Јединствене Србије (17,04% или седам мандата). Треће место је заузела Српска странка Заветници (12,10% или пет мандата). У расподелу мандата су још ушле листе

Уједињени Аранђеловац – Демократска странка – Народна странка – Странка слободе и правде која је освојила четири мандата на основу 9,24% гласова, Двери-ЗС (8,34% или три мандата), ПОКС (5,31% или два мандата) и Доста је било (4,38% или један мандат). У односу на претходне изборе из 2018. године и овде је приметно опадање поверења у СНС која је освојила готово 12% гласова мање (55,48% на претходним изборима). Највећи неуспех остварила је Српска радикална странка које је у претходном сазиву Скупштине општине у коалицији са Народним слободарским покретом и Бољом Србијом имала шест мандата, док на локалним изборима 2022. није успела да пређе цензус. Интересантно је да на изборима у општини Аранђеловац учешће у изборима није узела ниједна група грађана и локални покрет. У општини Аранђеловац још увек нису формиран локални органи власти, а њихова композиција ће вероватно зависити и од коалиција које ће формирати власт на републичком нивоу.

Локални избори одржани у Смедеревској Паланци нису водили прекомерној фрагментацији локалне скупштине. На локалним изборима у овој општини гласало је готово 59% бирача, што је нешто више у односу на републички просек. Укупан број одборничких места за које се гласало је 49, а убедљиву победу је однела листа СНС-а са готово 64% гласова или 34 мандата. Овом приликом је потребно истаћи да ја био присутан велики број неважећих листића који је износио преко 4,5%. Све друге листе нису успеле да остваре запаженији резултат, а на другом месту се нашла листа „Мариника Тепић – Заједно можемо све“ која је освојила 2.076 гласова или 9,27% односно четири мандата. Сличан резултат оствариле су Социјалистичка партија Србије са 8,94% освојених гласова и четири мандата као и коалиција „Народна странка, Покрет слободних грађана – Уједињени за Паланку – Ненад Милојичић“ коју је подржало 8% бирача и такође је освојила четири мандата. У расподелу мандата још су ушле листе „Здрава Србија – Здрава Паланка Милан Стаматовић“ са 1.005 гласова, односно 4,5% или два мандата и коалиција „Народни фронт – Мост – Душица Савић“ која је добила један мандат на основу 3,2% подршке бирачког тела. Испод цензуса је остала листа Војислав Шешел – Српска радикална странка. С обзиром на више него двотрећинску већину у локалном парламенту, власт у овој општини је формирала Српска напредна странка.

У општини Дољевац је излазност на локалне изборе далеко премашила републички просек с обзиром да је гласало 10.871 од 13.940 регистрованих бирача, што је 78%. Такође је забележен

релативно висок број неважећих листића од готово 5%. Убедљиву победу је однела листа Српске напредне странке која је освојила 30 од укупно 37 мандата (80% гласова). На овим изборима учествовале су само четири изборне листе и све четири су прешле цензус. Преосталих седам мандата расподељено је између Социјалистичке партије Србије и Јединствене Србије које су на локалним изборима у Дољевцу наступиле самостално и Српске радикалне странке. Јединствена Србија је добила 8,41% гласова и стекла три мандата у новом сазиву локалне скупштине, док је готово истоветан резултат остварила Социјалистичка партија Србије која је такође освојила три мандата на основу 8,27% гласова. Српска радикална странка је освојила један мандат са 3,41% подршке бирачког тела. Приметно је да су се избори у овој малој општини по други пут заредом одржали у ванредном термину, након оставке председника општине, и на њима није било опозиционих листа, док се на челу општине налази исти човек већ осамнаест година (Nova S 2022).

И у случају још једне мале општине Лучани, током локалних избора 2022. године уочена је велика излазност. Она је била нижа него у општини Дољевац, али је и даље била високо изнад републичког просека (72,22%). Било је око 3% неважећих гласачких листића. Укупно се гласало за 35 одборничких места, а и у овом случају је победу однела Српска напредна странка која је освојила двадесет мандата са 55% подршке бирача. Друго место је заузео врло снажан локални покрет „Група грађана – Један тим“, који је освојио девет мандата (24,37% подршке у бирачком телу) и чији је изборни резултат значајно премашио резултат неких великих политичких партија. Од укупно пет пријављених листа још две су прешле цензус. Листи „Ивица Дачић – премијер Србије“ припало је четири мандата (12,11% освојених гласова), док је листа „Покрет обнове краљевине Србије (ПОКС – Ивана Јоковић – Милош Парандиловић) добила два мандата (5,84% гласова). Испод цензуса је остала листа „Др Војислав Шешељ – Српска радикална странка“. У случају Лучана, СНС је остварила резултат који јој гарантује сигурну већину у локалној скупштини, али велики успех једне искључиво локалне листе показује да добро организовани локални покрети могу остварити запажене изборне резултате.

На локалним изборима у општини Кула учествовало је укупно седам изборних листа. И избори у општини Кула су одржани у ванредном термину. Излазност на локалне изборе је била висока (65,47% уписаних бирача) и премашила је републички просек али је била нижа у односу на мање општине попут Дољевца и Лучана.

Гласало се за укупно 37 одборничких места, а и овде је убедљиву победу однела листа „Александар Вучић – Заједно можемо све“ са укупно 21 мандатом (52% подршке у бирачком телу). Четири мандата је освојила локална листа „Група грађана ‘Критична маса – за победу“ са 11,69% гласова. Исти број мандата уз нешто мање гласова добила је листа „Куљани и наш град – Уједињени за победу Куле“ чиме се показало да ова два наведена локална покрета имају значајан удео гласова у бирачком телу. По три мандата освојиле су листе „Ивица Дачић – премијер Србије са 8,34% гласова и „Заједница Срба“ која је добила подршку 8,62% бирача. Да су на локалном нивоу могуће коалиције које нису ни приближно блиске онима које фигурирају на националном нивоу сведочи изборна листа коју су формирали Народна странка и Суверенисти заједно са Руском странком која је освојила 6,19% гласова или два мандата (Mandić 2022). И у случају Куле листа „Војислав Шешељ – Српска радикална странка“ је остварила историјски најслабији резултат и остала испод цензуса.

На локалним изборима у Кладову учешће је узело укупно пет изборних листа. Излазност је била значајно нижа у односу на републички просек и износила око 52% регистрованих бирача. Цензус су успеле да пређу само три листе, при чему је листа СНС остварила победу са 14 освојених мандата, односно 47,03% освојених гласова. С обзиром на то да у Скупштини општине Кладово постоји 28 одборничких места листа СНС није освојила апсолутну већину већ је 14 мандата збирно припало другим двома листама које су прешле изборни праг. И у случају Кладова још једна локална политичка групација је остварила запажен резултат. Са освојених девет мандата и 30,5% гласова листа „Покрет за Кладово – Доктор Борислав Петровић“ је заузела високо друго место по политичкој снази у општини Кладово. Трећа листа која је прешла цензус је листа СПС-а „Ивица Дачић – премијер Србије“ која је добила подршку 19,38% бирача и освојила пет мандата. Испод цензуса су остале листе „Влашка народна странка – Др Драгиша Констандиновић Трајан“ и „Др Војислав Шешељ – Српска радикална странка“. На формирање владајуће коалиције у општини Кладово, у контексту непостојања листе која има већину одборника, директно може утицати и формирање већине на националном нивоу.

Избори за одборнике у општини Мајданпек одржани су у редовном термину. Излазност је била близу републичког просека, нешто испод 60%. На изборима је учешће узело седам листа, од којих је шест успело да пређе изборни праг. Победу је однела листа СНС-а

„Александар Вучић – Заједно можемо све“ са 53,10% освојених гласова или 19 мандата. Друго место је заузела листа „Ивица Дачић – премијер Србије“ са пет мандата или 13,83% подршке у бирачком телу. На трећем месту се нашла група грађана „Не дам!“ која је добила три мандата уз 10,48% подршке. Покрет „Може и другачије“ је добио два мандата на основу подршке 8,04% бирачког тела. У расподелу мандата су још ушли Српски покрет Двери и Коалиција за краљевину Србију – ДСС са по једним освојеним мандатом. И у Мајданпеку листа „Др Војислав Шешељ – Српска радикална странка“ је остала доста далеко од преласка цензуса од 3%. Након локалних избора у Мајданпеку, СНС је у могућности да са убедљивих 19 од укупно 31 мандата самостално формира локалне извршне органе.

На локалним изборима одржаним у Медвеђи такмичило се укупно седам изборних листа, а гласало је око 64% уписаних бирача. И у Медвеђи СНС је тријумфовао са освојених 13 од укупно 25 мандата, али је имао исподполовичну већину од 47,52% гласова. Све листе су успеле да прескоче изборни праг, изузимајући листу Српске радикалне странке која је и у овом случају остварила велики пад у односу на претходне локалне изборе из 2019. када је имала два места у локалној скупштини са више од 7% подршке. И овде је уочљив пад и СНС-а који је у претходном сазиву имао пет одборничких места више. Листа Социјалистичке партије Србије освојила је три мандата са подршком 12,78% бирача. Највеће изненађење приредила је група грађана „Медвеђа има боље“ којој је ово прво учешће на локалним изборима у овом граду, а успела је добије пет мандата на основу подршке 20,49% изашлих бирача. У расподелу мандата још су ушле две групе грађана од којих је „За Медвеђу“ гласало 7,29% грађана чиме је освојила два мандата и „За развој Медвеђе“ која је добила подршку 4,43% бирача или један мандат. Један мандат је припао и Партији за демократско деловање која је имала 4,54% гласова (Mitić 2022).

У општини Бајина Башта на локалним изборима је учествовало 14.778 од 21.733 укупно уписаних бирача што је 68% и за око 8% изнад републичког просека. На изборима за одборнике у овој општини учествовало је девет изборних листа које су се надметале за укупно 45 мандата. И у овој општини избори су одржани у ванредном термину, само две године након претходних. Победу је однела листа Српске напредне странке која је освојила 24 мандата, али је имала исподполовичну подршку у бирачком телу (47,14%). Друго место је заузела коалиција опозиционих странака „Урош Ђокић – уједињени

за победу Бајине Баште“ која је на основу 19,08% процената гласова добила девет места у локалној скупштини. На трећем месту се нашла листа Социјалистичке партије Србије „Ивица Дачић – премијер Србије“ са 12% освојених гласова или шест мандата. Листа „Милан Стаматовић – Здравом да победи Горан Југовић“ освојила је три (7,45%) док су цензус успеле да пређу још листе „Михајло Марковић – Ајмо људи – Социјалдемократска странка“ са два освојена мандата (4,86%) и „Српски покрет Двери – Срцем за Србију“ са једним мандатом и 3,13% гласова. Испод цензуса су остале три изборне листе „Савез 90/Зелених Србије, „Др Милош Јовановић – Нада за Бајину башту – Српска коалиција НАДА – Национално демократска алтернатива – Демократска странка Србије (ДСС) – За краљевину Србију (Монархисти) – Војислав Михајловић“ и група грађана „Јасно и гласно за Бајину Башту – Владисав Биљић“.

На локалним изборима у Књажевцу учествовало је осам изборних листа а право гласа је имало укупно 23.638 бирача. Излазност је била нешто изнад просечне и своје гласове политичким опцијама је дало 62,87% бирача. Било је нешто изнад 4% неважећих бирачких листића. У игри је било 40 одборничких места, а убедљиву победу на локалним изборима је однела листа „Александар Вучић – Заједно можемо све“ са 27 мандата на основу 61,24% освојених гласова. По броју освојених гласова, на другом месту, а далеко иза првопласиране, налази се листа „Ивица Дачић – премијер Србије“, која је и у Књажевцу наступила изван коалиције са Јединственом Србијом. Она је добила шест одборничких места или 13,2% гласова. На трећем месту се нашла опозициона листа „Уједињени за победу Књажевца – Народна странка – Демократска странка – Странка слободе и правде“ која је на основу 9,72% гласова добила четири мандата. У расподелу мандата су ушле још две листе, „Књажевац за краља – Патриотски блок за обнову Краљевине Србије – Покрет обнов Краљевине Србије (ПОКС) – Српски покрет Двери – Саша Илијић – Др Владислав Смиљанић Буца“ са 4,57% гласова или два мандата и „Др Милош Јовановић – НАДА за Књажевац – Српска коалиција НАДА – Национално демократска алтернатива – Демократска странка Србије (ДСС) – За Краљевину Србију (МОНАРХИСТИ) – Војислав Михаиловић“ која је освојила један мандат или 3,87% гласова. Изборни праг нису прешле листе Српске народне партије, Српске радикалне странке и Јединствене Србије.

Изборе за одборнике општине Сечањ пратила је висока излазност која је за око седам процената премашила просечну излазност на општим изборима у Републици Србији. Забележен је

и велики број неважећих гласачких листића од 5,34%. На локалним изборима учествовале су само четири изборне листе и све су успеле да пређу изборни праг. Од укупно 23 одборничка места листа СНС-а „Александар Вучић – Заједно можемо све“ је освојила 14 мандата са готово 60% подршке бирача. Друго место је заузела листа Социјалистичке партије Србије „Ивица Дачић – премијер Србије“ освојивши 25,5% гласова што се транспоновало у шест мандата. Два мандата је освојила група грађана „Вукашин Баћина – за бољу општину Сечањ“ придобивши 11,25% подршке бирачког тела. Један мандат припао је листи „Др Војислав Шешељ – Српска радикална странка“ која је прешла цензус од 3% за 0,37 процентних поена.

На изборима за представнике у градској општини Севојно учествовало је шест листа и све су успеле да пређу цензус. Право гласа је имао 5.681 бирач, а учешће на изборима је узело 70% уписаних чиме је премашен републички просек за око 10%. И у овој јединици локалне самоуправе, победу је однела листа СНС-а са десет од укупно 19 мандата колико је освојила и на изборима 2018. године. Друга по снази у локалном парламенту је листа „Милан Стаматовић – Здравом да победи Аврам Илић“, која има јако бирачко упориште у овом делу Србије. Она је освојила четири мандата и добила 895 гласова или 23% подршке бирача. Два мандата припало је листи „Уједињени за Севојно – Богосав Михаиловић“ (13,52% гласова). По један мандат припао је листама „Милица Ђурђевић Стаменковски – Српска странка Заветници“ са 5,86% гласова, „Др Војислав Шешељ – Српска радикална странка“ са 5,68% подршке и „Јединствена Србија – Драган Марковић Палма – Домаћински за Севојно“ са приближно 4%.

ЗАКЉУЧАК

У условима примене пропорционалног изборног система са затвореним листама и на националном и на локалном нивоу, кампањама које прате локалне изборе доминирају првенствено питања која су највише заступљена и на парламентарним изборима. Деперсонализованост приликом избора одборника, који би по „правилу“ требало да буду „блиски“ са онима које представљају, директно јача и позицију страначких централа у локалној политици. Уколико се погледају решења из упоредне праксе, у многим системима је дошло до заокрета ка већој персонализацији избора на локалном нивоу. И код нас су постојали различити реформски предлози који би могли да доведу до јачања персонализације

локалних избора. Један од таквих је свакако и предлог ЦеСИД-а о персонализованом пропорционалном систему, по коме би странке биле у обавези да мандате пруже оним личностима које им донесу највише гласова. У пракси је и све више приметна употреба неких модела који би комбиновали предности већинског и пропорционалног изборног система, попут мешовитог изборног система који је једно време примењиван код нас на нивоу АП Војводина. И у случају његове примене на локалном нивоу, постоје бројни модели и решења (Vučićević 2020). У већем броју држава не постоји униформи образац, већ су јединицама локалне самоуправе дате веће могућности самоорганизације у том смислу. Тако се, рецимо, у Великој Британији, држави која традиционално негује већински систем просте већине (*first past the post*), у одређени број јединица локалне самоуправе уводи пропорционални систем који гарантује већу репрезентативност. У Француској је примењен специфичан модел, по коме се за јединице локалне самоуправе које имају мање од 10.000 становника примењује већински, док се у већим имплементира пропорционални изборни систем (Matić 2012). Могућности и предности неког од претходно наведених модела огледају се првенствено у персонализацији политике на локалном нивоу. Тиме би се значајно умањило уплив партијских централа у локална питања и истовремено ојачала веза бирача и изабраних. То би и приморало партије да селекују виђеније кандидате, а последица би се огледала и у јачању транспарентности и одговорности. Овај дефект постојећег система локалних избора у Србији донекле би могао бити отклоњен и увођењем већег броја изборних јединица у градовима и општинама. Проблем заступљености локалних политика и тема у случају великих градова и општина је нешто мање изражен, пошто су кључни политички актери више усмерени на питања развоја тих локалних заједница. Потврда да су локалне политике и даље битне за саме грађане налази се у чињеници да бројни локални покрети и групе грађана успевају да освоје мандате у локалним скупштинама (Jovanović i Matić 2020). У нашем политичком животу, неретко су и променама на централном нивоу управо претходиле промене на локалном нивоу власти. Из тог разлога, локални избори, нарочито у ситуацији када се не одигравају паралелно са парламентарним, могу бити „мотор“ и наговештај и ширих политичких промена на националном плану.

Промовисању локалне демократије и јачању локалних органа власти, свакако би могао допринети и непосредни избор градоначелника као носиоца локалне егзекутиве. У Србији, овај

модел је био примењен само на локалним изборима 2004. године, а у многим случајевима он је водио кохабитацији на локалном нивоу. То је у пракси доводило до политичких трвења на локалном нивоу и својеврсне „блокаде“ локалних власти (Marinković i Gajić 2022, 467). Овакви исходи непосредног избора градоначелника, неретко су водили његовој смени и дисфункцији локалних институција. Ипак, заокрет ка непосредном избору градоначелника присутан је у бројним развијеним политичким системима, а негде се такође уводе факултативно. Такав је случај у Великој Британији која традиционално гаји кабинетски систем, где је то једна од демократских иновација на локалном нивоу, а ова пракса је присутна и у Немачкој. У нашем случају би свакако било потребно да се изнова покуша са оваквим решењем.

Без значајних и системских реформи изборног система на локалном нивоу у Србији не може ни доћи до јачања капацитета локалних власти у креирању и имплементацији локалних политика. Кључни проблеми као консеквенце актуелног изборног система приликом избора одборника и надаље остају деперсонализованост, утицај партијских структура и лидера на локалне политике, партократија и патримонијални однос према локалној самоуправи, као и слаба веза између бирача и изабраних која за директну последицу има умањену одговорност локалних политичких елита и неусаглашеност локалних политика са стварним интересима и тежњама грађана.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Vučičević, Dušan. 2020. *Mešoviti izborni sistemi: struktura, geneza, posledice*. Beograd: Službeni glasnik.
- Gorecki, Maciej, A., Sławomir Bartnicki, and Maciej Alimowski. 2022. "Local voting at local elections revisited: 'Friends and neighbors voting' at mayoral elections in rural Poland." *Political Geography* 94.
- Jovanović, Milan, i Petar Matić. 2020. „Izbori odbornika skupština opština i gradova u Srbiji 1990–2020. godine.“ u *Kako, koga i zašto smo birali: izbori u Srbiji 1990-2020. godine*, ur. Milan Jovanović, Dušan Vučićević. Beograd: Službeni glasnik.
- Jovanović, Milan. 2012. „Lokalni izbori u Srbiji 6. maja 2012. godine.“ Pregled – Republika Srbija, Beograd.
- Mandić, A. 2022. „Naprednjaci ostaju na čelu opštine Kula, opoziciji tri odbornička mandata više.“ *Danas*: 04. 04. 2022. (online),

- <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/naprednjaci-ostaju-na-celu-opstine-kula-opoziciji-tri-odbornicka-mandata-vice/>, приступљено. 27. 07. 2022.
- Marinković, Aleksandar, i Novak Gajić. 2022. "Serbia: Three phases of local electoral politics after 1990." In *The Routledge Handbook of Local Elections and Voting in Europe*. ed. Adam Gendźwiłł, Ulrik Kjaer and Kristof Steyvers, London: Routledge.
- Matić, Petar. 2012. *Redizajniranje lokalne samouprave: teorijski i uporedni okvir za modernizaciju lokalne samouprave u Srbiji*. Beograd: Institut za političke studije.
- Matić, Petar. 2020. „O potrebi vremenskog odvajanja lokalnih i parlamentarnih izbora u Republici Srbiji“, u *Dijalog o izborima 2020.*, ur. Milan Jovanović, Dejan Milenković, Beograd: Čigoja štampa.
- Mitić, Marko. 2022. „SNS slavio i na lokalnim izborima u Medveđi, podrška ipak manja nego u Doljevcu“, *Južne vesti*, 04. 04. 2022, (online) <https://www.juznevesti.com/Politika/SNS-slavio-i-na-lokalnim-izborima-u-Medvedji-podraska-ipak-manja-nego-u-Doljevcu.sr.html>
- Nova S.* 2022. „Doljevac: Vlast praktično bez opozicije, predsednika ne menjaju već 18 godina“. (online), poslednji pristup 26. 07. 2022. <https://nova.rs/izbori-2022/doljevac-vlast-prakticno-bez-opozicije-predsednika-ne-menjaju-vec-18-godina/>
- Republička izborna komisija, zvanična prezentacija (online), <https://www.rik.parlament.gov.rs/>
- Carr, Caleb T. 2020. „The Delocalization of the Local Election“, *Social Media + Society*, April 2020. London: Sage.

Petar Matic*

Institute for Political Studies, Belgrade

LOCAL ELECTIONS IN SERBIA IN 2022 –
ACTORS, RESULTS AND CONSEQUENCES

Resume

The aim of this paper is to point out the most significant consequences of the local elections in Serbia, which took place in 13 cities and municipalities throughout Serbia (excluding the capital Belgrade). Considering the real scope of decentralization and the position of local self-government in the vertical organization of government, local elections in Serbia are often treated as “second-order” or as a “reflection” of national elections. However, local elections include actors whose actions are based only in local areas, not at the state level, take part in them, and in many cases, the changes that took place after the parliamentary elections were preceded by changes at the local level. The paper analyzes the roles of numerous actors in local political arenas, campaigns that took place in targeted cities and municipalities, actors and their role in the formation of pre-election and post-election coalitions, as well as the political consequences of local elections on local communities and their influence in the wider, national context.

Keywords: local elections, political parties, citizens groups, coalitions, campaigns, decentralization

* E-mail: petar.matic@ips.ac.rs

** Овај рад је примљен 28. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

ТЕРИТОРИЈАЛНА РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ НАКОН ИЗБОРА 2022. ГОДИНЕ*

УДК 342.53:342.82(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.11>

Прегледни рад

Дејан Бурсаћ**

Институт за политичке студије, Београд

Сажетак

Народна скупштина Републике Србије показује два повезана проблема у погледу територијалне репрезентативности: висок ниво метрополизиције, тј. натпредстављености Београда као кључног политичког, економског и демографског центра; као и слабу представљеност локалних средина, при чему око половине локалних самоуправа нема изабране посланике у парламенту. Такав исход резултат је више фактора: пре свега потпуно деперсонализованог изборног система у којем се посланици бирају на затвореним листама, а у једној изборној јединици која покрива територију целе земље, али и других друштвено-политичких околности, попут наслеђене централизације политичког живота типичне за пост-социјалистичка друштва Централне и Источне Европе. Циљ овог рада је тројак: најпре, да представи и дескриптивно анализира трендове територијалног представљања

* Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Имејл-адреса аутора: dejan.bursac@ips.ac.rs

у сазиву Народне скупштине изабраном на ванредним парламентарним изборима 2022. године; да их упореди са налазима претходних студија и претходних изборних циклуса, покушавајући да уочи трендове у погледу натпредстављености престонице и потпредстављености периферних локалних самоуправа; и најзад, да испита утицај политичке динамике, тј. броја изабраних листа и политичких партија на равномерну географску заступљеност. Наиме, неке од ранијих студија указују да територијална репрезентативност опада са растом броја изабраних листа, што се објашњава концентрацијом највиших страначких функционера тј. водећих места на листи у Београду, а што даље води већој метрополитацији политички плуралнијих сазива Народне скупштине.

Кључне речи: Народна скупштина, избори 2022, територијална репрезентативност, географска представљеност, метрополитација, пропорционални изборни систем

УВОД

У политичким наукама постоји релативно раширена претпоставка да пропорционални изборни системи не подстичу равномерну географску представљеност различитих делова неке земље, нарочито онда када не укључују посебне механизме за локалну репрезентацију, као што је увођење више изборних јединица (видети нпр. Carey & Shugart 1995; Norton 1997; Colomer 2010). Са друге стране, бројне студије показују да гласачи преферирају понуду кандидата са којима су географски повезани – најчешће кандидата који живе у њиховим местима, градовима или регионима. То је нарочито случај у већинским изборним системима којима је инхерентан територијално базирани аспект представљања. Примера ради, географска дистанца између гласача и партијских лидера показује јак ефекат на изборне одлуке гласача у Канади (Cutler 2002), а аутори налазе сличне трендове и у случају избора у Аустралији, где поред пребивалишта, шансе за избор значајно повећава и активно присуство, тј. политички рад кандидата у локалној заједници

(Studlar & McAllister 1996). У Великој Британији, кандидати који живе у изборној јединици у којој су номиновани имају веће шансе за избор од осталих (Arzheimer & Evans 2014). Наравно, гласачима у једномандатним изборним јединицама је једноставније да изразе преференције према личним одликама појединачних кандидата, укључујући ту и пребивалиште, како због потпуне персонализације политичке понуде, тако и због уграђеног територијалног аспекта везе између бирача и изабраног представника. Међутим, аутори указују да се гласачи делом одређују према овим карактеристикама и у пропорционалним системима, мада подстицаји за то опадају како расте величина изборне јединице (видети: Andre & Depauw 2013; Andre, Depauw & Deschouwer 2014).

Дакле, чак и у пропорционалном систему какав је Србија, гласачи понекад одлуку доносе на основу доступности информација о локалном „пореклу“ кандидата на листи, будући да они у том случају могу да представљају себе (и целу листу) као потенцијално бенефитну за дотични град или регију, капитализујући гласачку претпоставку да географска припадност значи и приврженост локалним интересима (видети: Mansbridge 1999, 629). Фамилијарност са кандидатом и локал-патриотизам су у том случају комплементарни са интересном компонентом, будући да гласачи могу од изабраних представника да очекују веће залагање за удео у алокацији буџетских средстава за локалне заједнице из којих долазе (на основу: Carozzi & Repetto 2016). Андре и Депоу (Andre & Depauw 2018) чак тврде да је оријентација кандидата у овом случају врло уска, и да се односи пре свега на представљање специфичног места из којег долазе, у односу на ширу изборну јединицу, округ или регион – и то без обзира да ли се ради о систему отворених или затворених листа. Њихови налази даље воде закључку да, чак и у ригидном изборном систему са затвореним листама и једном изборном јединицом, какав Србија примењује још од 2000. године, постоји одређени ниво обзира гласача према територијалном елементу и самим тим подстицај политичким партијама да географски избалансирају понуђене листе. Такав налаз подржавају студије које су се бавиле појединачним земљама: нпр. то је потврђено у случајевима Израела и Холандије, чији изборни системи сличе српском (Latner & McGann 2005); или у случају Португала, који додуше има више изборних јединица али са затвореним листама (Espirito-Santo & Sanches 2018). У наведеним студијама, изборне листе показују висок проценат заступљености локалних кандидата, а политичке партије усвајају интерне механизме за локалну или регионалну представљеност,

упркос непостојању институционалних подстицаја.

Међутим, примери из ранијих истраживања која се баве Србијом показују управо супротно: високу централизацију политичког живота, уз тренд раста броја локалних самоуправа из којих не долази нити један посланик, као и идентификовану натпредстављеност Београда у законодавном телу (нпр. Јovanović 2008; Orlović 2011). Оба ова аутора наводе да општине које нису представљене углавном спадају у ред економски слабо развијених и малих по броју становника. Такве налазе потврђује и аутор овог истраживања, у студији спроведеној 2020. године (видети: Vuršać 2020), када је утврђено да у Народној скупштини Републике Србије заиста долази до високе метрополитације, при чему град Београд у појединим сазивима у оквиру пропорционалног изборног система има чак два пута више посланика од удела броја становника престонице у укупној популацији Србије (као и да тај коефицијент ретко пада испод вредности 1,5 – што значи да Београд има бар за 50% већи удео посланика од удела становника). Последично, проценат локалних самоуправа без „свог“ посланика варира између 49% и 66%, при чему просечна непредстављена општина обично има мање од 20 хиљада становника и припада трећој или последњој, четвртој категорији развијености. Поред тога, наведено истраживање је уочило постојање корелације између равномерне географске представљености и броја изборних листа које су прешле цензус, што је нарочито изражено у последњој деценији. Ако већи број листа пређе изборни праг, то води лошијој географској представљености, што значи да партије иначе немају подстицај да на висока (тзв. пролазна) места на листама стављају локалне кандидате, већ се регионална заступљеност остварује тек на нижим местима на листи. Дакле, једино у случају уласка мањег броја листа (са већим бројем посланика) у парламент, омогућава се да више локалних самоуправа добије „свог“ посланика. Наравно, то не важи за листе странака етничких мањина, које због концентрације ових демографских група у рубним деловима земље обично у врх листе стављају локалне кандидате, али њихов број је сразмерно мали.

Намера аутора овог рада је управо да реплицира поменуто истраживање обављено након избора 2020. и то на новом узорку са парламентарних избора 2022. године, нарочито узевши у обзир измењен политички контекст у односу на претходни изборни циклус. Тада је дошло до бојкота од стране опозиционих странака и самим тим до уласка мањег броја изборних листа у Народну скупштину (свега три су успеле да пређу цензус од 3%), као и до повећаног

присуства изабраних представника мањинских странака, што је последица како нових изборних правила, тако и ниже укупне излазности, што је у релативном односу мањинским листама донело нешто већи проценат гласова. Циљ ове студије је стога провера хипотеза које се тичу метрополитације и равномерне географске представљености у пропорционалном систему са затвореним листама и једном изборном јединицом, али и налаза који говоре да територијална репрезентативност опада са растом броја изабраних листа, а узевши у обзир и нови контекст правила која су почела да важе пред изборе 2020. године, а сада су први пут примењена на изборима у којима је учествовао цео политички спектар.

ТЕРИТОРИЈАЛНА РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТ НА ИЗБОРИМА 2022.

Приликом анализа које следе, у обзир су узети само посланици изабрани са листа по редоследу који је утврдила Републичка изборна комисија на дан утврђивања коначних резултата избора, без накнадних промена у саставу скупштине (сви подаци о пребивалишту изабраних посланика преузети су из: Mihajlović i Radonjić 2010; Republička izborna komisija 2022). Ниво анализе је општина, осим у случају градова који имају више општина у свом саставу (Београд, Ниш, Пожаревац, Врање, Ужице; као и Крагујевац и Нови Сад у ранијим периодима). У том случају ниво анализе је град у целини, будући да на изборним листама не постоји општеприхваћена методологија одређивања пребивалишта кандидата, те је понекад наведен град, а понекад градска општина, па чак место или месна заједница становања. На овај начин, приступ је униформисан и избегнуте су евентуалне грешке. Коначно, што се тиче Косова и Метохије, у обзир ће бити узете само оне локалне самоуправе у којима су организовани избори за Народну скупштину, а у појединим збирним анализама КиМ ће бити изузети због одсуства података, што ће бити наглашено.

Резултати парламентарних избора 2022. нам говоре да 250 посланика изабраних са укупно дванаест изборних листа (седам регуларних и пет мањинских) долази из 72 локалне самоуправе, а да је укупно 96 градова или општина остало без посланика у овом сазиву. Процент од 57,14% непредстављених локалних самоуправа означава погоршање у односу на претходни сазив, када мање од половине градова и општина није имало изабраног представника (видети: Табела 1). Без посланика је остао град Бор (48 хиљада

становника), као и неколико већих општина: нпр. Параћин (54 хиљаде), Алексинац (52 хиљаде), Горњи Милановац и Кула (по 43 хиљаде).

Табела 1. Локална представљеност у Народној скупштини на изборима 2000–2022. (Србија без КиМ)

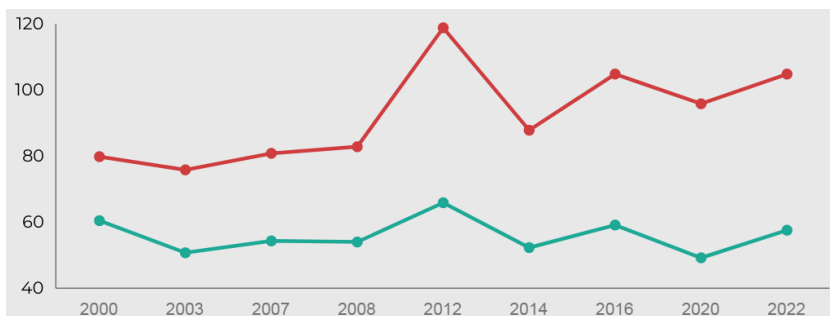
Избори	% ЈЛС без посланика	Укупно грађана без посланика	Просечна величина ЈЛС без посланика	Представљеност Београда (удео посланика према уделу становника)
2000	60,63	2.283.529	25.949	1,61
2003	50,91	1.462.520	21.196	1,45
2007	54,49	1.595.655	21.275	1,54
2008	54,17	1.635.572	22.716	1,58
2012	66,05	1.851.256	19.906	2,09
2014	52,47	1.356.731	18.843	1,54
2016	59,3	1.568.452	18.452	1,84
2020	49,38	1.225.106	18.848	1,68
2022	57,14	1.409.459	18.305	1,84

Осим неколико наведених већих општина, остатак непредстављених углавном можемо убројати у мале: уосталом, просечна величина јединице локалне самоуправе без представника у парламенту изабраном 2022. износи тек 18.305 становника, што је ниже него у претходним изборним циклусима, указујући на стабилан тренд смањења просечног броја становника непредстављене општине. Укупно, без представљања по територијалном принципу је остало више од 1,4 милиона становника на територији Србије без Косова и Метохије. Општине које ниједном од 2000. године и увођења пропорционалног система са једном изборном јединицом нису представљене (Чока, Опово, Пландиште, Бач, Лајковац, Љиг, Мионица, Осечина, Голубац, Жабари, Жагубица, Мало Црниће, Баточина, Лапово, Ражањ, Бојник, Медвеђа) и сада су остале без посланика, те се потврдио тренд да се углавном ради о занемаривању малих локалних самоуправа (све наведене имају мање од 20 хиљада становника), које заостају по питању развијености.

У погледу метрополитације, број посланика са пребивалиштем у престоници се повећао и вратио на ниво из 2016. године, те сада износи 105. Удео посланика из Београда поново значајно премашује

удео броја становника престонице у укупној популацији Србије, и то за 184% (Табела 1). Уз идентичну 2016. годину, већи број посланика из Београда је изабран само у једном случају: на изборима 2012, када је постављен рекорд од 119 београдских парламентарца. Занимљиво је упоредити однос метрополизације и непредстављености локалних самоуправа (видети: Графикон 1). Чини се да се функције обе варијабле углавном поклапају, тј. да се број посланика из Београда повећава на рачун непредстављености других градова и општина, са највишим вредностима израженим 2012. године. Две вредности су најближе 2000. године, када је такође огроман број општина остао без изабраног представника (60,63%), док метрополизација, иако повећана у односу на претходни пропорционални систем са 29 изборних јединица, није ни приближно досегла рекордне вредности виђене 2012. и 2016. године. Објашњење за то се може наћи у политичком контексту, тј. чињеници да је велики број кандидата Демократске опозиције Србије, листе која је остварила доминантну победу на овим изборима, дошао из ограниченог броја градских центара који су препознати као упоришта опозиције – те смањење локалног представљања углавном малих општина није учињено у корист Београда, већ осталих већих градова, углавном оних у којима су странке ДОС-а преузеле локалну власт 1997. године.

Графикон 1. Однос између броја посланика из Београда (црвена линија) и процента локалних самоуправа без посланика (зелена линија) на изборима 2000–2022.

Базични статистички тестови потврђују генерални тренд: број посланика из Београда налази се у јакој корелацији ($r = 0,856$) са бројем непредстављених општина, на целом узорку свих изборних циклуса од почетка вишестранања, док је на узорку девет изборних циклуса од увођења пропорционалног система са једном изборном јединицом коефицијент нижи, али и даље наводи на постојање

умерено јаке корелације ($r = 0,611$). Без поменутих избора 2000. на којима је дошло до више представљености осталих већих градских центара због природе организационе структуре тадашњег ДОС-а, коефицијент корелације износи $r = 0,8$.

Што се тиче осталих градских средина, поред Београда за који смо већ утврдили да је константно натпредстављен (индекс 1,84 на последњим изборима), упоредили смо однос удела броја становника и удела посланика за све веће градове у Србији (Табела 2). Висок коефицијент тако исказује и Нови Сад, са својих 24 посланика, што чини више него двоструко већу репрезентацију од удела становништва коју овај град има у популацији целе земље. Натпредстављени су и Краљево и Нови Пазар, који то дугује концентрацији бошњачке мањине, те избору тројице мањинских посланика из овог града. Остали већи градови су углавном благо потпредстављени, са изузетком неколико драстичних одступања, као што су Смедерево са свега једним или Панчево са два посланика. Ипак, доминација Београда се, како смо утврдили, највише остварује на уштрб више од половине непредстављених градова и општина, од којих већину можемо сврстати у оне са мање становника.

Табела 2. Представљеност градова са више од 100 хиљада становника у Народној скупштини у односу на удео у укупној популацији Србије (без КиМ), на изборима 2022.

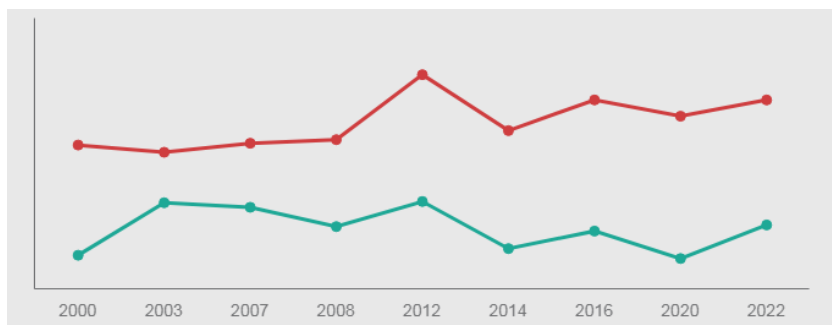
Град	Удео популације града у укупној популацији Србије*	Удео посланика из града у укупном броју (250)	Пропорционалност (1 = идеалан однос удела популације и посланика)
Нови Сад	4,75%	9,6%	2,02
Ниш	3,62%	3,2%	0,88
Крагујевац	2,50%	2%	0,80
Лесковац	2,01%	1,6%	0,80
Суботица	1,97%	1,2%	0,61
Крушевац	1,79%	1,2%	0,67
Краљево	1,75%	2%	1,14
Панчево	1,72%	0,8%	0,47
Зрењанин	1,72%	1,6%	0,93
Шабац	1,61%	1,2%	0,75
Чачак	1,60%	1,2%	0,75
Смедерево	1,51%	0,4%	0,26
Нови Пазар	1,4%	1,6%	1,14

* - према Попису из 2011. године (Republički zavod za statistiku 2022)

УТИЦАЈ ПОЛИТИЧКЕ ДИНАМИКЕ НА ТЕРИТОРИЈАЛНО ПРЕДСТАВЉАЊЕ

Централизација политичког живота манифестује се кроз занимљив ефекат броја изборних листа које пређу цензус на територијалну репрезентацију, пре свега на број посланика са пребивалиштем у Београду. Као што смо већ видели на основу резултата претходног истраживања (Bursać 2020), у годинама у којима је број листа које су ушле у Народну скупштину натпросечно висок (11 или 12), значајно расте број престоничких посланика. Претпостављамо да се објашњење налази у томе што висока места на листама углавном заузимају страначки функционери или јавности познати кандидати који су у највећој мери концентрисани у Београду као политичком, економском, културном и образовном центру (Графикон 2).

Графикон 2. Однос између броја посланика из Београда (црвена линија) и ефективног броја парламентарних листа (зелена линија) на изборима 2000–2022.

Да бисмо проверили ту тврдњу, статистички смо тестирали корелације између неколико варијабли: број посланика из Београда и проценат непредстављених локалних самоуправа смо упоредили са укупним бројем изабраних листа, бројем изабраних листа без странака националних мањина, као и са ефективним бројем парламентарних листа (Laakso & Taagerera 1979). У периоду од 2000. године, удео броја посланика из Београда показује умерено јаку корелацију са укупним бројем изборних листа у парламенту ($r = 0,673$). Међутим, хипотеза се потврђује онда када се исти тестови примене на период од пет изборних циклуса од 2012. године, у којима је због доминације СНС и последичног распада локалне инфраструктуре такмаца (или немогућности да успоставе исту

на целој територији земље, уколико се ради о новим актерима) дошло до приметног тренда ограничења активности опозиционих странака на свега неколико највећих урбаних центара, а примарно на Београд. У том десетогодишњем периоду, број посланика из Београда (и проценат непредстављених општина) се налазе у јакој статистички значајној корелацији са варијаблом ефективног броја парламентарних листа ($r = 0,914$ за Београд; односно $r = 0,976$ за непредстављене). Корелација са укупним бројем листа је такође јака, али се налази изван опсега статистичке значајности.

Коефицијенти дакле указују на позитиван утицај броја листа у парламенту на метрополизацију највишег представничког тела и последично, негативан утицај на равномерну локалну заступљеност у Народној скупштини. Чини се да у периоду доминације СНС, остали актери, чак и онда када пређу цензус, не успевају да остваре довољан број мандата да би се са њихових листа испољила локална представљеност, с обзиром на то да се локалним кандидатима углавном попуњавају нижа места на листи. Погледајмо уосталом састав изабраних посланичких група на изборима 2022. године. Уколико занемаримо мањинске листе (укупно имају 13 посланика, од тога је само један из Београда), на осталих седам листа доминирају престонички посланици (видети: Табела 3). Изузетак за то су Двери – ПОКС, који су понудили регионално избалансирану листу и међу чијих 10 изабраних посланика се налази само један из Београда. Од 13 посланика са листе Морамо, чак 8 долази из Београда; слично је и са Заветницима (7 од изабраних 10) или листом Уједињени за победу Србије, која је од 38 изабраних посланика кандидовала чак 20 из престонице. У случају ове листе, није помогла ни чињеница да се ради о коалицији више странака, од којих већина има централу, релативно развијену инфраструктуру и гласачку базу управо у Београду. Упркос томе, не треба занемарити да је метрополизацији понајвише допринела управо СНС – иако се ради о странци са релативно нижим уделом посланика из престонице (40,83%) и листи са које је дошао највећи број представника мањих и периферних општина (због саме чињенице да су освојили чак 120 мандата што им је омогућило представљање локалних функционера са нижих места на листи), ипак је са ове листе дошло чак 49 београдских посланика, што је скоро половина од укупног броја.

Табела 3. Метрополитанизација парламента по листама на изборима 2022.

Листа	Укупан број изабраних посланика	% посланика са пребивалиштем у Београду
Српска напредна странка	120	40,83
Социјалистичка партија Србије	31	41,94
Савез војвођанских Мађара*	5	0
Уједињени за победу Србије	38	52,63
НАДА	15	40
Заветници	10	70
Странка правде и помирења*	3	0
Морамо	13	61,54
Двери – ПОКС	10	10
Заједно за Војводину*	2	50
СДА Санцака*	2	0
Коалиција Албанаца Долине*	1	0

* - мањинска листа

ЗАКЉУЧАК

Трендови метрополитанизације парламента и паралелно, слабе заступљености локалних самоуправа, уочени у оквиру пропорционалног система са затвореним листама и једном изборном јединицом, а нарочито изражени од када у партијском систему постоји доминантан актер у виду СНС, настављени су и на изборима 2022. године – и то упркос делимично промењеним политичким околностима (нова изборна правила попут смањеног цензуса, у комбинацији са изласком целог релевантног партијског спектра на изборе). Штавише, може се рећи да су нова институционална правила негативно утицала на равномерну територијалну представљеност, тиме што су омогућила улазак већег броја листа у Народну скупштину, а посебно изузетно централизованих листа Морамо и Заветници. Са друге стране, мањински представници

који обично долазе из периферних делова земље, у комбинацији са изузетно територијално диверзификованом посланичком групом Двери – ПОКС, благо су ублажили тај тренд.

Ипак, и на изборима 2022. се потврдило да пример Србије стоји у контрасту са сличним изборним системима анализираним у неколико студија (видети: Latner & McGann 2005; Espirito-Santo & Sanches 2018) у којима се показало да политичке странке теже да обезбеде равномерну географску заступљеност на листама, чак иако за то не постоје институционални подстицаји. Јак дугогодишњи феномен „београдизације“ индицира могућност да се ради о наслеђеној централизацији политичког и уопште друштвеног живота генерално карактеристичној за пост-социјалистичка друштва (видети: Vučićević & Bursać 2022), а у комбинацији са ригидним изборним системом и пропорционалном систему нетипичном политичком динамиком доминације једног актера, који је структурно и кадровски ограничио опозиционе странке на престоницу. Таква ситуација резултирала је високо метрополизованим парламентом, огромним уделом (готово константно преко половине) непредстављених јединица локалне самоуправе и коначно, чињеницом да чак ни плурализација парламента не повећава географску представљеност, већ управо супротно – утиче негативно на њу, будући да већина „осталих“ релевантних актера у партијском систему не долази из регионалне политичке динамике, већ су такође базирани у Београду. Статистички тестови које смо извели потврђују корелације између броја листа и броја београдских посланика, нарочито изражене у свим изборним циклусима након 2012. године.

Можемо рећи да су трендови метрополизације парламента и неравномерне територијалне представљености сада већ утврђене одлике српског политичког система. Питање за будућа истраживања ових тема јесте како такав оквир утиче не само на демократски легитимитет изабраних представника и односе унутар политичког система, већ свеукупно на развој земље, а посебно на развојне показатеље периферних и непредстављених региона, градова и општина. У том смислу, недостатак механизма који би обезбедили већу персонализацију изборног система и могућност бирачима, али и странкама, да политичке одлуке доносе и на основу географског порекла кандидата; или пак територијализација кроз увођење више изборних јединица, могли би се показати као неке од кључних препрека не само демократском, него и економском, инфраструктурном и социјалном развоју Србије у будућности.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Andre, A. & Depauw, S. 2013. "District Magnitude and Home Style of Representation in European Democracies." *West European Politics*, 36 (5), 986-1006.
- Andre, A. & Depauw, S. 2018. "Looking beyond the district: The representation of geographical sub-constituencies across Europe." *International Political Science Review*, 39 (2), 256-272.
- Andre, A. Depauw, S. & Deschouwer, K. 2014. "Legislators' local roots: Disentangling the effect of district magnitude." *Party Politics*, 20 (6), 904-917.
- Arzheimer, K. & Evans, J. 2014. "Candidate geolocation and voter choice in the 2013 English County Council elections." *Research and Politics*, 1 (2), 1-9.
- Bursać, D. 2020. „Trideset godina metropolizacije parlamenta.“ U *Kako, koga i zašto smo birali. Izbori u Srbiji 1990-2020. godine*, ur. M. Jovanović i D. Vučićević, Beograd: Službeni glasnik: Institut za političke studije.
- Carey, J. & Shugart, M. 1995. "Incentives to Cultivate a Personal Vote: a Rank Ordering of Electoral Formulas." *Electoral Studies*, 14 (4), 417-439.
- Carozzi, F. & Repetto, L. 2016. "Sending the pork home: Birth town bias in transfers to Italian municipalities." *Journal of Public Economics*, 134, 42-52.
- Colomer, J. M. 2011. "Introduction: Personal and Party Representation." In *Personal Representation: The Neglected Dimension of Electoral Systems*, ed. J. M. Colomer. Colchester: ECPR Press.
- Cutler, F. 2002. "The Simplest Shortcut of All: Sociodemographic Characteristics and Electoral Choice." *The Journal of Politics*, 64 (2), 466-490.
- Vučičević, D. & Bursać, D. 2022. "Voting Local? Electoral Rules and Geographical Representation in Europe." Paper presented at the *Elections – Democracy – Covid-19. Lessons from Europe* conference, February 25th 2022, University of Warsaw & Institute for Political Studies, Belgrade.
- Espirito-Santo, A. & Sanches Rodrigues, E. 2018. "Looking for locals under a closed-list proportional representation system: The case of Portugal." *Electoral Studies*, 52, 117-127.

- Jovanović, M. 2008. „Narodna skupština – deformacije teritorijalnog predstavljanja.“ *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 2(2), 117-132.
- Laakso, M. & Taagepera, R. 1979. “Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe.” *Comparative Political Studies*, 12 (1), 3–27.
- Latner, M. & McGann, A. 2005. “Geographical representation under proportional representation: The cases of Israel and the Netherlands.” *Electoral Studies*, 24 (4), 709-734.
- Mansbridge, J. 1999. “Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent Yes.” *The Journal of Politics*, 61 (3), 628-657.
- Mihajlović, V. i Radonjić, Z. 2011. *Dve decenije višestranačja u Republici Srbiji: ustavi, izbori i nosioci vlasti 1990–2010*. Beograd: Službeni glasnik.
- Norton, P. 1997. “The Case for First-Past-The-Post.” *Representation*, 34, 84-88.
- Orlović, S. 2011. „Izborni sistem i institucionalni dizajn.“ U *Preporuke za izmenu izbornog zakonodavstva u Srbiji*, ur. Z. Stojiljković i D. Spasojević. Beograd: NDI.
- Republička izborna komisija. 2022. Poslednji pristup 08. jul 2022. <https://www.rik.parlament.gov.rs/>
- Republički zavod za statistiku. 2022. Poslednji pristup 08. jul 2022. <https://www.stat.gov.rs/>
- Studlar D. T. & McAllister, I. 1996. “Constituency Activity and Representational Roles among Australian Legislators.” *The Journal of Politics*, 58 (1), 69-90.

Dejan Bursac*

Institute for Political Studies, Belgrade

GEOGRAPHICAL REPRESENTATION AFTER
THE 2022 SERBIAN ELECTIONS

Resume

The National Assembly of the Republic of Serbia demonstrates two related long-term problems in terms of geographical representation: a high level of metropolization, i.e. overrepresentation of the capital city Belgrade, as well as weak representation of local municipalities, with about half of them not having elected members in the parliament. This outcome is a result of several factors, most notably a completely depersonalized electoral system in which deputies are elected on closed-lists in a nationwide district at-large, but also of other socio-political circumstances, such as inherited centralization of politics typical for post-socialist Central and Eastern Europe. The aim of this paper is threefold: firstly, to present and descriptively analyze the trends of geographical representation in the current National Assembly elected in 2022; then to compare them with the findings of previous studies and previous electoral cycles, in order to identify the trends in territorial representation; and finally, to examine the influence of political dynamics on equal representation of localities. Namely, some of the earlier studies indicate that geographical representation decreases with the increase in the number of elected lists, which is a phenomenon explained by the concentration of the party officials, who also top most of the electoral lists, in the capital city. This further leads to higher metropolization of politically more plural convocations of the Serbian parliament.

* E-mail: dejan.bursac@ips.ac.rs

* Овај рад је примљен 15. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

Keywords: National Assembly of the Republic of Serbia, 2022 Serbian elections, geographical representation, representation of localities, metropolization, proportional representation, PR list

ФУНКЦИОНЕРСКА КАМПАЊА НА ИЗБОРИМА У СРБИЈИ 2022.*

УДК 324:342.849.2“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.12>

Прегледни рад

Деспот Ковачевић**

Универзитет у Београду – Факултет
политичких наука

Сажетак

Остваривање слободних и поштених избора у Србији наилази на низ проблема, а један од идентификованих у дужем периоду је функционерска кампања. Овај вид кампање огледа се у (зло)употреби јавних функција у сврху изборне кампање. Иако злоупотреба јавних функција може бити и изван изборне кампање, под функционерском кампањом подразумевам само период од расписивања избора до краја изборног дана. Наведени вид кампање део је свеукупног проблема демократских избора у Србији. У првом делу рада анализирам законски оквир за спречавање функционерске кампање, уз анализу ширег контекста који је довео до „нормализације“ оваквог деловања. Други део рада се бави искуствима Србије са функционерском кампањом и ефикасношћу постојећих решења. Функционерска кампања постала је део анализа многих организација

* Рад је настао у оквиру пројекта „Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту (број пројекта: 179076)“ финансиран од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

** Имејл-адреса аутора: despot.kovacevic@fpn.bg.ac.rs

које се баве праћењем кампања и веома су драгоцене у објашњењу феномена. Ипак, функционерска кампања у Србији има широке размере и велики је опсег деловања функционера, што онемогућава давање потпуно прецизних података, тако да ће све истраживачке базе података послужити објашњењу и разумевању проблема.

Кључне речи: избори, Србија, кампања, функционерска кампања, политичке партије

УВОД

Функционерска кампања као свеприсутан појам у политичком животу Србије користи се да опише проблеме у наступима јавних функционера у сврхе изборне кампање представљајући резултате институција као резултате своје политичке партије или коалиције. Проблем функционерске кампање у вези је са ширим проблемом остваривања слободних и поштених избора као демократског минимума. У јавном дискурсу и медијима у Србији појам се користи да опише низ појава, а често је та употреба и непрецизна. Феномен функционерске кампање потпуно се адаптирао са смањењем партијске компетиције и плурализма, порастом популизма и клијентелизма у време постистине која карактерише и политички живот Србије. Циљ рада је да прецизно одреди појам функционерске кампање, представи законска решења и види ефекте на изборима 2022. Континуиран проблем функционерске кампање наметнуо је и низ решења у циљу остваривања слободних и поштених избора, али су постојећа решења показала своје мањкавости.

ФУНКЦИОНЕРСКА КАМПАЊА – ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ

Непрецизност у појмовном одређењу функционерске кампање отежава и истраживање и објашњење. Упоредна пракса не познаје одређење појма у овом облику, али се јасно разуме да је реч о коришћењу јавних ресурса и функција у сврхе изборне кампање. Од јасног дефинисања функционерске кампање зависи и могућност да одређена понашања оценимо овим појмом. Најважнији аспект функционерске кампање је законодавни оквир који даје границе

(легалног) дозвољеног деловања у кампањи, али са становишта демократије деловање функционера може се ограничавати и демократским праксама и односом према слободним и поштеним изборима (легитимно). У претходним радовима (Ковачевић 2019; Ковачевић 2020) појму функционерске кампање сам покушао дати оквире који би омогућили да се појам истражи на ваљан политиколошки начин са јасним карактеристикама. Политичка пракса мења и обликује појам, па је мерљивост функционерске кампање са квантитативним показатељима постала излишна јер се ради о свеprisутном и свакодневном деловању на различитим нивоима (националном, покрајинском, локалном) који је веома тешко испратити.

Појам функционерске кампање, може се сместити у поље теорија демократије којим би се означила деловања која отежавају процесе демократских избора, а са друге стране у комуниколошким теоријама појам се може сместити у псеудо-догађаје (Ковачевић 2020). Из угла демократских пракси и процедура, функционерска кампања утиче на неравноправан положај власти и опозиције у изборном надметању кроз (зло)употребу јавних ресурса и функција у промотивне сврхе чиме се угрожава легитимитет изборног процеса. Уколико се ове праксе посматрају као псеудо-догађаји реч је о производњи планираних, неаутентичних догађаја за попуњавање медијског простора (Boorstin 1992; McNair 2003). Функционерска кампања приписује се и облику државног маркетинга (Atlagić 2019), а у свакој форми ради се о бесплатним облицима промотивних активности у кампањи (Slavujević 2009). Ипак, треба истаћи да су бесплатни само за учеснике избора који их користе, али не и за институције које покривају трошкове деловања јавних функционера. Овакав вид кампање мора се аналитички свести на период од дана почетка изборне кампање до дана избора. Временско прецизирање анализираног периода је важно јер постоје различити облици злоупотребе јавних функција и јавних ресурса и изван периода избора. Савремени политички односи обилују злоупотребама демократских пракси на чему се темеље клијентелистички односи партија и бирача, ширење популизма у политичким системима, изборне и референдумске манипулације, медијатизација политике итд. Функционерска кампања само је део ових процеса и често постоји као перманентан однос према политици. У ужем смислу, функционерска кампања мора се свести на деловање јавних функционера у време изборне кампање и у сврхе избора са јасно одређеним датумом.

Посебно важан елемент за анализу функционерске кампање јесте законодавни оквир. Студија случаја функционерске кампање у одређеној држави зависи од законодавства које се примењује. Честа ситуација је да нешто што је у једном случају легална употреба јавне функције у другом случају представља злоупотребу јер је законски забрањена. Ипак, треба нагласити да није све што је легално уједно и демократски и често можемо евидентирати случајеве функционерске кампање који не крше регулативу, али из угла слободних и поштених избора нису легитимни. Упоредна пракса показује различита законска решења у циљу спутавања функционерске кампање што је покушај одговора на проблем, али није увек и решење.

С тим у вези, у овом раду појам функционерске кампање користим да опишем понашања и деловања јавних функционера у редовном раду, у циљу промоције партије, коалиције или кандидата на изборима, у току изборне кампање, не раздвајајући резултате државних институција од резултата партије, коалиције или кандидата.

КОНТЕКСТУАЛНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ФУНКЦИОНЕРСКЕ КАМПАЊЕ

У упоредној пракси проблеми који су у облику функционерске кампање појављују се у различитим политичким режимима. Сам појам „функционерска кампања“ у Србији се спомиње 2012. године¹ иако је овакво деловање приметно и у ранијем периоду јер су јавни функционери свеприсутни у кампањама. Са ширењем проблема у спровођењу слободних и поштених избора, све већом улогом медија у изборним кампањама и преминацијом једне партије дошло се у ситуацију да се равноправност актера доводи у питање. У Србији постоји низ важних фактора који су утицали на нарастање проблема функционерске кампање.

Облик политичког режима има велики значај и утицај на капацитете демократских избора. Србија има континуиран пад индикатора демократије, а међу њима и индикатора демократских избора. Пад демократије у Србији и пораст ауторитаризма главне су карактеристике политичког система у последњој деценији (Kiel 2018; Bieber 2018; Vladislavljević 2019). Према Извештају о слободи у свету после 2018. године, Србија је од државе са статусом слободна постала делимично слободна (Freedom House 2022). Реч је о континуираном паду и у области политичких права и у области

¹ Златко Минић наводи да је појам у употребу увео Зоран Гавриловић (БИРОДИ) у кампањи 2012. године (Minić 2019).

грађанских слобода. Према другим извештајима, Србија се од 2012. са статусом демократије у консолидацији годинама помера у смеру дефектне демократије, где је и данас (Bertelsmann Transformation Index 2022). Овакви резултати производ су пада демократских вредности, а посебно у домену владавине права и стабилности политичких институција који погодују развоју функционерске кампање. Слабост институција система које организују изборе, врше мониторинг финансирања партија и избора, мониторинг медија, баве се антикоруптивном делатношћу, уз смањен утицај парламентарне контроле довели су до стварања погодног тла за различите злоупотребе јавних функција и ресурса.

Партијски систем Србије је прошао велике промене од увођења вишепартизма. Од промене власти 2012. године партијски систем мењао се у правцу система са преобладавајућом партијом (Ковачевић 2020b). Преминање СНС-а у политичком спектру уз слабост других партија (посебно опозиционих) допринели су смањењу партијске конкуренције. Са смањењем конкуренције долази и до смањења политичког плурализма. Јака партија на власти која доминира владом, парламентом, унутар коалиције и генерално унутар система, има на располагању значајне јавне ресурсе и јавне функције који у време изборне кампање постају средства функционерске кампање. Посебно важан утицај на изборе 2022. има бојкот избора 2020. од стране великог дела опозиције због недемократских услова у партијском и политичком систему, а који се посебно тичу рада медија, злоупотребе јавних ресурса и функционерске кампање. Овај бојкот дао је неколико важних резултата који се крећу од промена у изборном систему и изборном законодавству до политичких последица, изостанка опозиције у парламенту и спољног притиска због такве ситуације.

Медијски систем у Србији потпуно погодује расту функционерске кампање. Медији играју веома важну, често и пресудну, улогу у ширењу функционерске кампање. Утицај медија и њихова видљивост од стране грађана и бирача имају далеке домете у креирању јавног мњења, а свакако највећу улогу имају телевизије са националном фреквенцијом. Број медија свих облика у Србији је у порасту, а значајан део тих медија је наклоњен владајућој структури. С друге стране, веома приметан је и притисак на слободно и независно новинарство. Према извештајима у области медија, Србија је најлошије позиционирана држава међу државама постјугословенског простора, али је свој пласман поправила и заузима 79. место (2022) у односу на 93. место (2021) (RSF 2022).

Ширење таблоидног новинарства у свим врстама медија допринело је етаблирању лажних вести и пропаганде као легитимних облика политичког дискурса. Функционерска кампања само је један од производа оваквог медијског система. Односи снага из политичког поља пренели су се и у медијски простор у којем настаје неравноправан положај актера политичке конкуренције. Далекосежне последице за могућност поправљања медијске слике прави велика поларизација на владајуће и опозиционе медије.

На таласу ширења популизма у глобалним оквирима, Србија је препозната као један од примера оваквих пракси. Популизам у Србији може се окарактерисати и као владајућа идеологија (Spasojević 2017) или као доминантан образац понашања кроз цео период вишепартизма, уз различите узроке и мотиве (Kovačević 2020b). У поларизацији коју намеће популистички наратив (ми и они) настаје подела на државне и антидржавне елементе где се држава поистовећује са партијом и влашћу, а опозиција са антидржавним, антинародним елитистичким елементима. Употреба јавних функција и јавних ресурса у ове сврхе доводи до типичних облика функционерске кампање, иако таква деловања нису приметна само у изборним кампањама него су одлика целокупног политичког живота. Популизам као иманентан део политичких процеса у Србији тражи медијско праћење, а велики државни пројекти нужно постају средство за промоцију рада, па самим тим често и предмет функционерске кампање.

Низ контекстуалних услова представља погодно тло за пораст пракси функционерске кампање, али се у њиховој основи налазе природа политичког и медијског система, капацитети партијског система и популистички образци понашања. У наведеном контексту тешко је раздвојити редован рад јавних функционера од злоупотребе тог рада у партијске и изборне сврхе. Граница између легитимног и нелегитимног је веома танка, а покушаји да се утврде сви облици феномена функционерске кампање постају веома отежани, па и немогући. Ипак, квалитативно и феноменолошко објашњење појаве даје добар оквир за разумевање проблема.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИР РЕГУЛАЦИЈЕ ФУНКЦИОНЕРСКЕ КАМПАЊЕ И ПРОМЕНЕ ПРЕД ИЗБОРЕ 2022.

У складу са затеченим стањем и проблемом функционерске кампање, као делом проблема слободних и поштених избора, у

Србији се трагало за решењима која би могла да спрече и умање овакву врсту деловања. У сусрет сваким изборима долази до промена у сету закона који се тичу изборног процеса, како би се отклонили поједини недостаци евидентирани у претходном периоду, па је тако било и пред изборе 2022. године. Целокупан законодавни оквир који се тиче функционерске кампање обрађиван је у ранијем периоду (Minić i Nenadić 2017; Kovačević 2019; Kovačević 2020a), али ћу у сврхе рада указати на најважније делове регулације и промене које су се десиле пред изборе 2022. Међустранички дијалог у различитим формама донео је низ промена које се тичу функционерске кампање, а значајан део тих промена десио се и у сусрет изборима које анализирам. Функционерска кампања део је регулације низа закона који су у вези са целокупним системом регулације рада медија и генерално изборних активности и политичких субјеката у деловању и финансирању.

У дужем периоду примећена је слабост у области медија у изборним кампањама које имају за циљ да остваре равноправност свих учесника избора (Slavujević 2017, 20; Atlagić 2019, 12). Иако се годинама ради на унапређењу решења која се у ширем смислу тичу слободних и поштених избора, проблем је поред законског оквира и у спровођењу решења у пракси. Законодавни оквир у Србији у области функционерске кампање може се поделити у три групе:

а) законе који регулишу делатност и функционисање политичких субјеката и јавних функционера – као субјеката функционерске кампање,

б) законе, правилнике и кодексе који регулишу рад медија,

в) законе који регулишу изборни процес и тиме регулишу обе претходне области. (Kovačević 2019, 166).

У законодавству је низ општих решења која се тичу и функционерске кампање, али су важнији закони који имају директан утицај на регулацију функционерске кампање. Закон о спречавању корупције дефинише могућности деловања јавних функционера у политичким активностима и истиче да јавни функционер „не може да користи јавне ресурсе за промоцију политичких странака, односно политичких субјеката, под чиме се посебно подразумева коришћење јавних ресурса у сврху јавног представљања учесника у изборима и њихових изборних програма, позивања бирача да за њих гласају на изборима, односно да бојкотују изборе, као и коришћење јавних ресурса за друге видове политичких активности...” (Закон о спречавању корупције чл. 50). Изузетост из овог члана постоји код појединих лица у циљу заштите личне безбедности. У закону се

додаје да *„јавни функционер не може да користи јавне скупове на којима учествује и сусрете које има у својству јавног функционера, за промоцију политичких странака, односно политичких субјеката, под чиме се посебно подразумева коришћење тих јавних скупова и сусрета за јавно представљање учесника у изборима и њихових изборних програма, позивање бирача да за њих гласају на одређеним изборима, односно да бојкотоују изборе“* (Закон о спречавању корупције чл. 50).

Нужност да се редован рад одвоји од кампање наметнуо је потребу и обавезу јавних функционера да *„увек недвосмислено предочи саговорницима и јавности да ли износи став органа у којем врши функцију или став политичке странке, односно политичког субјекта“* (Закон о спречавању корупције чл. 50). Закон даље детаљно и јасно прецизира шта је јавни ресурс и даје сет активности које су забрањене за јавне функционере у изборној кампањи како би се смањило простор за злоупотребе. У сусрет изборима 2022, крајем 2021. године, урађене су поједине промене, па је тако и председник Републике у обавези да јасно и недвосмислено предочи јавности и саговорницима у ком својству износи одређени став (Закон о спречавању корупције чл. 50). У ранијем периоду председник је био изузет из овог члана, уз посланике и одборнике на свим нивоима који су остали изузети.

Даље се у законодавству уређује ова област кроз регулацију финансирања изборних кампања. Закон о финансирању политичких активности забрањује финансирање од стране *„јавних установа, јавних предузећа, привредних друштава и предузетника који обављају услуге од општег интереса; установа и предузећа са учешћем државног капитала; других организација које врше јавна овлашћења...правних лица и предузетника који имају доспеле, а неизмирене обавезе по основу јавних прихода, осим уколико овим законом није другачије одређено“* (Закон о финансирању политичких активности чл. 12).

Проблематичан део у регулацији кампања и редовног рада јавних функционера био је у нејасним овлашћењима јавних функционера и могућностима за отварања и церемоније завршених јавних пројеката и покретање, предлагање и презентацију нових пројеката (Minić i Nenadić 2017, 10-11). Мањкава регулација у овој области доприноси да се отвара потенцијал за функционерску кампању. Свечаности поводом јавних радова и пројеката најчешћи су облик функционерске кампање, јер често могу да се подведу под редован рад, а да персуазивно производе ефекте на актуелну кампању

и подршку партији, коалицији или кандидату. Изменама Закона 2021. године прописана је забрана медијима да извештавају десет дана пре дана избора, са церемонија отварања или почетак изградње инфраструктурних и других пројеката, ако на њима учествују јавни функционери који су кандидати на изборима (Закон о електронским медијима чл. 47). Такође је у циљу изједначавања учесника избора уведена обавеза објављивања тарифа политичког оглашавања која је иста за све учеснике.

Регулација медија представља други важан аспект у анализи функционерске кампање. Закон о јавном информисању и медијима дефинише најважније принципе рада медија и деловања у интересу јавности, а за функционерску кампању се посебно издваја став да је јавни функционер дужан да трпи изношење критичких мишљења о резултатима његовог рада и политици коју спроводи (Закон о јавном информисању и медијима чл. 8). Најважнија институција која прати рад медија је Регулаторно тело за електронске медије (РЕМ) које има обавезу да контролише рад медија и стара се о примени Закона о електронским медијима. РЕМ је ипак ограничавао своје надлежности тиме што је у ранијем периоду јавност обавештавао да нема капацитете и није у обавези да врши мониторинг рада медија у изборној кампањи (*Glas Amerike* 2017; *RTV* 2020). Оваквим ставом институције, која се бави контролом рада медија, у дугом периоду остварио се додатни простор за кршење закона и функционерску кампању, а да медији не носе никакве последице. Медији су кључни субјекти преноса поруке и производње ефеката функционерске кампање уколико немају јасна ограничења. Црта је оценила да се РЕМ није бавио својом надлежношћу у периоду 2014-2020, да би као производ међустраничног дијалога дошло до поновног праћења изборне кампање од стране РЕМ-а и сумњи у веродостојност и објективност праћења (Црта 2022а). У сусрет изборима 2022. Црта је изразила низ сумњи и критика на рачун методологије коју користи РЕМ за праћење избора.

Други важан аспект у медијском сету закона је у раду и деловању јавног сервиса (РТС и РТВ) који имају законску обавезу у предизборној кампањи да представљају политичке партије и коалиције по принципима бесплатно и једнако (Закон о јавним медијским сервисима чл. 7). Опозиција је на протестима имала велике приговоре на рад јавног сервиса и сматра га једним од најважнијих средстава државног маркетинга. Јованка Матић истиче да РТС служи као најважнији медиј за промоцију редовног рада власти (Матић 2017, 138). Савет РЕМ-а је деловао и у овој области и усвојио је

Правилник о начину извршавања обавеза јавних медијских сервиса током изборне кампање, као покушај да се уреди рад јавног сервиса у време избора са значајно прецизираним одредбама. Опозиција је на овај Правилник реаговала критички због контроверзног става о извештавању „*имајући у виду значај политичких странака и кандидата, односно значај догађаја у којима они учествују*“ (Pravilnik o načinu izvršavanja obaveza javnih medijskih servisa tokom izborne kampanje čl. 5). С друге стране, комерцијални медији немају довољну контролу, па се отвара велики простор за функционерску кампању и кршење низа закона па и Закона о оглашавању.

За регулацију рада медија у кампањи посебан искорак је направљен формирањем Привременог надзорног тела за праћење медија током изборне кампање са циљем праћења медија, спровођење правилника о јавном сервису, давања мишљења о раду независних институција, праћење спровођења препорука за приватне емитере са националном покривеношћу итд. (видети: Odluka Vlade o obrazovanju Privremenog nadzornog tela za praćenje medija tokom izborne kampanje 2021).

У трећој групи налазе се закони који се директно тичу регулације изборног процеса. Закон о избору народних посланика најдетаљније уређује надзор и праћење изборних кампања (видети Kovačević 2019; Minić i Nenadić 2017, 10). Иако се ради о Закону који уређује парламентарне изборе, на овај Закон се позивају и закони који регулишу друге врсте избора (председничке и локалне). Формирање Надзорног одбора за изборну кампању један је од најважнијих корака за праћење изборне кампање. Надзорни одбор се у сусрет изборима 2022. године огласио и по питању феномена „*функционерске кампање*“ указујући на потребу поштовања Закона али и нужност учешћа јавних функционера у изборној кампањи са ставом да „*не треба потцењивати бираче и њихову способност да, у условима поштовања наведених захтева, заузму афирмативан или критички став према ранијим активностима и на основу тих активности и према програмима подносилаца изборних листа и кандидата...*“ (Nadzorni odbor za izbornu kampanju 2022). Из досадашњег рада Надзорног одбора приметно је да постоји потреба за јачањем капацитета овог органа како би се спречавање и реаговање на функционерску кампању довело до вишег нивоа.

(НЕ)УСПЕХ У СПРЕЧАВАЊУ ФУНКЦИОНЕРСКЕ КАМПАЊЕ – СРБИЈА 2022.

Председнички и парламентарни избори одржани 3. априла 2022. године донели су учешће 19 парламентарних листа, 8 председничких кандидата и 12 листа за београдске изборе од чега су предмет анализе у оквиру функционерске кампање четири парламентарне листе (Александар Вучић – Заједно можемо све, Ивица Дачић – Премијер Србије, Савез војвођанских Мађара – Иштван Пастор, Муфтијин аманет – Странка правде и помирења – Усаме Зукорлић), један председнички кандидат (Александар Вучић) и две београдске листе (Александар Вучић – Заједно можемо све, Ивица Дачић – Премијер Србије, Тома Фила – Градоначелник Београда). Праћење и мониторинг функционерске кампање, поред обавезе надлежних институција био је предмет анализе и цивилног сектора (Транспарентност Србија, Бироди, Црта). У складу са законским роковима, парламентарни београдски избори су расписани 15. фебруара, а председнички 2. марта што је одредило да кампања за парламентарне и београдске изборе траје 15 дана дуже. Иако није предмет истраживања, Црта је у периоду пре расписивања избора забележила „кампању пре кампање“ која се огледала у мешању државног и партијског интереса, клијентелистичким праксама и медијском дисбалансу у корист власти (октобар 2021-фебруар 2022) (Crta 2022b).

Упоредна анализа извештаја о функционерској кампањи показује веома опречне закључке и податке које износе организације цивилног друштва и државне институције. Транспарентност Србија истиче низ примедби и критика на рад државних институција, као и јасне закључке о перманентној функционерској кампањи. Транспарентност Србија истиче да је било 75% промотивних активности више него у истом периоду у неизборној 2021. години на узорку од 26 функционера и да су активности функционера добиле завидан простор у информативним емисијама (Transparentnost Srbija 2022). Иста организација закључује да измене законодавног оквира нису допринеле решавању проблема функционерске кампање. Без обзира што се методологија значајно разликује, забрињавајуће је да је РЕМ добио знатно другачије резултате из којих се могу извући закључци да медији не подстичу функционерску кампању и да је извештавање у значајној мери неутрално, посебно када је реч о јавном сервису (REM 2022). РЕМ је у току кампање објавио пет пресека о извештавању медија у кампањи, а приметне су раније примедбе које

је Црта изнела на рачун методологије праћења од стране РЕМ-а, чији је првенствени проблем у нејасним критеријумима и неразликовању субјекта (кандидат који говори) и објекта (кандидат о којем се говори) у медијским извештајима (Срта 2022а).

Ригидност у разумевању проблема функционерске кампање доводи до погрешних увида у опсег. Поштовање временског оквира у програму предизборног маркетинга и уједначеност међу учесницима није довољан показатељ равноправности актера. Свеукупна кампања не може да се одвоји од политичког живота и тема у кампањи које су производ интерних и екстерних фактора. Потенцијално смањење функционерске кампање на изборима 2022. године могло је бити узроковано управо променом централне теме. Почетак изборне кампање био је обележен надметањем око предаје листа и потребних потписа, да би уследио низ промотивних активности великог броја актера. У политичком смислу доминирали су СНС и Александар Вучић, који су кроз резултате Владе и председника обележили први део изборне кампање. Десет година континуиране власти уз слогане „Заједно можемо све“ и „Дела говоре“ били су обележени низом спотова који су привлачили пажњу. На изборној листи коалиције СНС било је само четворо чланова владе (Ана Брнабић СНС, Татјана Матић СДПС, Милан Кркобабић ПУПС, Ненад Поповић СНП) тако да је простор СНС-а за наступе био веома широк, а да се у сумњу не доводи однос кандидат – јавни функционер, уз обавезу да се јасно и недвосмислено одвоји од политичке партије и коалиције.

Почетком рата у Украјини (24. фебруар) теме кампање су се битно почеле мењати и спољнополитичка оријентација постала је приоритетна тема. Државне конференције за штампу (председник Републике и председник Скупштине) измениле су ток кампање, па се у новим околностима у одређеној мери променио и однос према почетним темама инвестиција, јавних инфраструктурних пројеката и сл. Са новим слоганом „Мир. Стабилност. Вучић“ владајућа СНС се прилагодила околностима и за парламентарне и за председничке изборе, али су други коалициони партнери (СПС) и опозициона десница (ДСС, Двери, ПОКС, Заветници) користили тему потенцијалних санкција у својој кампањи. С оваквом променом фокуса смањило се простор за злоупотребу јавних ресурса и јавних функција, али је Александар Вучић са позиције председника Републике наступао на конференцијама за штампу и јавним догађајима о стању економије, позицији Србије, робним резервама, стању снабдевања гасом и електричном енергијом. Овакви догађаји били су доминантни у медијима када су се одигравали.

Ипак, подаци Транспарентности Србија показују да су највећи скок активности јавних функционера имали Вања Удовичић (Министар омладине и спорта – 42 промотивне активности) и Горан Весић (заменик градоначелника Београда – 48 промотивних активности) (Transparentnost Srbija 2022).

У кампањи су ипак и покренути и завршени велики инфраструктурни пројекти који се могу карактерисати као функционерска кампања или имају одређене карактеристике овог феномена. У кампањи је било посета раније отвореним фабрикама (нпр. БМТС у Новом Саду 16.3.2022), церемонија отварања великих пројеката (нпр. брза пруга Београд-Нови Сад 19.3.2022), покретање нових пројеката (нпр. Вакер Ноизон у Крагујевцу 28.2.2022 – изван кампање за председника) итд. Актуелни председник Србије и кандидат за председника на изборима 2022. Александар Вучић је најавио повлачење из кампање од 20. марта и из свих догађаја који могу да буду функционерска кампања (сем обележавања годишњице Нато бомбардовања 24. марта) (*Danas* 2022). Оваква одлука у вези је и са законском одредбом да је десет дана пре изборног дана забрањено извештавање са догађаја покретања или завршетка инфраструктурних и других пројеката. Циљ овакве одлуке председничког кандидата је да се испоштује норма о неемитовању функционерске кампање десет дана пре избора, али из Транспарентности Србије је истакнуто да „једино што нећемо гледати је да неки људи који су директно кандидати директно отварају градилишта“ али да се такве активности отварања и покретања државних пројеката настављају без присуства медија (*NI* 2022). Закон о електронским медијима у овом делу говори управо о јавним функционерима који су истовремено и кандидати, где је за парламентарне и председничке изборе из СНС реч о Александру Вучићу (председник) и Ани Брнабић (премијерка), док су други министри остали изван листе кандидата. Сви други видови промотивних активности који би могли да буду функционерска кампања нису експлицитно забрањени одредбом од десет дана, али их генерално забрањују други закони уколико се ради о злоупотреби јавних функција и јавних ресурса. С друге стране, Вучић се појављивао у медијима до изборне тишине, али је често реч о споменутој дилеми субјект-објект извештавања или су теме биле државничке природе.

Друге политичке партије које чине владајућу већину имају изабране јавне функционере и располагање јавним ресурсима такође је било део догађаја и церемонија које се могу окарактерисати функционерском кампањом. Њихово присуство је зависило

од ресора у којима имају јавне функционере и територијалне распрострањености (посебно када је реч о мањинским партијама).

Проблем функционерске кампање очигледан је на свим нивоима и дешава се у великом интензитету, па је и његово мерење могуће само на узорку (одређени број функционера, одређени тип медија, одређени краћи временски период, итд.). С обзиром на то да су се у Србији 2022. године одржали председнички, парламентарни и део локалних избора могућности за функционерску кампању биле су велике на свим нивоима. Унапређени законодавни и институционални оквир у малој мери је допринео смањењу потенцијала за функционерску кампању, али се очигледно ради о прилагођавању партија, коалиција и кандидата новим правилима без тежње да се генерално спречи функционерска кампања и обезбеди равноправнија заступљеност свих учесника избора.

ЗАКЉУЧАК

Проблем функционерске кампање у Србији евидентиран је у претходној деценији, иако се ради о перманентном проблему политичког живота Србије. Одржавање слободних и поштених избора према демократским стандардима отежано је, између осталог, и злоупотребима јавних функција и јавних ресурса у сврху промоције партије, коалиције или кандидата у току изборне кампање. Под утицајем интерних и екстерних фактора, Србија је мењала законодавство и институционални оквир у циљу смањења могућности и ефеката функционерске кампање. У периоду бојкота дела опозиције (2020) и неизборног периода до избора 2022. интензивно се радило на формалном ојачању процедура и подизању капацитета институција које се баве овим проблемом. Србија је мењала низ закона у области избора, медија и регулације рада јавних функционера. Почео је да функционише Надзорни одбор за изборну кампању и да износи мишљења и ставове о низу питања, па и о функционерској кампањи. Регулаторно тело за електронске медије вратило се својој надлежности, које није обављало у дужем периоду, и почело да врши мониторинг медија у предизборном периоду. Формирано је Привремено надзорно тело за праћење медија током изборне кампање, као додатни институционални гарант за смањење злоупотреба медија. С друге стране, организације цивилног друштва (Транспарентност Србија, Црта, Бироди) су пратиле ове процесе и интензивно указивале на кршење мера и закона.

Основни закључак је да се проблем функционерске кампање није решио и да је постојећи законодавни и институционални оквир само формални део који не утиче битно на промену свеопште атмосфере у којој је овај облик кампање неприхватљив. Различити извештаји и мишљења државних институција и организација цивилног друштва говоре да се ради о различитим методологијама праћења, али да је евидентно да функционерска кампања може да се види на свим нивоима. Проблем функционерске кампање је у великом броју догађаја у изборном периоду у односу на неизборни период, што је први индикатор, али исто тако и проблем око квантитативног приказивања свих облика функционерске кампање. Наведени облик понашања јавних функционера у изборним кампањама може бити у складу са законима (легалан), али често превазилази оквире добре демократске праксе и нарушава равноправност актера, па самим тим смањује и легитимитет избора.

Осим Србије, са проблемом функционерске кампање сусрећу се и друге државе. У региону су Северна Македонија и Босна и Херцеговина посебно ишле у сусрет проблемима злоупотребе јавних ресурса и јавних функција, па би решења из ове две државе била потенцијално добар модел за унапређење законодавног и институционалног оквира који би актере навео на другачија понашања и умањили могућности функционерске кампање.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Atlagić, Siniša. 2017. „Državni marketing u izbornim kampanjama u Srbiji: Kako regulisati medijsko „pokrivanje“ zloupotrebe javnih resursa?“, *Kultura polisa*, vol. 40, god. XIV, str. 11-21.
- Bertelsmann Transformation Index. 2022. „Serbia.“ *Transformation Atlas*. Poslednji pristup 20. juli 2022. https://atlas.bti-project.org/1*2022*CV:CTC:SELAFG*CAT*AFG*REG :TAB
- Bieber, Florian. 2018. “Patterns of competitive authoritarianism in the Western Balkans”. *East European Politics*, 34(3): 337-354.
- Boorstin, Daniel Joseph. 1992. *The Image: A Guide of Pseudo-events in America*. New York: Vintage Books.
- Vladislavljević, Nebojša. 2019. *Uspon i pad demokratije posle Petog oktobra*. Beograd: Arhipelag.
- Glas Amerike*. 2017. „Politička odluka REM-a da ne prati izbornu kampanju.“ 10. Mart 2017. <https://www.glasamerike.net/a/politicka-odluka-rem-a-da-ne-prati-izbornu-kampanju/ 3760584.html>

- Danas*. 2022. „Vučić: Od 20. Marta se neću pojavljivati ni u čemu što je funkcionerska kampanja.“ 16. Mart 2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/vucic-od-20-marta-se-necu-pojavljivati-ni-u-cemu-sto-je-funkcionerska-kampanja/>
- Zakon o elektronskim medijima, „Službeni glasnik RS“, br 83/2014, 6/2016 – dr. zakon i 129/2021.
- Zakon o javnim medijskim servisima, „Službeni glasnik RS“, br. 83 od 5. avgusta 2014, 103 od 14. decembra 2015, 108 od 29. decembra 2016, 161 od 31. decembra 2020, 129 od 28. decembra 2021.
- Zakon o javnom informisanju i medijima, „Službeni glasnik RS“, br. 83 od 5. avgusta 2014, 58 od 30. juna 2015, 12 od 12. februara 2016 - Autentično tumačenje
- Zakon o sprečavanju korupcije, „Službeni glasnik RS“, br. 35 od 21. maja 2019, 88 od 13. decembra 2019, 11 od 12. februara 2021 - Autentično tumačenje, 94 od 27. septembra 2021, 14 od 7. februara 2022.
- Zakon o finansiranju političkih aktivnosti, „Službeni glasnik RS“, br. 43 od 14. juna 2011, 123 od 10. novembra 2014, 88 od 13. decembra 2019.
- Keil, Soeren. 2018. “The business of state capture and the rise of authoritarianism in Kosovo, Macedonia, Montenegro and Serbia”. *Southeastern Europe* 42(1): 59–82.
- Kovačević, Despot. 2019. „Uloga medija u slobodnim i poštenim izborima - problem “funkcionerske kampanje” u Srbiji.“ *CM: Communication and Media* 14, no. 46 (2019): 153-82. <https://doi.org/10.5937/cm14-24355>.
- Kovačević, Despot. 2020a. „Manjkavost regulacije izbornih kampanja – funkcionerska kampanja.“ *U Dijalog o izborima 2020*, ur. Milan Jovanović i Dejan Milenković. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta, Čigoja štampa.
- Kovačević, Despot. 2020b. „Destabilizacija partijskih sistema i porast populizma u zemljama bivše SFRJ.“ *Srpska politička misao*, 1/2020, str. 129-152. <https://doi.org/10.22182/spm.6712020.6>
- Matić, Jovanka. 2017. „Medijski populizma i politički populizam.“ *U Populizam*, ur. Zoran Lutovac, 131-147. Beograd: Institut za društvene nauke Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
- Minić, Zlatko i Nemanja Nenadić. 2017. *Funkcionerska kampanja kao vid zloupotrebe javnih resursa - opis problema i moguća rešenja*. Beograd: Transparentnost Srbija.
- Minić, Zlatko. 2019. „Zamagljivanje funkcionerske kampanje.“

- Peščanik*: 10. Maj 2019. <https://pescanik.net/zamagljivanje-funkcionerske-kampanje/>
- McNair, Brian. 2003. *An Introduction to Political Communications*. London and New York: Routledge.
- NI. 2022. „Nenadić: Problem sa korišćenjem javne funkcije u predizbornim periodu nije rešen. 28. Mart 2022. <https://rs.n1info.com/izbori-2022/nenadic-problem-sa-korisccenjem-javne-funkcije-u-predizbornom-periodu-nije-reshen/>
- Nadzorni odbor za izbornu kampanju. 2022. „Stav Nadzornog odbora za izbornu kampanju o funkcionerskoj kampanji.“ 11. Mart 2022. http://www.parlament.gov.rs/Stav_Nadzornog_odbora_za_izbornu_kampanju_o_%E2%80%9Efunkcionerskoj_kampanji%E2%80%9C.44607.941.html
- Odluka Vlade o obrazovanju Privremenog nadzornog tela za praćenje medija tokom izborne kampanje 2021, Na osnovu člana 43. stav 1. Zakona o Vladi („Službeni glasnik RS”, br. 55/05, 71/05 – ispravka, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – US, 72/12, 7/14 – US, 44/14 i 30/18 – dr. zakon)
- Pravilnik o načinu izvršavanja obaveza javnih medijskih servisa tokom izborne kampanje, „Službeni glasnik RS“, broj 18/2022.
- Regulatorno telo za elektronske medije [REM]. 2022. „Izveštaji o nadzoru izbora 2022.“ Poslednji pristup 25. Juli 2022. <http://www.rem.rs/sr/izvestaji-i-analize/izvestaji-i-analize-o-nadzoru-emitera/izbori/izbori-2022/izvestaji-o-nadzoru-izbori-2022>
- Reporters without borders [RSF]. 2022. „Country Serbia“. *Index 2022*. Poslednji pristup 20. Juli 2022. <https://rsf.org/en/country/serbia>
- RTV. 2020. “Zekić: REM ni po jednom zakonu nije obavezan da prati izbore, ali će ovog puta pratiti”. 10. Februar 2020. https://rtv.rs/sr_ci/drustvo/zekic-rem-ni-po-jednom-zakonu-nije-obavezan-da-prati-izbore-ali-ce-ovoga-puta-pratiti_1092303.html
- Slavujević, Zoran. 2009. *Političko komuniciranje, politička propaganda, politički marketing*, Beograd: Grafocard.
- Slavujević, Zoran. 2017. *Pohodi na birače u ime države i naroda: Izborne kampanje u Srbiji od 1990. do 2016. godine*. Beograd: Univerzitet u Beogradu–Fakultet političkih nauka.
- Slavujević, Zoran. 2017. *Pohodi na birače u ime države i naroda: Izborne kampanje u Srbiji od 1990. do 2016. godine*, Beograd: Univerzitet u Beogradu–Fakultet političkih nauka.
- Spasojević, Dušan. 2017. „Može li populizam biti vladajuća ideologija?“. U *Demokratski otpori normalizaciji autoritarizma u Evropi*, ur. Marko Simendić, 75-93, Beograd: Udruženje za

- političke nauke Srbije.
- Transparentnost Srbija. 2022. „Izrazita medijska dominacija vladajuće stranke i kandidata kroz funkcionersku kampanju i plaćeno oglašavanje“. *TS*. Poslednji pristup 5. Juli 2022. <https://izbori.transparentnost.org.rs/izrazita-medijska-dominacija-vladajuće-stranke-i-kandidata-kroz-funkcionersku-kampanju-i-plaćeno-oglasavanje/>
- Freedom House. 2022. „Country report – Serbia“. Freedom in the World. Poslednji pristup 20. Juli 2022. <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2022>
- Crta. 2022a. „Koga i kako prati REM? Analiza metodologije praćenja medija u izborima 2022.“ *Crta*. Poslednji pristup 10. Juli 2022. https://crta.rs/wp-content/uploads/2022/02/CRTA_Analiza-metodologije-REM-a_2022.pdf
- Crta. 2022b. „Kampanja pre kampanje“. *Crta*. Poslednji pristup 5. Juli 2022. <https://crta.rs/izbori-2022-kampanja-pre-kampanje/>

Despot Kovačević*

University of Belgrade - Faculty of Political
Sciences

FUNCTIONARY CAMPAIGN IN THE ELECTIONS IN SERBIA 2022

Resume

Achieving free and fair elections in Serbia encounters a number of problems, and one of the identified problems for a long time is the functionary campaign. This type of campaign is reflected in the (mis)use of public functions for the purpose of the election campaign. Although the abuse of public office can be outside of the election campaign, by functionary campaign I mean only the period from the announcement of the election to the end of the election day. The mentioned type of campaign is part of the overall problem of democratic elections in Serbia. In the first part of the paper, I analyze the legal framework for preventing functionary campaigns, along with the analysis of the broader context that led to the “normalization” of this type of action. The second part of the paper deals with Serbia’s experiences with the functionary campaign and the effectiveness of existing solutions. The functionary campaign has become part of the analysis of many organizations that deal with campaign monitoring and is very valuable in explaining the phenomenon. However, the functionary campaign in Serbia has a wide scale and the range of actions of officials is large, which makes it impossible to provide completely precise data, so that all research databases will serve to explain and understand the problem.³

Keywords: elections, Serbia, campaign, functionary campaign, political parties

* E-mail: despot.kovacevic@fpn.bg.ac.rs

* Овај рад је примљен 30. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

АНКСИОЗНОСТ У ДОБА ИЗБОРА: ИЗБОРНО ПОНАШАЊЕ ГЛАСАЧА У КОНТЕКСТУ РУСКО- УКРАЈИНСКОГ РАТА *

УДК 324:165.5(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.13>

Оригинални научни рад

Никола Јовић**

Универзитет у Београду – Факултет
политичких наука

Ивана Јакшић***

Универзитет у Београду – Факултет
политичких наука

Милан Крстић****

Универзитет у Београду – Факултет
политичких наука

Сажетак

Предизборна кампања уочи избора 3. априла 2022. године одвијала се у специфичним условима. Свега девет дана након што је 15. фебруара 2022. године председник Републике Србије, Александар Вучић, расписао превремене парламентарне изборе, Руска федерација извршила је инвазију на Украјину. Рат

* Рад је настао у оквиру пројекта Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту (евиденциони број: 179076) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Имејл-адреса аутора: nikola.jovic@fpn.bg.ac.rs

*** Имејл-адреса ауторке: ivana.jaksic@fpn.bg.ac.rs

**** Имејл-адреса аутора: milan.krstic@fpn.bg.ac.rs

који је трајао је током читаве предизборне кампање, креирао је специфичан комуникациони изазов за политичке странке. Осим тога, рат је утицао и на гласаче, побуђујући анксиозност услед евентуалног преливања негативних последица рата (безбедносних, економских, политичких, емотивних) на Србију. У овом раду управо анализирамо утицај ратом индуковане анксиозности на изборно понашање гласача. Квантитативни истраживачки дизајн подразумевао је анализу истраживања јавног мњења спроведеног непосредно након одржаних избора. Упитник постизборне сондаже био је фокусиран на проверу две хипотезе о утицај анксиозности на изборно понашање: (1) преусмеравање пажње гласача са унутарполитичких на спољнополитичке теме; (2) промену преференција гласача када је у питању доношење одлуке за кога ће гласати на изборима.

Кључне речи: руско-украјински рат, анксиозност, изборно понашање, промена преференција

КОНТЕКСТ

Председнички, парламентарни, београдски и избори у неколико јединица локалне самоуправе одржани 3. априла 2022. године били су специфични из неколико разлога. Прво, услед бојкота парламентарних избора 2020. године од стране већег броја опозиционих странка (Демократска странка, Странка слободе и правде, Народна странка, Двери, Не давимо Београд), ово су били први избори после председничких избора 2017. године на којима су учествовали сви релевантни политички чиниоци. То је значило да су први пут на парламентарним изборима учествовала и два нова политичка актера, Странка слободе и правде и покрет Не давимо Београд. Оба актера су на изборе изашла у коалиционим блоковима. Странка слободе и правде је наступила у коалицији *Уједињени за победу Србије*, заједно са Народном странком, Демократском странком и Покретом слободних грађана, док је покрет Не давимо Београд наступио под окриљем коалиције *Морамо*, заједно са покретом Еколошки устанак и странком Заједно за Србију.

Друго, ови избори су се одржавали у контексту руске агресије на Украјину. Општи напад Руске Федерације на Украјину започет је 24. фебруара 2022. године, ни десет дана од расписивања избора у Србији. Уследила је брза реакција западних актера, пре свих Европске уније и Сједињених Америчких Држава, у виду различитих економских и дипломатских санкција против Москве. Москва и Запад су се нашле у својеврсном „прокси“ рату, а свет је дошао на најближу тачку за избијање глобалног сукоба још од краја Хладног рата. Оштра поларизација довела је и спољну политику Србије, већ дуго базирану на „мултивекторском“ принципу паралелног ослањања и на Запад (Брисел и Вашингтон) и на Москву и Пекинг, у неугодну ситуацију у којој се од ње очекује да јасније искаже свој став у вези са руско-украјинским ратом. Србија је од 2014. године и руске анексије Крима, па све до фебруара 2022. године избегавала да се изјасни у вези са акцијама Русије у Украјини, уз изузетак опште декларативне подршке територијалном интегритету Украјине. У датом периоду од 2014. године није било усаглашавања са мерама Европске уније против субјеката из Руске Федерације, упркос чињеници да је званично и даље тежила чланству у Европској унији (Nedeljković i Krstić 2018). Додатно, веома брзо након избијања сукоба изазови су долазили и за економску и енергетску политику Србије, због несигурности у могућност сигурне и повољне набавке енергената. Садејство ова три фактора (могућност глобалног конфликта, притисак на спољну политику Србије, економске и енергетске последице по Србију) довело је руско-украјински рат у апсолутни центар пажње медија у Србији у предизборном периоду и изазивало анксиозност код гласача.

Треће, управо је руско-украјински рат, заједно са укидањем Просторног плана „Јадар“, довео до склањања еколошких тема из комуникационог фокуса предизборне кампање. Месецима уочи избора еколошки активисти предвођени организацијом Крени-Промени и другим еколошким покретима вршили су притисак на власт да обустави пројекат ископавања литијума компаније Рио Тинто. Вишенедељни протести и блокаде аутопутева довели су власт Српске напредне странке и Социјалистичке партије Србије у дефанзивну позицију, што је резултирало укидањем Просторног плана „Јадар“. Управо овакво превентивно деловање власти имало је за циљ, између осталог, да еколошке теме избаци из фокуса изборне кампање, а на руку им је ишло и то што је руско-украјински рат све више преузимао пажњу гласача.

ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОБЛЕМ

Главно истраживачко питање наше студије фокусира се на утицај ратом индуковане анксиозности на изборно понашање гласача, тачније на утицај анксиозности на промену преференција гласача и гласачку мотивацију. У овом случају, анксиозност се може третирати као инцидентална емоција која није имала везе са самим гласањем, односно, није сам процес гласања будио анксиозност, већ је она била „увезена“ у изборну мотивацију гласача из сукоба Русије и Украјине. Основна хипотеза на којој почива наш рад је да су анксиознији гласачи били склонији промени преференција, као и да изађу на изборе, него испитаници који су били мање анксиозни. Такође, у циљу тестирања потенцијалног психолошког механизма посредством ког повишена анксиозност утиче на гласачко понашање, а који укључује повишену потрагу за информацијама у циљу смањења анксиозности, анализирали смо медијаторски статус усмеравања пажње гласача са унутрашњих политичких тема на међународне теме, у вези између анксиозности и гласачког понашања.

Претходна истраживања показују да у временима кризе гласачи појачавају подршку странкама на власти и тренутним лидерима, а да током предизборних кампања са већом пажњом приступају политичким информацијама и у већем броју излазе на изборе. Претпоставља се да овим политичким понашањима управља осећање анксиозности узроковано опаженом кризом. Како би умањили непријатна осећања и припремили се за успешно ношење са антиципираном претњом, гласачи се окрећу опцијама које гарантују стабилност. Идентификовање таквих опција захтева пажљивије праћење и обраду политичких информација, након чега се одређивање врши на изборима (Marcus, Neuman and MacKuen 2000). Предизборна кампања за парламентарне изборе у Србији 2022. године одвијала се симултано са почетком међународне кризе изазване руско-украјинским ратом. Изборну победу однела је Српска напредна странка, која у континуитету врши власт у Србији од 2012. године. Током кампање, представници ове странке су учестало и интензивно упозоравали гласаче на потенцијалне негативне последице украјинске кризе по Србију, истовремено кроз слогане и предизборне спотове комуницирајући да је њихова странка гарант мира и стабилности. Стога ће у оквиру ове студије изборног понашања, спроведене непосредно након парламентарних избора, бити тестирана улога анксиозности као претпостављеног механизма у доношењу гласачких одлука у периодима кризе.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР И ПРЕГЛЕД ПРЕТХОДНИХ ИСТРАЖИВАЊА

Рад се ослања на когнитивни приступ емоцијама. Овај приступ је фокусиран на давање одговора на два кључна питања: (1) на који начин когнитивна обрада дешавања са којима долазимо у сусрет у нашем окружењу побуђује одређене емоције и (2) како те емоције потом утичу на наше фундаменталне когнитивне функције (Јовић 2020, 74). У том смислу, емоције су важне јер врше хијерархизацију наших преференција и усмеравају нашу пажњу на информације које су повезане са емоцијом којом поводом одређеног избора осећамо. Когнитивна теорија емоција подразумева да су емоције више од физиолошких реакција на подстицаје из околине, већ да су оне когнитивне евалуације и да „већина емоција комбинује процену, физиолошку промену, искуство, изражавање и акцију“ (Oatley and Johnson-Laird 2013, 1).

Теоријско-емпиријско оправдање за наш хипотетички став да су склонији мењању преференција били анксиознији гласачи налазимо у радовима Ерике Вотерс (*Erika Waters*). Полазећи од претпоставке да „свака емоција производи јединствени скуп дуготрајних когнитивних, физиолошких и бихевиоралних промена у понашању“ (Waters 2008, 587), анализирала је утицај неколико инциденталних емоција на одлучивање. Налази студије су показали да су анксиозни и уплашени доносиоци одлука „повезани са ниским степеном сигурности, ниским степеном контроле и високим нивоом непријатности“ (Waters 2008, 587). У том смислу, анксиозност подстиче несигурност у сопствене одлуке и последично може водити промени преференција, односно иницијалних одлука, као и већу инволвираност у циљу повратка контроле. Истраживање које смо спровели представља идеалан терен да овај експланаторни механизам из психологије применимо на изборно понашање гласача у условима анксиозности.

Са друге стране, питање измештања фокуса услед утицаја анксиозности анализирамо користећи експланаторни механизам који емоције третира као усмеритеље пажње (*emotion as spotlight*, Baron 1987). „Интензитет и врста емоционалних осећања могу служити доносиоцу одлука да усмери своју пажњу на одређене информације приликом доношења одлуке“ (Јовић 2019, 143-144). У случају понашања гласача током кампање (селектовање информација важних за доношење одлуке за кога ће гласати) и гласања (остајања при иницијалном избору или промена избора), емоције као усмеритељи

пажње нам могу објаснити како је анксиозност утицала на гласаче да своју пажњу више усмере на спољнополитичке теме и њихово потенцијално преливање на квалитет живота у Србији. Укратко, логика овог механизма претпоставља следећи психолошки монолози: *уколико сам анксиозан/на око нечега усмерићу своју пажњу ка релевантним информацијама и укључићу се у акције које ми могу помоћи у смањењу анксиозности.*

Традиционално, у области проучавања фактора гласачког понашања, емоције су разматране искључиво у терминима валенце. Сматрало се да гласачи гласају за кандидате према којима имају позитивне емоције, док своје гласове ускраћују кандидатима који изазивају негативне емоције. Почетком деведесетих година Маркус и Мек Куен указују да и у домену политичког одлучивања емоције гласачима служе као знатно софистицираније смернице од пуког допадања или недопадања (Marcus and MacKuen 1993). Две специфичне емоције, ентузијазам и анксиозност, имају посебну улогу у обликовању одговора на политичке догађаје и кандидате током избора. Ентузијазам у погледу одређеног кандидата или политике јавља се када гласачи опажају да постоји поклапање између њихових политичких ставова и порука и политика које комуницирају кандидати и кампање. Тако одређен, ентузијазам је снажан позитиван предиктор гласања. Анксиозност у погледу кандидата или политика јавља се када такво поклапање не постоји, или као одговор на претњу или новину. Анксиозност не предвиђа директно за кога ће се гласати, већ повећава потребу за трагањем за политичким информацијама и политичку партиципацију. Тако анксиозност стимулише интересовање за кандидате и кампању, као и политичку партиципацију.

Анализирајући податке из пет изборних циклуса у Сједињеним Америчким Државама у периоду од 1980. до 1996. године, Маркус и сарадници проналазе да су анксиозни гласачи били мање склони да се ослањају на партијску идентификацију приликом доношења гласачких одлука и знатно склонији да трагају и обрађују информације о личним квалитетима кандидата и њиховима погледима на важна политичка питања (Marcus et al. 2000). Да би анксиозност промовисала гласање за одређену опцију, она се мора односити на опцију са којом се гласачи идентификују. Ови аутори подсећају да је уобичајено осећати анксиозност у погледу кандидата и странака са којима се и иначе не идентификујемо. Осећање анксиозности повезано са кандидатом и/или странком са којом се идентификујемо постаје катализатор гласања, поврх страначке

идентификације, уколико кандидат или кампања понуде умирујуће поруке. Касније аутори показују да овај механизам функционише превасходно у условима изражене претње и када су политичке информације доступне, не и када је претња слаба, а информације недоступне (Redlawsk, Civettini and Lau 2007).

Знатан број радова испитивао је како се гласачко понашање одвија у условима повишене срединске претње, првенствено како анксиозност изазвана различитим кризама утиче на гласачко понашање. Ове студије извештавају о ефекту окупљања (*rally effect*), „прелету ка сигурности“ (*flight to safety*) и ефекту пружања подршке носиоцима власти (*incumbent effect*). У околностима које генеришу висок степен анксиозности, гласачи имају тенденцију да преферирају протективне политике (Albertson and Gadarian 2015), повећавају подршку мушким и конзервативним кандидатима (Holman, Merolla and Zechmeister 2016; Holman et al. 2019) и опцијама које су већ вршиле власт (Morgenstern and Zechmeister 2001). Федерални избори у Канади 2008. године одвијали су се у периоду у ком се светска економска криза рапидно погоршавала. Економски проблеми наметнули су се као кључна тема у предизборној кампањи, остављајући у сенци еколошки програм опозиције. Иако се мањи број гласача идентификовао са конзервативном странком које је била на власти, а њихов лидер није имао широко одобравање, обезбедио је својој партији победу јер је опажен као неко са „сигурних пар руку“, односно као гарант стабилности и сигурности (Clarke et al. 2011). Анализа изборних резултата у тридесетогодишњем периоду у Грчкој (1981-2009) указује на сличан ефекат окретања ка актуелним носиоцима власти у периодима економске кризе, са изузетком периода у којима је економска криза у најтежој фази када победу односи опозиција (Nezi 2012).

Ефекат окупљања гласача око кандидата који се опажају као гаранти континуитета и сигурности забележени су и на изборима који су се одвијали током изазовнијих фаза пандемије Ковид-19 на прелиминарним унутарстраначким изборима у Демократској странци у Сједињеним Америчким Државама 2020. године (процењује се да је Бајден остварио 7-15% подршке у односу на Сандерса услед овог ефекта) и у Француској на локалним изборима 2020. године (Bisbee and Honig 2021). Једна студија пронашла је повезаност између флукуација дневног броја новозаражених и подршке лидерима на власти у 11 земаља света (Yam et al. 2020). Крос-национална студија је испитивала ефекте анксиозности индуковане терористичким нападима током избора на излазност у 51 демократском систему

и пронашла позитивне и робустне ефекте (Robbins, Hunter and Murray 2013). Сличне ефекте има и анксиозност изазвана природним непогодама, о чему сведоче подаци о политичким последицама земљотреса у Непалу 2015. године (Boittin, Mo and Utych 2020).

Имајући у виду драматичне последице које анксиозност изазвана кризним ситуацијама може имати на политичке исходе у демократским друштвима, важно је разумети механизме који стоје у основи овог ефекта. Сумирајући важне увиде о утицају анксиозности на одлучивање, Лад и Ленц у својој студији истичу да „анксиозност утиче на одлуке гласача индиректно тако што наводи грађане да темељније траже и обрађују политичке информације“ (Ladd and Lenz 2008, 275). У случају Србије и избора 3. априла 2022. године одабрани теоријски оквир нам помаже да направимо модел анксиозног гласача који је: (1) своју пажњу током кампање усмерио на политичке информације које се више тичу спољнополитичких тема (пре свега, руско-украјинског рата); (2) склонији да потражује нове информације; (3) снажније мотивисан да изађе на изборе; (4) несигуран у свој иницијални избор за кога ће гласати.

МЕТОДОЛОГИЈА

Опис узорка. Укупно је испитано 917 испитаника, уз интервал поверења 3,2. Узорком је обухваћено 50,4% жена и 49,6% мушкараца. Укупно је испитано 24,3% испитаника из Војводине, 25,4% из Београдског региона, 26,9% из Западне и Централне Србије и 23,4% из Источне и Јужне Србије. Број анкетираних испитаника који живи у урбаним/градским срединама износи 51,7%, у приградским насељима 23,1%, а у селима 25,2%. Образовна структура узорковане популације одговара образовној структури популације грађана Србије према резултатима последњег пописа становништва. Анкетирано је 28,9% испитаника са највише завршеном основном школом, 50,6% са завршеном средњом школом, 5,6% са дипломом више школе и 14,9% факултетски образованих испитаника.

Упитник и инструменти. Анкетни упитник састојао се од 45 питања уз просечно трајање попуњавања од 16 минута. Упитник је садржао неколико батерија питања типичних за постизборне сондаже уз коришћење следећих инструмената: *War Anxiety (WAS)* којим су мерени физички симптоми анксиозности; *Persistent Thinking About War (WPTS)* којим је мерен степен руминације о рату. Варијабле *WAS* и *WPTS* изражене су у вредностима од 0 (без анксиозности/руминације) до 1 (највиши ниво анксиозности/руминације).

Процедура. Истраживање је спроведено у периоду од 21. до 30. априла 2022. године. Анкетирање су вршили студенти друге године Факултета политичких наука у оквиру предмета Методологија политиколошких истраживања са статистиком под менторством доц. др Николе Јовића. Прикупљање података вршено је комбиновањем онлајн анкетирања и анкетирања лицем у лице, уз двоструку стратификацију на основу региона и образовања. Након добијених података, узорак је било неопходно минимално пондерисати. Користили смо *multinomial proportion fitting through multilinear regression* процедуру за пондерисање и пратили добру методолошку праксу која налаже да се у свакој од таргетованих категорија нађе минимум 30 особа/опсервација. Такође, вредности пондера за сваког појединца у бази не прелазе испод 0.3 и преко 3.0, док разлике не прелазе +/- 5% од тражене расподеле.

НАЛАЗИ

Когнитивна обрада и емоционални доживљај руско-украјинског рата током предизборне кампање

Као што смо у уводном делу текста упутили, политички контекст током избора 3. априла 2022. године био је обележен руско-украјинским ратом. Та тема је дефинитивно била анксиозни катализатор код одређеног броја испитаника, што показује и графикон 1. Две теме које су највише побуђивале анксиозност и окупирале у највећој мери како когнитивни, тако и емоционални простор великог броја гласача у Србији, биле су директно повезане с потенцијалним негативним економским последицама руско-украјинског рата на Србију, поскупљењем основних животних намирница и енергената. Чак 60% испитаника је осећало страх, нервозу и анксиозност у вези са овим темама. Страх од преливања руско-украјинског рата на наш регион присутан је код трећине испитаника ове студије (35%).

Графикон 1. Колико су вам одређене теме током предизборне кампање будиле страх, нервозу или анксиозност?

Теоријски приступ који емоције дефинише као усмеритеље пажње, показује се веома корисним у случају тематског побуђивања анксиозности током кампање. Корелациона анализа показује да што је већи степен анксиозности поводом руско-украјинског рата и руминације о рату расте и страх да ће доћи до преливања руско-украјинског рата на наш регион ($r = .49-62$). Уколико посматрамо *Преливање руско-украјинског рата на наш регион* и *Поскупљење цена основних животних намирница као последица руско-украјинског рата* као две засебне варијабле, можемо видети да су поводом ове две теме статистички значајно више били анксиозни гласачи власти у односу на оба опозициона блока (грађански и десни) и апстиненте (*post hoc* тестови (LSD) значајни на нивоу $p < .01$; Табела 1).

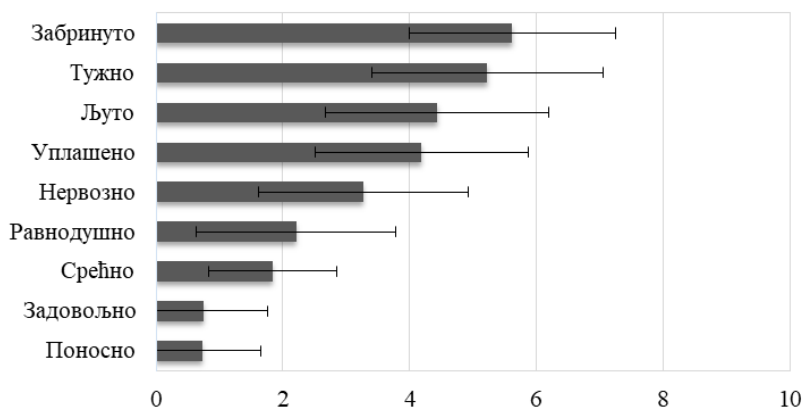
Табела 1. Теме које побуђују анксиозност и страначки блокови

	<i>Власт</i>	<i>Грађанска опозиција</i>	<i>Десна опозиција</i>	<i>Апстиненти</i>	<i>Тест значајности разлика (F(df), p) и снага ефекта (μ^2)</i>
	<i>АС (СД)</i>	<i>АС (СД)</i>	<i>АС (СД)</i>	<i>АС (СД)</i>	
1) Преливање руско-украјинског рата на наш регион	3.18 (1.51)	2.65 (1.48)	2.66 (1.51)	2.37 (1.40)	$F(3, 696) =$ 11.47 $p < .01$ $\mu^2 = 0.05$
2) Поскупљење цена основних животних намирница као последица руско- украјинског рата	4.10 (1.27)	3.70 (1.37)	3.62 (1.41)	3.28 (1.59)	$F(3, 703) =$ 13.97 $p < .01$ $\mu^2 = 0.06$

Појашњења: АС = аритметичке средина; СД = стандардна децијација; F = Фишеров коефицијент; μ^2 = квадрирани ета; Скала за одговоре: 1 (уопште није побуђивала анксиозност) - 5 (веома је побуђивала анксиозност)

Подаци добијени на основу самоизвештаја о различитим емоционалним реакцијама на рат у Украјини показују да је најзаступљенија емоција код испитаника поводом руско-украјинског рата забринутост, следи је туга умереног интензитета, а присутне су и блага љутња, страх и нервоза. Мали број испитаника је равнодушан, док срећа, задовољство и понос због сукоба готово да нису присутни. Испитаници су о емоцијама известили на скали од 0 до 10, при чему је 0 означавало одговор „уопште се не осећам тако“, 5 „умерено се осећам тако“, а 10 „у потпуности се осећам тако“, а просечни одговори су приказани на Графикону 2.

Графикон 2. Како се осећате поводом руско-украјинског рата
(просек на скали од 0 до 10)

Посматрајући само страх и забринутост као емотивне реакције на рат у Украјини, подаци показују да су ове две емоције биле најзаступљеније код гласача странака на власти (Табела 2). Анализирајући заступљеност емоције страха, видимо да просечна вредност код гласача власти износи 5.05, док код грађанске и десне опозиције износи 3.84. Једнофакторска анализа варијансе за непоновљена мерења (ANOVA) показује да постоји статистички значајна разлика у доживљају страха између гласача опозиције и гласача власти, али не и између гласача опозиције међусобно (*post hoc* тестови (LSD) значајни на нивоу $p < .01$). Када је у питању забринутост, тест значајности разлика (ANOVA) нам, такође, показује да постоји статистички значајна разлика између власти и опозиционих политичких блокова. Забринутост је највише заступљена код гласача власти, затим грађанске опозиције и потом код десне опозиције (*post hoc* тестови (LSD) значајни на нивоу $p < .01$). У тоталу, страх и забринутост су најмање били заступљени код апстинената.

Табела 2. Доживљај емоција страха и забринутости код страначких блокова

	<i>Власт</i>	<i>Грађанска опозиција</i>	<i>Десна опозиција</i>	<i>Апстиненти</i>	<i>Тест значајности разлика (F(df), p) и снага ефекта (μ^2)</i>
	<i>АС (СД)</i>	<i>АС (СД)</i>	<i>АС (СД)</i>	<i>АС (СД)</i>	
Страх	5.05 (3.29)	3.84 (3.11)	3.84 (3.19)	3.79 (3.49)	$F(3, 697) =$ 8.04 $p < .01$ $\mu^2 = 0.03$
Забринутост	6.46 (3.04)	5.82 (3.31)	5.07 (3.33)	4.78 (3.39)	$F(3, 697) =$ 13.27 $p < .01$ $\mu^2 = 0.05$

Појашњења: АС = аритметичке средина; СД = стандардна децијација; F = Фишеров коефицијент; μ^2 = квадрирани ета; Скала за одговоре: 0 (уопште се нисам тако осећао/ла) - 10 (у потпуности сам се тако осећао/ла)

Оваква заступљеност емоција страха и забринутости, једним делом је и намеравана последица политичке кампање Српске напредне странке. Наиме, сваки трећи испитаник (35,3%) напомиње да је током изборне кампање имао осећај да Српска напредна странка својом комуникацијом покушава код њега да изазове анксиозност, забринутост или нервозу. Посматрано релационо, прва следећа странка за коју испитаници кажу да су осетили да покушава да побуди страх и забринутост код гласача, Уједињени за победу Србије, чинила је то три пута мање него Српска напредна странка (11,2%). У прилог томе, истраживање показује да чак 37,6% испитаника слоган Српске напредне странке *Мир. Стабилност. Вучић.* повезује директно са руско-украјинским ратом. Први следећи слоган који испитаници повезују са ратом Украјини процентуално је заступљен код 4,3% испитаника. Последишно, 42,6% од укупног броја испитаника истакло је Српску напредну странку као политичког актера који би могао најуспешније да се носи са кризом изазваном ратом у Украјини. Посматрано кроз партијске блокове, чак 97% гласача странака на власти сматра да би СНС и СПС могли најбоље да се носе са кризом изазваном ратом у Украјини. Када је реч о гласачима грађанске опозиције, њих 14,3% сматра да би најбоље са кризом могле да се носе странке које су тренутно на власти, док то

исто сматра сваки 5 гласач (20,4%) десно оријентисане опозиције ($\chi^2(3) = 290.83, p < .01$).

Емоционални доживљај руско-украјинског рата испитан је и применом скале ратне анксиозности (WAS, Surzykiewicz et al. 2022, 111697) и скале ратне руминације (WPTS, Surzykiewicz et al. 2022, 111697). Обе скале су високо поуздане ($\alpha_{WAS} = .92$; $\alpha_{WPTS} = .91$) и имају једнофакторску структуру. У Табели 3 приказани су дескриптивни показатељи за скорове на обе скале, односно индексе ратне анксиозности и ратне руминације. Између два индекса утврђена је умерено висока позитивна повезаност, што указује да се ради о два повезана, али различита конструкта ($r = .77, p < .01$).

Табела 3. Дескриптивни показатељи за индексе ратне анксиозности и ратне руминације

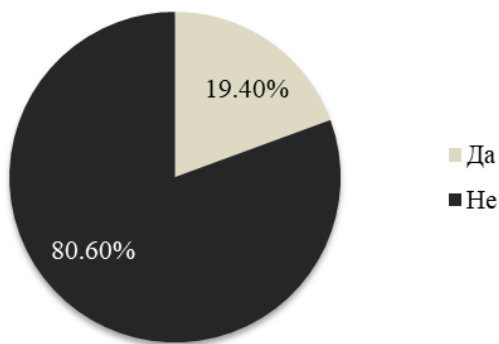
	<i>N</i>	<i>Распон</i>	<i>AC</i>	<i>CD</i>	α
Индекс ратне анксиозности	881	0-1	.36	0.20	.92
Индекс ратне руминације	861	0-1	.36	0.19	.91

Промена преференција гласача

Подаци из истраживања показују да је готово сваки пети гласач током кампање променио своју иницијалну одлуку за кога ће гласати (Графикон 3). Најмање су преференције мењали испитаници у старосној групи 65+, у којој је око 10% њих променило своју изборну одлуку. Највише склони мењају преференција су били испитаници из старосне групе 46-64 где је 24,1% испитаника променило странку за коју ће гласати. У остале две старосне групе (18-29; 30-45) учесталост промене изборних преференција износила је око 20% ($\chi^2(3) = 27.67, p < .01$). Када је реч о медијима, највише су склони промени преференција били гледаоци Б92 и Прве (25,6%), затим РТС-РТВ (22%), Н1-Нова С (21,7%) и на крају, најмање склони су били гледаоци телевизија Пинк-Нарру (11.1%)¹ ($\chi^2(8) = 101.39, p < .01$).

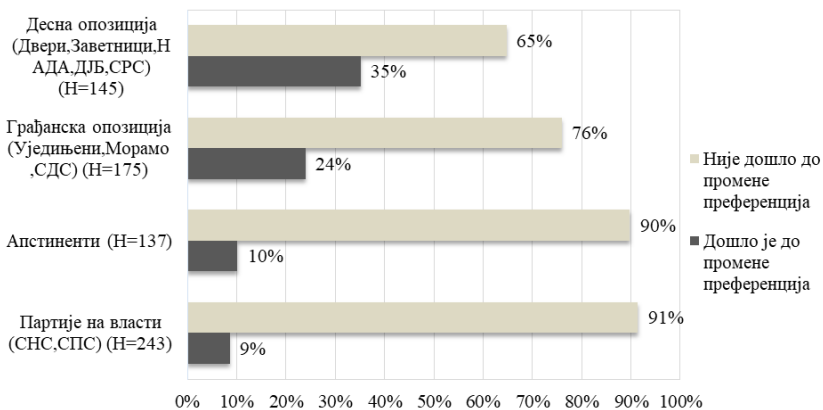
1 Од укупног броја испитаника који се информишу гледајући Пинк и Нарру 67% њих су гласачи Српске напредне странке, док 62,9% публике Нова С и Н1 чине гласачи грађанске опозиције.

Графикон 3. Да ли сте у току ове изборне кампање променили став за кога ћете гласати?

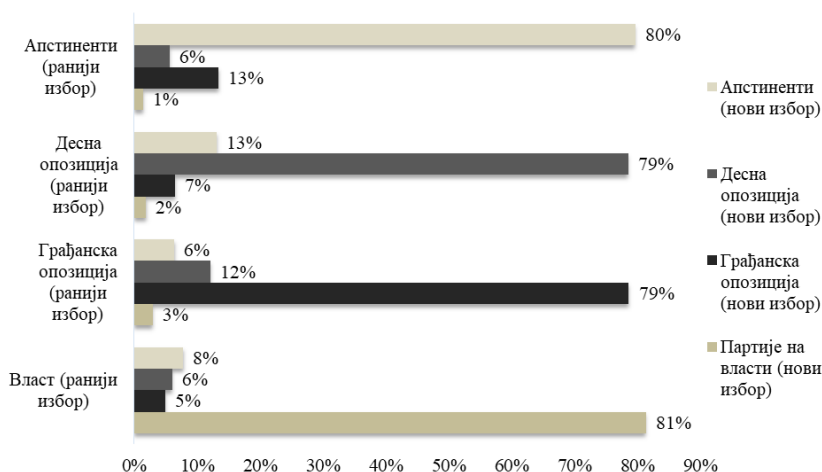
Посматрано кроз призму страначких блокова, можемо видети на графикону 4 да су најмање склони промени преференција били гласачи странака на власти. Гласачи Српске напредне странке и Социјалистичке партије Србије су скоро три пута мање од гласача грађанске опозиције били склони промени преференција и готово четири пута мање од гласача десне опозиције ($\chi^2(3) = 26.11, p < .01$).

Графикон 4. Страначки блокови и промена преференција

У упитнику смо испитаницима поставили и питање о њиховим преференцијалним навикама током претходних изборних циклуса, на основу чега смо могли да закључимо за кога су испитаници уобичајено гласали на изборима у скоројој прошлости. Тај податак нам је помогао да утврдимо да ли је дошло до значајног премештања гласача међу страначким блоковима. Подаци показују да је најмање промена било код гласача власти, затим код апстинената, док су грађанска и десна опозиција готово изједначене. Подаци показују да је код некадашњих гласача странака на власти највећа промена заправо одлазак у апстиненте, а не прелазак у неки други страначки табор. Код грађанске опозиције, највећа промена је прелазак дела гласача у групацију десне опозиције. Код десне опозиције, највећи број гласача је прешао у апстиненцију. Када се ради о „традиционалним“ апстинентима, највећи број њих се „активирао“ и гласао за грађанску опозицију (Графикон 5).

Графикон 5. Промена преференција између страначких блокова

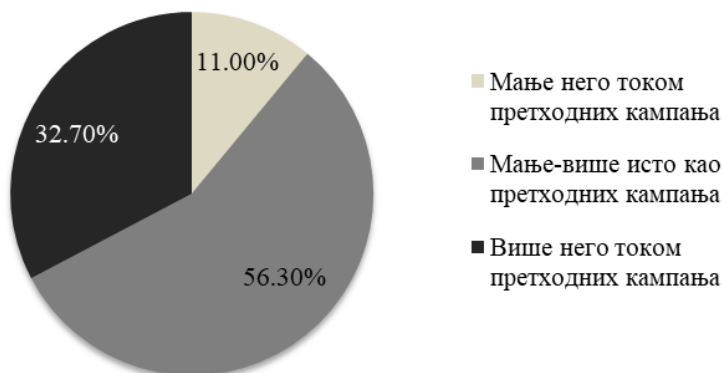

Фокус испитаника током кампање

Секундарни истраживачки циљ нашег рада био је фокусиран на пажњу коју су испитаници током изборне кампање усмерили на дешавања у међународним односима. Подаци из истраживања показују да је готово сваки трећи испитаник током ове изборне кампање више него иначе посвећивао пажњу међународним

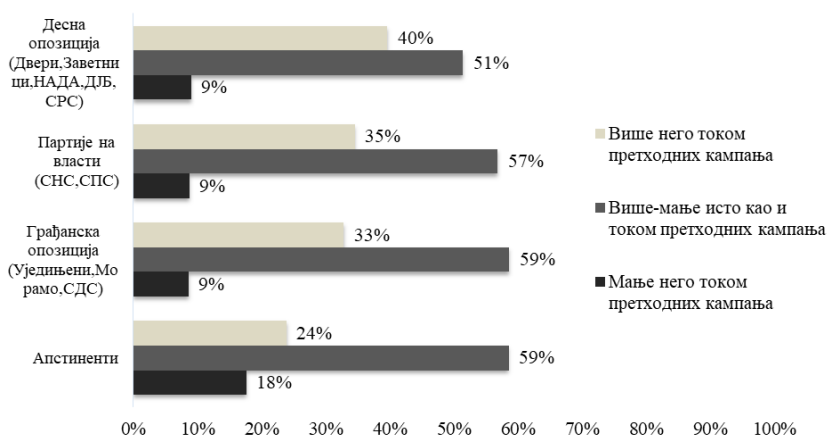
односима и спољнополитичким темама (Графикон 6). Ово је посебно било изражено међу старосном групом 18-29 година у којој је 40,9% испитаника било више него обично фокусирано на међународне односе. Затим следе старосне групе од 30-45 година (33,8%), 46-64 година (30,1%) и најмање заинтересовани за спољнополитичке теме су били испитаници из старосне групе 65+ (27,2%; $\chi^2 (3) = 20.08$, $p < .01$).

Графикон 6. Колико сте током ове кампање били фокусирани на међународне односе и дешавања у свету?

Када посматрамо политичке блокове, подаци показују да су најмање заинтересовани за међународне односе били апстиненти, док су највише били заинтересовани гласачи десне опозиције (Графикон 7). Гласачи грађанске опозиције и странака на власти показују веома сличан степен заинтересованости за спољнополитичке теме ($\chi^2 (3) = 19.73$, $p < .01$).

Графикон 7. Колико сте током ове кампање били фокусирани на међународне односе и дешавања у свету и страначки блокови

Налази показују да је један од предиктора веће усмерености на спољнополитичке теме управо анксиозност побуђена ратом у Украјини. Подаци показују да што су испитаници били више анксиозни поводом *Рата у Украјини, Преливања руско-украјинског рата на наши регион* и *Поскупљење основних животних намирница услед руско-украјинског рата*, то су више били заинтересовани за међународне односе (Табела 4). На том трагу, поређење уплашених и забринутих испитаника са равнодушним, показује како емоције као усмеритељи пажње обављају своју функцију (Табела 5).

Табела 4. Колико сте током ове кампање били фокусирани на међународне односе и дешавања у свету и Теме које побуђују анксиозност

Анксиозност изазвана:	Усмереност на међународне односе			Тест значајности разлика ($F(df)$, p) и снага ефекта (μ^2)
	Мање него током претходних кампања	Више-мање исто као током претходних кампања	Више него током претходних кампања	
	АС (СД)	АС (СД)	АС (СД)	
1) Ратом у Украјини	2.05 (1.24)	2.93 (1.37)	3.64 (1.28)	$F(2,754) = 48.48$ $p < .01$ $\mu^2 = 0.11$

2) Преливањем руско-украјинског рата на наш регион	2.21 (1.49)	2.64 (1.47)	3.13 (1.50)	$F(2,753) = 13.57$ $p < .01$ $\mu^2 = 0.03$
3) Поскупљењем цена основних животних намирница као последица руско-украјинског рата	3.15 (1.67)	3.67 (1.45)	3.89 (1.27)	$F(2,759) = 11.73$ $p < .01$ $\mu^2 = 0.03$

Табела 5. Колико сте током ове кампање били фокусирани на међународне односе и дешавања у свету и Доминантне емоције које осећају поводом руско-украјинског рата

Интензитет осећања:	Усмереност на међународне односе			Тест значајности разлика ($F(df)$, p) и снага ефекта (μ^2)
	Мање него током претходних кампања	Више-мање исто као током претходних кампања	Више него током претходних кампања	
	АС (СД)	АС (СД)	АС (СД)	
1) Равнодушност	3.15 (3.99)	2.30 (3.18)	1.82 (2.73)	$F(2,759) = 5.56$ $p < .01$ $\mu^2 = 0.01$
2) Страх	3.18 (3.59)	3.94 (3.29)	4.70 (3.30)	$F(2,759) = 5.51$ $p < .01$ $\mu^2 = 0.02$
3) Забринутост	4.12 (3.56)	5.51 (3.26)	6.14 (3.31)	$F(2,761) = 11.71$ $p < .01$ $\mu^2 = 0.03$

Анксиозност као фактор гласачког понашања

У циљу тестирања хипотезе о утицају анксиозности на гласачко понашање, извршене су прелиминарне корелационе анализе између индекса ратне анксиозности и ратне руминације и усмерености на међународне односе током предизборне кампање и

мотивације за излазак на изборе (Табела 6). Утврђене су врло ниске, али статистички значајне позитивне корелације између индекса ратне анксиозности и усмерености на међународне односе током предизборне кампање ($r = .14, p < .01$), као и мотивације за излазак на изборе ($r = .14, p < .01$). Особе које су осећале анксиозност у вези са руско-украјинским ратом, биле су нешто склоније да током предизборне кампање буду више него раније усмерене на међународне односе и имале су нешто већу мотивацију да изађу на изборе. И усмереност на међународне односе и мотивација за излазак на изборе су били повезани на сличан начин ($r = .15, p < .01$). Особе које су биле више усмерене на међународне односе током предизборне кампање за парламентарне изборе у односу на претходне кампање, биле су и нешто мотивисаније да изађу на изборе.

Табела 6. Повезаност индекса ратне анксиозности, ратне руминације, усмерености на међународне односе током предизборне кампање и мотивације за излазак на изборе

	2.	3.	4.
1. Индекс анксиозности	.74**	.14**	.14**
2. Индекс ратне руминације		.14**	.01**
3. Усмереност на међународне односе			.15**
4. Мотивација за излазак на изборе			

Легенда: ** = значајно на нивоу $p < .01$

Веза између индекса ратне анксиозности и ратне руминације и промене партијске преференције на изборима испитана је помоћу једнофакторске анализе варијансе за непоновљена мерења, при чему је промена преференције била фактор (два нивоа: да и не), док су индекси били зависне варијабле. Утврђене су статистички значајне разлике у оба индекса код особа које су промениле или нису промениле партијску преференцију на изборима. Особе које су промениле партијску преференцију имале су нешто виши индекс ратне анксиозности ($F(1.811) = 7.39, p < .01, d = 0.24$), као и ратне руминације ($F(1.792) = 5.70, p < .01, d = 0.21$).

Предиктивна моћ индекса ратне анксиозности и усмерености на међународне односе током предизборне кампање у односу на

два облика политичког понашања испитана је помоћу регресионих анализа. Примењена је мултипла линеарна регресија за предвиђање мотивације за излазак на изборе, као и бинарна логистичка регресија за предвиђање промене изборних преференција. Резултати показују да се мотивација за излазак на изборе може предвиђати помоћу ратне анксиозности ($\beta=0.13$, $t = 3.54$, $p < .01$) и усмерености на међународне односе током предизборне кампање² ($\beta = 0.14$, $t = 3.93$, $p < .01$), но реч је о скромним ефектима ($F(2,778) = 16.27$, $p < .01$, $R^2 = 0.04$). Ова два предиктора укупно објашњавају 4% варијансе у изборној мотивацији. И промена гласачких преференција може се предвиђати на основу истих предиктора (ратна анксиозност: $B = -0.89$, $S.E. = 0.42$, $p = .03$; усмереност на међународне односе: $B = -0.36$, $S.E. = 0.15$, $p = .01$), но са још скромнијом предиктивном моћи ($\chi^2(7) = 8.90$, $p = .26$, *Nagelkerke* $R^2 = 0.02$).

У циљу тестирања претпостављеног механизма посредством ког анксиозност утиче на гласачко понашање (повећану мотивацију за излазак на изборе и промену изборних преференција), а који укључује појачано трагање за политичким информацијама, спроведене су две медијационе анализе са индексом анксиозности као предиктором и повећаном усмереношћу на међународне односе као медијатором у обе, док је критеријумска варијабла у првој анализи била мотивација за излазак на изборе, а у другој промена изборне преференције (Табела 7). Прва медијациона анализа показала је да се на основу ратне анксиозности могу предвиђати и појачано информисање и појачана мотивација за излазак на изборе, као и да се на основу појачаног информисања може предвиђати мотивација. Утврђен је и статистички значајан медијаторски ефекат, па се тако 12,31% ефекта ратом изазване анксиозности на мотивацију за излазак на изборе остварује преко појачане потраге за политичким информацијама, односно појачаном усмереношћу на међународне односе током предизборне кампање. У другој медијационој анализи нису пронађени статистички значајни ефекти појачаног информисања на промену преференције, те нису пронађени ни медијаторски ефекти ове варијабле у вези између ратне анксиозности и промене гласачких преференција на изборима.

2 Налази показују да су особе које су током предизборне кампање биле усмереније на међународне односе, биле и нешто склоније да на изборима промене одлуку за кога ће гласати у односу на претходне изборе (Крамерово $V = .10$, $p = .02$).

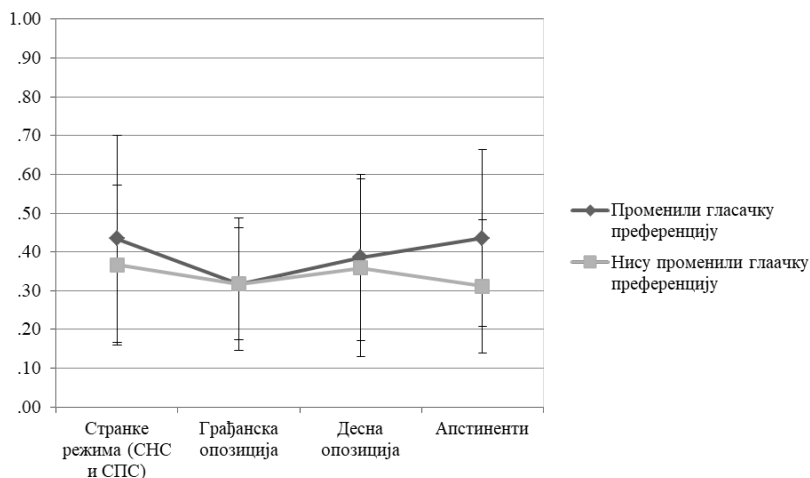
Табела 7. Параметри медијационих анализа у којима је тестиран медијаторски статус повећане усмерености на међународне односе током предизборне кампање у односу ратне анксиозности и гласачког понашања

Предиктор	Медијатор	Критеријум	$X \rightarrow M$	$M \rightarrow Y$	Тотални ефекат ($X \rightarrow Y$)	Директан ефекат ($X \rightarrow Y$) ¹	Индиректан ефекат ($XM \rightarrow Y$)
Индекс ратне анксиозности	Усмереност на међународне односе	Мотивација за излазак на изборе	0.36**	0.23**	0.65**	0.57**	0.08 (CI: 0.03 do 0.15)
	током кампање	Промена изборе преференције	0.39**	-0.24	/	-1.35**	-0.10 (CI: -0.26 do 0.24)

Како би утврдили на који начин је анксиозност изазвана руско-украјинским ратом повезана са опредељивањем за различите политичке опције на парламентарним изборима у Србији 2022. године, испитане су групне разлике у изражености ратне анксиозности код гласача различитих политичких опција, као и код гласача који су током предизборне кампање учврстили или променили изборне преференције. Примењена је двофакторска анализа варијансе за непоновљена мерења, где је први фактор била партијска преференција на парламентарним изборима (испитана на четири нивоа: 1. гласање за странке режима – СНС и СПС, 2. гласање за странке грађанске опозиције – Уједињена опозиција Србије, Морамо, СДС, 3. гласање за странке десне опозиције – Двери, Заветници, Нада, ДЈБ, СРС, 4. апстиненти), а други учвршћивање или промена страначке преференције (испитана на два нивоа: 1. током предизборне кампање промењена је страначка изборна преференција, 2. током предизборне кампање није промењена страначка изборна преференција), а зависна варијабла индекс ратне анксиозности. Утврђени су главни ефекти оба фактора, али не и њихова интеракција. Гласачи различитих опција показују различите степене анксиозности ($F(3.639) = 2.59, p = .05, \eta^2 = 0.01$), а *post hoc* тестови откривају статистички значајне разлике између гласача режима и десне опозиције који показују нешто више степене ратне анксиозности од гласача грађанске опозиције и апстинената (разлике значајне на нивоу .05). Главни ефекат промене преференције показује да су гласачи који су током предизборне кампање показивали виши

степен анксиозности од гласача који нису променили преференцију ($F(3.639) = 5.47, p = .02, \eta^2 = 0.01$). Ове разлике су графички приказане на графикону 8. Иако графикон указује на повишену анксиозност код гласача који су током кампање променили гласачку преференцију и одлучили да свој глас поклоне режимским странкама или странкама десне опозиције, те разлике нису досегле статистичку значајност. Једина статистички значајна разлика утврђена је између апстинената који су учврстили или променили своју одлуку, односно између оних који су и раније били апстиненти и оних који су на овим изборима одлучили да не изађу на изборе. Особе које су постале апстиненти тек на овим изборима имале су виши степен ратне анксиозности од особа које су и у претходним изборним циклусима биле апстиненти ($F(1.130) = 5.71, p = .02, \eta^2 = 0.04$).

Графикон 8. Разлике у изражености ратне анксиозности код гласача различитих политичких опција и гласача који су учврстили или променили партијску преференцију током предизборне кампање

ДИСКУСИЈА

Током предизборне кампање за парламентарне изборе 2022. године у Србији усмеравање пажње гласача на руско-украјински рат, и потенцијалну политичку и економску нестабилност изазвану ратом, није било препуштено спонтанитету индивидуалних политичких перцепција гласача, већ је од стране медија блиских

режиму тенденциозно представљано као тема број један изборне кампање. Владајућа странка изабрала је матрицу изборне пропаганде која је подразумевала истовремено побуђивање анксиозности код гласача и промовисање своје политичке странке као кључног фактора стабилности. У прилог томе говори и нетипичан маркетиншки избор да се у току саме кампање мењају започети правци комуникације и слогани. Српска напредна странка је отпочела кампању са прогресивним порукама и слоганима *Заједно можемо све* и *Једина граница су наши снови*, да би услед руско-украјинског рата носећи слоган променила у *Мир. Стабилност. Вучић*. Овај слоган је експлицитно реферисао на све већу анксиозност и страх код гласача од преливања евентуалних негативних последица руско-украјинског рата на Србију и промовисао лидера Српске напредне странке у гаранта мира и стабилности. Резултати избора су показали да је Српска напредна странка добро монетизовала дихотомију анксиозност/стабилност, а наше истраживање настојало је да испита механизме посредством којих је та монетизација остварена.

Заузимајући централну комуникациону позицију са темом кризе изазване руско-украјинским ратом, Српска напредна странка је могла монетизовати рат на два начина. Прво, фокусирањем на руско-украјински рат, тематски фокус је био измештен од питања која су током десет година режима Српске напредне странке и Социјалистичке партије Србије представљале кључне проблеме: непоштовање закона и устава, урушавање демократских институција, корупцијске афере, нарушавање животне средине и ограничавање слободе медија. Тачно је да су укидањем Просторног плана „Јадар“ еколошке теме изгубиле кампањску потентност, али су остале теме „преплављене“ управо руско-украјинским ратом. Дескриптивни подаци наше студије показују да је когнитивни фокус, односно пажња гласача била успешно дивергирана од готово свих других релевантних тема. Поскупљења есенцијалних намирница и енергената, као последица руско-украјинског рата, била је тема која окупирала највећи део менталног и емоционалног простора гласача током кампање: побудила је највише интересовања и изазвала највише негативних емоција. Да је реч о успешној дивергенцији, а не спонтаном процесу, сведочи податак да су страх од преливања руско-украјинског рата на домаћи регион, као и брига у вези са поскупљењима повезаним са ратом, били најизраженији код гласача странака режима. Додатно, трећина испитаника сложила се у процени да је СНС током кампање покушавао да изазове страх и бригу код грађана, а готово 40% је сагласно да је и сам слоган ове

странке највише повезан са ратом у Украјини.

Након што је пажња преусмерена на рат у Украјини, монетизација Српске напредне странке могла се одвијати експлоатацијом осећања анксиозности код бирача. Значајан корпус студија гласачког понашања указује да се у временима кризе гласачи окрећу конзервативним политичким опцијама или опцијама које су и пре избора вршиле власт. Уобичајена интерпретација је да бирачи настоје да умире анксиозност одређивањем за гаранте стабилности и сигурности. У прилогом томе стоји и податак да је 81,8% гласача Српске напредне странке гласало за ту странку јер је веровало да је она способна да обезбеди стабилност и напредак, док је 43% укупног узорка известило да СНС виде као странку која би најуспешније могла да се носи са кризом повезаном са руско-украјинским ратом. Но, истраживања утицаја анксиозности на изборно понашање извештавају и о комплекснијим психолошким механизмима које покреће осећање анксиозности (иако не и међусобно искључивих са претходно описаним ефектом) и управо су ти механизми били предмет анализе у овој студији. Теоријски модели претпостављају, а значајан број показује, да анксиозност код бирача доводи до повећане усмерености на политичке информације, као и појачане инволвираности у кампање и гласачки процес, а у циљу умирења анксиозности. У стању анксиозности, партијска преференција престаје да буде кључна детерминанта гласачког понашања, а гласачи су склонији колебању и промени преференција. Наша студија по први пут у локалном контексту тестира ове механизме и даје им емпиријску подршку. Гласачи који су се осећали анксиозније, били су нешто склонији да промене одлуку за кога ће гласати. Такође, ови гласачи су и нешто више били усмерени на праћење међународних односа током кампање у односу на претходне периоде. Ипак, реч је врло слабим ефектима, док у овом односу није потврђен медијаторски статус појачане потраге за информацијама. Додатно, приликом тумачења ових ефеката треба имати у виду да је и пре кампање велики део бирачког тела био одређен за СНС, те да је умирење анксиозности за ову групу заправо било учвршћивање преференција. Дескриптивни подаци сугеришу да је режимско бирачко тело углавном учврстило своје преференције. Мали део њихових бирача окренуо се ка странкама десне опозиције, што се може тумачити у складу са претходно описаним ефектом „окупљања“ око конзервативних опција. Десне опције привукле су и део бивших гласача опозиције.

Иако резултати претходних истраживања, којима се у извесној мери придружују и резултати наше студије, сугеришу да пристрасности у гласачком понашању које генерише анксиозност могу представљати озбиљну претњу за демократски процес, ово осећање истовремено промовише и већу инволвираност у политичке процесе и већу излазност на изборе. И наша студија проналази везу између анксиозности и изборне мотивације, а даје значајан допринос у разумевању механизма посредством којих се ова веза остварује. Појачана усмереност на информације (у нашој студији о међународним односима током кампање) има улогу медијатора у овој вези. Ипак, наши налази указују да се мора трагати и за другим варијаблама које објашњавају ову везу, будући да појачана усмереност на информације објаснила тек десетину ефекта анксиозности. Могуће је да уска операционализација ове варијабле такође ограничава детектовање снажније везе (за информацијама које би смањиле анксиозност могло се трагати и ван домена међународних односа). Такође, приликом тумачења односа анксиозности и појачане потребе за информисањем, треба имати у виду да између ова два конструкта постоје двосмерни утицаји: иако анксиозност појачава потрагу за информацијама, пријем нових, нарочито неповољних, информација може појачати анксиозност.

Налази нашег истраживања пружају допринос и дебатама које се у оквиру Спољнополитичке анализе воде о односу јавног мњења и спољне политике и њиховом међусобном утицају. Средином двадесетог века у оквиру такозваног „Алмон-Липмановог консензуса“, сматрало се да јавно мњење јако мало зна о спољној политици и да су мишљења грађана о овим темама врло промењива и краткотрајна (Almond 1950; Lippmann 1955). Но, крајем претходног века примат почињу да преузимају схватања да јавно мњење заправо има веома истанчане и чврсте ставове о спољној политици, што је тврдња у којој су предњачили Пејџ и Шапиро (Page and Shapiro 1992), а на коју се касније надовезао читав низ аутора и њихових студија (Rečević i Krstić 2019, 4). Данас постоје различите студије које се позиционирају између ова два супротстављена става и покушавају да контекстуализују заинтересованост гласачког тела за спољнополитичке теме у зависности од величине државе, постојања физичке претње, постојања сукоба у коме страдају њени становници, економских претњи, идентитетских фактора, стратешке културе и других варијабли које се разликују од контекста до контекста. Налази нашег истраживања показују да постоји очигледна заинтересованост грађана Србије за једну спољнополитичку тему као што је руско-

украјински рат, која је по важности превазишла остале унутрашње. Међутим, степен интересовања за последице руско-украјинског рата је у великој мери индукован анксиозношћу која постоји у вези са економским последицама које грађани Србије могу имати, као што су поскупљење намирница и цена енергената. Улога анксиозности као „моста“ између спољнополитичких тема и јавног мњења свакако би у будућим студијама могла бити додатно адресирана и проучена.

ЗАКЉУЧАК

Дескриптивни и инференцијални налази наше студије указују да је анксиозност повезана са руско-украјинским ратом била значајан фактор понашања гласача на парламентарним изборима 2022. године у Србији. Независно од страначког опредељења, први пут је у локалном контексту емпиријски потврђено да анксиозност индукована кризним ситуацијама повећава интересовање гласача за релевантне политичке информације, повећава вероватноћу промене гласачких преференција и промовише укљученост у изборни процес (излазност), као и окупљање око политичких опција које су гарант стабилности или нуде протективне политике сигурности (странке које су до избора вршиле власт и странке деснице). Но, ови ефекти нису препуштени спонтанитету политичко-психолошких процеса, већ су и успешно инструментализовани од стране Српске напредне странке. Симултано појачавајући анксиозност гласача и нудећи поруке умирења, ова странка је успела да дивергира пажњу гласача са других релевантних тема и на окупу одржи своје дотадашње бираче.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Albertson, Bethany, and Shana Kushner Gadarian. 2015. *Anxious politics: Democratic citizenship in a threatening world*. Cambridge University Press.
- Almond, Gabriel A. 1950. *The American People and Foreign Policy*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Baron, Robert. 1987. "Interviewer's Moods and Reactions to Job Applicants: The Influence of Affective States on Applied Social Judgments." *Journal of Applied Social Psychology* 17 (10): 911-926. doi: 10.1111/j.1559-1816.1987.tb00298.x
- Boittin, Margaret, Cecilia Mo Hyunjung, and Stephen Utych. 2020. "Can natural disasters have a rally'round the flag effect? The political consequences of Nepal's 2015 earthquake." Working

- Paper 3. UC Berkeley, University of Colorado Boulder and Boise State University.
- Bisbee, James, and Dan Honig. 2022. "Flight to safety: COVID-induced changes in the intensity of status quo preference and voting behavior." *American Political Science Review* 116(1): 70-86. doi: 10.1111/j.1467-9221.2008.00626.x
- Holman, Mirya R., et al. 2019. "Terrorism, gender, and the 2016 US presidential election." *Electoral Studies* 61: 102033. doi: 10.1016/j.electstud.2019.03.009
- Holman, Mirya R., Jennifer L. Merolla, and Elizabeth J. Zechmeister. 2016. "Terrorist threat, male stereotypes, and candidate evaluations." *Political Research Quarterly* 69.1: 134-147. doi: 10.1177/1065912915624
- Jović, Nikola. 2019. „Racionalnost, emocije i afektivna revolucija: zašto su emocije zanemarene u politikološkim istraživanjima u Srbiji?“ *Srpska politička misao* 1 (63): 133-154. doi: 10.22182/spm.6312019.7.
- Jović, Nikola. 2020. „Uloga emocija u donošenju političkih odluka: kritika teorije racionalnog izbora“. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.
- Ladd, Jonathan McDonald, and Gabriel Lenz. 2008. "Reassessing the role of anxiety in vote choice." *Political Psychology* 29 (2): 275–296. doi: 10.1111/j.1467-9221.2008.00626.x.
- Lehrer, Roni, et al. 2021. "Crisis leadership approval: the opposing effects of perceived threat and anxiety." Rad pod recenzijom preuzet sa: http://www.ronilehrer.com/docs/papers/crises_approval_fear_threat.pdf
- Lippmann, Walter. 1955. *Essays in the Public Philosophy*. Boston: Little, Brown.
- Marcus, George E., and Michael B. MacKuen. 1993. "Anxiety, enthusiasm, and the vote: The emotional underpinnings of learning and involvement during presidential campaigns." *American Political Science Review* 87 (3): 672-685. doi: 10.2307/2938743
- Marcus, George E., W. Russell Neuman, and Michael MacKuen. 2000. *Affective intelligence and political judgment*. University of Chicago Press.
- Morgenstern, S., & Zechmeister, E. 2001. "Better the devil you know than the saint you don't? Risk propensity and vote choice in Mexico." *Journal of Politics*, 63 (1): 93-119. doi: 10.1111/0022-3816.00060
- Nedeljković, Stevan i Milan Krstić. 2018. „Poglavlje 31: Postepeno (ne)usklađivanje“ U *Zbornik radova: Evropa za mene*, ur.

- Dragan R. Simić, Dejan Milenković i Dragan Živojinović, 651–69. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Nezi, Roula. 2012. "Economic voting under the economic crisis: Evidence from Greece." *Electoral studies* 31 (3): 498-505. doi: 10.1016/j.electstud.2012.02.007
- Oatley, Keith. and Phil Johnson-Laird. 2013. "Cognitive Approaches to Emotions." *Trends in Cognitive Science* (1280): 1-7. doi: 10.1016/j.tics.2013.12.004.
- Page, Benjamin and Robert Shapiro. 1992. *Education and Manipulation of Public Opinion. The Rational Public: Fifty Years of Trends in Americans' Policy Preferences*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Redlawsk, David, Andrew Civettini, and Richard Lau. 2007 "Affective intelligence and voting: Information processing and learning in a campaign." *The affect effect: Dynamics of emotion in political thinking and behavior*: 152-179. doi: 10.7208/chicago/9780226574431.003.0007
- Rečević, Tijana i Milan Krstić. 2019. „Svi na istoj strani? Kako spoljnopolitички odlučioци objašnjavaju vojnu neutralnost, a kako je građani shvataju.“ U *Saradnja Srbije sa evroatlantskom zajednicom*, ur. Stefan Surlić. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i Institut za evropske poslove.
- Robbins, J., Hunter, L., & Murray, G. R. 2013. "Voters versus terrorists: Analyzing the effect of terrorist events on voter turnout." *Journal of Peace Research*, 50 (4): 495-508. doi: 10.1177/0022343313479814
- Surzykiewicz, Janusz, et al. 2022. "Brief screening measures of mental health for war-related dysfunctional anxiety and negative persistent thinking." *Personality and Individual Differences* 195 (111697). doi: 10.1016/j.paid.2022.111697.
- Clarke, Harold D., Thomas J. Scotto, and Allan Kornberg. 2011. "Valence politics and economic crisis: Electoral choice in Canada 2008." *Electoral studies* 30 (3): 438-449. doi: 10.1016/j.electstud.2010.11.006
- Waters, Erika. 2008. "Feeling Good, Feeling Bad, and Feeling At-Risk: A Review of Incidental Affect's Influence on Likelihood Estimates of Health Hazards and Life Events." *Journal of Risk Research* 11 (5): 569–595. doi: 10.1080/13669870701715576.
- Yam, Kai Chi, et al. 2020. "The rise of COVID-19 cases is associated with support for world leaders." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 117 (41): 25429-25433. doi: 10.1073/pnas.2009252117

Nikola Jović*

University of Belgrade - Faculty of Political
Sciences

Ivana Jakšić**

University of Belgrade - Faculty of Political
Sciences

Milan Krstić***

University of Belgrade - Faculty of Political
Sciences

ANXIETY IN THE TIME OF ELECTIONS:
ELECTORAL BEHAVIOR OF
VOTERS IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-
UKRAINIAN WAR

Resume

The campaign for the 2022 elections in Serbia took place under specific circumstances. Just nine days after the President of the Republic of Serbia Aleksandar Vučić announced parliamentary elections on February 15, 2022, the Russian Federation invaded Ukraine. The war created a specific communication challenge for political parties. In addition, the war also affected the voters, causing anxiety due to the possibility of a spillover of negative consequences of the war (security, economic, political, and emotional) to Serbia. In this paper, we analyze the impact of war-induced anxiety on the electoral behavior of voters. The quantitative research design involved the analysis of a public opinion survey conducted immediately after the elections. The post-election survey questionnaire was focused on testing two hypotheses about the impact of anxiety on

* E-mail: nikola.jovic@fpn.bg.ac.rs

** E-mail: ivana.jaksic@fpn.bg.ac.rs

*** E-mail: milan.krstic@fpn.bg.ac.rs

voting behavior: (1) redirecting voters' attention from domestic to foreign political topics; (2) a change in voter preferences when it comes to deciding who to vote for in elections. The theoretical foundation of this paper is a cognitive approach to emotions. The descriptive and inferential findings of our study indicate that anxiety related to the Russian-Ukrainian war was a significant factor in voting behavior in the 2022 parliamentary elections in Serbia. Regardless of party affiliation, it was empirically confirmed for the first time in the Serbian local context that anxiety induced by crisis situations increases voters' interest in relevant political information, increases the probability of changing voting preferences, and promotes involvement in the electoral process (turnout), as well as gathering around political options that guarantee stability or offer protective security policies (parties that were in power until the election and right-wing parties). However, these effects were not left to the spontaneity of political-psychological processes but were also successfully instrumentalized by the Serbian Progressive Party. Simultaneously increasing the anxiety of the voters and offering messages of reassurance, this party managed to divert the attention of the voters from other relevant issues and to keep its former voters together. The findings of this analysis contribute to the open debates in the field of Elections and Voting Behavior, as well as in the field of Foreign Policy Analysis.

Keywords: Russia-Ukraine conflict, anxiety, electoral behaviour, change of preferences

* Овај рад је примљен 2. августа 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

РЕФЕРЕНДУМ КАО ПЛЕБИСЦИТ ЗА АПРИЛСКО ИЗБОРНО ТАКМИЧЕЊЕ*

УДК 342.573+324(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.14>

Прегледни рад

Милан Јовановић**

Универзитет у Београду – Факултет
политичких наука

Душан Вучићевић***

Универзитет у Београду – Факултет
политичких наука

Сажетак

У току 2022. године, у размаку од непуна три месеца, грађани у Србији двапут су излазили на биралишта. Најпре су у јануару гласали на референдуму о промени Устава у делу који се односи на правосуђе, а затим у априлу бирали председника Републике, посланике у Народној скупштини и одборнике у Скупштини Града Београда и неколицини општина и градова. Оба политичка догађаја одиграла су се под утицајем три повезана политичка процеса: 1) преговора о изборним условима, бојкота избора 2020. и конституисања политички унисоног и нерепрезентативног дванаестог сазива Народне

* Рад је настао у оквиру пројекта Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту (евиденциони број: 179076) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Имејл-адреса аутора: milan.jovanovic@fpn.bg.ac.rs

*** Имејл-адреса аутора: dusan.vucicevic@fpn.bg.ac.rs

скупштине који је усвојио Акт о промени Устава; 2) различитих виђења организације правосудне власти и њеног односа са законодавном и извршном влашћу који су сучељавани у вишегодишњој дебати о реформи правосуђа у Србији; 3) протестима грађана, еколошких невладиних организација и странака опозиције против експлоатације литијума који су кулминирали у тренутку усвајања новог Закона о референдуму и народној иницијативи. Синергијски ефекти ових процеса формирали су у делу јавности став да је референдум о промени Устава суштински плебисцит о политици власти, својеврсна генерална проба која би могла навестити, ако не и одредити резултате предстојећих избора. Анализа и компарација података о излазности и резултатима јануарског референдума и априлских избора има за циљ да утврди да ли су таква очекивања била превисока и да ли је понашање бирача на референдуму могло бити предиктор резултата избора.

Кључне речи: референдум, избори, Устав, реформа правосуђа, грађански протести

УВОД

У Србији су 2022. године грађани, у кратком интервалу, два пута излазили на гласање. Први пут, 16. јануара, изјашњавали су се на референдуму о амандманима за промену Устава Републике Србије, којим су предложене значајне измене у организацији треће гране власти – правосуђу. После два месеца, други пут, 3. априла, бирали су председника Републике, народне посланике, одборнике Скупштине Града Београда и неколицине општина и градова. Избори су били најављен и очекиван политички процес. Референдум је, иако последица процеса дугог трајања, заказан изненада. Оба догађаја којима су грађани манифестовали своју сувереност одвијали су се амбијенту дубоких расцепа и тензија међу политичким актерима. Оне су додатно генерисале активности политичких странака, покрета, грађана, медија, производећи тензије високог интензитета, поларизујући јавност и појачавајући важност одлука које ће донети грађани.

Генерално, три политичка процеса обликовала су та два важна политичка догађаја. Спорења и преговори власти и опозиције око изборних услова, у контексту припрема и позиционирања за парламентарне, председничке и београдске изборе, обликовали су први процес у политичком пољу. Спорење око изборних услова, међутим, није било једини индикатор кризе политичких институција. Од председничких избора 2017. године политичка арена била је нагнута на страну власти коју је оличавао omnipotentни шеф државе. Влада је деловала као кабинет председника Републике, парламент као фабрика закона, правосуђе као продужена рука легислатуре, а све заједно је угрожавало уставни принцип поделе власти (Јовановић 2022, 357-360). Вишегодишња дебата о модалитетима реформи правосуђа, као претпоставке за владавину права, генерисала је други процес у чијем језгру су биле различита виђења организације правосудне власти и њеног односа са законодавном и извршном влашћу у систему поделе власти. Тај процес је додатно био оптерећен последицама претходне реформе због којих је реформа правосудне власти практично враћена на почетак. Трећи процес обликован је протестима грађана, еколошких невладиних организација и странака опозиције против експлоатације литијума који су кулминирали с уласком првог процеса у завршну фазу и одржавањем референдума о промени устава. Еколошке теме су биле само „брзовезујући лепак“ у артикулисању незадовољства великог броја грађана и политичких актера и фактички су последица претходних политичких процеса.

Важност сва три процеса заснована је на одредбама Устава РС из 2006. (Ustav RS čl. 203). О промени Устава одлучује Народна скупштина двотрећинском већином од укупног броја народних посланика (бојкот избора 2020. окрњио је легитимитет парламента, али и олакшао постизање неопходне већине). Скупштина је, међутим, дужна да акт о промени Устава стави на републички референдум ради потврђивања у неколико случајева, између осталог и када се промене односе на уређење власти (јануарски референдум о реформи правосуђа први је након усвајања Устава 2006). Коначно, одредбе Устава не захтевају да на референдум изађе више од половине уписаних бирача како би одлука била донета (измене Закона о референдуму и народној иницијативи деценију и по након доношења Устава додатно су оснажиле протесте крајем 2021).

Истовремено, синергијски ефекти ових политичких процеса формирали су у делу јавности став да је референдум о промени Устава суштински плебисцит о политици власти, својеврсна генерална проба која би могла навестити, ако не и одредити

резултате предстојећих избора. Рад је стога подељен у четири целине. У прве три елаборирамо основне карактеристике поменутих процеса (бојкот избора 2020, реформа правосуђа, грађански протести) који су формирали контекст и очекивања да би референдумска одлука могла довести до промене у односу снага и детронизације власти. У четвртој целини проверавамо та очекивања, анализом и компарацијом података о излазности и гласању бирача на јануарском референдуму и априлским изборима, по бирачким местима. Иако анализа понашања бирача на основу агрегатних података са бирачких места има своја ограничења, она макар пружа назнаке како су бирачи различитих партија гласали на референдуму о промени Устава.

ИЗБОРИ 2020: ИЗБОРНИ УСЛОВИ И „ЛЕГИТИМИТЕТ“ ПАРЛАМЕНТА

Иако је Акт о промени Устава усвојен у дванаестом сазиву Народне скупштине, рад једанаесте легислатуре важан је за разумевање поменута три процеса јер су се, након избора 2016, заострили односи парламентарне већине и опозиције који ће кулминирати бојкотом рада парламента од стране опозиционих странака. Честа изрицања казни за непоштовање пословника и спречавање опозиционих посланика да изнесу критике на владине предлоге и политику власти, као и увреде на рачун опозиционих странака, лидера и функционера кулминирали су обесмишљавањем парламентарног рада и законодавног процеса. Наиме, да би парирали опозиционим покушајима опструкције, посланици већине предлагали су енормно велики број амандмана на владине предлоге закона и тако трошили време предвиђено за дебату. Суштински, на тај начин, блокиран је основни инструмент за политичку контролу власти и деловање опозиције. Њој је одузето право говора у парламенту и могућност, не само да опструира изгласавање владиних предлога, него и да их критикује, грађанима предочи њихове мањкавости и понуди алтернативна решења. Ово је била „кап која је прелила чашу“, па се опозиција одлучила да не учествује у пленарном раду парламента и окренула се ванинституционалним акцијама (Јовановић & Vučićević 2020, 635-636). Опозициони бојкот бацио је сенку на легитимитет одлука националног парламента који је функционисао практично само као посланички сазив владиних посланика.

Истраживачи избора маркирали су домене у којима изборни актери у Србији по правилу немају равноправан положај (Vučićević 2010, 10–11). Став академских кругова деле и организације које

посматрају изборе. Представљеност у медијима, финансирање изборних кампања и употреба државних ресурса за утицај на бираче, тзв. бочне изборне арене изборног система, означене су као домени у којима доминирају странке власти. Управо то бележе и извештаји међународних посматрача у свим изборним циклусима од 2012. до 2017. године. Извештаји посматрачких мисија ОЕБС констатују и, из циклуса у циклус, појачавају оцене да партије и приватни сектор утичу на медије; пристрасно извештавање омогућава неправедну предност владајућим странкама; нема дистинкције између страначких и државних активности у извештавању; активности владајућих странака, владе и председника доминирају у медијима; те да је све то нарушавало независност медија и доводило у питање независност уређивачке политике. Потенцирано је да се врши притисак на бираче, посебно запослене у јавном сектору, као и да се кроз разне врсте социјалне помоћи „маме“ бирачи, што је еуфемистички став да је развијена изборна корупција базирана на коришћењу државних ресурса, те да све то угрожава право бирача да гласају за кога желе и доводи у питање равноправност изборних актера у изборној утакмици (OSCE/ODIHR 2012; 2014; 2016; 2017). Крешендо својеврсне окупације јавног медијског простора достигнут је на председничким изборима 2017. године (Biro za društvena istraživanja 2017). Ово су разлози зашто су опозиционе странке најавиле бојкот парламентарних избора 2020. уколико се изборни услови не измене – обезбеди адекватна заступљеност опозиционих актера, првенствено у медијима са националном фреквенцијом, отклоне механизми притисака на бираче и онемогући функционерска кампања.

Продубљивање јаза у ставовима власти и опозиције и најаву бојкота избора утицали су на власт да пристане на дијалог, иако су напредњаци униsono понављали речи свог лидера да су изборне законе донеле управо странке које се на изборне улове жале. Два сета разговора, први на Факултету политичких наука, други у Народној скупштини под медијацијом представника Европског парламента, дали су половичне резултате. Неколико разлога је што ови покушаји нису довели до компромиса: удаљеност ставова актера чврсто укопаних у почетне позиције, неспремност обе стране на компромисна решења, нереални захтеви неких опозиционих странака, нејединство и недовољна изборна снага опозиције да примора власт на уступке, одсуство воље власти да учини значајне помаке јер би се то тумачило као израз слабости. Иако је измењен читав сет изборних процедура, суштински захтеви опозиционих

странака за адекватну представљеност у медијима нису прихваћени (Jovanović 2021). Међутим, иако то нико није захтевао, власт је предложила и ефектно спровела у дело смањивање изборног цензуса на свим нивоима, са 5% на 3% важећих гласова. Био је то политички мамац за многе опозиционе странке да изађу на изборе и истовремено помоћ странкама које су подржавале владу да буду сигурне у парламентарни статус. Намера је била да се овим маневром смањи број странака које би бојкотовале изборе и тако избегне непријатна ситуација формирања представничког тела од посланика напредњака и коалиционих партнера.

Избори су одржани у условима пандемије. Резултатима су били задовољни и власт и опозиционе странке које су бојкотовале изборе. Излазност од 48,93% (3,67% неважећих гласова) била је аргумент бојкот-опозицији да је бојкот успео, те да парламент нема легитимитет, иако законска правила не дефинишу праг излазности као услов валидности избора. Власт је, с друге стране, оцењивала да је излазност, у условима пандемије и бојкота, одлична. Сnižени изборни цензус од 3% прескочиле су само три изборне листе окупљене око СНС-а, СПС-а и СПАС-а Александра Шапића и све три су заједно формирале власт. Прави губитници избора биле су опозиционе изборне листе које су изашле на изборе и нису прешле изборни праг: ПСГ, ПОКС, Суверенисти, Метла, СРС. Мала излазност и немогућност опозиционих странака да пређу и снижен изборни праг резултирали су Народном скупштином која је била политички унисона и нерепрезентативна. Окрњена легитимност није се могла надокнадити моћном парламентарном већином јер је Народна скупштина функционисала без опозиције. То је било јасно и власти чији је лидер самостално, одмах по објављивању изборних резултата, ограничио мандат Владе, која је изабрана 129 дана после избора, на две године, посредно признајући да парламент без опозиције има окрњен легитимитет (Jovanović & Vučićević 2020, 639). Последице бојкота избора, парламента без опозиције, амбивалентне позиције законодавне власти и остваривања принципа поделе власти у политичком систему Србије у правом светлу показале се управо у процесу реформе правосуђа.

РЕФОРМА ПРАВОСУЂА И АКТ О ПРОМЕНИ УСТАВА

Подела власти на законодавну, извршну и судску темељни је принцип и претпоставка владавине права, а она подразумева конституционализацију независности правосуђа у односу на остале гране власти. Процес редемократизације у Србији, кроз два устава 1990. и 2006. године, није успео да обезбеди неопходне институционалне гаранције за поделу власти коју подразумева модел уставне демократије и који је сагласан стандардима ЕУ. Оба устава оставила су простор да политичка власт утиче и контролише правосуђе. Процес придруживања Европској унији зато је у фокус ставио реформу правосуђа као премису за успостављање владавине права.

Реформа правосуђа траје дуже од две деценије и још увек није завршена. Отпочела је после промене власти 5. октобра 2000. године, доношењем Закона о Високом савету правосуђа, што је било једно од основних изборних обећања широке коалиције ДОС. Тиме је наговештен правац промена који је требало да резултира стварањем нормативних и институционалних претпоставки за укидање доминације политике над судском влашћу, и отпочео процес реформи праћен струковним и политичким спорењима о томе како тај процес финализовати. Закон од кога се „много очекивало, а готово ништа није добило“ није заслужио „високу оцену“ стручних кругова. Закону је оспораван уставни основ јер Устав из 1990. године није познавао овакву правосудну институцију. Замерено му је што је савет делио надлежност са Великим персоналним већем Врховног суда. Критикован је избор и састав од 13 чланова од чега је пет било сталних – три по функцији: министар правде, председник Врховног суда и Републички јавни тужилац, четвртог је бирала Адвокатска комора Србије, а петог Народна скупштина између три кандидата које предлаже Врховни суд Србије – и осам позивних од чега је шест бирао Врховни суд између судија, а два тужиоци: по једног заменици републичког и окружни тужиоци (Rakić Vodinelić 2012, 34).

Устав Републике Србије из 2006. године није разрешио наведене дилеме. Напротив, уместо једног органа који би представљао правосуђе као грану власти и професију, установљена су два органа: Високи савет судства и Државно веће тужилаца. То је за последицу имало отежано утврђивање и поштовање приближно истих професионалних и личних стандарда у обе професије и чвршћу контролу тужилаштва од стране егzekутиве. Задржан је и први избор

судија од стране законодавног тела. Највише је критикован начин избора Високог савета судства који је имао једанаест чланова: три по функцији – министар надлежан за правосуђе, председник Врховног касационог суда и председник надлежног одбора Народне скупштине: и осам које је бирала Народна скупштина, од чега шест из реда судија, од којих један мора да буде са територије аутономне покрајине, и два угледна правника са најмање 15 година искуства, по једног из реда адвоката и професора правног факултета. Уставне одредбе су погоршале начин избора чланова Високог савета судства учинивши га потпуно зависним од политичког тела какво је Народна скупштина што је супротно препорукама Комитета министара Савета Европе. Најспорнији моменти ове етапе реформе правосуђа ситуирани су у Уставном закону који је предвидео поновни избор свих судија иако је уставом гарантована сталност судијске функције. Струковна удружења су критиковала ова решења упозоравајући да уставни закон суштински дерогира уставне одредбе; да се под изговором промене назива и организације судова жели спровести лустрација у правосуђу (Rakić Vodinelić 2012, 45). У извештају о напретку Србије ка кандидатури за чланство, Европска комисија је изразила забринутост због спровођења реформе, посебно реизбора судија, оцењујући да је тај процес био нетранспарентан, тела која су извршила реизбор нису била у комплетном саставу, нису поштовани и примењивани стандарди за реизбор разрађени заједно са Венецијанском комисијом, судије и тужиоци нису имали могућност да се изјасне током поступка, нису донети адекватни пратећи прописи, смањивање броја судова, судија и судског особља нису били засновани на реалној потреби, итд. чиме је угрожена независност правосуђа (European Commission [EC] 2010, 49). Овакво упозорење покренуло је власт да тражи решења: инициран је сложен поступак преиспитивања донетих решења уз учешће експерата ЕУ, измењени су донети закони, повећана је транспарентност у раду тела која су вршила ревизију одлука о реизбору судија и тужилаца. Утисак је да је ова етапа донела више штете него користи и удаљила систем од независног правосуђа као гаранта владавине права (Кнежевић Војовић & Reljanović 2012). Реформа правосуђа била је „мешавина политичке ароганције и правничке игноранције кључних актера чиме је исказана пуна „омнипотентност извршне власти потпомогнуте карикираним парламентаризмом, што је резултат доказане политичке моћи и утицаја неинституционализованих друштвених група“ (Rakić Vodinelić 2012, 113-114).

Нова етапа реформе правосуђа започела је у марту 2012. године када је Србија добила статус кандидата за чланство у ЕУ. Јуна 2013. године Европски савет донео је одлуку о отварању преговора о приступању. Једно од најважнијих поглавља било је Поглавље 23 – правосуђе и основна права. Како преговарачки процес подразумева израду Извештаја о скринингу за свако поглавље, за Поглавље 23 извештај је препоручивао да се уз помоћ страних експерата сачини детаљна анализа актуелних решења и припреме амандмани за промену устава у домену правосуђа који би били у складу са европским стандардима и препорукама Венецијанске комисије. Извештај је детаљно препоручио да се уреди избор судија, тужилаца и председника судова тако да се искључи утицај законодавне и извршне власти; ојачају позиције Високог савета судства и Државног већа тужилаца и обезбеди плуралистички састав са најмање половином чланова из реда судија које бирају њихове колеге; у саставу ових тела неће бити представника кога бира Народна скупштина (ЕС 2014). Комисија за спровођење Националне стратегије за независност правосуђа јануара 2014. године формирала је четворочлану радну групу од професора уставног права која је исте године сачинила Правну анализу уставног оквира правосуђа у Републици Србији (Матић Вошковић 2018, 5-6). Тек 2016. године усваја се Акциони план за Поглавље 23 којим је предвиђено да се у трећем кварталу сачини радни текст амандмана за промену устава и отпочне јавна расправа, а у четвртном кварталу усвоје амандмани на Устав и донесе Уставни закон. На састанку председника свих судова у новембру исте године подржани су ставови изнети у Правној анализи, уз неколико изузетака око питања положаја Правосудне академије и чланства министра правде у савету судства. Уместо да тај документ постане платформа за израду амандмана, у јулу 2017. године Министарство правде покреће процес консултација о питањима шта треба мењати, а о којим треба да се изјасне релевантне организације и појединци. Друштво судија и још 16 струковних организација доставило је своје ставове који су се у потпуности поклапали са Правном анализом, а тек четири новоосноване организације доставиле су другачије мишљење које је касније препознато у амандманима које је урадило Министарство правде (Вољјевић 2018, 8). И поред противљења највећег броја актера који су учествовали у дебати, јануара 2018. године Министарство правде сачинило је радни текст амандмана за промену Устава и упутило га у јавну расправу. Струковне организације и академска јавност, кроз иступе еминентних професора уставног права, били су јединствени

у оцени да „радни текст уставних амандмана не унапређује судство, већ да се њиме достигнути ниво гаранција независности знатно снижава“ (Вољјевић 2018, 9). Брисање уставне одредбе о забрани сваког утицаја на судију у вршењу судијске функције и гаранције непреместивости, непрецизно одређивање неспојивости судијске функције, овлашћење министра да покрене поступак одговорности судије, сужавање надлежности савета судства, избор половине чланова Савета од стране Народне скупштине, уз преимућство одлучујућег гласа председника који не сме да буде из реда судија, законодавно тело би задржало политичку контролу над правосуђем – главне су примедбе које су елабориране како у ставовима струковних организација тако и у јавном слушању еминентних професора правних факултета (Друштво судија Србије 2018, 225-373). Ни ова етапа није окончана покретањем уставне процедуре за измену устава.

Следећа етапа покренута је у децембру 2020. године када је Влада поднела предлог за промену Устава у делу о правосуђу. Одбор за уставна питања и законодавство Народне скупштине донео је Одлуку о покретању активности у поступку промене Устава 16. априла 2021. године и организовао први круг јавних слушања на којима је учествовао широк круг актера из академске заједнице, струковних удружења и цивилног друштва, и формирао Радну групу за израду амандмана за промену Устава. За разлику од претходних етапа, Радна група је била репрезентативнија. У њеном саставу су већину чинили појединци из домена уставно-правне професуре, истраживачи из института и струковних удружења и они су били у непрекидном контакту са Венецијанском комисијом. Након израде нацрта акта о промени устава и уставног закона покренут је још један круг јавних слушања, сада на конкретном тексту, од којих су она спорна дата у алтернативама. Након дебате која се, као и у претходним покушајима, концентрисала на састав и начин избора Високог састава судства, те састав Високог савета тужилаца, дошло се до компромисних формулација које су подржале и две кључне струковне организације Друштво судија и Удружење тужилаца Србије. Венецијанска комисија је у основи дала позитивно мишљење о предложеним амандманима 15. новембра, а Народна скупштина је усвојила Акт о промени Устава Републике Србије 30. новембра (Petrov 2022, 76).

Текст предложених амандмана отклонио је основне приговоре. Високи савет судства састављен је од једанаест чланова од којих шест бирају судије из својих редова, четири Народна скупштина из реда истакнутих правника двотрећинском већином и председника

Врховног суда. Ако Народна скупштина не изабере сва четири члана у року одређеном законом, преостале чланове, између свих кандидата који испуњавају услове за избор, бира комисија коју чине председник Народне скупштине, председник Уставног суда, председник Врховног суда, Врховни јавни тужилац и Заштитник грађана, већином гласова. По истом моделу дефинисан је састав и избор врховног тела тужилаштва. Високи савет тужилаштва чини 11 чланова: пет јавних тужилаца које бирају главни јавни тужиоци и јавни тужиоци, четири истакнута правника које бира Народна скупштина, Врховни јавни тужилац и министар надлежан за правосуђе (Акт о промени Устава републике Србије 2021).

Иако је уставним амандманима Народна скупштина искључена из избора судија што гарантује већу независност носилаца судске власти, суштинске замерке предложеним изменама Устава могу се свести на следеће: ни део чланова ВСС и ВСТ није морала бирати скупштина, већ искључиво судије и тужиоци (једна од четири препоруке Венецијанске комисије Савета Европе на претходну верзију амандмана ишла је у том правцу; преостале две односиле су се на обезбеђивање пропорционалности при избору чланова тако да и мањина у парламенту има могућност да бира, и омогућавање спољним телима која нису под контролом власти, попут адвокатске коморе или правних факултета, да именују чланове; прихваћена је четврта: да се повећа захтев у погледу потребне већине гласова); скупштина бира чланове ВСС и ВСТ из реда истакнутих правника са десет година искуства што је неодређен услов јер је „истакнути правник“ сваки правник истакнут на листу кандидата (Marković 2007, 26); одлуке у ВСС и ВСТ доносе се већином од осам гласова што даје моћ истакнутим правницима изабраним у парламенту да блокирају одлуке ових институција; Устави се мењају ретко и у одређеним критичним тачкама (*critical junctures*), па је боље искористити прилику за најбоље могуће, а не само решење које је боље од постојећег.

ПРОТЕСТИ ГРАЂАНА У ОСВИТ РЕФЕРЕНДУМСКЕ КАМПАЊЕ

Трећи процес карактерише низ протеста различитих удружења и опозиционих партија. Чести изборни циклуси од 2012. године одржавали су висок ниво тензија на политичкој сцени са спорадичним случајевима насиља. После председничких избора 2017. године и напада на опозиционог лидера Борка Стефановића креће спирала

протеста. Од различитих форми протеста опозиције за обезбеђивање услова за слободне и поштене изборе, приступ медијима са националним фреквенцијама, преко протеста за време пандемије због мера власти, до протеста невладиних организација и дела опозиционих странака за заустављање пројекта отварања рудника литијума, постепено су радикализовани поступци протестаната који ће кулминирати блокадама фреквентних саобраћајница. И док су многи протести опозиционих странака игнорисани, на протесте еколошких удружења које је предводио покрет Крени-промени власт није имала адекватан одговор, напротив, била је принуђена на повлачење. Петицију овог малог покрета „СТОП руднику литијума!“ за кратко време је подржало неколико стотина хиљада грађана. Оно што нису успеле политичке странке, да мотивишу грађане да кроз протесте снажније бране своја основна политичка права, успела је једна мала агилна организација из цивилног сектора на питању екологије. Енергију тих протеста власт није могла неутралисати једноставним игнорисањем јер су многи њихови гласачи подржавали те захтеве. Она је неутралисана радикалним заокретом – Влада је обзнанила да се прекида пројекат отварања рудника литијума. Врхунац еколошких протеста преклопио се са доношењем Закона о референдуму и народној иницијативи и самим референдумом о усвајању амандмана о промени Устава у делу правосуђа, што је додатно револтирало организације цивилног сектора.

Нормирање референдума и народне иницијативе као облика непосредне демократије, као и домен правосуђа, дуго је остало недефинисано управо због спорења о кључним аспектима овог института у остваривању суверености грађана. Наиме, нови Устав из 2006. године укинуо је норме по којима се за пуноважност референдумске одлуке захтевала већина регистрованих гласача, али је заострио услове у броју потребних потписа грађана за покретање расписивања референдума и народне иницијативе, што је тада остало ван радара јавности, иако су истраживачи указивали на потенцијалне проблеме. Нови Закон о референдуму и народној иницијативи, који је требало да детаљније уреди коришћење овог института, и поред неколико иницијатива и израде нацрта, није дуго доспео на усвајање у Народну скупштину. Усвајање новог закона преклопило се са расправом о изборним условима, променама у правосуђу и захтевима цивилног сектора и опозиционих странака за забрану отварања рудника литијума. Лидери протеста сматрали су да усвајање Закона о референдуму и народној иницијативи има за циљ да одлуку Владе о обустављању пројекта експлоатације

литијума пребаци на референдумско одлучивање грађанима. Међутим, и поред тога низ организација које се баве људским правима – ЦЕПРИС – Центар за правосудна истраживања, Јуком – Комитет правника за људска права, Покрет Крени-промени – покренуле су петицију да се закон повуче из процедуре заједно са предлогом закона о експропријацији. Одсуство јавне расправе, непостојање цензуса за валидност референдумске одлуке, могућност да Народна скупштина после две године измени одлуку грађана на референдуму, најмаркантнија су решења која су протестанти критиковали. Власт је усвојила закон без прихватања измена које су тражене, па су покретачи иницијативе запретили блокадом ауто-путева. Притиснути најавама нових протеста власт се поново повукла. Председник Републике вратио је Закон о референдуму и народној иницијативи Народној скупштини и она је експресно усвојила измене чиме су испуњени захтеви да се укину таксе на потписе за покретање референдума и народне иницијативе; питање о којем су се грађани изјаснили на референдуму неће се моћи поново изнети на референдум у наредне четири године, а скупштина пре истека тог рока не може мењати одлуку донету на референдуму (*Slobodna Evropa* 2021a).

Тако је предлог за промену устава у делу о правосуђу, после две деценије дебатовања, осам влада и исто толико легислатура, усвојен од скупштинског сазива у којем није било опозиције. Доношење устава и поступак ревизије захтевају највиши степен легитимности. Међутим, предлог акта за његову промену усвојио је политички хомоген парламент, без опозиције која је бојкотовала изборе. Закон о референдуму донет је по хитном поступку, без широке расправе и консензуса. Критика једног дела цивилног друштва, академске јавности и струковних организација усмерена је на оспоравање амандмана и питања о правосуђу која се препуштају законима које тек треба донети. Коначно, потпуно нове процедуре спровођења референдума. необучена администрација, кратки рокови, поделе политичких актера, свеукупно нису обликовали амбијент у којем су се грађани могли потпуно информисати о чему се изјашњавају, аргументима за и против предлога (Pejić 2022, 77).

Највиши функционери владајућих странака на државним функцијама – председник Народне скупштине, председник Републике, председница Владе – позивали су грађане да гласају „за“ на референдуму, истичући да ће то покренути застој у процесу евроинтеграција и отворити простор за смањивање утицаја на судове и судије. Опозиција је била против, али подељена како то

противљење исказати. Лидери једног дела опозиционих странака игнорисали су референдум – Странка слободе и правде, Демократска странка – са аргументима критика на које смо указали. Други су предлагали да грађани изађу и гласају против – Двери, НАДА, Заветници, Суверенисти, СДС (*Slobodna Evropa* 2021b). Касније им се придружио и покрет Не давимо Београд. У таквој атмосфери грађани су изашли на гласање 16. јануара 2022. године.

РЕЗУЛТАТИ РЕФЕРЕНДУМА

На јануарском референдуму о промени Устава Републике Србије број бирача уписаних у бирачки списак износио је 6.510.323 (за око 9.000 више него на априлским изборима). Према подацима Републичке изборне комисије гласало је нешто мање од два милиона бирача (1.995.215 – 30,67%). Број важећих листића износио је 1.974.623, а неважећих 19.930 (0,99%). Подршку уставним изменама дало је нешто мање од три петине гласалих (1.189.460 – 59,62%) док је против било готово две петине изашлих (785.163 – 39,35%).¹

Табела 1. Излазност и резултати на нивоу Републике Србије

уписаних бирача	6.510.323	
гласало	1.995.215	30.67%
важећих листића	1.974.623	99.01%
неважећих листића	19.930	0.99%
„да“	1.189.460	59.62%
„не“	785.163	39.35%

Иако је референдумска кампања трајала кратко, а владајуће странке нису показале велику жељу да промена Устава буде централна тема у седмицама и месецима пре референдумске одлуке,

¹ Све анализе у овом одељку засноване су на подацима преузетим са интернет странице Републичке изборне комисије и добијеним од особља РИК-а: Извештај о укупним резултатима републичког референдума ради потврђивања Акта о промени Устава Републике Србије (резултати по општинама, резултати по гласачким местима); Извештај о укупним резултатима парламентарних избора (резултати по општинама, резултати по гласачким местима); Решења о одређивању гласачких места за гласање на републичком референдуму расписаном за 16. јануар 2022; Одлуке градских и општинских изборних комисија о одређивању бирачких места за гласање на изборима за народне посланике Народне скупштине; Одлуке о начину на који ће гласачи са територије Аутономне покрајине Косово и Метохија моћи да остваре своје право изјашњавања на републичком референдуму (Republička izborna komisija 2022a; 2022b; 2022v; 2022g; 2022d)

резултати изјашњавања грађана о променама Устава представљали су благо изненађење. И то не толико у погледу излазности, јер је и највећа опозициона коалициона групација (листа Уједињени за победу Србије на априлским изборима), осим неколико појединаца, позивала на бојкот референдума, колико у погледу удела грађана који су гласали против уставних измена. Имајући у виду да су позив да се на референдум изађе и заокружи опција „не“, од иоле релевантних партија, упутиле само „евроскептичне“ политичке опције – Демократска странка Србије, Заветници, Двери, Доста је било, Здрава Србија, поједини мањи покрети и партије – које су, изузев Двери које нису учествовале, на претходним парламентарним изборима оствариле лоше изборне резултате не успевајући да прескоче изборни праг од 3%, и Не даavimo Београд, локални политички покрет, без претходног искуства на националним изборима, 40% гласова за опцију „не“ било је не само неочекивано, већ је и осоколило део опозиције пред парламентарне, председничке и београдске изборе. Ово је посебно важило за београдске изборе јер је на референдум у Београду изашло нешто више од четвртине бирача уписаних у бирачки списак, а опција „да“ је доживела пораз у главном граду.

Табела 2. Излазност и резултати на нивоу управних округа

Округ	излазност	да ²
Јабланички округ	43,52%	75,49% (2)
Мачвански округ	37,69%	68,45% (6)
Пиротски округ	37,18%	69,14% (5)
Сремски округ	36,81%	65,30% (9)
Средњобанатски округ	36,34%	61,37% (17)
Колубарски округ	36,28%	60,66% (18)
Западнобачки округ	35,23%	63,25% (15)
Јужнобанатски округ	34,99%	62,37% (16)
Златиборски округ	33,73%	67,88% (7)
Јужнобачки округ	33,50%	53,02% (24)

2 Број у заградни представља редослед округа на основу удела бирача који су заокружили опцију „да“.

Топлички округ ³	~32,91%	73,82% (4)
Моравички округ	32,80%	58,37% (21)
Рашки округ	~31,26%	75,08% (3)
Пчињски округ	~31,02%	76,93% (1)
Расински округ	30,60%	64,30% (11)
Браничевски округ	30,28%	66,86% (8)
Нишавски округ	30,07%	56,84% (22)
Борски округ	29,11%	64,22% (12)
Поморавски округ	27,89%	63,94% (14)
Севернобанатски округ	27,87%	64,87% (10)
Зајечарски округ	27,15%	60,04% (20)
Београд	27,04%	44,33% (25)
Подунавски округ	26,74%	63,97% (13)
Шумадијски округ	25,98%	56,73% (23)
Севернобачки округ	25,16%	60,35% (19)

Подаци о излазности на нивоу округа, за разлику од резултата референдумског изјашњавања, донекле су изненађујући. Од десет управних округа са највећом излазношћу чак пет је на територији Војводине, три су из региона Шумадије и Западне Србије, а два из региона Јужне и Источне Србије. Опција „да“ најбоље резултате (преко 70%) остварила је у Пчињском (76,93%), Јабланичком (75,49%), Рашком (75,08%) и Топличком округу (73,82%), али је и у свим другим окрузима имала натполовичну већину, док је само у Београду „победила“ опција „не“. Мање од 60% гласова за уставне

3 Као и на априлским изборима, бирачи са Косова и Метохије, одлукама приштинских власти којима није било дозвољено отварање бирачких места на територији јужне српске покрајине, били су приморани да гласају на бирачким местима у централној Србији. Они су се на референдуму изјашњавали у оквиру већ отворених бирачких места на територији општина Рашка, Нови Пазар, Врање и Куршумлија. Републичка изборна комисија, међутим, за разлику од априлских избора, није водила посебну евиденцију о гласовима бирача с КиМ, већ су они обједињени са гласовима бирача из поменуте четири општине. Због тога подаци о излазности за Топлички, Пчињски и Рашки округ представљају апроксимацију израчунату тако што су бирачи са КиМ одузети од укупног броја бирача са бирачким правом у поменутим општинама и окрузима.

измене било је још у Јужнобачком округу са седиштем у Новом Саду (53,02%), Шумадијском округу са седиштем у Крагујевцу (56,73%), Нишавском округу са седиштем у Нишу (56,84%) и Моравичком округу са седиштем у Чачку (58,37%).

Табела 3. Општине са највишом и најнижом излазношћу и уделом гласова за опцију „да“

Општина	излазност	општина	„да“
Босилеград	70,53%	Сјеница	94,40%
Трговиште	68,72%	Тутин	92,55%
Бела Паланка	61,09%	Трговиште	90,78%
Рача	59,34%	Бојник	88,57%
Ражањ	59,05%	Нови Пазар	87,78%
Жагубица	58,00%	Босилеград	87,65%
Сјеница	57,97%	Ражањ	87,44%
Коцељева	57,81%	Лебане	84,91%
Лебане	55,20%	Жагубица	84,84%
Мерошина	54,75%	Житорађа	84,27%
Палилуа	23,16%	Раковица	43,03%
Крагујевац	22,70%	Палилула	42,88%
Сопот	22,34%	Вождовац	42,58%
Ђуприја	21,53%	Ниш-Медијана	39,58%
Велико Градиште	19,82%	Чајетина	38,62%
Кањижа	19,63%	Савски Венац	38,38%
Сента	17,59%	Звездара	38,03%
Бујановац	14,44%	Нови Београд	37,95%
Тутин	12,29%	Врачар	33,28%
Прешево	2,81%	Стари Град	30,47%

Од десет општина са највећом излазношћу свих десет спада у ред популационо малих и економски неразвијених. На другој страни, најмања излазност забележена је у општинама претежно насељеним мањинским становништвом (Прешево и Бујановац –

Албанци; Кањижа и Сента – Мађари; Тутин – Бошњаци). Од десет општина са најнижим уделом гласова за опцију „да“ осам спада у градске општине на нивоу Београда, једна (Медијана) је градска општина у Нишу, док је десета Чајетина на чијем челу је Милан Стаматовић, председник Здраве Србије, једне од мањих партија које су позивале на излазак на референдум и противљење изменама Устава. Посебно занимљив је случај општине Сјеница, насељене претежно Бошњацима (око три четвртине према последњем попису). Не само да она спада у десет општина са највишом излазношћу (седма), већ је опција „да“ најубедљивију победу однела управо у Сјеници (94,40%).⁴ Опција „да“ одличан резултат остварила је и у Тутину и Новом Пазару. И премда резултат у Тутину није превише чудан јер је излазност била ниска, у Новом Пазару је скоро 90% бирача гласало за измене Устава уз излазност од готово 40%. Резултати показују да су уз Бошњаке уставне промене које се тичу правосуђа подржане и у оним општинама које су натпросечно насељене припадницима других мањинских заједница (Бугари, Власи, Роми).

Интересантно је погледати и разлике у партиципацији и референдумској одлуци између урбаног и руралног становништва. У ту сврху, у 27 градова у Србији, изоловали смо урбана (бирачка места у градском подручју) и рурална/сеоска бирачка места и поредили излазност (табела 4) и резултате опције „да“ (табела 5). У само пет градова излазност је била нешто мања у руралном/сеоском подручју (Сремска Митровица, Суботица, Пожаревац, Панчево, Крагујевац). У осталим градовима излазност је била мања у градском/урбаном подручју, при чему посебно одскачу Нови Пазар (излазност у граду 32,79%, у селима новопазарске општине ~51,14%), Лесковац (30,94% урбан, 48,15% рурал), Прокупље (23,00% урбан, 33,95% рурал) и Врање (~45,98% урбан, 55,70% рурал). Још занимљивији налази се односе на степен подршке измени Устава. Осим Новог Пазара, где је подршка опцији „да“ била готово равномерна у граду и у селима, у свим осталим градовима у Републици Србији рурално становништво у много већој мери је подржало реформу српског правосуђа од

4 Једно бирачко место у општини Сјеница дошло је у жижу опозиционе јавности, у данима након одржавања референдума, када су опозиционе странке које су узеле учешће у референдумској кампањи и добиле одређени број чланова бирачких одбора оптужиле Српску напредну странку да је наместила референдумске резултате, посебно на оним бирачким местима где опозиција није пратила процес гласања. Као драстичан пример изборне крађе узето је бирачко место бр. 60 у општини Сјеница где је од 771 уписаног бирача на референдум изашло свих 771, а од тог броја само четворо се изјаснило против уставних промена. На том бирачком месту на априлским парламентарним изборима гласало је „само“ 307 од 758 уписаних, Српска напредна странка освојила је 23 гласа, листа Муфтијин аманет 180, а СДА Санцака 82.

урбаног. Разлике се крећу од 6,46% у Суботици до 22,14% у Јагодини, при чему највећи број градова бележи двоцифрене разлике. Изузев новосадских, нишких и крагујевачких села, опција „да“ нити у једном другом граду, на сеоском подручју, нема мање од 60% гласова.

Табела 4. Излазност у градовима (урбана/рурална бирачка места)

град	излазност	урбан	рурал	разлика
Нови Пазар	~38,12% ⁵	32,79%	~51,14%	~18,35%
Лесковац	40,73%	30,94%	48,15%	17,21%
Прокупље	26,61%	23,00%	33,95%	10,95%
Врање	~49,16%	~45,98%	55,70%	~9,72%
Шабац	40,24%	36,30%	44,34%	8,04%
Пирот	29,96%	27,96%	35,93%	7,96%
Ваљево	33,41%	31,34%	37,46%	6,12%
Вршац	33,13%	31,23%	37,19%	5,96%
Бор	27,60%	26,12%	32,07%	5,95%
Зајечар	25,28%	23,52%	29,05%	5,53%
Јагодина	24,30%	22,09%	26,95%	4,86%
Крушевац	31,56%	29,40%	34,00%	4,59%
Смедерево	26,89%	25,47%	29,20%	3,73%
Ужице	29,12%	27,79%	31,28%	3,50%
Кикинда	33,72%	32,51%	35,97%	3,46%
Чачак	32,85%	31,28%	34,34%	3,06%
Лозница	28,54%	26,66%	29,55%	2,90%
Ниш	26,07%	25,55%	27,67%	2,11%
Зрењанин	33,84%	33,19%	34,98%	1,80%
Нови Сад	32,54%	32,00%	33,79%	1,79%
Краљево	25,52%	24,71%	26,27%	1,56%
Сомбор	32,26%	31,60%	33,12%	1,52%
Крагујевац	22,70%	22,76%	22,61%	-0,15%
Панчево	32,66%	32,88%	32,27%	-0,61%
Пожаревац	30,60%	30,28%	29,56%	-0,71%
Суботица	25,10%	25,64%	23,74%	-1,89%
Сремска Митровица	33,57%	34,67%	32,61%	-2,06%

5 За апроксимације у случају Новог Пазара и Врања види фусноту 2. Бирачи са КиМ придодати су у осам урбаних бирачких места на територији Врања и осам руралних бирачких места на територији Новог Пазара.

Табела 5. Удео гласова за опцију „да“ у градовима (урбана/рурална бирачка места)

град	„да“	урбан „да“	рурал „да“	разлика
Јагодина	60,52%	49,34%	71,48%	22,14%
Лесковац	72,39%	58,47%	79,16%	20,69%
Ваљево	54,78%	47,48%	66,75%	19,27%
Зајечар	54,97%	48,00%	67,03%	19,03%
Ужице	50,15%	44,42%	63,00%	18,58%
Вршац	61,08%	54,54%	72,75%	18,21%
Пирот	63,78%	58,55%	75,93%	17,38%
Прокупље	68,93%	61,74%	78,83%	17,09%
Чачак	56,40%	47,26%	64,32%	17,06%
Сомбор	61,31%	53,98%	70,43%	16,45%
Шабац	67,24%	58,63%	74,58%	15,95%
Нови Сад	45,61%	40,82%	56,26%	15,43%
Ниш	46,13%	42,16%	57,38%	15,22%
Зрењанин	56,08%	50,77%	64,95%	14,19%
Бор	51,92%	48,15%	61,19%	13,03%
Панчево	55,72%	51,04%	63,77%	12,73%
Врање	76,16%	71,60%	83,92%	12,32%
Крушевац	62,83%	56,92%	68,62%	11,70%
Смедерево	62,84%	58,06%	69,64%	11,58%
Сремска Митровица	62,47%	56,55%	67,93%	11,38%
Лозница	62,10%	54,63%	65,75%	11,12%
Пожаревац	56,08%	52,45%	62,71%	10,26%
Крагујевац	52,58%	49,05%	58,82%	9,77%
Кикинда	65,44%	62,10%	71,05%	8,94%
Краљево	59,00%	54,28%	63,15%	8,87%
Суботица	57,72%	55,99%	62,45%	6,46%
Нови Пазар	87,78%	87,82%	87,71%	-0,11%

Конечно, временски размак од непуна три месеца између одржавања референдума и парламентарних избора омогућава поређење резултата две различите одлуке које су у јануару и априлу доносили бирачи у Републици Србији. Компарација је отежана и

заснована на 7.712 бирачких места од укупно 8.116 колико их је било на изборима 2022, не рачунајући бирачка места на територији Косова и Метохије (у извештају са парламентарних избора навођена одвојено), у иностранству и заводима за извршење заводских санкција. Неколико је разлога што је број бирачких места мањи: (1), елиминисана су бирачка места на територији Врања (8), Куршумлије (13) и Рашке (16) којима су при референдумском изјашњавању додати бирачи са КиМ; (2), у појединим општинама до априлских избора потпуно су промењени бројеви бирачких места и територије/улице које обухватају (Палилула-Београд, Рача, Петровац на Млави, Кучево, Нови Пазар, Бојник); (3) у појединим општинама пре априлских избора дошло је до укидања и спајања одређених бирачких места (38 бирачких места на територији општина Владичин Хан, Лебане, Бела Паланка, Бабушница, Гаџин Хан, Крушевац, Краљево, Бајина Башта, Туприја, Бачка Топола). Но, без обзира на објективна ограничења, изостављање око четири стотине бирачких места (око 5%) оставља довољно простора за анализу.

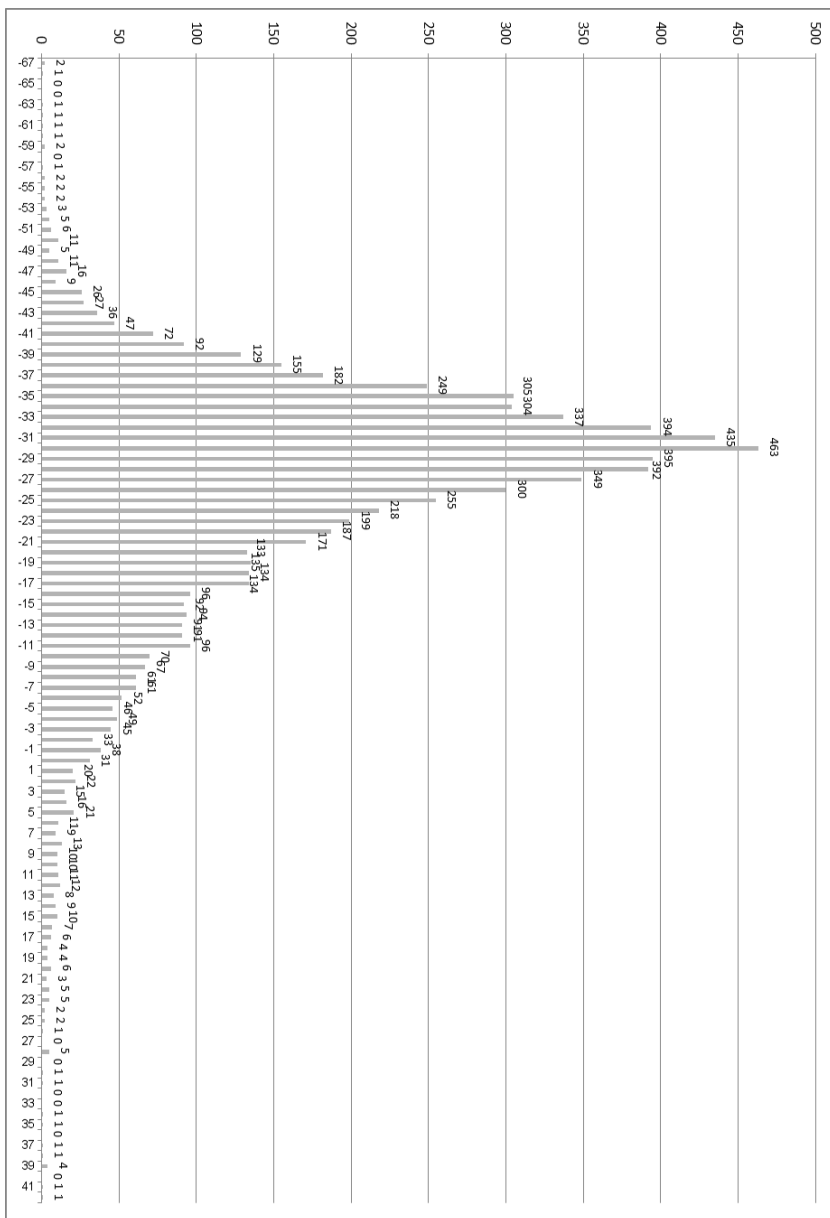
Имајући у виду да је покрет Не даймо Београд који је представљао окосницу листе Морамо на априлским изборима позвао бираче да на референдуму гласају против уставних измена могли бисмо да очекујемо да ће резултат листе Морамо бити бољи на оним бирачким местима на којима је опција „не“ остварила изнадпросечне резултате. Исто важи и за евроскептичне политичке партије и коалиције (Двери, ДСС, Заветници, Суверенисти) где се такође може очекивати корелација између гласова датих овим изборним листама и опцији „не“ на референдуму. Нешто компликованија ситуација постоји код листе Уједињени за победу Србије. Највећи број политичара из партија које су је чиниле позивао је грађане да не изађу на референдум и да се сконцентришу на „важнији“ датум – 3. април. Овакав позив омогућава нам формулисање две „хипотезе“. С једне стране, уколико су бирачи Уједињених послушали позив и одлучили да на референдум не изађу, удео гласова које је освајала листа Уједињених по бирачким местима на априлским изборима треба да буде у вези са мањом излазношћу у јануару у односу на април. С друге стране, уколико су се бирачи Уједињених оглушили о позив на „бојкот“ референдума и ипак гласали против уставних измена, натпросечан удео гласова датих опцији „не“ по бирачким местима треба да корелира са натпросечним уделом гласова који је освојила највећа опозициона листа на априлским изборима. Коначно, странке власти (СНС и СПС) стале су иза уставних промена, па

бисмо могли очекивати везу између гласова датих њима и опцији „да“ на референдуму.

Како бисмо тестирали поменуте хипотезе израчунали смо и разлике у излазности по бирачким местима на априлском изборном и јануарском референдумском изјашњавању (графикон 1). Излазност у априлу, посматрано на националном нивоу, била је већа за око 28%. Подаци по бирачким местима илуструју сличан образац, али уз неколико занимљивих изузетака.⁶ Она се, пре свега односе, на бирачка места на којима је излазност била већа на референдуму него на априлским изборима. Иако је наравно могуће да је интересовање за реформу правосуђа у одређеним срединама било веће од интересовања за априлске парламентарне и председничке избора, детаљнији преглед бирачких места на којима се такав „феномен“ догодио имплицира да је већа излазност на референдуму забележена у оним срединама где опозиција није имала практично никакву контролу у процесу гласања. Од укупно 281 бирачког места са већом излазношћу чак 244 (86,83%) спада у рурална/сеоска. Од преосталих која су урбана више од трећине припада сјеничкој општини (13), по четири Босилеграду и Врању, три Пријепољу, по два Лебану и Малом Зворнику, итд. Општине са највећим уделом бирачких места на којима је излазност у јануару била већа него у априлу су Босилеград (70,97%), Сјеница (67,65%), Жагубица (23,53%), Лебане (23,08%), Прибој (22,92%), Врање (20,41%), Пријепоље (18,18%), Медвеђа (16,00%), Коцељева (14,71%) Власотинце (13,79%), Димитровград (13,04%), Лесковац (12,31%), итд.

6 Хистограм у коме су разлике у излазности пондерисане величином бирачког места има сличну кривуљу, али је она очекивано померена ка центру због већег броја мањих бирачких места.

Графикон 1. Разлике у излазности по бирачким местима (април – јануар)

„Интересантни“ подаци о гласању на референдуму у претежно мањинским срединама, били последица већег интересовања припадника мањинских заједница за реформу правосуђа или одсуства контроле на бирачким местима, делимично отежавају тестирање хипотеза које се односе на потенцијалну везу између удела гласова датих опцији „да“ на референдуму и резултата владајућих странка на парламентарним изборима. Наиме, ако нпр. узмемо у обзир бирачка места у општини Сјеница, која је не само имала велику излазност, већ и највећи удео гласова датих опцији „да“ (чак 94,40%), као и податак да је Српска напредна странка у Сјеници остварила резултат који је далеко испод њеног просека (СНС – 19,05%; Муфтијин аманет – 42,65%; СДА Санцака – 22,07%; СПС – 7,58), можемо да претпоставимо да ће корелација између два варијабле („да“ и гласови „СНС“) имати нижу вредност од очекиване.

У табели 6. дате су вредности корелационих коефицијената (Pearson's r) за све поменуте хипотезе. Налази су углавном очекивани и у складу са позивима политичких странака бирачима „како да гласају“ на референдуму. Коалиција Морамо остварила је много боље резултате на априлским изборима на оним бирачким местима на којима је опција „не“ на референдуму имала натпросечан успех ($r = .600$) Исто се догодило и са релевантним опозиционим евроскептичним изборним листама (НАДА, Заветници, Патриотски блок, Суверенисти) чије смо изборне резултате објединили ($r = .574$). На бирачким местима где је опција „не“ на референдуму остварила натпросечан успех партије из десног спектра политичког поља имале су бољи изборни резултат (појединачно гледано, највећу вредност корелациони коефицијент има код резултата НАДЕ – $r = .558$). На основу вредности коефицијената за две алтернативне хипотезе које смо поставили у вези са листом Уједињених за победу Србије могло би се рећи да гласачи ове опозиционе коалиције у највећој мери нису послушали позив да се референдум „занемари“, те да су 16. јануара заокруживали опцију „не“ ($r = .746$). На крају, корелација између гласова датих опцији „да“ на референдуму и резултата СНС и СПС постоји. Она је, како смо и очекивали, позитивна. У случају СНС ради се о јакој корелацији ($r = .535$), мада би вредности биле значајно веће да опција „да“ није остварила неочекивано добре резултате у мањинским срединама у којима СНС три месеца касније није освојио велики број гласова. Код СПС-а се, међутим, ради о слабој корелацији ($r = .185$), што индицира да гласачи СПС-а, на референдуму нису преодминантно подржали опцију „да“.

Табела 6. Корелациони коефицијенти – јануарски референдум и априлски избори

	опција „да“
СНС	.535**
СПС	.185**
	опција „не“
Уједињени	.746**
Морамо	.600**
„десница“	.574**
	разлика у излазности (И - Р)
Уједињени	.285**
Морамо	.185**
„десница“	.301**
СНС	-.236**
СПС	-.022

Иако закључивање о понашању бирача на основу агрегатних података „болује“ од тзв. „еколошке заблуде“ (“ecological fallacy“, [Robinson 1950]), у недостатку постизборних сондажа јавног мњења које укључују и питања које се односе на изборну одлуку на референдуму, могуће је издвојити неколико закључака о понашању бирача на референдуму одржаном 16. јануара и потенцијалној вези са изборном одлуком донетом 3. априла.

1. И спремност да се на референдум изађе и ниво подршке предложеним реформама правосуђа били су израженији у мањим и економски неразвијенијим општинама у Србији, као и у руралним/сеоским срединама.

2. У појединим срединама насељеним припадницима националних мањина неочекивано велики број бирача је не само изашао на референдум, него и подржао измене Устава. Да резултати референдума у тим срединама могу бити упитни сведочи неколико илустративних података: нпр. излазност у општини Сјеница износила је чак 57,97%, а у суседној општини Тутин само 12,29%; на великом броју бирачких места висока излазност се није поновила на изборима одржаним у априлу, што одудара од „националног“ обрасца где је, очекивано, излазност била много већа три месеца

касније; већа излазност на референдумском изјашњавању бележена је углавном у руралним/сеоским бирачким местима.

3. Резултати референдумског изјашњавања грађана добар су предиктор понашања бирача на априлским изборима. Ово важи за све партије и изборне листе, осим за СПС чији су бирачи највероватније били подељени између опција „да“ и „не“ на референдуму. Благи раст „деснице“ и бољи резултат на априлским него на парламентарним изборима 2020. делом су последица ране антиреферендумске кампање из које се одмах ускочило у кампању за изборе. Истовремено, иако се радило о изменама Устава које су захтеване од ЕУ, бирачи проевропских политичких опција (Уједињени, Морамо) нису подржали предлог правосудне реформе који је иницирала Народна скупштина конституисана након избора 2020. године који је највећи део опозиције бојкотовао.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Akt o promeni Ustava Republike Srbije. 2021. http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/ostala_akta/2021/2166-21%203.pdf
- Biro za društvena istraživanja. 2017. *Mediji, javnost i izbori 2017*. Beograd: Biro di.
- Boljević, D. 2018. „Uvod“, U *Svedočanstvo pripreme za promenu Ustava od 2006. godine i struka*, ur. D. Boljević, 7-14. Beograd: Društvo sudija Srbije.
- Vučićević, D. 2010. „Demokratizacija kroz izbore – izborni autoritarizam u Srbiji“. *Politička revija*, 26 (4): 1-28.
- Društvo sudija Srbije. 2018. „Javno slušanje profesora 20. februara 2018. godine.“ U *Svedočanstvo pripreme za promenu Ustava od 2006. godine i struka*, ur. D. Boljević, 223-370. Beograd: Društvo sudija Srbije.
- European Commission. 2010. *Serbia 2010 Progress Report*. Brussels: European Commission.
- European Commission. 2014. *Screening report Serbia, Chapter 23 – Judiciary and fundamental rights*. Brussels: European Commission.
- Jovanović, M. 2022. “Presidentialization of Parliamentarism in Serbia – Causes and Consequences.” *Politeja*, 1 (76): 345-363.
- Jovanović, M. 2021. „Od zahteva za slobodne i poštene izbore do izborne reforme – dijalog vlasti i opozicije u Srbiji 2019. godine“. *Sociološki pregled*, LV(2): 267-292.

- Jovanović M. & Vučićević, D. 2020. „Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije 1990-2020“, U *Kako, koga i zašto smo birali. Izbori u Srbiji 1990-2020. godine*, ur. M. Jovanović i D. Vučićević, 583-647. Beograd: Službeni glasnik: Institut za političke studije.
- Knežević Bojović, A. & Reljanović, M. 2012. „Postupak preispitivanja 2011-2012“. U *Reforma pravosuđa u Srbiji 2008-2012*, ur. V. Rakić Vodinelić, A. Knežević-Bojović & M. Reljanović, 115-231. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu i Javno preduzeće Službeni glasnik.
- Marković, R. 2007. „Ustavni sud u Ustavu Republike Srbije od 2006. godine“. *Anali pravnog fakulteta*, 55 (2): 19-46.
- Matić Bošković, M. 2018. *Ustavna reforma pravosuđa u Srbiji*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- OSCE/ODIHR. 2012. *Republika Srbija – Parlamentarni i predsednički izbori 6. i 20. maja 2012. godine*. Varšava: Ograničena misija za posmatranje izbora OEBS/KDILJP-a.
- OSCE/ODIHR. 2014. *Republika Srbija – Prevremeni parlamentarni izbori 16. marta 2014. godine*. Varšava: Ograničena misija za posmatranje izbora OEBS/KDILJP-a.
- OSCE/ODIHR. 2016. *Republika Srbija – Prevremeni parlamentarni izbori 24. aprila 2016*. Varšava: Ograničena misija za posmatranje izbora OEBS/KDILJP-a.
- OSCE/ODIHR. 2017. *Republika Srbija – Predsednički izbori 2. aprila 2017*. Varšava: Ograničena misija za posmatranje izbora OEBS/KDILJP-a.
- Pejić, I. 2022. „Constitutional referendum and judicial reform in Serbia“. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 61(94), 75-91.
- Petrov, V. 2022. „Na korak od promene Ustava u delu o pravosuđu“. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1/2022: 75-81.
- Rakić Vodinelić, V. 2012. „Reformisanje pravosuđa 2008–2010“, U *Reforma pravosuđa u Srbiji 2008-2012*, ur. V. Rakić Vodinelić, A. Knežević-Bojović & M. Reljanović, 15-113. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu i Javno preduzeće Službeni glasnik.
- Republička izborna komisija. 2022a. *Izveštaj o ukupnim rezultatima republičkog referenduma radi potvrđivanja Akta o promeni Ustava Republike Srbije (rezultati po opštinama, rezultati po glasačkim mestima)*.

- Republička izborna komisija. 2022b. *Izveštaj o ukupnim rezultatima parlamentarnih izbora (rezultati po opštinama, rezultati po glasačkim mestima)*.
- Republička izborna komisija. 2022v. *Rešenja o određivanju glasačkih mesta za glasanje na republičkom referendumu raspisanom za 16. januar 2022.*
- Republička izborna komisija. 2022g. *Odluke gradskih i opštinskih izbornih komisija o određivanju biračkih mesta za glasanje na izborima za narodne poslanike Narodne skupštine.*
- Republička izborna komisija. 2022d. *Odluke o načinu na koji će glasači sa teritorije Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija moći da ostvare svoje pravo izjašnjavanja na republičkom referendumu.*
- Robinson, W. S. 1950. "Ecological Correlations and Behavior of Individuals." *American Sociological Review*, 15 (3): 351-357.
- Slobodna Evropa*. 2021a. „Skupština Srbije usvojila izmene Zakona o referendumu“. 10. decembar 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-zakon-referendum-izmena-/31603286.html>
- Slobodna Evropa*. 2021b. „Za i protiv referenduma o promeni Ustava Srbije“. 22. decembar. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-referendum-promene-ustava/31621248.html>

Milan Jovanović*

University of Belgrade – Faculty of Political
Science

Dušan Vučićević**

University of Belgrade – Faculty of Political
Science

JANUARY REFERENDUM AS A PLEBISCITE FOR APRIL 2022 ELECTIONS

Resume

In the span of less than three months in 2022 Serbian citizens went to the polls twice. In January, they voted in a referendum on constitutional changes related to the judiciary, and in April they elected the President of the Republic, members of the National Assembly and Assembly of the City of Belgrade and several municipalities and cities. Both political events took place under the influence of three related political processes: 1) negotiations on election conditions, the boycott of the 2020 elections and the constitution of a politically united and non-representative twelfth convocation of the National Assembly that adopted the Act on Amendments to the Constitution; 2) different views of the organization of the judicial authority and its relationship with the legislative and executive authorities, which were the subject of a the multi-year debate on the reform of the judiciary in Serbia; 3) protests by citizens, environmental non-governmental organizations and opposition parties against the exploitation of lithium, which culminated at the time of the adoption of the new Law on Referendum and People's Initiative. The joint effects of these processes caused a part of the public to believe that the referendum was essentially a plebiscite on government policy, a kind of a rehearsal that could foreshadow, if

* E-mail: milan.jovanovic@fpn.bg.ac.rs

* E-mail: dusan.vucicevic @fpn.bg.ac.rs

not determine, the results of the upcoming elections. The analysis and comparison of turnout and results data of the January referendum and the April elections aim to determine whether such expectations were too high and whether the behavior of the voters at the referendum could have been a predictor of the election results.

Keywords: referendum, elections, constitution, judicial reform, civil protests

* Овај рад је примљен 15. августа 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

ПРАВИЛА ЗА ФИНАНСИРАЊЕ КАМПАЊЕ И ЊИХОВА ПРИМЕНА *

УДК 342.849.2:336.13

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.15>

Прегледни рад

Немања Ненадић**

Транспарентност Србија, Београд

Сажетак

У свом прилогу аутор представља кључне аспекте финансирања изборне кампање за председничке, парламентарне и београдске градске изборе из априла 2022. Укратко су представљене измене прописа од значаја за финансирање кампање које су предузете ради реализације два међустраничка споразума, ранијих препорука ОДИХР/ОЕБС и ревидираног Акционог плана за Поглавље 23, уз критички осврт аутора на те измене и на пропуштену прилику да се у овој области отклоне слабости које су препознате од раније. У том смислу, у раду се анализирају одредбе „новог“ Закона о финансирању политичких активности, односно његове кључне разлике у односу на претходни акт истог назива (2011). Предмет анализе су нарочито: 1) измене правила које се односе на дистрибуцију буџетских средстава за финансирање изборне кампање и ефекти тих измена; 2) увођење обавезе подношења прелиминарних извештаја о финансирању кампање, као вида обезбеђивања транспарентности кампање

* Делимично засновано на раније објављеним налазима у оквиру истраживачких пројеката организације Транспарентност – Србија, <https://www.transparentnost.org.rs/index.php/sr/projekti/276-monitoring-izbora-2022>.

** Имејл-адреса аутора: Ts@transparentnost.org.rs, nemanjalaw@orion.rs

док она траје и ефекти те мере у пракси; 3) главни извори финансирања кампање и главни трошкови на априлским изборима и кључне разлике у односу на досадашње изборе; 4) праћење поштовања правила од стране Агенције за спречавање корупције и приоритети за даљу контролу на основу уочених слабости у извештајима о трошковима кампање и мониторингу који је спровела организација Транспарентност Србија.

Кључне речи: Закон о финансирању политичких активности, буџетско финансирање, Агенција за спречавање корупције, прелиминарни и коначни извештаји о финансирању кампање

НОВА ПРАВИЛА ЗА ФИНАНСИРАЊЕ И КАМПАЊУ

У жељи да добију позитивне оцене међународних организација и приволе опозиционе странке да учествују на овогодишњим изборима, власти у Србији су крајем 2021. и званично почеле рад на изменама неколико изборних закона, међу којима је и Закон о финансирању политичких активности. Са становишта предупређења злоупотребе јавних функција и стварања услова за транспарентније финансирање изборних кампања, од значаја су и измене у оквиру једног члана Закона о спречавању корупције, као и мање допуне Закона о електронским медијима.

Закон о финансирању политичких активности из 2022

Контекст измене Закона и обавезе из појединих докумената

Измене Закона о финансирању политичких активности биле су у вези са испуњавањем обавеза из неколико докумената, од којих неки имају карактер међународних обавеза. Посматрачка мисија ОЕБС/ОДИХР је препоручила неке од промена у извештају након претходних парламентарних избора из 2020. У ревидираном Акционом плану за Поглавље 23 преговора између Србије и ЕУ, из 2020. предвиђене су мере за унапређење закона и праксе у овој

области, у оквиру одељка који је посвећен борби против корупције. Најзад, преговори који су вођени пред изборе између владајућих и појединих опозиционих странака, а уз посредовање ЕУ парламента, такође су предвидели поједине измене овог акта.

Планирани обим промена у овим актима је био различит. ОДИХР је препоручио да се пропише обавеза извештавања о приходима и расходима пре изборног дана, смањење висине дозвољених прилога од једног лица, увођење обавезе идентификације добављача на материјалима изборне кампање, као и степеновање санкција. Поменута је и потреба да се обрати пажња на „раније препоруке“ ове организације, али нису све изричито поменуте (OSCE/ODIHR 2020). Мера 2.2.2.1. из Акционог плана је предвиђала, са роком до краја 2020. године, измену ЗФПА, тако да се „јасно утврде и разграниче обавезе Агенције, ДРИ и других органа у поступку контроле политичких активности и субјеката и прецизно утврде обавезе и механизми за транспарентност финансирања политичких субјеката у складу са квалитативном анализом примене одредаба Закона о финансирању политичких активности“. Такође је требало „осигурати да измене закона обухвате јачање капацитета Агенције за борбу против корупције тако да добије све неопходне информације о финансијским токовима“ (Ministarstvo pravde 2020). У оквиру међустраначког дијалога (мера број 10) договорено је да се за парламентарне изборе промени начин финансирања кампање из буџета, тако да се 30%, уместо 20%, новца дели унапред и на једнаке делове учесницима избора.

Поступак измене Закона

Радна група Владе Србије за сарадњу са ОЕБС/ОДИХР је скривено од очију јавности још у јуну месецу 2021. године доставила том телу нацрт измена и допуна ЗФПА, али га није поделила са грађанима (Peščanik 2021). Тако је изгубљено драгоцених пола године, током којих је јавност могла да дискутује о овим предлозима. Не само да није консултована јавност, већ по свему судећи у његовој припреми нису учествовали ни сви државни органи којих се примена тог закона тиче, као ни политичке странке. Састав радне групе која је израдила текст такође није објављен. Нема назнака ни да су анализирана страна искуства у овој веома динамичној области, где стално искрсавају нова питања и дилеме, као што су финансирање кампање преко трећих лица и праћење све заступљеније промоције

путем друштвених мрежа. ОДИХР се није изјашњавао јавно о овом нацрту.

Министарство финансија је 25.11.2021. објавило нацрт *новог* Закона о финансирању политичких активности. Када се овај текст упореди са „тајним нацртом“ из јуна 2021, до кога су новинари успели да дођу у међувремену, може се закључити да је реч о суштински истом акту, изменама и допунама, које су из нормативних разлога (промене у више од 50% чланова) заоденуте у обличје „новог“ закона. Већ на први поглед било је јасно да нацрт није досегао до минимума који је требало да оствари на основу планских докумената, препорука и договора. Далеко већи проблем представљало је то што „нови“ закон није дотакао бројна спорна питања финансирања кампање која нису била изричито поменута на списку тих препорука, задатака и договора. Ма колико промене у вези са тим другим питањима биле битне, отварање јавне расправе у последњи час пред расписивање избора није давало много наде да ће бити разматране.

На такав закључак наводи не само искуство са изменама бројних других прописа, већ и досадашњи рад на ЗФПА. Потреба за значајним изменама овог закона је ушла у планове још 2013, али то није учињено. Уместо тога, Закон је измењен 2014, тако што је омогућено да се буџетски новац добијен за једну намену (финансирање редовног рада, то јест, све оно што *није изборна кампања*), искористи управо за изборну кампању, дајући тако додатну предност, о трошку грађана, странкама које су већ заступљене у Скупштини (Ваковић 2014). Мање измене ЗФПА до којих је дошло у освит парламентарних избора из 2020. године донеле су као корисну новину дужност да Агенција за спречавање корупције током кампање у кратком року (пет дана) разматра пријаве кршења закона (Danas 2019).

Након „јавне расправе“, која се свела на прикупљање писаних предлога, без и једног јавног скупа за сучељавање ставова, Влада Србије је доставила Народној скупштини 17.1.2022. предлог закона, који је Скупштина усвојила 4.2.2022. Током овог поступка, почетни текст закона је минимално промењен. Више пута је мењана одредба о расподели буџетских средстава, као и одредбе о зајмовима, о чему ће бити речи у наставку текста.

Шта је промењено

Чланарина и прилози

Нови закон садржи необичну одредбу према којој се висина чланарине ограничава на 3.000 динара годишње, док би се све друго сматрало прилогом. Ова промена није од већег значаја, јер је прикупљање чланарине у готовом новцу (што би могло евентуално да послужи за уношење новца непознатог порекла) већ било ограничено на 1.000 динара годишње по једној особи.

У складу са препорукама ОДИХР, висина дозвољених прилога је преполовљена, са 20 на 10 просечних зарада у Републици. Када је реч о правним лицима, њихови максимални прилози су ограничени на 30 просечних зарада. Ваља имати на уму да се ово ограничење односи на давања у једној календарској години, а да се у изборној години важе „дупли лимити“. Просечна нето месечна зарада у Републици током 2021, износила је 65.864 динара (Aktiva sistem 2022). То значи да је појединац могао да финансира изборну кампању са највише 658.640 динара, или индиректно са преко 1,3 милиона, ако се исти износ уплати у сврху финансирања редовног рада странке, а странка потом пренесе тај новац на посебан рачун за финансирање кампање. Лимит за донације правних лица био је 1.975.920 динара, односно 3.975.184 динара са индиректним трансферима.

Практични значај ових измена је минималан, јер је у неколико претходних изборних кругова број прилога који су били близу законског максимума био веома мали. Главни механизам злоупотреба који се тиче прилога на ранијим изборима одвијао се кроз прикупљање донација сумњивог порекла преко великог броја „малих донатора“, а не корпоративно финансирање (Nenadić 2017). С друге стране, пропуштена је прилика да се код прилога уреди оно што би заиста могло бити потребно – прикупљање многобројних прилога од више повезаних правних лица. Наиме, и даље нема препреке да неки имућни појединац, који би желео да финансира изборну кампању у мери коју Закон не допушта, то учини тако што би основао велики број фирми, и затим преко тих правних лица уплатио увећане донације. На сличан начин, и даље се може веома лако заобићи постојећа забрана финансирања кампање из иностранства, тако што страна фирма оснује мноштво домаћих правних лица.

Буџетске дотације

Измена за коју су политичке странке биле највише заинтересоване, што се види по чињеници да је то једино питање које је ушло у споразуме са међупартијских дијалога, односи се на расподелу новца из буџета за кампању. Опозиционе странке су успеле да договоре да се на једнаке делове дистрибуира 30%, уместо актуелних 20% укупних дотација за парламентарне изборе. Међутим, иако расподела за председничке изборе уопште није била предмет међупартијског споразума, предлог који је објавило Министарство финансија донео је промене и за те изборе, и то на начин који опозициони преговарачи сигурно нису желели. Наиме, за председничке изборе је од 2011. године важио знатно егалитарнији систем расподеле новца него код парламентарних избора. Половина новца је дељена на равне части, а остатак предлагачима кандидата који уђу у други круг (или победнику у првом кругу). Ново законско решење је било такво да је систем расподеле за парламентарне изборе пресликан и на председничке. Влада није пристала да промени концепт, али су промењени проценти издвајања. У Владином предлогу је удео новца који се дели на једнаке делове пре избора повећан на 35%, а кроз амандман у Скупштини на 40%.

Означавање рекламног материјала

У складу са препоруком ОДИХР уведена је обавеза да се за сав рекламни материјал унесу подаци о пружању услуге (нпр. штампарија). Из непознатог разлога изостављена је далеко битнија обавеза – да се означи за који политички субјект и кампању се израђује такав материјал.

Прелиминарни финансијски извештаји

Наизглед веома битна новина јесте увођење обавезе учесника изборне кампање да поред коначног подносе и прелиминарни извештај о финансирању кампање (*Zakon o finansiranju političkih aktivnosti*, čl. 29). Ова крупна новина је унета у Закон у складу са препоруком ОДИХР. Међутим, приступ је био суштински погрешан, а ефекти, као што се показало касније, били су веома ограничени када је реч о обезбеђивању транспарентности. Извештај се подноси недељу дана пре избора, са стањем финансија какво је било на

петнаест дана пре избора. Агенција затим те извештаје објављује у року од три дана.

Проблем овог концепта јесте то што учесници избора, како показује раније искуство, а и искуство са избора 2022, у оквиру извештајног периода плаћају занемарљив део трошкова кампање. У ствари, искуство са свих досадашњих избора је показивало да се већина трошкова изборне кампање плаћа тек након одржавања самих избора.

Далеко боље решење могло је да буде објављивање података са сталног страначког рачуна на дневној основи, систем какав већ постоји у Чешкој. Такво решење би било могуће увести и у Србији, будући да већ постоји обавеза да се изборна кампања у целости финансира преко посебног рачуна отвореног за ту намену. Ипак, ни то не би било довољно да се обезбеди адекватан ниво транспарентности док кампања још увек траје. С обзиром на то да се већина трошкова кампање плаћа накнадно, далеко већи значај би имало објављивање информација о преузетим финансијским обавезама чак и ако оне нису плаћене (нпр. уговорени износ оглашавања путем билборда или преко медија). Такве информације би биле битне макар за неке од грађана, односно за њихово опредељивање на изборима, а још више за Агенцију за спречавање корупције. Правовремено пријављивање преузетих обавеза би омогућило да се лакше утврди да ли су политички субјекти своје трошкове прилагодили будућој неизвесној околности – успеху на изборима, а све у циљу да избегну обавезу враћања неутрошених средстава у буџет.

Увођење рокова за контролу

Значајна новина у Закону јесте увођење рокова у којима Агенција за спречавање корупције треба да изврши контролу финансијских извештаја странака и да о томе обавести јавност (чл. 33). У одсуству таквих дужности се дешавало да извештаји о контроли буду објављени знатно после избора или да не буду објављени уопште. Усвојена одредба садржи ризике. Контрола се врши према плану који утврђује и објављује Агенција, при чему нема додатних правила о томе ко све и шта све мора да буде обухваћено тим планом. У првом случају примене Закона, Агенција се определила да планом предвиди контролу свих извештаја са републичких и београдских избора.

Слично томе, додатна правила недостају и када је реч о извештају о спроведеној контроли који Агенција треба да изрази и

објави. Ранија искуства су показала неопходност постојања таквих правила (Transparentnost Srbija [TS] 2021). Наиме, из извештаја Агенције о контроли грађани нису могли да стекну потпуну слику о томе које све трансакције је Агенција проверавала (и утврдила да су веродостојне), које чињенице су утврђене простим „упаривањем“ страначких извештаја са изводима из банковних рачуна, а шта додатним проверама, па чак ни то за које све уочене прекршаје су покренути поступци, а шта се и даље проверава.

Кога ће контролисати Пореска управа

Потенцијално је веома опасна новоуведена дужност Пореске управе да својим проверама подвргне страначке донаторе (чл. 36). У Закону се каже само да ће се одабир контролисаних вршити на основу извештаја Агенције, али нема никаквог ближег описа могућих разлога за вршење контроле (нпр. основана сумња да је давалац прилога донирао сопствена средства јер није имао пријављене приходе). У одсуству таквих критеријума, лако се може догодити да се контрола злоупотреби за шиканирање неподобних и одвраћање потенцијалних финансијера противника власти. Треба истаћи да ни пре уношења ове законске одредбе није постојала препрека да Пореска управа и Управа за спречавање прања новца проверавају сумње у истинитост података о наведеним донаторима, али да то није увек давало резултата, чак ни када им се Агенција обраћала (Kostić 2017).

Нова правила за кредите

Закон је побољшан када је реч о кредитима. У новом Закону се они више не третирају као „извор прихода“, што је било супротно општим рачуноводственим правилима. Даље, Влада је предложила, а Скупштина прихватила да се ограничи укупан дозвољени износ ових зајмова, као и период њихове отплате. Према новим правилима, максимална вредност кредита за редован рад странака, или за кампању, не може бити већа од 25% укупних буџетских средстава, која се додељују политичким странкама, односно од средстава намењених за конкретну кампању. Ови лимити су прилично високи, тако да није реално очекивати да ће ограничење погодити било ког учесника који би желео да финансира своју кампању путем кредита.¹

¹ На пример, за предизборну кампању на овогодишњим изборима максимална вредност зајма била је приближно 1,9 милиона евра за парламентарну и додатних 1,9 милиона

Већег утицаја би могла да има промена, којом је период отплате дугова ограничен на три године. Ни та промена не решава проблем видљивости крајњег извора финансирања кампање, будући да у време предаје финансијског извештаја (30 дана након проглашења коначних резултата избора), није познато из којих ће средстава кредит бити враћен.

ГЛАВНИ НАЛАЗИ О ФИНАНСИРАЊУ КАМПАЊЕ ЗА АПРИЛСКЕ ИЗБОРЕ 2022.

Извештавање и објављивање извештаја

Избори за народне посланике (ванредни), председника Републике (редовни), одборнике у скупштини Града Београда (редовни) и у низу других градова и општина одржани су 3. априла 2022. Међутим, услед неправилности избори су поновљени на више бирачких места, тако да су коначни резултати избора за председника проглашени 21.5.2022, а избора за народне посланике тек 5.7.2022. У односу на те датуме рачунати су рокови од 30 дана за подношење извештаја о трошковима кампање.

Агенција за спречавање корупције је извештаје о трошковима кампање објављивала сукцесивно по времену пријема. Може се претпоставити да су потреба за верификацијом података и други разлози техничке природе узроковали то да се извештаји не објављују одмах по пријему, већ неколико дана након подношења (законски рок је седам дана).

Међутим, остаје као проблем то што грађани нису имали, непосредно по истеку рока за доставу извештаја, на располагању основну информацију – који политички субјекти су извештаје поднели (али се још увек чека на објављивање), а који су то пропустили да учине. У саопштењу од 17.8.2022. (12 дана након истека рока за подношење извештаја за парламентарне изборе) Агенција је указала на то да су рокови за подношење извештаја о трошковима кампање истекли, уз подсећање на одредбе закона (Агенција за спречавање корупције 2022а). Две године раније, Агенција је поступила на бољи начин, па је непосредно по истеку рока за предају извештаја грађанима представила информацију ко обавезу није испунио, као и информацију о покретању прекршајних поступака против тих политичких субјеката.

евра за председничку кампању (за сваког од учесника).

Судећи према подацима који су објављени у регистру Агенције до закључења овог текста (22.8.2022), представници пет изборних листа за парламентарне изборе, и предлагачи једног председничког кандидата нису поднели извештаје. Међу тим политичким субјектима је и једна коалиција која се изборила за место у Скупштини (Коалиција Албанаца долине). Извештаје такође нису поднели Ромска партија, коалиција Албанска демократска алтернатива, листа „Отете бебе“, те листа која је проглашена под називом „Руски мањински савез“. Иако је прошло више од два месеца од истека рока, извештај није поднет ни за председничког кандидата Мишу Вацића. Неки од поменутих (Ромска партија, Руски мањински савез, Миша Вацић) нису поднели ни прелиминарне финансијске извештаје, за које је рок истекао крајем марта. Странка правде и помирења је значајно закаснила са подношењем прелиминарног финансијског извештаја (Агенција за спречавање корупције 2022b).

Укупна вредност и главне одлике извора финансирања кампање

Укупна вредност и поређење са ранијим изборима

За кампању за председничке и парламентарне изборе потрошено је више од две милијарде динара. Када се дода трошак странака чији извештаји још увек нису поднети (или макар нису објављени), збир ће вероватно износити 2,15 милијарди, односно приближно 18,3 милиона евра. Поређења ради, у претходној кампањи за изборе, које је значајан део опозиције бојкотовао, пријављени трошкови су били за 40% мањи – 10,4 милиона евра (TS 2020). Пре шест година пријављени трошкови су износили 12,8 милиона евра (TS 2016), а за председничке изборе из 2017. били су око 10,7 милиона евра.

Овогодишња кампања се по потрошњи може мерити са парламентарним изборима из 2014. (17,8 милиона евра), одржаним у доба када су бројни такмаци СНС још увек располагали значајнијим ресурсима или је макар било медија и фирми које су пристајале да их рекламирају и пружају им друге услуге на одложено (TS 2014). Рекорд из 2012, када су за обједињене парламентарне и председничке изборе пријављени трошкови од око 25 милиона евра, није достигнут (TS 2012). Поред чињенице да се у последњих десет година драстично смањило број платежно способних странака,

на то је утицало и трајање избора – сада није било другог круга председничких избора.

За београдске изборе, који су били у ствари главно поприште борбе међу политичким противницима, пријављени трошак је био мањи од милион евра. Објашњење је једноставно – из буџета Града се дели много мање новца за кампању, па су трошкови, кад год је то могло, били приписани републичким изборима.

Кредити и дугови

На приходној страни главну новину ове године представља потпуно одсуство кредита. Очигледно је да главној владајућој странци (СНС) такав вид финансирања није био потребан, будући да располаже значајним вишковима по основу финансирања „редовног рада“ политичке странке из буџета. У сличној, повољној ситуацији, пред ове изборе, било је и неколико парламентарних странака националних мањина. Социјалистичка партија Србије, која је у неколико ранијих изборних циклуса користила кредите, вероватно се није определила на сличан корак овом приликом, због постојећих дуговања. Када је реч о опозиционим странкама, којима би овај вид кредитирања свакако добро дошао, постоје назнаке да су наилазиле на препреку код банака, односно да нису могле да положе довољно чврсте гаранције да ће имати одакле да отплате кредит уколико не пређу цензус. На проблем добијања кредита због „пословне политике банака“ указује се и у извештају ОДИХР (OSCE/ODIHR 2022). О томе каква је била та пословна политика не може се судити за сада – за разлику од ТВ и радио станица, којима је успостављена обавеза објављивања ценовника политичког оглашавања, пословне банке нису обавезне да објаве унапред услове давања кредита за финансирање политичких субјеката.

Поред одсуства кредита, добру вест представља наставак тренда релативно мале заступљености пријављених трошкова кампање који су остали неплаћени после подношења извештаја. Њихова укупна вредност је била приближно 75 милиона динара, то јест 6,4% укупних пријављених трошкова кампање. Поређења ради, десет година раније, чак 45% трошкова за парламентарне изборе и 18% за председничке изборе било је финансирано кредитима који су отплаћивани у наредним годинама, из извора који у тренутку подношења извештаја нису били познати, или уопште није био наведен извор финансирања дугова за пружене услуге према медијима и другим добављачима. Слична ситуација је била

2014, када су кредити и неплаћени расходи заједно чинили 43% вредности кампање и 2016. (34%). Тренд се значајно променио на председничким изборима из 2017. (2,2%) и на парламентарним изборима 2020. (10%).

Највећи дужници након свођења рачуна ове кампање су Српска радикална странка, са 65 милиона динара дуга према ТВ Пинк и Хепи, и коалиција „Ајмо, људи“ са око 15 милиона дуга према добављачима (из напомена се не види према којима). Ни СРС, ни СДС (која је предводила коалицију „Ајмо људи“) не могу да рачунају на буџетске приходе за финансирање рада у наредне четири године, јер нису прешле цензус.

Буџет као извор финансирања

Доминантан извор финансирања изборних кампања у последње две деценије је републички буџет, што је директна последица законских решења из 2003, 2011. и 2022. На колико новца ће странке моћи да рачунају, утицали су укупна вредност буџета Републике у години одржавања избора, законски параметри за обрачун (у неким периодима су то били укупни расходи буџета, а у другим порески приходи буџета), а највише околност да ли се парламентарни и председнички избори одржавају у исто време или не. Услед тога, као што је приказано на графикону 1, далеко највећа су била буџетска издвајања на изборима из маја 2012. и априла 2022. године. У апсолутном износу, она су била највећа ове године.

Графикон 1: Финансирање изборних кампања из буџета Србије 2004-2022.

Извор: Transparentnost Srbija 2021.

Из буџета је ове године за две врсте републичких избора расподељено 1.845.060.000 динара (око 15,7 милиона евра). Да би се стекла права слика о обиму финансирања кампање од стране грађана, томе би требало придружити још 144 милиона динара (1,2 милиона евра), колико су учесници избора пренели и утрошили новца са сталних страначких рачуна. Судаћи по подацима из њихових годишњих финансијских извештаја, тај новац такође потиче из буџета, само што је био дат парламентарним странкама за финансирање њиховог редовног рада, то јест за све оно што *није изборна кампања*.

На овим изборима се догодио и један неуобичајени случај – група грађана која је предложила др Биљану Стојковић за председницу Републике вратила је у буџет неутрошених 24,5 милиона динара. Код свих других учесника избора, буџетска средства су или утрошена у целости, или су враћени занемарљиви износи.

Приватни извори финансирања

Стварне приватне изворе финансирања кампање би могло да чини тек око 123 милиона динара пријављених прилога физичких и правних лица (6,5% укупног обима кампање), од чега се 80% односи на само једну парламентарну листу, ону коју је предводила СПС. Прилози су били значајни, али у много мањој мери (између 5 и 8 милиона динара) и код председничког кандидата Здравка Поноша, те код коалиција НАДА и Заједно за Војводину. Забележено је и више случајева пријављених неновчаних прилога, нарочито у случају групе грађана која је наступала под називом „Морамо“. Политички субјекти су готово у свим случајевима поштовали обавезу да оне прилоге чија висина прелази просечну зараду објаве и на страначком сајту.

Расположива средства у време трајања кампање

Готово све политичке странке, коалиције и групе грађана су своје изборне кампање финансирале рачунајући на буџетске дотације, било да су оне биле сасвим изгледне или не. Када је реч о председничким изборима, једино је коалиција предвођена СНС-ом имала на свом рачуну унапред одвојених 337 милиона динара трансферисаних средстава, чиме је могла да покрије близу половине трошкова кампање (704 милиона). Будући да су на основу победе на изборима накнадно добили чак 600 милиона динара, а као и

сви други 46,2 милиона динара, који су уплаћени десет дана пред изборе, и они су на крају готово све трошкове приписали буџету, а на стални страначки рачун вратили 278 милиона. Опозициони председнички кандидати су се готово у потпуности ослонили на буџетски аванс, уз већ наведени изузетак Здравка Поноша, где је око 10% вредности кампање било покривено донацијама. Овакво планирање трошкова кампање носило је са собом минимални ризик, јер обавеза враћања „буџетског аванса“ постоји само у случају да неки кандидат не добије ни 1% гласова. Овај услов су испунили сви осим Мише Вацића, за кога финансијски извештај није предат, па су извори финансирања за сада непознати.

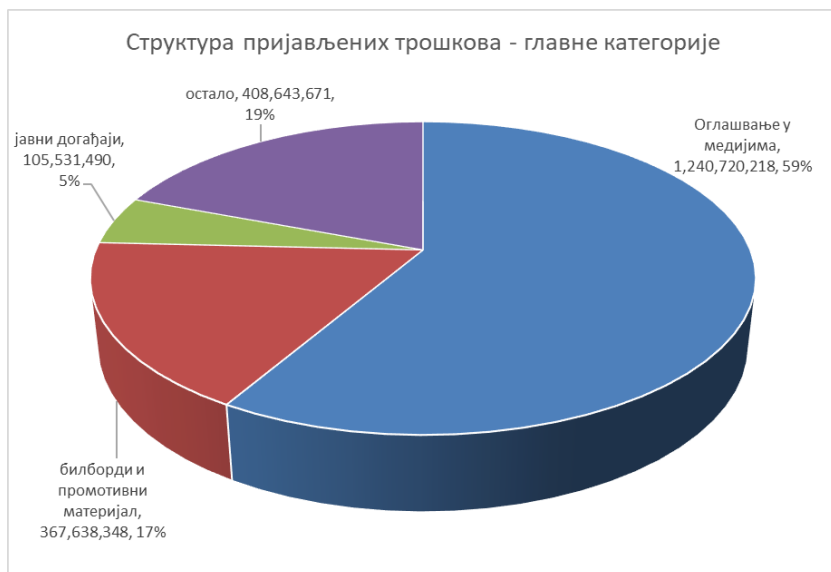
За парламентарне изборе значајно покриће трошкова у пријављеним приходима, док је кампања трајала, имали су СНС (95%) и коалиција коју је предводио Ивица Дачић (84%). Две мањинске листе, СВМ и ЗЗВ, имале су током кампање на свом рачуну обезбеђено више средстава него што су били крајњи трошкови. Потпуно покриће приказаних трошкова имала је и листа Суверенисти, која није прешла цензус, али је добила више од 1% гласова. Све друге парламентарне листе чији су извештаји доступни су у већој или мањој мери обим своје кампање планирали према будућој неизвесној околности – броју мандата који ће добити на изборима. Тако је УПС до изборног дана имала на рачуну тек 19% трошкова који су пријављени на крају, „Морамо“ 41%, НАДА 44%, Заветници 47% а Двери 50%. Као и у случају председничке кампање, чак и оне странке које су првобитно трансферисале новац са својих сталних рачуна, на крају су приказале као да су трошкови плаћени из буџетских дотација, добијених на основу освојених мандата, иако су оне стигле тек 8.7.2022, више од три месеца након избора. Тако је СНС вратила на свој стални рачун 260 милиона динара, СВМ 32 милиона, а СПС 28,3.

Структура трошкова изборне кампање

Као што је било очекивано, и овог пута је изборна кампања донела највише прихода ТВ станицама. Традиционално, на овај вид оглашавања одлази половина или више пријављених трошкова, а сада је тај удео био за нијансу мањи (47,3%), са близу милијарду динара. Иако је кампању 2022. обележило појачано оглашавање на друштвеним мрежама, укупни удео интернет оглашавања који се нашао у извештају био је тек 2,17%, односно 45,7 милиона. Тај износ, међутим, није довољан да покрије ни само трошкове

политичког оглашавања на друштвеној мрежи Фејсбук, које је, према подацима те компаније, вредело око 400 хиљада евра. Стварни износ оглашавања на интернету је био далеко већи, али је део трошкова грешком приписан у „остале трошкове оглашавања“ (89,4 милиона динара, или 4,24%). Други медији су били значајно мање заступљени – новински огласи са 113 милиона динара, или 5,38% и радио огласи, са 23 милиона динара и тек нешто преко 1% трошкова изборне кампање.

Графикон 2. Структура расхода на републичким изборима 2022 – главне категорије

Извор: Transparentnost Srbija 2022a

На промотивне материјале је плаћено 17,4% новца, од чега билборди чине једну трећину (6,35%), док остатак чини трошак који је пријављен за разне летке, плакате, брошуре, упаљаче, шоље и слично. За трошкове јавних догађаја је овај пут приказано релативно скромних 103 милиона динара (5%), али је и ту стварни расход значајно већи, јер су многи путни трошкови неосновано издвојени у рубрику остало, уместо да буду наведени у оквиру транспорта на митинге и конвенције. У рубрици „остало“ је завршила готово петина укупне суме, то јест 403 милиона. То је уједно један од основних проблема у погледу јасноће овогодишњих извештаја, јер је многе од тих расхода требало уписати на другом месту (нпр. 178 милиона трошкова маркетиншких агенција).

Поређења ради, 2016. године су ТВ огласи чинили 57% пријављених трошкова, трошкови јавних догађаја 8%, промотивни материјал 13%, док је неразврстаних трошкова било три пута мање него сада (TS 2016). За интернет оглашавање, које је тада практиковало тек неколико странака, пре шест година је био пријављен сличан удео трошкова (2%) као сада, што је још један показатељ да су овогодишњи извештаји неажурни. Промене су видљиве и када се структура трошкова упореди са изборима који су одржани пре само две године. Тада је ТВ оглашавање чинило чак 60% расхода, након чега следе трошкови промотивног материјала (преко 10%), огласи у штампаним медијима и други трошкови са преко 7%. Пријављени удео интернет-оглашавања је тада био значајно виши него сада (6%) док је нешто мање новца тада потрошено на билборде.

Удео у трошковима изборне кампање

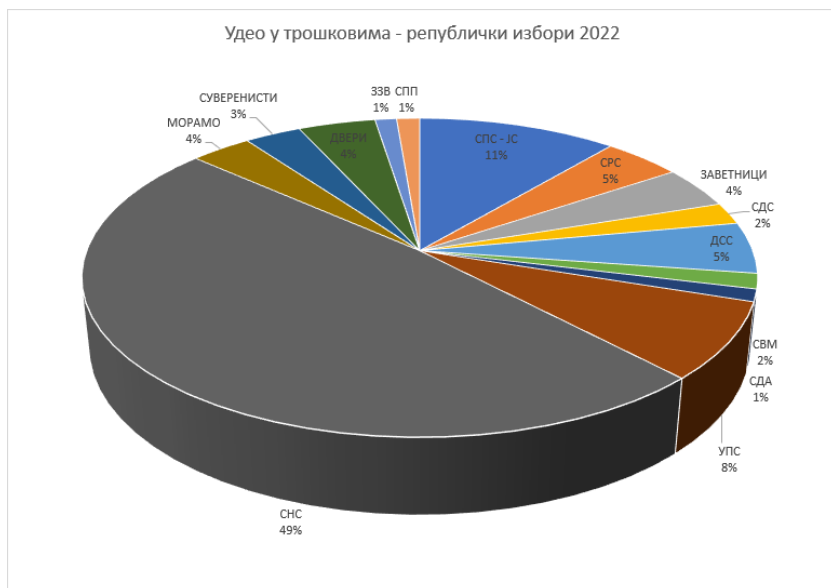
Више од милијарду динара, односно приближно половина укупних пријављених трошкова кампање за председничке и парламентарне изборе, односи се на листу СНС и њеног председничког кандидата. СПС, која није имала председничког кандидата, потрошила је 236 милиона динара, Уједињени за победу Србије за обе врсте избора 164,5 милиона, а коалиција НАДА 109 милиона. Још четири политичка субјекта (Морамо, Заветници, Двери и СРС) потрошила су између 72 и 93 милиона динара (TS 2022a).

Тако је настављен тренд изразите несразмере у улагањима између различитих учесника избора, који је нарочито приметан од 2014. године. Удео СНС у укупним трошковима је незнатно смањен у односу на изборе из 2020, што је последица учешћа знатно већег броја опозиционих листа. Друга по трошковима, рачунајући обе врсте избора, била је коалиција око СПС, на коју се ове године односи 11% укупних трошкова (пре две године близу 18%), иако је укупан обим трошкова био на сличном нивоу. Распоживост буџетских дотација за обе врсте избора утицала је на то да се цена кампање опозиционих листа (које су учествовале на изборима) битно увећа. Пре две године је трећепласирани по трошковима пријавио 57 милиона динара.

Ситуација у којој постоји овако изразита финансијска доминација владајуће странке, а кампања се готово у целости финансира из буџета, даје додатан разлог да се и у Србији законски ограниче дозвољени расходи, као што је то учињено у већини европских земаља. Предлог Транспарентности, који није био

прихваћен када је закон мењан пред овогодишње изборе, јесте да такво ограничење буде 300 милиона динара за парламентарне и 200 милиона за председничке изборе (300 милиона у случају два изборна круга). Предложена ограничења су на сличном или чак вишем нивоу него у суседству – нпр. Хрватској, Мађарској, Бугарској, Словачкој и Чешкој. Да је којим случајем ограничење постојало, у буџету би остало око пола милијарде динара, а омер потрошње између СНС и свих осталих листа и кандидата не би био 1:1, већ 1:2.

Графикон 3. Удео политичких субјеката у пријављеним трошковима републичких избора

Извор: Transparentnost Srbija 2022a

Прелиминарни извештаји

Очекивано, транспарентност података о финансирању није битније унапређена увођењем прелиминарних извештаја. Према новим законским решењима, „прелиминарни извештаји“ требало је да прикажу стање прихода и расхода са стањем од 19.3.2022, две недеље пред изборе (TS 2022b). Већина тих извештаја је објављена тек непосредно пред наступање изборне тишине, тако да није било готово никакве могућности да ове податке заинтересовани бирачи узму у обзир при одлучивању на изборима.

Поред овог крупног недостатка, на крају се показало да је у њима било приказано тек 16% укупних трошкова кампање, односно 227 милиона динара (у односу на 1,45 милијарди из коначних) за парламентарне и само 107 милиона (од коначних 963) за председничке изборе. Додатан проблем са прелиминарним извештајима представља примена различите методологије уписивања (да ли ће бити приказани уговорени или само плаћени трошкови), што је грађане (да су којим случајем уопште имали прилику да сазнају пре избора да ови извештаји постоје), могло навести на погрешан закључак. На пример, на основу ових извештаја се могао извести закључак да су кампања СПС за парламентарне изборе и обе кампање СНС до 19.3.2022. коштале приближно једнако, иако је кампања СНС у стварности до тог момента била барем дупло скупља.

Квалитет извештаја

Опште оцене и путокази за контролу

Анализе појединачних извештаја о трошковима кампање, које је израдила Транспарентност Србија (TS 2022а) показују да ће контрола Агенције за спречавање корупције морати да обухвати поређење података из разних извештаја, јер се неке „нелогичности“ могу сагледати тек на тај начин – нпр. да неки учесници на изборима пријављују трошкове дистрибуције или дизајна промотивних материјала, путовања и телефонске комуникације а други не, да вредност сличних услуга значајно варира код различитих странака, да се плаћена цена закупа по једном билборду значајно разликује итд.

Многи делови страначких извештаја су, међутим, неупотребљиви за контролу и морају се тражити додатни подаци. На пример, веома су ретки примери да су билборди излистани по позицијама и периоду закупа, а у многим случајевима недостају чак и елементарне информације – број билборда и јединична цена. Код оглашавања на интернету редовно изостају подаци о сајтовима на којима је вршено оглашавање као и напомене из којих би се могло видети да ли је обухваћено оглашавање на друштвеним мрежама. У рубрици „остало“ у већини случајева се наводе само фирме којима су вршене вишемилионске исплате, међу којима су неретко предузећа

која не поседују ни сопствену интернет страницу, а да никаквих додатних напомена о сврси уплата нема.

Генерално, при контроли треба имати на уму да извештаји могу бити намерно нетачни из најмање три могућа разлога. Први је скривање података о нелегалном извору финансирања (нпр. у готовини, преко јавних предузећа и уцењених приватних предузећа), што доводи до изостављања података о таквим активностима. Други разлог је потпуно супротан – преувеличавање трошкова, у случајевима када је кампања била мањег обима од добијеног буџетског новца, како би се избегла обавеза да се неутрошено врати. Трећи разлог је специфичан за ову годину, услед истовременог одржавања председничких, скупштинских и београдских избора – преливање трошкова једне кампање у извештај за другу, како би се све платило оданде где има више буџетског новца.

Агенција до сада није објављивала налазе свог мониторинга кампање, који је вршила и ове године, нити се на други начин оглашавала у вези са финансирањем кампање, изузев објављивања одлука по пријавама у појединачним случајевима. Рок за објављивање извештаја Агенције о спроведеној контроли извештаја о трошковима кампање истиче у октобру 2022. (за председничке изборе), односно у децембру 2022 (за парламентарне).

Поједина спорна питања у извештајима

Кад је ред о извештајима коалиције око СНС, на коју се односи највећи део пријављених трошкова кампање, уочене су следеће проблематичне тачке:

- У извештају се не наводи трошак израде сајта <https://www.delagovore.rs/>
- Пријављених прилога уопште нема, ни новчаних, ни у натури, а познати су случајеви у којима су активисти ове странке грађанима делили током кампање поклоне (што би требало регистровати у извештају).
- Трошкови два дугачка закупљена термина на ТВ Прва и Пинк нису исказани (можда су обухваћени ценом плаћених спотова), а трошак оглашавања на ТВ К1 није пријављен.
- Трошкови оглашавања на билбордима су вишеструко мањи од процењених, што указује на веома високе попусте и отвара питање једнакости третмана других учесника избора.
- Трошкови интернет оглашавања су уписани на погрешном месту за председничке изборе, а за парламентарне није јасно

шта је приказано и да ли су обухваћене друштвене мреже.

- Прелиминарни извештај је приказао цену само 15% реклама емитованих у првим недељама кампање.
- За први предизборни скуп – почетак кампање у Меровини – нису наведени трошкови ангажовања појединих фирми које су опажене од стране медија као извођачи припремних радова.
- Нема приказаних трошкова за предизборне штандове.
- Веома високи попусти за оглашавање на ТВ Хепи и ТВ Курир.
- Пријављено је чак 76,4 милиона динара „осталих трошкова ангажовања маркетиншке агенције“ уместо да буду разврстани на одговарајућа места.
- Нису приказани трошкови телефонске комуникације, и поред бројних позива које су грађани добијали из ове странке.
- Информација о „трошковима СНС до 31.3.2022.“ објављена на сајту странке отвара бројна питања, јер не одговара висини трошкова који су пријављени у финансијским извештајима.

Када је реч о осталим кандидатима и листама, главна запажања су следећа:

- Понош: нема трошкова интернет оглашавања, висока цена израде веб-сајта.
- Јовановић: нејасно да ли су обухваћени трошкови *Facebook* огласа.
- Стојковић: предлагач кандидата је група грађана, а створен је утисак као да је реч о коалицији.
- Стаменковић: извештај после истека рока, висока цена израде банера, високи износи исплаћени физичком лицу, уместо да се сва плаћања врше преко рачуна.
- Обрадовић: високи трошкови у појединим категоријама, а без довољно детаља.
- Ђурђевић – Стаменковски: у оквиру „осталих путних трошкова“ фирме које се не баве том делатношћу, не види се шта је набављано као промотивни материјал, прелиминарни извештај готово празан.
- СПС: Упис трошкова конвенција је вршен у више рубрика за исте догађаје, трошкови ТВ оглашавања вероватно обухватају и кампању која је вођена за београдске изборе.
- Уједињени за победу Србије: не види се према коме је остао дуг од 5 милиона динара; за промотивни материјал готово нигде није наведена количина и јединична цена; приказан трошак билборда и истраживања обухвата и кампању за друге

врсте избора; високи трошкови за маркетиншку агенцију без довољно детаља.

- Савез војвођанских Мађара: у прелиминарном извештају су као извор финансирања кампање наведена средства пренета са сталног страначког рачуна, а касније се за те исте трошкове као извор финансирања наводи буџет; за већи део, иначе високих трошкова промотивног материјала и оглашавања на интернету, није јасно наведено на шта се односи.

- НАДА: као сајт коалиције се наводи адреса странке За Краљевину Србију, на којем нису уопште биле објављиване активности ове коалиције за изборе; недозвољено финансирање из буџета општине Бајина Башта; не наводи се број билборда и других врста промотивних материјала, за које су трошкови високи; сви трошкови јавних скупова приписани председничкој кампањи; банци исплаћено 1,5 милиона динара, нејасно зашто.

- СДА: пријављени су високи трошкови за исхрану и гориво, значајно већи него код других странака; припрема, помоћ и саветовања у кампањи су плаћени више фирми, нејасно у чему су њихове услуге биле различите.

- Заједно за Војводину: приказани већи приходи од трошкова (6 милиона динара), али не и да је тај новац враћен (у буџет или на страначки рачун); више врста трошкова кампање је приказано без броја примерака и јединичне цене; исказани веома високи расходи за поједине ставке које се код других странака углавном не јављају; непрецизни подаци о закупу билборда.

- Двери – ПОКС: непотпуне информације о промотивном материјалу; трошак организације више јавних догађаја обједињен; несразмерно висока цена појединих услуга.

- Заветници: износ пријављених трошкова је у потпуности једнак вредности буџетских дотација, која није могла бити позната у време трајања кампање; веома високи пријављени трошкови за дизајн летака, набавку промотивног материјала, конференције за штампу, такси превоз, закуп простора, израду сајтова, као и за друге трошкове чија је намена остала непозната.

- Морамо: није наведено ко је положио изборно јемство; спорно да ли се трошак једне конференције за штампу односи на парламентарне изборе; већина трошкова оглашавања на интернету је приказана у рубрици остало.

- Суверенисти: подаци у извештају су оскудни или непотпуни у вези са готово свим врстама трошкова; веома високи трошкови израде летака, дистрибуције новина, декорације за конвенцију, израде веб-сајта; велики број исплата физичком лицу уместо крајњим пружаоцима услуга; прелиминарни и коначни извештај у контрадикцији.
- Ајмо људи: Не види се према коме је остало 15 милиона динара дуга; трошкови оглашавања за медије унети у рубрику остало.
- СРС: Већи део трошкова ТВ оглашавања (око 65 милиона динара) није плаћен до подношења извештаја, што отвара питање једнакости поступања пружалаца медијских услуга према политичким субјектима; трошкови овере потписа су приказани збирно, а једна трећина није била наведена у прелиминарном извештају.

Оцене ОДИХР

Коначни извештај посматрачке мисије ОДИХР указује да су „комбиновани утицај неуравнотеженог приступа медијима, притисака на запослене у јавном сектору да подрже владајуће партије, значајне разлике у ресурсима за финансирање кампање и злоупотреба административних ресурса довели до неједнакости међу такмацима на изборима“. ОДИХР је такође подсетио да бројне њихове препоруке нису биле узете у обзир при законодавној реформи, укључујући и оне које се односе на „приступ медијима, унапређење транспарентности и одговорности код финансирања кампање, спречавање притисака на бираче и злоупотребу јавних ресурса“. Између осталог, указали су на представљање бројних инфраструктурних пројеката у кампањи од стране председника државе и представника владе, као на активност која је учинила услове за надметање на изборима неравноправним, „замагљујући разлику између државног и партијског“. То је даље довело до тога да се „постигнућа владе“ припишу „владајућим политичким странкама“ (OSCE/ODIHR 2022).

У вези са новим Законом о финансирању политичких активности, ОДИХР подсећа да није примењена њихова ранија препорука да се уведе ограничење максималних трошкова кампање по једној изборној листи / кандидату. ОДИХР је у својим примедбама дотакао и једну од најбољнијих и најнелогичнијих тачака система финансирања кампање – систем расподеле буџетског новца.

„Средства за финансирање кампање из буџета уплаћују се тек непосредно пред изборе, што онемогућава учеснике избора да их ефективно користе.“

Врло је занимљива примедба да српски закон „не условљава исплату другог дела буџетских средстава верификацијом финансијских извештаја, услед чега та средства нису заштићена у случају кршења правила, насупротив доброј међународној пракси“. ОДИХР примећује да закон нема делотворне механизме за спровођење забране злоупотребе јавних ресурса за финансирање кампање. Такође примећују као проблем да странке током кампање морају да објаве само оне прилоге чија је висина преко просечне зараде. На овим изборима се тај проблем није показао у пуном светлу, јер је укупна вредност таквих прилога била занемарљива (за разлику од избора из периода 2012-2017). Такође, ОДИХР указује да су се многи представници опозиционих странака жалили на недоступност донација и зајмова, због страха од одмазде, односно „пословних интереса банака“. „Новоуведени прелиминарни извештаји о финансирању кампање дају се са стањем на 15 дана пред изборе, услед чега значајан део трошкова њима није обухваћен. Агенција за спречавање корупције, задужена за надзор, није делотворно одговорила на пријаве неправилности“ – наводи се, између осталог у Извештају (OSCE/ODIHR 2022). ОДИХР даље примећује да извештајни обрасци које је прописао директор Агенције нису били довољно детаљни, па су странке уписивале податке у прелиминарне извештаје на недоследан начин.

Када је реч о контроли финансирања, ОДИХР наводи да Агенција за спречавање корупције није делотворно одговорила на већину пријављених кршења закона. На пример, Агенција је у неколико случајева установила да су спотови владајуће СНС били незаконити због коришћења јавних ресурса и сматрали су да су мере упозорења довољне, јер су ти (већ емитовани) спотови уклоњени, али по оцени ОДИХР, „није спровела било какве мере да се спрече слична кршења закона“. ОДИХР указује да Агенција није установила повреду закона у случајевима коришћења општинских просторија и веб-сајтова државних органа, као и налога на друштвеним мрежама од стране јавних функционера који су се надметали на изборима за промоцију СНС, те да је одбачена чак и пријава у случају када је општински пројекат приписан владајућој странци. Даље се каже да је Агенција 1.4.2022. обавестила ОДИХР о пет покренутих поступака због кршења правила које је сама уочила, али да ОДИХР нису достављени подаци о томе (а нису објављени ни на сајту Агенције).

Ништа мање значајна је препорука према којој „Агенција за спречавање корупције треба да буде законом обавезна да правовремено и проактивно утврди случајеве кршења прописа, и да по разматрању примљених пријава донесе формалне одлуке, које се могу оспорити пред судом. Законом треба да буду прописани кратки рокови за разматрање свих случајева у којима се сумња на кршење правила о финансирању кампање“ (OSCE/ODIHR 2022). Ова препорука је у вези са праксом Агенције да поједине пријаве због кршења правила током изборне кампање одбија без доношења решења (!), већ у форми „обавештења“, против којих није могуће користити правне лекове. Иако се не помиње директно, ова препорука би морала имати везе и са одсуством рокова за одлучивање Управног суда у предметима када подносилац притужбе оспорава одлуку Агенције у вези са кршењем правила током изборне кампање. Услед непостојања рокова, између осталог, тужбе које је ТС повела у вези са пријавама са избора из 2020. још увек нису разматране. Успостављање кратких рокова за одлучивање у оваквим предметима било би сасвим у складу са већ постојећим преседаном – за доношење одлука о приговорима на изборни процес су прописани рокови који се мере у сатима. Даље, Агенција за спречавање корупције мора током изборне кампање да донесе одлуку по пријави у року од пет дана. Ако је већ тако, нема никаквог смисла да се за судско испитивање те одлуке остави неограничени период.

ОДИХР подсећа да је новим законом уведена и могућност контроле донатора и пружалаца услуга политичким странкама коју би вршила Пореска управа, али да за ту контролу нису прописани јасни критеријуми у закону, као ни обухват могуће контроле, која је подложна дискреционој оцени представника Агенције и Пореске управе. Једно од најважнијих питања широм света је вођење изборне кампање од стране „трећих лица“, то јест оних који на изборима не учествују, али који својим оглашавањем активно и циљано помажу (или одмажу) неком од учесника. У Србији су правила на ову тему веома штура. ОДИХР је препоручио да се она пропишу. ОДИХР такође тражи да казне за пропусте у извештајима о трошковима кампање буду делотворне, сразмерне и одвраћајуће, и на потребу да се унапреде одредбе Кривичног законика. У овом делу су препоруке остале недоречене.

ОДИХР каже да се „мора поставити јасна законска граница између обављања јавне функције и активности у изборној кампањи, и предузети мере за спречавање злоупотребе положаја и јавних ресурса. Надлежни органи треба да раде на спречавању кршења

ових правила и да изричу казне које ће одвратити од таквог понашања. Морају се успоставити и применити делотворни правни и институционални механизми надзора за спречавање притисака на бираче, укључујући запослене у јавним институцијама и предузећима“ (OSCE/ODIHR 2022). Конкретне предложене мере, на жалост, решење виде у унапређењу медијске регулативе, односно одредбе која је пред ове изборе унета у Закон о електронским медијима. Тако је препоручено да се актуелна забрана медијима да преносе информације о активностима јавних функционера прошири на целу кампању, а не само последњих десет дана пред изборе. Та забрана, према садашњим решењима има веома ограничен обим – односи се само на неке медије (ТВ и радио станице), само на неке активности функционера (отварање инфраструктурних објеката и почетак радова) и само на неке функционере (кандидате на изборима). Зато је ова препорука слаба тачка у иначе одличном извештају ОДИХР. Наиме, проблем екстензивне „функционерске кампање“, која је била одлика и избора из априла 2022, мора се решавати у корену – тако што би било јасно прописано које су то редовне активности јавних функционера и које активности они не смеју да спроводе током кампање. Право место за то је члан 50. Закона о спречавању корупције, а не медијска регулатива.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Agencija za sprečavanje korupcije. 2022a. „Saopštenje Agencije o aktivnostima i rokovima u vezi sa kontrolom izveštaja o troškovima izborne kampanje.“ <https://www.acas.rs/lat/news/288>
- Agencija za sprečavanje korupcije. 2022b. „Pretraga izveštaja o troškovima kampanje preliminarni/konačni.“ <https://publicacas.acas.rs/#/acas/pretragaKampanja>
- Aktiva sistem. 2022. „Prosečna mesečna zarada po zaposlenom u RS – podaci za 2021. godinu“. <https://aktivasisistem.com/prosecna-mesecna-zarada/>
- Baković, B. 2014. „Prednosti i zamke predloženih mera u finansiranju partija“. *Politika*: 2. novembar.
- Danas. 2019. „Transparentnost Srbija: Korisne ali ne i dovoljne izmene Zakona o finansiranju političkih aktivnosti“. 4. oktobar 2019. <https://www.danas.rs/vesti/politika/transparentnost-srbija-korisne-ali-ne-i-dovoljne-izmene-zakona-o-finansiranju-politickih-aktivnosti/>

- Zakon o finansiranju političkih aktivnosti. „Službeni glasnik RS“, br. 14/2022.
- Kostić, V. 2017. „Partijske igre: SNS i prijava za pranje novca“. *CINS*: 17. oktobar. <https://www.cins.rs/partijske-igre-sns-i-prijava-za-pranje-novca/>
- Ministarstvo pravde. 2020. *Revidirani AP 23 usvojen na sednici Vlade RS 10. jula 2020. godine*. Beograd: Ministarstvo pravde.
- Nenadić, N. 2017. „Tajna trećih ljudi“. *Vreme*, br. 1401, 9. novembar.
- OSCE/ODIHR. 2020. *Parlamentarni izbori 21. jun 2020*. Varšava: Ograničena misija za posmatranje izbora OEBS/KDILJP-a.
- OSCE/ODIHR. 2022. *Presidential and early parliamentary elections 3 april 2022*. Warsaw: ODIHR Election Observation Mission.
- Peščanik. 2021. „Samo za ODIHR-ove oči“. 21. jul 2021. <https://pescanik.net/samo-za-odihr-ove-oci/>
- Transparentnost Srbija. 2012. *Finasiranje predsedničke i parlamentarne izborne kampanje u Srbiji - maj 2012*. Beograd: Transparentnost Srbija.
- Transparentnost Srbija. 2014. *Monitoring finansiranja izborne kampanje tokom kampanje za izbore 2014. u gradu Beogradu, sa osvrtom na parlamentarne izbore – glavni nalazi*. Beograd: Transparentnost Srbija.
- Transparentnost Srbija. 2016. *Nalaz o monitoringu izborne kampanje 2016*. Beograd: Transparentnost Srbija.
- Transparentnost Srbija. 2020. *Analiza izveštaja o troškovima izborne kampanje 2020*. Beograd: Transparentnost Srbija.
- Transparentnost Srbija. 2021. *Kontrola finansiranja parlamentarne kampanje 2020 – šta je učinjeno a šta je propušteno*. Beograd: Transparentnost Srbija.
- Transparentnost Srbija. 2022a. „Izveštaji TS o monitoringu izbora.“ [https:// izbori.transparentnost.org.rs/izvestaji-ts-o-monitoringu-izbora-2022/](https://izbori.transparentnost.org.rs/izvestaji-ts-o-monitoringu-izbora-2022/)
- Transparentnost Srbija. 2022b. *Preliminarni izveštaji o finansiranju kampanje*. Beograd: Transparentnost Srbija.

Nemanja Nenadić*
Transparency Serbia, Belgrade

RULES FOR CAMPAIGN FINANCING AND THEIR IMPLEMENTATION

Resume

Author presents key aspects of election campaign financing from February 15th to April 3rd 2022 for presidential, parliamentary and Belgrade city elections. There is also a brief presentation of legislative changes relevant for the campaign financing, aimed to address conclusions of two inter-party dialogues, earlier ODIHR / OSCE recommendations and duties set in the revised Action Plan for Chapter 23, along with author's opinion about these changes and missed opportunities to address all known weaknesses in the legislation. To that end, the work analyzes the provisions of the "new" Law on Financing Political Activity, i.e. its key differences from the previous act of the same name (2011), and some issues regulated in other laws. The subject of the analysis are in particular: 1) changes to the rules relating to the distribution of budget funds for election campaign financing and the effects of these changes; 2) introducing the obligation to submit preliminary campaign finance reports, aimed to ensure transparency of the campaign financing before election day and the effects of this measure in practice; 3) the main sources of campaign financing, the main expenditures in the April elections and the key differences from the elections so far; 4) priorities for further control to be implemented by the Anti-Corruption Agency, based on notable weaknesses in campaign spending reports and monitoring conducted by Transparency Serbia; 5) the main findings of the ODIHR observation mission concerning campaign financing. Changes to the Law on Financing Political Activities, that were planned for late 2020, were prepared in secret

* E-mail: Ts@transparentnost.org.rs, nemanjalaw@orion.rs

manner during 2021, and the legislative proceedings only formally began at the end of November 2021. Although nominally a new law on financing political activities has been enacted, an opportunity has been missed to better regulate a number of issues. The reform did not cover even some of the issues mentioned as contentious in the ODIHR's earlier recommendations (determining the limit for the election campaign costs). Introducing of duty to submit preliminary campaign finance reports did not fulfil its purpose. Due to inadequate legal deadlines and insufficiently elaborated obligations of political entities, preliminary reports became available only before the appearance of "election silence". They presented only 16% of the total election campaign expenditures. Furthermore, political subjects obviously implemented different methodology when reporting, thus making preliminary financial report misleading as well. Out of other changes in legislation, there were positive effects from the obligation of TV stations to publish information on advertising pricing, which in practice has not been fully implemented (especially in terms of the price of leased TV terms). During the process of legislative changes, political parties showed greatest interest for determining of budget subsidies allocation. That resulted in increase of the share of funds that are distributed equally to all contestants for parliamentary elections (from 20% to 40%). However, at the same time, the new Law reduced the share of budget subsidies available for the egalitarian distribution in the presidential elections (from 50% to 40%). In overall, these changes did not affect financial powers of opposition parties, who almost entirely relied on budget subsidies for their campaigns, as most of them took part both on presidential and parliamentary elections. However, the amount available from the budget for the election campaign financing doubled solely due to simultaneous and coordinated campaigning for both president and parliamentary candidates.

Other legislative novels had no greater significance in the practice of law enforcement in the April elections. Political parties respected decreased limit for individual

donations, but high individual donations were not frequent in previous elections either; respecting of duty to assign campaign material still has to be checked; Agency for prevention of corruption now has deadline to produce its oversight report, which has not yet expired; the maximum value of the loan and the repayment period are limited by the new law, but the loans were not used at all for this elections; inspection of parties' donors and service providers by the Tax Administration is prescribed vaguely in the Law, but it is not yet known if it was carried out, etc.

One presidential candidate and five electoral list submitters failed to provide their financial statements, and one parliamentary party was among them. The Agency has not disclosed whether it initiated any procedure to prosecute them. When taking into account all election types, this campaign was the most expensive in last ten years (approximately 2.15 billion dinars, or 18.4 million euros), which is solely due to double budgetary subsidies. Costs for which an unknown source of funding after submitting the report are represented at around 6.4%, which is in line with the trend that begun in 2017, unlike the previous period, when the share was far higher. Parties with greatest debts did not pass the threshold to enter the parliament.

The budget, directly or indirectly (through the transfer of money previously obtained to finance the regular work of the parties, i.e. everything that is *not* a campaign), served as a source of funding for 87% of reported campaign expenses, and the main ruling party, the SNS, which has the most members, had no reported monetary or natural contributions. One exceptional case is reported, where the proponent of presidential candidate (Biljana Stojkovic, PhD), returned half of the budget subsidies, received for the campaign. Donations were used in higher amounts only by SPS parliamentary list, while the leading ruling party, SNS, that has most party members by far, did not report any individual contribution, either in cash or as pro bono engagement.

According to reports, the cost of TV advertising remains extremely dominant (close to half of overall campaign

cost), the share of promotional material and billboard was 17% and public events were 5%. It is clear that there is a trend of decreasing the cost of advertising in print media and the cost of public events. However, this year's financial report do not provide sufficient possibilities for the comparison with earlier elections, as the share of "other costs" reported is very high (one fifth). In particular, cost of the advertisement on internet were not reported appropriately.

The trend of extreme dominance of the SNS in campaign expenses (49% of all reported expenses) continued. In fact, the representation of this party and its candidate in election advertising was far greater than half, since the SNS received higher advertising discounts from competitors, based on quantity of such adds. This is another argument in favor of introducing campaign finance limits in Serbia, as recommended by the ODIHR. The SPS-JS coalition was second in spending, with 11% of total expenditure (in the previous elections 18%), the main opposition coalition participated with 8% in overall campaign costs and other opposition lists with 3-5% (similar to the number of votes won).

Among the financial reports there are many that are incomplete and do not contain information that would be sufficient to control (e.g. the total amount paid is presented, but not the number of copies of promo material, the purpose of the payment sorted among other expenses is not visible). The analyses conducted by Transparency Serbia identified three major types of failure to comply with the law, that have to be checked in the control process: 1) exclusion on data on certain expenditures, that would logically follow conducted activities in the campaign, probably because they are not paid in the legally prescribed manner, but in cash, or not paid at all, but are a hidden donation from public enterprises or private enterprises; 2) exaggerating costs, in cases where the campaign cost was fewer than the budget subsidies received, aimed to avoid the obligation to return unspent funds; 3) wrong assignment of costs related to one campaign (usually Belgrade city elections)

in reports for the presidential or parliamentary campaign, for which more budget money was allocated.

Keywords: Law on Financing Political Activities, Budget Financing, political subjects, Anti-Corruption Agency, Preliminary and Final Campaign Finance Reports, ODIHR, Transparency Serbia

* Овај рад је примљен 1. септембра 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

ПОСМАТРАЊЕ ИЗБОРА 2022. ГОДИНЕ: КАКО ЈЕ ПРОТЕКАО ИЗБОРНИ ДАН

УДК 342.84(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.16>

Прегледни рад

Вујо Илић*

Институт за филозофију и друштвену теорију,
Универзитет у Београду

Сажетак

Републичке и локалне изборе у Србији 2022. године посматрао је већи број међународних и домаћих посматрача. У овом раду посматрање се представља као начин да се оцени и унапреди квалитет избора, и износе се главни налази посматрања избора које је спровела организација Црта. Детаљно се износи методологија посматрања изборног дана на репрезентативном узорку бирачких места, са нагласком на формирању узорка, конструкцији упитника и обуци посматрача, и објашњава се логика закључивања на основу сакупљених података. Посматрање изборног дана потврдило је да званични резултати избора одражавају резултате са бирачких места на репрезентативном узорку, и да, и када се узму у обзир евидентиране неправилности, одржавају изборну вољу гласача. Додатно су анализиране реакције учесника на изборима, представника кандидата, међународних и домаћих посматрача, који нису суштински оспоравали резултате избора.

* Имејл-адреса аутора: vujo.ilic@instifdt.bg.ac.rs

Користећи резултате два анкетна истраживања Црте спроведена пре и после избора дана, анализирају се и ставови грађана према изборима. У раду се такође проблематизује сврха грађанског посматрања изборног дана, у ширем контексту у ком ређе долази до директне манипулације резултатима избора, али је све израженији проблем дугорочна неправедност учесника. Изборно посматрање остаје важно и у таквим околностима, као начин да се унапреде избори у целини, и да се повећа поверење у демократију.

Кључне речи: избори, демократија, посматрање избора, квалитет избора, методологија, узорак, анкета, Србија

УВОД

Посматрање избора постало је глобална норма. Готово да нема држава које не омогућавају неки облик посматрања, а такви случајеви обично изазивају сумњу у легитимност избора. Посматрање је један од главних начина да се оцени и унапреди квалитет избора. Постоје норме и стандарди који говоре какви би избори требало да буду, и обавезују државе да их спроводе на одређени начин. Међутим, без евалуације не може се рећи какав је квалитет конкретних избора, и да ли се они приближавају или удаљују од стандарда.

Међутим, иако се број одржаних демократских избора широм света убрзано увећавао, постоје показатељи да је квалитет избора у многим земљама почео да опада, не нужно због крађе на дан гласања, колико због дугорочне неправедности учесника. Ово је сасвим оправдано довело у питање сврху посматрања изборног дана – без обзира да ли се ради о међународним или домаћим посматрачима. У овом раду понудићу аргументе да је посматрање изборног дана још увек важно, јер може да помогне унапређењу целокупног изборног процеса, и посебно када то чине домаћи посматрачи, да утиче на поверење у демократске институције.

У раду је фокус на посматрању изборног дана. Начин на који домаће организације посматрају изборе је важан али недовољно познат, и често наилази на неразумевање у широј јавности. Зато у првом делу нудим аргументе да посматрање изборног дана на репрезентативном узорку не само да није инфериорно у односу на друге начине оцењивања избора, већ да има јасне предности. Поред

квантитативног аспекта методологије, објашњавам подједнако важан квалитативни део, који се тиче конструкције упитника и рада са посматрачима. На крају овог дела, посматрање изборног дана своди се на два питања – да ли могу да се потврде званични резултати и да ли такви резултати одржавају вољу гласача, а логика закључивања се формулише као научно тестирање хипотеза.

У другом делу текста представљам главне налазе посматрања гласања одржаног 3. априла које је спровела организације Црта, на републичком и градском нивоу избора. Анализирајући сакупљене податке са бирачких места, показујем да је било могуће потврдити да званични резултати одражавају резултате са бирачких места у узорку, као и да резултати, чак и када се узму у обзир све неправилности, одржавају изборну вољу бирача.

У трећем делу, основни посматрачки налаз да је гласање протекло углавном регуларно поставља се у шири контекст реакција других изборних учесника – кандидата из партија власти и опозиције, међународних и домаћих посматрача, који су у највећој мери изнели сличне закључке. На крају се анализирају ставови грађана о изборима, који су анализирани кроз два анкетна истраживања Црте, спроведена пре и после изборног дана, који показују партијску подељеност о овој теми, али и смањење процента оних који мисле да на се на изборима дешава крађа гласова.

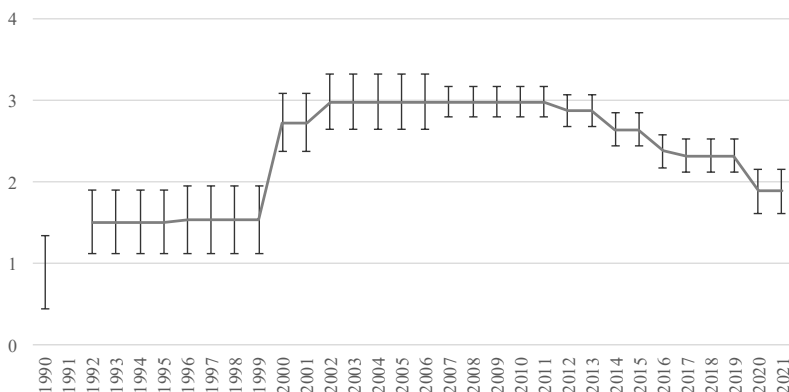
КВАЛИТЕТ И ПОСМАТРАЊЕ ИЗБОРА

Трећи талас демократизације учинио је демократију глобално најраширенијим обликом власти. Државе Латинске Америке ослобађале су се војних диктатура, Источна Европа једнопартијских система, а власти држава Африке и Азије излазиле су из оружаних сукоба са новим демократским мандатима (Huntington 1993). Вишестраначки избори постали су норма коју готово све државе практикују. Након ширења и консолидације демократије, у многим деловима света избори су престали да буду извор проблема. Међутим, након периода прилагођавања новим околностима, појачали су се процеси демократског назадовања и уследио је глобални талас аутократизације (Lührmann and Lindberg 2019).

Србија се може посматрати као део ових глобалних процеса. Иако је квалитет избора након увођења вишестраначја био низак, Србија је, са деценијом закашњења, започела демократску консолидацију. Међутим, током последње деценије, долази до поновног подривања демократије у Србији (Bieber 2018; Vladisavljević

2019; Levitsky and Way 2010, 2020; Spasojević 2021). У последњем годишњем извештају В-Дем Института, Србија се, поред Бразила, Турске, Мађарске и Пољске налази међу пет држава са највећим нивоом аутократизације у последњих десет година (Voese et al. 2022). Интегритет избора опадао је упоредо са процесом аутократизације. Графикон 1 приказује вредности В-Дем индикатора „слободни и поштени избори“ у Србији од избора 1990. до 2021. (Coppedge et al. 2022). Након 2000. године, квалитет избора је порастао до ранга суседних земаља, али, за само осам година, од 2008. до 2020, оцена избора је са „донекле слободни и поштени“ пала на „неодређено“.¹

Графикон 1. В-Дем индикатор „слободни и поштени избори“ за Србију 1990–2021.

Извор: Coppedge et al. (2022)

На шта се мисли када се каже „слободни и поштени“ избори, и како знамо да ли су избори такви или нису? Начела и стандарди за одржавање избора постали су током друге половине 20. века део међународних норми. Универзална декларација о људским правима наводи слободно гласање и истинске изборе као начине којим се власт заснива на израженој вољи народа (UNGA 1948, Art 21). Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода гарантује право на слободне изборе (CPRH 1952, Art. 3), а Међународни пакт о грађанским и политичким правима истинске изборе и слободно изражавање воље бирача (ICCPR 1966, Art. 25b).

¹ Вредности на вертикалној оси су: 0 „Не, никако“, 1 „Не баш“, 2 „Неодређено“, 3 „Да, донекле“, 4 „Да“. Графикон приказује граничне вредности интервала поверења на нивоу од 95%.

Међу обавезама за демократске изборе у државама учесницама Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС/OSCE) наводе се слободни и поштени избори, што је наведено у Париској повељи за нову Европу (CSCE 1990a), Документу са састанка у Копенхагену (CSCE 1990b, Art. 6. and 7.7), и Документу из Истанбула (OSCE 1999, Art. 25). Поред тога, Комисија Савета Европе за демократију путем права (Венецијанска комисија), кодификовала је праксу европског изборног наслеђа (Venice Commission 2002). Норме везане за квалитет избора садржане су поред међународних и у домаћим документима. Устав Србије гарантује држављанима опште и једнако изборно право, право да бирају и буду бирани, на слободним и непосредним изборима, тајним и личним гласањем (Ustav Republike Srbije 2006 čl. 52).

Нема пуне сагласности око тога шта чини изборе демократским, шта их чини слободним и поштеним, када су истински, а када им је угрожен интегритет (Bjornlund 2004, Norris 2014). Између глобалних норми и конкретних избора, различити актери и аутори покушавали су да разложе и операционализују ове нормативне димензије (Elklit and Svensson 1997). За потребе овог рада може се рећи да су избори слободни уколико бирачи слободно изражавају вољу у избору представника, а поштени уколико се пребројавање и извештавање о гласовима врши тачно, учесници у изборној кампањи наступају с приближно једнаких позиција, и постоји равноправан третман пред законом и од стране власти. Ове димензије се односе на процесе пре, током и после изборног дана, и од једнаке су важности за оцену квалитета избора (Elklit and Svensson 1997).

Посматрање избора је један од начина путем којих се може емпиријски утврдити у којој мери се конкретни избори одржавају у складу са нормама (Alvarez, Atkeson and Hall 2013). Код посматрања избора важно је разликовати међународно и домаће посматрање избора (Bjornlund 2004). Међународно посматрање има дугу историју и сеже до 19. века (Beigbeder 1994, 78), али је тек крајем осамдесетих почело да се формира као глобална норма (Hyde 2011; Kelley 2012). Током Хладног рата посматрано је мање од 10%, а од 1990. до 2011. чак 63% националних избора (Flores 2013). Између осталог, ОЕБС Документ из Истанбула обавезао је државе учеснице да прихвате посматрање избора, али и да брзо реагују на изборне препоруке како би се избори приближили стандардима који важе за све државе учеснице (OSCE 1999).

Поред међународног посматрања, у коме обично учествују државе и међународне организације, изборе могу посматрати и

недржавни, непартијски, односно грађански субјекти. Грађанско посматрање има краћу историју, која се везује за изборе у аутократским режимима Азије и Јужне Америке осамдесетих година (Филипини 1986, Чиле 1988). Праву експанзију доживело је после 1990. са вишестраначким изборима у Источној Европи (Estok, Nevitte and Cowan 2002). Међутим, право на грађанско посматрање још увек нема статус међународне норме, и зависи од националног законодавства. У многим државама чланицама Европске уније ово право није признато организацијама цивилног друштва. У Србији су међународни посматрачи присутни од избора 1997. (Nastić 2020), а исте године основана је и прва домаћа организација за посматрање избора, Центар за слободне изборе и демократију – ЦеСИД (Orestijević 2020).

И међународно и домаће посматрање избора имају предности и мане (Nevitte and Canton 1997). Домаће, грађанско посматрање избора мање кошта него међународно, домаћи посматрачи боље познају локални контекст, и могу да имају већу аутономију у оцени интегритета избора него званични представници држава или међународних организација. Предуслови за успешно домаће посматрање су не само познавање стандарда и процедура за одржавање демократских избора, адекватна методологија, већ и придржавање принципа непартијског посматрања (GNDEM 2012).

У литератури постоје бројни аргументи да посматрање унапређује изборе (Kelley 2012), тако што утиче на понашање учесника избора (Hyde 2011; Regalia 2022), али и мења ставове грађана, при чему је идентитет посматрача важан, јер од тога зависи поверење у њихове налазе (Bush and Prather 2018). Улога домаћих посматрача може се стога оценити као важна, не мање од међународног посматрања. Не треба да изненади што је на изборима у Србији 2022. овлашћен велик број међународних, али много већи број домаћих посматрача. Републичка изборна комисија (РИК) овластила је за посматрање 23 стране организације, удружења или представника држава са укупно 537 посматрача, највише из ОЕБС/ОДИХР (286), док је овлашћено девет домаћих удружења са 4.687 посматрача, од којих највише из Црте (3.207) и ЦеСИД-а (947). У наставку рада представићу Цртину методологију и главне налазе посматрања избора 2022. као и ставове грађана и актера о изборном процесу, сакупљене кроз анкетна истраживања.

МЕТОДОЛОГИЈА ПОСМАТРАЊА ИЗБОРНОГ ДАНА

Методологија посматрања избора у почетку је имала фокус на изборном дану и потврђивању резултата избора. Ауторитарне власти биле су склоније да директно манипулишу резултатима избора, што се посебно дешавало на средњим нивоима изборне администрације – у сабирању гласова са бирачких места (Cantú 2019). Међутим, како су избори, и надгледање избора постали устаљенији, главни проблем који је угрожавао њихов интегритет постајала је изражена неравноправност учесника (Levitsky and Way 2010).

И методологија изборног посматрања се мењала у складу са овим трендовима. Акцент се померао са краткорочног посматрања изборног дана ка предизборном и пост-изборном периоду, тако да обухвати кампању, медијско присуство кандидата, као и рад изборне администрације и заштиту изборних права. Црта, као и друге грађанске организације, прилагођавала се развијањем нових компоненти дугорочног посматрања (Orestijević 2020, Srta 2022a). Међутим, у овом раду, због ограниченог простора, описује се само методологија посматрања изборног дана.

Организације могу посматрати изборни дан на различите начине. Могу се посматрати сва бирачка места, на основу чега се могу донети поуздани закључци о изборном дану, а може се посматрати само неколицина бирачких места, где је поузданост налаза нижа. Трећи начин је да се посматра репрезентативни узорак бирачких места, што омогућава да се посматрањем неких места доносе закључци о свим. У наставку ћу аргументовати због чега посматрање узорка има неколико предности над осталим моделима – оно омогућава мању пристрасност налаза, боље обучене посматраче и континуитет посматрања.

Посматрање неколико бирачких места не може да пружи слику о томе како су протекли избори у целини. Неправилности се могу десити на неколико места која се обиђу, али не и на хиљадама других бирачких места. Са друге стране, посматрање свих бирачких је не само логистички захтевно, оно може бити и немогуће. У неким државама једино државни апарат, кроз изборну администрацију, има могућност присуства на свим бирачким местима, посебно у географски изолованим подручјима. То ствара ризик од диференцијалног потцењивања, које би могло да угрози репрезентативност налаза, што представља проблем ако се регионалне или урбано-руралне поделе поклапају са обрасцима гласања.

Посматрање свих бирачких места такође захтева огроман број посматрача. Са ограниченим ресурсима, мање посматрача се може боље обучити, а са увећавањем броја посматрача отвара се питање уједначености квалитета њихове обуке и валидности налаза. Коначно, питање цене посматрања на свим бирачким местима везано је за питање одрживости грађанског посматрања у некој држави. Цена једног посматрања избора на свим бирачким местима може бити равна вишедеценијским трошковима посматрања избора на узорку.

Посматрање на узорку стога може бити репрезентативније и валидније него посматрање свих бирачких места, а уз то и економичније. Из ових разлога грађанске организације се још 1980-их година окрећу посматрању на случајном узорку и наредне три деценије је ова методологија примењивана и развијана, а у Србији дуже од две деценије. Логика посматрања изборног дана какву спроводи Црта заснива се на статистичким принципима, односно паралелном бројању гласова (*Parallel Vote Tabulation*) као начину потврђивања званичних резултата избора, али обухвата и начин на који се на бирачким местима долази до резултата (Garber and Cowan 1995; Estok, Nevitte and Cowan 2002).

Случајни узорак заснован је на принципима вероватноће, па се стога зове и пробабилистички узорак, а његова карактеристика је да прати нормалну дистрибуцију, што омогућава квантификацију поузданости закључивања о популацији (Popadić, Žeželj i Pavlović 2018). Да би повећали поузданост закључивања на основу узорка о свим бирачким местима, може се повећавати узорак, али после одређеног броја, то није ефикасно, већ узорак од пар стотина места може да буде адекватан за потребе посматрања избора.

Циљ методологије посматрања изборног дана је да главни налази у што већој мери рефлектују стварно стање на бирачким местима, а да би се приближили томе, она је развијана у два правца. Једна грана методологије посматрања води смањењу узорачке грешке и већој поузданости закључивања на основу узорка, а друга смањењу неузорачке грешке, односно ваљаности података добијених са бирачких места.

Смањивање узорачке грешке односи се на разлику између података који се добијају када би се посматрао узорак бирачких места и када би се посматрала сва бирачка места, и решава се статистичким (квантитативним) методама. Због тога се, на пример, једноставни случајни узорак ретко користи, и углавном су процедуре узорковања комбинација одређених под-типова. Најчешће се користи

стратификовано узорковање, које је случајан узорак, изабран унутар предефинисаних категорија (стратума), што га чини сличнијим популацији свих бирачких места. Са друге стране, неузорачка грешка је разлика између података који би се добили посматрањем и „стварног стања“ на бирачким местима. Да би се смањила ова компонента грешке, потребно је одговорити на проблеме ваљаности (валидности) података, пре свега квалитативним путем – развијањем упитника и обуком посматрача. У наставку ће бити детаљно представљена Цртина методологија посматрања, као и начин закључивања на основу тако сакупљених података.

Узорак

Избори су 3. априла 2022. одржани на више нивоа: редовни председнички избори у Србији, редовни локални избори у тринаест јединица локалне самоуправе, укључујући изборе за скупштину Београда, и ванредни парламентарни избори. На парламентарним и председничким изборима право гласа имало је 6.502.307 бирача на 8.267 бирачких места, док је на београдским то право имало 1.600.463 бирача на 1.170 места.

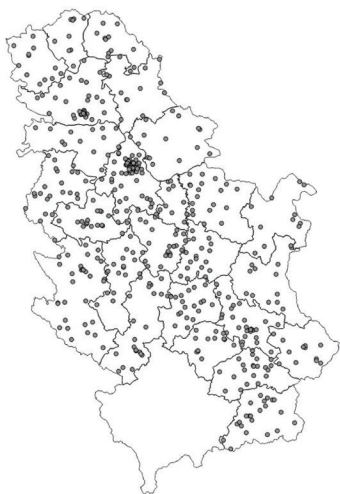
Црта је изборе посматрала на стратификованом узорку бирачких места. Основни узорак за републичке изборе (парламентарне, председничке) имао је стратификацију по шест региона Србије, случајни избор почетног корака, и систематски одабир 500 бирачких места. Овај основни узорак проверавао се по више критеријума, величини бирачког места (броју уписаних бирача) и претходним обрасцима гласања, и случајни избор се понављао док се није постигло задовољавајуће одступање од карактеристика свих бирачких места у Републици.

Пошто су се истовремено одржавали београдски избори, бирачка места у Београду из основног узорка надоградила су се до 450, пратећи исту процедуру, како би се закључци о београдским изборима такође доносили на основу репрезентативног узорка. На овај начин, добијени су случајни стратификовани узорци бирачких места, који су репрезентативни за сва бирачка места у Србији и Београду. Приближна дистрибуција бирачких места приказана је у графиконима 2 и 3.

Гласање на априлским изборима одржавало се у иностранству и заводима за извршење кривичних санкција, а бирачи са Косова и Метохије гласали су на додатним бирачким местима у општинама Бујановац, Куршумлија, Рашка и Тутин. Иако је Црта имала увид у

ток гласања на овим местима, узорак их није обухватао, тако да су налази репрезентативни за бирачка места на територији Србије, без те три категорије посебних бирачких места.

Графикон 2. Узорак за Србију

Графикон 3. Узорак за Београд

Упитник и посматрачи

Поред репрезентативног узорка, други део методологије посвећен је развијању упитника и обуци посматрача. Упитник је основни инструмент којим се подаци о дешавањима на бирачким местима сакупљају, систематизују и достављају на изборни дан. Посматрачи податке уносе у апликацију у коју се логују путем вишестепеног система заштите, и користи се програм који даље обрађује податке.

Посматрачи путем упитника јављају како протиче гласање, излазност и резултате. Резултати гласања пристижу у зависности од времена затварања бирачких места, али обично се довољан број упитника попуни око два сата по затварању, иако некад може трајати много дуже. Имајући у виду да је број питања на које посматрачи одговарају у току целог дана 160, као и број бирачких места у узорку, укупан број података обрађених током дана је преко 140.000 (Табела 1). Број података који се може сакупити и обрадити у току дана, као и брзина закључивања о резултатима, биле би теже достижене

ако би се посматрала сва бирачка места, што је додатна предност посматрања узорка.

Табела 1. Структура упитника

Време	Питања	Број питања
7h	Долазак на бирачко место	3
8.30h	Припрема и отварање бирачког места	20
11h	Гласање и излазност од 7h до 10h	9
14h	Гласање и излазност од 7h до 13h	4
16h	Завршни извештај прве смене	22
16h	Пријављивање друге смене	3
17h	Гласање и излазност од 7h до 16h	4
20h	Гласање и излазност од 7h до 19h	14
22h	Резултати гласања – парламентарни	26
22h	Резултати гласања – председнички	15
22h	Резултати гласања – београдски	19
22h	Гласање и затварање бирачких места	21

Конструкција упитника је кључна за смањивање „неузорачке грешке“. Води се рачуна о томе да се поставе питања на која желимо одговор (избегава се тражење непотребних информација), да сви посматрачи разумеју питања на исти начин (питања би требало да буду јасна и директна), да сви посматрачи могу да добију одговор на питање (не треба их питати нешто што не могу да сазнају), као и да сви могу да пренесу одговор (начин уношења података треба да буде једноставан). Да би се упитник унапредио, пилотира се, односно тестира пре изборног дана.

Посматрачи су присутни на бирачким местима од припреме бирачког места за отварање, све до објављивања резултата, чиме се постиже што потпунији увид у дешавања. Посматрачи зато по правилу раде у две смене, уз додатак оних који прате дешавања ван бирачких места и који могу бити резерве онима на бирачком месту. Због тога је за изборе 2022. године, с обзиром на комплексан узорак, обучено преко 3.000 посматрача.

Смањивање неузорачке грешке зависи и од квалитета обуке посматрача, њихове контроле, као и подршке коју добијају на дан гласања. После обуке и тестирања, посматрачи учествују у симулацији изборног дана и добијају повратне информације. Рад посматрача такође подлеже контролама, на бирачком месту, од стране других посматрача и координатора, до логичко-рачунске контроле њихових одговора. У свему овоме кључну улогу има кол-центар, као и правни и аналитички тим, који током изборног дана пружају подршку посматрачима, брину се о адекватном попуњавању узорка, и верификацији података.

Хипотезе

Процес оцене изборног дана заснива се на логици која у великој мери проистиче из статистичког тестирања хипотеза. На основу посматраног пробабилистичког узорка изводе се закључци о популацији, односно гласању на свим бирачким местима. Оцена изборног дана, посматраног кроз димензије слободних и поштених избора, може се свести на два питања:

Q1 Да ли могу да се потврде званични резултати?

Q2 Да ли такви резултати одржавају вољу гласача?

Одговори на ова питања говоре да ли су бирачи могли *слободно* да гласају и да ли су гласови *поштено* рачунати. У складу са овим питањима постављају се две нулте хипотезе:

H01 Нема значајне разлике између објављених резултата и резултата на посматраном узорку.

H02 Нема значајне разлике између резултата на местима где су уочене неправилности и на местима где нису уочене.

Да би се тестирала прва хипотеза, резултати посматрања избора на узорку пореде се са резултатима које објављује изборна администрација. Уколико се званични резултати налазе изван маргине грешке резултата на узорку, може да се одбаци нулта хипотеза и прихвати прва алтернативна хипотеза H1. У пракси би то значило да је угрожен интегритет избора, или приликом сабирања резултата са гласачких места, или на местима која су била ван узорка.

H1 Постоје значајне разлике између објављених резултата избора и резултата на посматраном узорку.

Посматрањем тока избора на бирачком месту и анализом неправилности тестира се и друга нулта хипотеза. Овде се прави следећи корак у закључивању и поставља се питање како је дошло до резултата, односно да ли је било неправилности које би могле

да промене изборну вољу бирача. Издвајањем бирачких места на којима је толико нарушен интегритет гласања да не може да се тврди да би званични резултати одржавали вољу бирача, процењује се да ли је узорак још увек репрезентативан, и у том случају, тестира се да ли би резултати гласања били другачији уколико се гласови са места на којима је било неправилности не би рачунали. Ако би били другачији, могла би да се одбаци друга нулта хипотеза и прихвати алтернативна хипотеза H_2 .

H_2 Постоје значајне разлике између резултата избора на местима на којима су уочене неправилности и на местима на којима нису уочене.

Одбацивањем једне, две, или неодбацивањем хипотеза, добија се четири исхода која пружају основу за оцену регуларности изборног дана. Први исход ослањао би се на потврду званичних резултата, и обим неправилности који не би значајно утицао на резултате гласања (не одбацује се ниједна нулта хипотеза). Посматрачка мисија могла би тада да потврди да је гласање углавном протекло регуларно.

У другом исходу, на посматраним местима нема довољно доказа да су неправилности утицале на резултате, али се не могу потврдити резултати (одбацује се H_01 , али не и H_02). То значи или да је ван посматраног узорка било толико неправилности да су промениле резултате гласања, или да је дошло до неправилности у сабирању података са бирачких места.

У трећем случају, на посматраном узорку се могу утврдити значајне разлике између резултата избора тамо где су уочене неправилности које угрожавају интегритет гласања и оних где нису уочене, али нема разлика између објављених резултата и резултата на посматраном узорку (не одбацује се H_01 , одбацује се H_02). Тада може да се тврди да су неправилности на бирачким местима утицале на резултате избора, иако су такви резултати касније правилно обрађени, па би закључак посматрачке мисије био да званични резултати не одржавају слободно изражену вољу бирача.

Конечно, могуће је одбацивати обе нулте хипотезе, и тврдити да су неправилности на бирачким местима утицале на резултате и да се званични резултати не могу потврдити. Ово је комбинација у којој је најизгледније да гласање није било регуларно јер је дошло до нарушавања интегритета избора на више нивоа.

ГЛАВНИ НАЛАЗИ ПОСМАТРАЊА ИЗБОРНОГ ДАНА

У овом делу текста изнећу основне налазе посматрања изборног дана којима се тестирају претходно постављене хипотезе. У првом делу пореде се објављени резултати избора и резултати на посматраном узорку, а у другом ће се описати најважније уочене неправилности које могу да утичу на интегритет гласања.

Резултати и излазност

На парламентарним изборима учествовало је укупно 19 листа а изборни праг је прешло седам листа, уз пет мањинских.² Табела 2 показује резултате избора на узорку, уз доњи и горњи интервал поверења (CI) на нивоу 95%, као и укупне резултате Републичке изборне комисије, када се изоставе гласови са бирачких места у иностранству, у заводима за извршавање санкција и бирачких места за гласаче са Косова и Метохије – ова колона обележена је као РИК*.

На основу ових података могу се извести два закључка. Полазећи од узорка, граничне вредности интервала поверења листа које су биле најближе изборном прагу (Заветници, Суверенисти) не прелазе 3%, што значи да се састав парламента могао поуздано предвидети на основу узорка. Друго, укупни резултати РИК налазе се унутар граничних вредности интервала поверења резултата свих листа, што значи да нема значајне разлике између објављених резултата избора и резултата на посматраном узорку.

Табела 2. Избори за народне посланике

Листе	Узорак	CI доњи	CI горњи	РИК*
Александар Вучић – Заједно можемо све	42,37	41,09	43,65	42,77
Мариника Тепић – Уједињени за победу Србије	14,08	13,05	15,11	13,74
Ивица Дачић – СПС, ЈС, Зелени Србије	11,09	10,65	11,53	11,45
Милош Јовановић – Нада за Србију	5,42	5,19	5,65	5,40
Морамо	4,66	4,26	5,06	4,70

2 Избори су понављани на 54 бирачка места 16. априла, и једном месту у општини Бујановац 28. априла, 27. маја, 23. и 30. јуна. У даљем делу текста приказани су укупни резултати, после понављања.

Бошко Обрадовић – Двери – ПОКС	3,92	3,72	4,12	3,83
Српска странка Заветници	3,79	3,62	3,96	3,72
Суверенисти – ДЈБ, ЗС, ЖЗС	2,46	2,15	2,77	2,29
Српска радикална странка	2,17	2,04	2,3	2,15
Борис Тадић – Ајмо људи	1,72	1,61	1,83	1,68
Савез војвођанских Мађара	1,41	0,89	1,93	1,61
Муфтијин аманет – Странка правде и помирења	1,01	0,50	1,52	0,89
Отете бебе – Ана Пејић	0,82	0,76	0,88	0,83
СДА Санцака – Сулејман Угљанин	0,7	0,28	1,12	0,54
Заједно за Војводину	0,68	0,51	0,85	0,64
Руски мањински савез	0,23	0,20	0,26	0,25
Коалиција Албанаца долине	0,17	0	0,37	0,27
Ромска партија	0,17	0,15	0,19	0,17
Албанска демократска алтернатива	0,07	0,02	0,12	0,09
Неважећи листићи	3,01	2,88	3,14	2,97

Извор: Crta, RIK.

На председничким изборима учествовало је осам кандидата, а на основу узорка Александар Вучић је освојио апсолутну већину гласова (Табела 3). Као и на изборима за народне посланике, званични резултати налазе се унутар граничних вредности интервала поверења резултата.

Табела 3. Избори за председника Републике

Кандидати	Узорак	СИ доњи	СИ горњи	РИК*
Александар Вучић	57,69	56,23	59,15	58,39
Здравко Понош	19,02	17,75	20,29	18,48
Милош Јовановић	5,91	5,64	6,18	5,99
Бошко Обрадовић	4,44	4,25	4,63	4,38
Милица Ђурђевић Стаменковски	4,30	4,11	4,49	4,24

Биљана Стојковић	3,23	3,01	3,45	3,23
Бранка Стаменковић	2,14	1,97	2,31	2,05
Миша Вацић	0,88	0,82	0,94	0,87
Неважећи листићи	2,41	2,29	2,53	2,37

Извор: Crta, RIK.

Коначно, на београдским изборима учествовало је 12 листа, а цензус је прешло седам. Ни овде граничне вредности интервала поверења листа које су биле најближе изборном прагу нису прелазиле 3%, и није било значајне разлике између објављених резултата и резултата на узорку.

Табела 4. Избори за одборнике скупштине Града Београда

Листе	Узорак	СИ доњи	СИ горњи	ГИК
Александар Вучић – Заједно можемо све	38,06	37,26	38,86	38,02
Владета Јанковић – Уједињени за победу	21,35	20,69	22,01	21,32
Морамо	10,83	10,44	11,22	10,81
Ивица Дачић – СПС, ЈС, Зелени Србије	6,95	6,77	7,13	6,99
Милош Јовановић – Нада за Београд	6,29	6,19	6,39	6,30
Српска странка Заветници	3,49	3,37	3,61	3,50
Бошко Обрадовић – Двери – ПОКС	3,37	3,28	3,46	3,37
Душко Вујошевић – Ајмо људи	2,82	2,75	2,89	2,86
Суверенисти	2,16	2,10	2,22	2,13
Српска Радикална Странка	1,58	1,52	1,64	1,60
Немања Шаровић – За сав нормалан свет	0,57	0,55	0,59	0,57
Руски мањински савез	0,42	0,40	0,44	0,42
Неважећи листићи	2,11	2,05	2,17	2,09

Извор: Crta, GIK.

Додатно су проверавани и званични подаци о излазности. Црта је ове добијала четири пута током дана, у 10h, 13h, 16h и 19h, а коначну излазност по затварању бирачких места у 20h (Табела 5). У временским пресецима када је и РИК објављивала излазност, ти подаци били су унутар маргине грешке података Црте. Такође, није било наглих скокова стопе излазности који би могли да буду показатељи изборних нерегуларности, као што је „пуњење кутија“.

Табела 5. Излазност (парламентарни избори)

Време	Узорак	СИ доњи	СИ горњи	РИК
10h	10	9,6	10,3	9,6
12h				20,5
13h	26,7	26	27,3	
14h				31,6
16h	42,2	41,3	43	41,6
18h				50,8
19h	55,1	54,2	56,1	
20h	58,7	57,8	59,6	58,6

Извор: Црта, РИК.

На основу до сада представљених налаза, нису нађене значајне разлике између објављених резултата избора и резултата на посматраном узорку, за сва три нивоа избора, па је могуће потврдити да званични резултати одражавају резултате са бирачких места у узорку. Интегритет избора није био угрожен приликом сабирања резултата са бирачких места, или на местима која су била ван посматраног узорка.

Неправилности на бирачким местима

Друго питање је да ли су резултати избора на посматраним бирачким местима одражавали вољу бирача. Неpravилности током изборног дана могу бити различитог обима, и у различитим фазама гласања. Један део тиче се радњи и околности приликом отварања и затварања бирачких места, док се други односи на ток гласања, пре свега на слободу и тајност гласа.

Скоро 10% бирачких места у Србији и Београду је отворено после 7h, али је након почетног кашњења гласање одржано на свим

местима. На знатном броју места (17% у Србији, 19% у Београду) приликом отварања бирачких места нису били присутни сви чланови бирачких одбора. На нивоу Србије, осам одсто бирачких места није било припремљено у складу с процедурама, а у Београду тај проценат је био пет одсто. Врећа с изборним материјалом није била осигурана затворницом приликом пријема на два одсто бирачких места у Србији и Београду, док на три одсто бирачких места у Србији и два одсто у Београду гласачка кутија није била запечаћена, контролни листић није показан првом бирачу, или није убачен у кутију.

Током дана забележене су гужве на бирачким местима широм Србије, посебно у већим градовима. Ово се дешавало између осталог јер су избори одржавани на више нивоа, а бирачки одбори нису били најбоље припремљени. У 20h, када је предвиђен крај гласања, на 11% бирачких места у Србији било је грађана који су хтели да гласају, а у Београду је на чак 27% бирачких места још било бирача.

Изборни дан је протекао углавном у складу са законским оквиром, уз спорадичне неправилности, од којих су најважније везане за тајност и слободу гласа. Појединачне повреде тајности гласања у Србији су забележене на 14%, а у Београду на 7% бирачких места. Чланови бирачких одбора или бирачи су снимали дешавања на 9% бирачких места у Србији и на 6% места у Београду. Присуство трећих лица, неовлашћених да присуствују процесу гласања, забележено је на шест одсто места у Београду, а у Србији на четири одсто.

Једна од најчешће забележених неправилности било је вођење паралелних евиденција бирача, које је у Србији и Београду забележено на 11% бирачких места. На атмосферу изборног дана утицало је и присуство возила која су кружила око бирачких места, на осам одсто бирачких места, док је у Београду то био случај на два одсто. Организовано довођење бирача забележено је на четири одсто бирачких места у Србији, односно два одсто у Београду. Окупљање људи око бирачких места, уз наводе о куповини гласова пријављено је на четири одсто бирачких места у Србији и у Београду. По подацима Црте, домаћи или међународни посматрачи били су присутни на 18% бирачких места у Србији, и чак на 85% бирачких места у Београду.

Иако су избори протекли у атмосфери пуној тензија, уз неколико физичких сукоба (Nikolić 2022), и уз недовољну спремност бирачких одбора да на квалитетан начин организују и спроведу гласање на бирачким местима у условима повећане излазности, гласање је на већини бирачких места протекло у складу са прописима. Правни

и аналитички тимови Црте, који су анализирали све пријављене неправилности доносили су оцене о интегритету бирачких места. На крају изборног дана, утврђено је да је на оба узорка, у Београду и на територији Србије, забележено по пет одсто бирачких места са неправилностима које су угрозиле интегритет гласања. Међутим, изузимањем ових бирачких места из узорка није дошло до значајне разлике у излазности, као ни у коначном исходу гласања. Другим речима, могло се закључити да резултати, чак и када се узму у обзир све ове евидентиране неправилности, одржавају изборну вољу гласача.

Када се сагледају налази посматрања изборног дана, није могуће одбацити нулте хипотезе, и закључује се да је изборни дан, уз све евидентиране неправилности које су угрожавале тајност и слободу гласања, ипак рефлектовао изборну вољу бирача. Налаз о пет одсто бирачких места на којима су кумулативне неправилности угрозиле интегритет, ставља овај изборни дан у средњи ранг по квалитету, у односу на претходна гласања која Црта посматра од 2016. године. Тај проценат је нешто већи у поређењу са гласањем на парламентарним изборима 2016. и референдуму 2022. када је био 4%, као и на председничким изборима 2017 (3%), али је мањи него проценат на парламентарним изборима 2020 (9%) и београдским изборима 2018. године (8%).

СТАВОВИ О КВАЛИТЕТУ ИЗБОРНОГ ПРОЦЕСА

Налази грађанског посматрања избора имају онолико смисла колико грађани имају поверења у њих. Али грађански посматрачи избора су само део учесника у изборном процесу, и ставови о изборима у великој мери зависе од реакција других. У последњем делу текста даћу кратак приказ главних ставова представника кандидата из власти и опозиције, међународних и домаћих посматрача према интегритету изборног дана, али и ставова грађана о изборима, сакупљеним кроз два анкетна истраживања.

Реакције учесника

Представници странака на власти, СНС и СПС, изјавили су да су избори протекли у најбољем реду и били су задовољни постигнутим резултатима (*Danas* 2022). Реакције кандидата опозиционих партија са десног спектра углавном нису доводиле у питање изборне резултате. Наглашено је да је било неправилности,

али не толико озбиљних да би могле да утичу на коначне исходе избора (NI 2022a).

Реакције представника опозиционих листа са центра и левог дела спектра биле су другачије – иако су иницијално доводили у питање регуларност избора, ово није трајало дуго. Представници коалиције Уједињени указивали су на нерегуларне услове током изборног дана, али након најаве састанка лидера Странке слободе и правде Драгана Ђиласа са Александром Вучићем, резултати избора више нису суштински довођени у питање (NI 2022b, RTS 2022).

Једини актери који су позвали на изражавање протеста због избора били су представници коалиције Морамо, који су реаговали на изостанак прелиминарних резултата током изборне ноћи, и упозоравали на „масовну крађу гласова“ (NI 2022c; 2022d). Ипак, представници коалиције су били задовољни резултатима избора и нису наставили са њиховим оспоравањем (Jelovac 2022). Сличну трајекторију имали су и представници коалиције Ајмо људи, који нису прешли изборни праг, и који су иницијално тврдили да је дошло до крађе гласова, али су касније објашњавали резултате „страхом од цензуса“ (Sovrlić 2022; NI 2022e).

Организација за европску безбедност и сарадњу, која је имала највећу међународну посматрачку мисију, оценила је да је изборни дан протекао мирно, уз неколико инцидентата, и да су се процедуре гласања углавном поштовале. Главне проблеме идентификовали су у неједнаким условима кандидата, у којима су носиоци јавних функција фаворизовани (OEBS-ODIHR 2022). Међународни актери који су имали овлашћене посматраче, Сједињене Америчке Државе и Европска унија, поздравили су резултате избора, али су упозорили на неуједначене услове и фаворизовање носилаца власти (NI 2022f; DG NEAR 2022).

Европска мрежа организација за мониторинг избора ЕНЕМО, међународна мрежа грађанских посматрача, слично је оценила проблеме, истичући злоупотребе државних ресурса, притиске на бираче, и неједнаке медијске услове за учеснике, али и да су процедуре на дан избора, укључујући пребројавање, спроведене ефикасно и у складу са законом (ENEMO 2022). Црта је у прелиминарном извештају о изборном дану потврдила његову регуларност, али је у извештајима о дугорочном посматрању указала на проблеме изборног процеса: медијску неравноправност изборних учесника, злоупотребу јавних ресурса, клијентелистичке праксе и притиске на бираче (Crta 2022a, 2022b). ЦеСИД, друга највећа домаћа посматрачка мисија, у прелиминарном извештају истакла

је да су на изборима уважена грађанска права, али да су главни проблеми били неравноправно медијско представљање и боља почетна позиција владајуће странке у кампањи (CeSID 2022).

Ставови грађана

Да би сазнали какви су били ставови грађана према изборима, Црта је спровела два анкетна истраживања, пре и после изборног дана (Stojilović and Ilić 2022; Ilić and Stojilović 2022). Оба истраживања обављена су као компјутерски подржано телефонско анкетирање (CATI) уз насумичан одабир бројева мобилних телефона (*Random Digit Dialing*), на случајном узорку пунолетних испитаника, репрезентативном за Републику Србију (без Косова и Метохије), пост-стратификованом по полу, узрасту, региону и типу насеља (Табела 6).

Табела 6. Карактеристике анкетних истраживања Црте

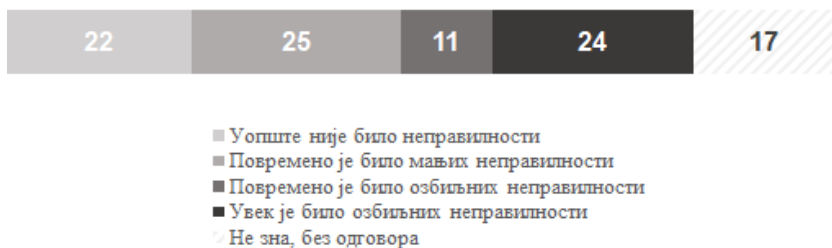
	Пре избора	После избора
Величина узорка	1075 испитаника	1000 испитаника
Маргина грешке	± 3%	± 3,16%
Стопа одговарања	28%	26%
Просечно трајање анкете	12 минута	16 минута
Период истраживања	19–25. фебруар	14–23. мај

Испитаници су у фебруарском истраживању одговарали на питања о претходним изборним процесима, као и очекивањима од априлских избора, док су у мају износили ставове о одржаним изборима. Пошто су истраживања рађена око 40 дана пре и после избора, ови резултати пружају увид у перцепције квалитета изборног процеса, као и у могуће промене ставова.

Нешто мање од две трећине испитаника сматрало је да је последњих неколико година било неправилности у изборним процедурама, док нешто више од једне петине мисли да их уопште није било. Графикон 4 показује да међу онима који мисле да је било неправилности, 35% мисле да су биле озбиљне и стално или повремено присутне, а 25% испитаника мисли да је обим

неправилности био мали а учесталост ниска. Најскептичнији према интегритету изборних процедура били су испитаници који би на изборима гласали за опозиционе коалиције: Суверенисте, Уједињене, Ајмо људи и Патриотски блок – Двери. Са друге стране, гласачи партија на власти у највећој мери су мислили да неправилности уопште није било, или да је повремено било мањих. Половина испитаника који су одговорили да је било неправилности у следећем питању рекли су да су неправилности угрозиле тачност резултата (53%), док је 40% одговорило да неправилности нису утицале на резултате. Када се укрсте подаци из два питања, добија се да 46% испитаника мисли да није било неправилности или да нису утицале на резултате, док нешто мање, 36% сматра да их је било и да су утицале.

Графикон 4. Неправилности у изборним процедурама у последњих неколико година

Када су у питању очекивања од априлских избора, нешто више од трећине испитаника мислило је да они неће бити слободни и поштени, док је нешто испод две трећине мислило да ће бити (Графикон 5). Графикон 6 показује и да је проценат испитаника који су мислили да ће бити могућа добра контрола избора (67%) знатно већи од процента који мисле да неће бити могућа (20%). Чак су и испитаници који су на претходно питање о изборним неправилностима одговарали да их је увек било, били подељени око очекивања о могућности контроле априлских избора. Испитаници који би гласали за коалиције Морамо и Ајмо људи највише су мислили да неће бити могућа добра контрола, што се може довести у везу са реакцијама њихових представника.

Графикон 5. Очекивања од предстојећих избора (1)

■ Биће слободни и поштени ■ Неће бити слободни и поштени ◌ Не зна, без одговора

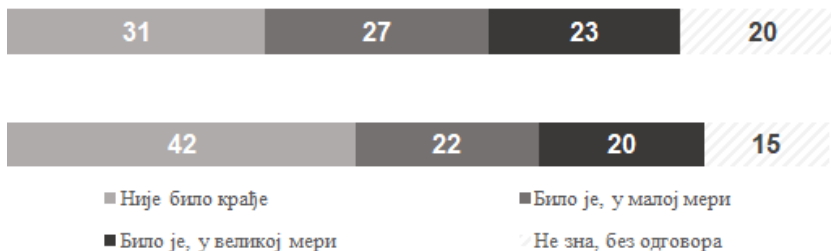
Графикон 6. Очекивања од предстојећих избора (2)

■ Биће могућа добра контрола ■ Неће бити могућа добра контрола ◌ Не зна, без одговора

Испитаници су у фебруарском истраживању одговарали да ли мисле да је било крађе гласова на изборни дан на претходним изборима, а у мају су одговарали исто али за управо одржане изборе (Графикон 7). Док је пре избора 31% испитаника одговорило да није било крађе, а чак 50% да је било у великој или малој мери, након избора (доња трака) ситуација се променила. Процент испитаника који је мислио да је 3. априла било крађе и да није било крађе се изједначио на 42%. Страначка оријентација је, као и у претходним питањима, у вези са ставовима о изборној крађи – они који би гласали за партије на власти у много мањој мери мисле да је на претходно одржаним изборима било крађе, него они који би гласали за партије у опозицији. Али, после априлских избора уочљиво је да су се смањили проценти оних који мисле да је било крађе, и међу онима који су рекли да су гласали за власт (чији је удео већ био мањи) али и међу готово свим гласачима опозиционих листа.

Графикон 7. Крађа гласова на изборни дан

Овај преглед ставова о изборима наводи на три закључка. Прво, није било великих спорова у јавности око резултата, учесници из власти и опозиције углавном су прихватили исходе избора. У фокусу опозиционих актера, као и међународних и домаћих посматрача, све више је неравноправност учесника и начин на који се формира изборна воља бирача, кроз кампању и медије. Грађани су подељени у ставовима о изборима, углавном по партијским линијама. Једна трећина грађана Србије кроз сва питања исказује више сумње, и критичнија је према квалитету избора. Међутим, изгледа и да бирачи реагују на ставове изборних учесника, да се мање верује у крађу на изборни дан, и да расте уверење да је могуће заштитити гласове на бирачким местима.

ЗАКЉУЧАК

Иако се у последње време у оцени избора, сасвим оправдано, више пажње посвећује положају учесника, него регуларности гласања, још увек је важно посматрати изборни дан. За то постоје најмање два разлога. Посматрањем избора могу се уочити слабе тачке у процесу и утицати да се оне унапреде. Грађанско посматрање избора требало би да помогне изборној администрацији у унапређењу интегритета избора, а кључни инструменти у томе су извештаји о изборном дану и изборне препоруке (Crta 2020; Jovanović 2021). Иако је тренд у Србији последње деценије негативан, много тога се променило на боље у организацији гласања од првих вишестраначких избора 1990. године. Ова унапређења требало би сачувати, а уколико се између избора посвећено ради на јачању изборне администрације и интегритету изборног дана, постоји велики простор да се целокупни изборни процес суштински побољша.

Други разлог због ког је грађанско посматрање изборног дана

још увек важно је поверење у демократске механизме и резултате избора. Помало неочекивано, после избора 2022. изостали су масовни протести незадовољних грађана, који су обележили парламентарне изборе 2016. године (Не давимо Београд), председничке изборе 2017. (Против диктатуре), и парламентарне 2020. године (Јулски протести). Иако не би било лако раздвојити ефекте различитих актера на перцепцију квалитета изборног процеса и посебно дана за гласање, изостанак оптужби о изборној крађи, уз налазе посматрачких мисија, вероватно је допринео нешто бољој перцепцији овог изборног дана него што је то био случај раније.

Ако би оптужбе за изборну крађу, које су се до сада упорно понављале, престале да буду у центру пажње, уколико би се установило основно поверење у спровођење избора на дан гласања, могло да се окрене суштинским проблемима – неравнотежи у медијском представљању кандидата, злоупотреби јавних ресурса, функционерској кампањи кандидата партија на власти, и ефективної заштити изборних права бирача, која пречесто мањка. Налази домаћих посматрачких мисија дају основа за овакав став – неправилности које су евидентирани на изборни дан и које су угрожавале тајност и слободу гласања, нису суштински мењале изборну вољу бирача. То што налази посматрања могу да потврде да је изборни дан углавном протекао у складу са правилима, да су бирачи у великој мери могли слободно да гласају и да су гласови поштено сабирани, не значи и да је оцена целокупних избора таква. Али без ове основе, слободног и поштењог изборног дана, избори би у потпуности престали да испуњавају своју основну сврху – да изражавају вољу народа на којој се заснива легитимна власт.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Alvarez, R. Michael, Lonna Rae Atkeson, and Thad E. Hall. 2013. *Evaluating Elections: A Handbook of Methods and Standards*. New York: Cambridge University Press.
- Beigbeder, Yves. 1994. *International Monitoring of Plebiscites, Referenda and National Elections: Self-Determination and Transition to Democracy*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Bieber, Florian. 2018. "Patterns of competitive authoritarianism in the Western Balkans". *East European Politics* 34 (3): 337–354.
- Bjornlund, Eric. 2004. *Beyond Free and Fair: Monitoring Elections and Building Democracy*. Washington: Woodrow Wilson Center Press.

- Boese, Vanessa A., Nazifa Alizada, Martin Lundstedt, Kelly Morrison, Natalia Natsika, Yuko Sato, Hugo Tai, and Staffan I. Lindberg. 2022. *Autocratization Changing Nature? Democracy Report 2022*. Gothenburg: Varieties of Democracy Institute (V-Dem).
- Bush, Sarah Sunn, and Lauren Prather. 2018. "Who's There? Election observer identity and the local credibility of elections." *International Organization* 72 (3): 659–692.
- Cantú, Francisco. 2019. "The fingerprints of fraud: Evidence from Mexico's 1988 presidential election." *American Political Science Review* 113 (3): 710–726.
- CeSID. 2022. *Preliminarni izveštaj posmatračke misije CeSID: Parlamentarni i predsednički izbori 03. aprila 2022. godine*. 5. april 2022.
- Conference on Security and Co-operation in Europe [CSCE]. 1990a. Charter of Paris for a New Europe, Meeting of the Heads of State or Government of the participating States of the Conference on Security and Cooperation in Europe, Paris, 21 November 1990.
- Conference on Security and Co-operation in Europe [CSCE]. 1990b. Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, 29 June 1990.
- Coppedge, Michael, John Gerring, Carl Henrik Knutsen, Staffan I. Lindberg, Jan Teorell, Nazifa Alizada, David Altman, Michael Bernhard, Agnes Cornell, M. Steven Fish, Lisa Gastaldi, Haakon Gjerløw, Adam Glynn, Sandra Grahn, Allen Hicken, Garry Hindle, Nina Ilchenko, Katrin Kinzelbach, Joshua Krusell, Kyle L. Marquardt, Kelly McMann, Valeriya Mechkova, Juraj Medzihorsky, Pamela Paxton, Daniel Pemstein, Josefine Pernes, Oskar Rydén, Johannes von Römer, Brigitte Seim, Rachel Sigman, Svend-Erik Skaaning, Jeffrey Staton, Aksel Sundström, Eitan Tzelgov, Yi-ting Wang, Tore Wig, Steven Wilson and Daniel Ziblatt. 2022. *VDem Dataset v12*. Varieties of Democracy (V-Dem) Project.
- Crta. 2020. *Preporuke za poštene i slobodne izbore*. Beograd: Crta.
- Crta. 2022a. *Drugi preliminarni izveštaj dugoročnih posmatrača, 15. februar - 25. mart*. 31. mart. 2022.
- Crta. 2022b. *Preliminarni izveštaj o monitoringu izbornog dana*. 12. april 2022.
- Danas. 2022. „Vučić: Srbija se dramatično pomerila u desno, razgovaraćemo i sa onima koji su najudaljeniji od nas.” 3. april 2022.

- Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations. [DG NEAR]. 2022. Serbia: Joint Statement by High Representative Josep Borrell and Commissioner for Neighbourhood and Enlargement Olivér Várhelyi on the general elections, 5 April 2022.
- Elklit, Jørgen, and Palle Svensson. 1997. "The rise of election monitoring: What makes elections free and fair?" *Journal of Democracy* 8 (3): 32–46.
- Estok, Melissa, Neil Nevitte, and Glenn Cowan. 2002. *The Quick Count and Election Observation: an NDI Handbook for Civic Organizations and Political Parties*. Washington: National Democratic Institute for International Affairs.
- European Commission for Democracy through Law [Venice Commission], Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report, CDL-AD (2002) 23, Strasbourg, 30 October 2002.
- Evropska mreža organizacija za monitoring izbora [ENEMO]. 2022. Predsednički i vanredni parlamentarni izbori (3. April 2022, Srbija), Izveštaj o preliminarnim nalazima i zaključcima, 4. april 2022.
- Flores, Thomas E. 2013. "Monitoring the Monitors: Understanding Election Observation in Today's World." *International Studies Review* 15, 432–437.
- Garber, Larry, and Glenn Cowan. 1995. "The virtues of parallel vote tabulations." *Journal of Democracy* 4 (2): 95–107.
- Global Network of Domestic Election Monitors [GNDEM]. 2012. Declaration of Global Principles for Nonpartisan Election Observation and Monitoring by Citizen Organizations, Commemorated at the United Nations, New York, 3 April 2012.
- Hyde, Susan D. 2011. *The Pseudo-Democrat's Dilemma: Why Election Observation Became an International Norm*. Ithaca: Cornell University Press.
- Huntington, Samuel P. 1993. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma press.
- Ilić, Vujo, i Darko Stojilović. 2022. *Demokratija na margini rata*. Beograd: Crta.
- International Covenant on Civil and Political Rights [ICCPR], 16 December 1966, UNTS 999, I-14668.
- Jelovac, Jelena. 2022. „Dobrica Veselinović o daljim koracima opozicije nakon izbora.” *Nova*: 4. april 2022.

- Jovanović, Milan N. 2021. "Od zahteva za slobodne i poštene izbore do izborne reforme - Dijalog vlasti i opozicije u Srbiji 2019. godine." *Sociološki pregled* 55 (2): 267–292.
- Kelley, Judith G. 2012. *Monitoring Democracy: When International Election Observation Works, and Why It Often Fails*. New Jersey: Princeton University Press.
- Levitsky, Steven, and Lucan A. Way. 2010. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. New York: Cambridge University Press.
- Levitsky, Steven, and Lucan A. Way. 2020. "The New Competitive Authoritarianism." *Journal of Democracy* 31 (1): 51–65.
- Lührmann, Anna, and Staffan I. Lindberg. 2019. "A third wave of autocratization is here: what is new about it?" *Democratization* 26 (7): 1095–1113.
- NI. 2022a. „Jovanović: Koalicija NADA je ostvarila svoje osnovne ciljeve na izborima.” 4. april 2022.
- NI. 2022b. „Ujedinjeni: Beograđani u neregularnim uslovima pokazali da su za promenu vlasti.” 4. april 2022.
- NI. 2022c. „Održan protest ispred RIK-a, Čuta traži javno prebrojavanje svih glasova.” 4. april 2022.
- NI. 2022d. „Ekološki ustanak: Dokumentovane nepravilnosti, masovna krađa glasova Beograđana.” 6. april 2022.
- NI. 2022e. „Tadić: Zbog ‘glasajte za stranke koje će preći cenzus’ opozicija nema Beograd.” 7. april 2022.
- NI. 2022f. „Kristofer Hil čestitao Vučiću i svim kandidatima na izborima, pohvalio građane.” 4. april 2022.
- Nastić, Maja. 2020. „Uloga OEBS-a u posmatranju izbora u Srbiji.” U: *Kako, koga i zašto smo birali? Izbori u Srbiji 1990–2020. godine*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, 1043–1066. Beograd: Institut za političke studije, Službeni glasnik.
- Nevitte, Neil, and Santiago A. Canton. 1997. "The rise of election monitoring: the role of domestic observers." *Journal of Democracy* 8 (3): 47–61.
- Nikolić, Maja. 2022. „Izborni dan započeo tučom, pa nastavljen nizom incidenata.” *NI*: 3. april 2022.
- Norris, Pippa. 2014. *Why Electoral Integrity Matters*. New York: Cambridge University Press.
- Orestijević, Emilija. 2020. „Principi i praksa domaćeg posmatranja izbora – uloga nevladinih organizacija u posmatranju izbora od 1997. godine.” U: *Kako, koga i zašto smo birali? Izbori u Srbiji 1990–2020. godine*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević,

- 1067–1096. Beograd: Institut za političke studije, Službeni glasnik.
- Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava [OEBS-ODIHR]. 2022. Republika Srbija – predsednički i vanredni parlamentarni izbori 3. april 2022, Saopštenje o preliminarnim nalazima i zaključcima, 4. april 2022.
- Organization for Security and Co-operation in Europe [OSCE]. 1999. Istanbul Document 1999, Adopted at the Sixth OSCE Summit of Heads of State or Government, Istanbul, 19 November 1999.
- Popadić, Dragan, Iris Žeželj, i Zoran Pavlović. 2018. *Alatke istraživača - Metodi i tehnike istraživanja u društvenim naukama*. Beograd: Clio.
- Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [CPHR], 20 March 1952, UNTS 213, A-2889.
- Regalia, Marta. 2022. “The Effect of Election Observation: Evidence from Ukraine 2004 Presidential Elections.” *Communist and Post-Communist Studies* 55 (1): 155–182.
- RTS. 2022. „Aleksandar Vučić za RTS: Nezamislive razmere bezobrazluka onih koji prete Srbiji, biće mnogo teško.” 7. april 2022.
- Sovrlić, Sanja. 2022. „Đilas: Opozicija dobila 70.000 glasova više u Beogradu, imamo šansu za promene.” *NI*: 5. april 2022.
- Spasojević, Dušan. 2021. *Podrivanje demokratije: procesi i institucije u Srbiji od 2010. do 2020. godine*. Beograd: Crta.
- Stojilović, Darko i Vujo Ilić. 2022. *Stavovi građana o izbornom procesu 2022*. Beograd: Crta.
- United Nations General Assembly [UNGA], A/RES/3/217 A (1948), Resolution 217 A (III) Adopted and Proclaimed by the General Assembly, on 10 December 1948.
- Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/06.
- Vladislavljević, Nebojša. 2019. *Uspon i pad demokratije posle Petog oktobra*. Beograd: Arhipelag.

Vujo Ilić*

Institute for Philosophy and Social Theory,
University of Belgrade

ELECTION OBSERVATION AND THE 2022
ELECTIONS IN SERBIA: HOW THE ELECTION
DAY WENT

Resume

Several organizations, both international and domestic, observed the 2022 general and local elections in Serbia. This article discusses election observation as a way to evaluate and improve the quality of elections and puts forward the main findings of the observation conducted by Crta, a domestic election monitoring organization. I describe the methodology of election day observation based on a representative sample of polling stations, with an emphasis on sample and questionnaire design, as well as observer training, and explaining the logic of inference based on the collected data. The 2022 election day observation confirmed that the official results matched the results from the sample of polling stations, and, even when the observed irregularities were taken into account, the results reflected the will of the voters. Additionally, I analyze the reactions of key actors: candidates, international and domestic observers, who did not contest the election results. Together with this, public attitudes about election irregularities are analyzed, based on the Crta surveys conducted before and after the election day. The article also discusses the purpose of election day domestic observation, in the wider context of elections, in which direct manipulation of election results is less common, while a long-term inequality of participants has become the main problem of elections. I argue that observing election day is meaningful even in such circumstances, as a way to improve the overall

* E-mail: vujo.ilic@instifdt.bg.ac.rs

quality of elections, and increase citizens' trust in democracy.

Keywords: elections, democracy, election observation, quality of elections, methodology, sample, survey, Serbia

* Овај рад је примљен 5. августа 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

ДЕЛОТВОРНОСТ МЕХАНИЗАМА ПРАВНЕ ЗАШТИТЕ ИЗБОРНОГ ПРАВА НА ИЗБОРИМА ОДРЖАНИМ 2022. ГОДИНЕ – ВЕЋ ВИЂЕНО ИЛИ КОРАК НАПРЕД?*

УДК 342.8(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.17>

Прегледни рад

Дејан Вучетић**

Правни факултет Универзитета у Нишу

Сажетак

У раду се детаљно анализирају механизми правне заштите изборног права према актуелним прописима. Аутор даје приказ нормативног оквира правне заштите изборног права у свим фазама изборног процеса. Такође, за разлику од ранијих ауторових радова у којима је обично вршена анализа поступка правне заштите по фазама изборног процеса (фаза формирања органа за спровођење локалних избора, фаза кандидовања, пријема и проглашења изборних листа, фаза спровођења, тј. гласања, фаза утврђивања и објављивања резултата избора и фаза потврђивања мандата) са циљем да се стручној јавности, као и ширем кругу потенцијално заинтересованих грађана–бирача укаже на поједине процесне финесе и специфичности ових поступака, сада се аутор определио за суштински другачији приступ –

* Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја РС према уговору евиденциони број 451-03-68/2022-14/200120.

** Имејл-адреса аутора: dvucetic@prafak.ni.ac.rs.

приказана су правна средства која се могу користити, акти и радње који се њима могу нападати и субјекти који правна средства могу користити. Током читавог рада, аутор је покушао да да одговор на питање из наслова рада – да ли су дотерани и новоуведени механизми (у појединим ситуацијама тростепене) правне заштите (не)делотворнији него до сада? Посебна пажња посвећена је (не)делотворности продужавања процесних рокова и судској контроли од „виших надлежних судова”, као својеврсном виду „конкуренције” досадашњој искључивој надлежности Управног суда.

Кључне речи: заштита изборног права, захтев за поништавање гласања на бирачком месту, приговор, жалба, Управни суд, виши надлежни судови, Закон о општем управном поступку, Закон о управним споровима

УВОД

Истраживачко питање на које покушавамо да одговоримо у овом раду је: који је био циљ законодавца приликом промене норми о правној заштити изборног права 2022. године? Да ли су оне промењене са циљем њихове веће делотворности или веће правне сигурности? Делотворност је само једна у низу аксиолошки значајних константи сваког правног поретка. Право на делотворну правну заштиту саставни је део корпуса основних људски права, што је потврђено свим најрелевантнијим међународним документима (Jerinić, Vučetić i Stanković 2020, 291, 323–325). По значају, делотворност се често изједначава са правном сигурношћу (Lukić 1995, 484). Нормотворчево је умеће којој ће од ове две вредности, с обзиром на шири друштвени оквир, историјски контекст и актуелни тренутак односа које регулише, дати примат. Зато се и не може говорити о апсолутно исправном, временски вечном начину регулисања одређених друштвених односа. Делотворност, тесно повезана са практичношћу права, често је у колизији са другим правним вредностима као што су истина и правда (Vučetić 2021, 79). Другим речима, колико год то ми прижељкивали, идеал савршености права никада не може бити у потпуности достигнут.

Ставити све карте искључиво на вредности истине и законитости води нас у правцу на који су указали још стари Римљани познатом изреком *summum ius, summa iniuria* (много права, највећа неправда). Позивајући се на ову максиму, Лукић истиче: „Наиме, да би право било 'савршено'[...], оно би морало да утроши сувише времена и напора за регулисање датих односа, што би могло да доведе до кашњења и неделотворности. Право мора у првом реду бити делотворно, па макар то водило и извесној несавршености.” (Lukić 1995, 520). Ово појмовно појашњење било је неопходно како бисмо читаоца увели у концептуални оквир анализе која следи. Дакле, да ли су промене које су у правни режим заштите изборног права уведене 2022. године усмерене ка већој делотворности или не? Да ли је њихов циљ била већа делотворности система правне заштите или већа (правна сигурност)? Приликом тражења одговора на то питање применили смо стандардне методе анализе правних текстова, пре свега, нормативни метод.

У свом извештају о парламентарним изборима у Републици Србији који су одржани 21. јуна 2020. године Канцеларија за демократске институције и људска права (ОДИХР) Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) својевремено је дала и препоруке за унапређење изборног процеса (Nastić 2020, 1043–1066). Децембра 2020. године влада је формирала Радну групу за сарадњу са ОЕБС-ом и ОДИХР-ом ради имплементације датих препорука у српски правни систем.

Једна од препорука која је спроведена кроз нови сет закона јесте да изборно-поступовну материју треба регулисати што више законом, а што мање подзаконским актима Републичке изборне комисије (у даљем тексту: РИК). Из текста ново-усвојених закона очита је интенција да се тим препорукама изађе у сусрет, чиме је додат још један тас на ваги *делотворност – правна сигурност* (на страни правне сигурности). То се нарочито „односи на правила у вези са образовањем бирачких одбора, правила у вези са подношењем изборних листа и правила о регистрацији домаћих и страних посматрача, рада органа за спровођење избора, која недостају у важећем закону” (Narodna skupština RS [NSRS] 2022, 5). Такође, усвајању закона претходио је широк круг консултација, како са представницима опозиције у Србији и међународне заједнице, тако и са представницима најшире јавности применом института јавне расправе.

Од три закона усвојена 2022. године свакако је најобухватнији Закон о избору народних посланика (у даљем тексту: ЗИНП), који

је, у некој незваничној класификацији ова три нормативна текста, и даље задржао позицију системског закона, чије норме „зраче” ка свим осталим прописима у области изборне материје (*Zakon o izboru narodnih poslanika [ZINP] 2022*). Најважнија промена којом се нећемо детаљно бавити тиче се увођења средњег нивоа изборне администрације – локалних изборних комисија (у даљем тексту: ЛИК), чиме се такође излази у сусрет једној од константно понављаних препорука ОДИХР-а, те тако растерећује број контаката између РИК-а, са једне стране, и преко осам хиљада бирачких одбора у 174 јединице локалне самоуправе, са друге. Њиховим увођењем РИК је растерећен обавезе организовања одређивања бирачких места на територијама јединица локалне самоуправе, образовања свих бирачких одбора у сталном и проширеном саставу, утврђивања резултата избора на подручју локалних изборних комисија, као и једне новонастале обавезе у процесу заштите изборног права о којој ће више речи бити у наставку текста – одлучивања по захтевима за поништавање гласања на бирачким местима (*Marković 2022, 201–207*).

Такође, за предмет нашег рада битна је новина да се сада прописује обавеза РИК-а да на својој интернет страници објави све одлуке у року од 24 часа од завршетка седница на којима су те одлуке донете, јер рокови за улагање приговора и жалби почињу да теку искључиво од тренутка објављивања одлука по правним средствима на интернет страници РИКА (<https://www.rik.parlament.gov.rs/>). Ову обавезу имају и локалне изборне комисије без обзира да ли су одлуке доносиле у поступку спровођења локалних или републичких избора. Интернет страница постала је примарни канал достављања свих аката РИК-а и ЛИК-а, а овим решењем се повећавају подједнако транспарентност и делотворност изборног процеса. Њиме су ЛИК растерећене, у појединим ситуацијама неизводљиве, обавезе израде квалитетних и адекватно заштићених интернет страница које би служиле истој сврси. На крају овог уводног дела текста напоменућемо да се све што регулише ЗИНП, а тиче се заштите изборног права, примењује и примењиваће се и на избор председника Републике.

КЉУЧНЕ ПРОМЕНЕ ЗАКОНСКОГ ОКВИРА О ЗАШТИТИ ИЗБОРНОГ ПРАВА

Намера нормотворца, како се наводи у образложењу Предлога Закона о избору народних посланика из 2022. године, била је да се „и на детаљнији и адекватнији начин” уреди „и заштита права предвиђених законом, што није случај са до тада важећим законом” (Vlada RS 2022, 59). Овакву тврдњу слободно можемо оценити као превише слободну и смелу, а у испитивање њене тачности упустићемо се у наставку рада. Као једна од мера које је законодавац предвидео за остварење овог циља посебно се истиче продужавање рокова за улагање правних средстава против одлука или пропуштања органа за спровођење избора, чиме је побољшан положај једне од категорије учесника у изборном процесу – бирача.

Законом о избору народних посланика, који још увек можемо назвати системским законом у овој области, заштита изборног права је регулисана у деветој глави, одредбама чланова 147–160. Чисто номотехнички посматрано, број норми и чланова закона којима је регулисан овај институт је већи него у претходној верзији закона. Тим нормама је уређено питање услова и начина коришћења три врсте правних средстава која се могу улагати у поступку спровођења избора (захтева за поништавање гласања на бирачком месту, приговора и жалбе). У односу на све претходне верзије овог закона (од увођења модерног вишестранацја до данас) сада имамо једно потпуно ново правно средство заштите (захтев за поништавање гласања на бирачком месту). Тиме је неспорно покушано додатно ојачавање правне сигурности учесника у поступку спровођења избора, а заштита изборног права, по ЗИНП-у, постала је тростепена.

Пре него што се упустимо у даљу лексичко-логичку анализу одредби тог Закона истаћи ћемо које новине најважнијим сматра сам законодавац. На прво место, испред бирача, који су, макар формално, најважнији субјекти изборног процеса, стављени су *подносиоци проглашених изборних листа*. То је учињено зато што они „имају најшири правни интерес за законитим спровођењем свих аспеката изборног процеса...” (Vlada RS 2022, 69). У Предлогу са даље наводи: „Осталим овлашћеним субјектима (подносиоцима непроглашених изборних листа, регистрованим политичким странкама, посланичким групама у Народној скупштини, кандидатима за народне посланике, бирачима и лицима чије је име у називу изборне листе или подносиоца изборне листе) право на правно средство се признаје у оним случајевима [...] у којима њихов непосредни правни интерес

може да буде угрожен, односно повређен.” (Vlada RS 2022, 69). Као другу најважнију новину предлагач истиче увођење тростепености заштите изборног права, односно захтева за поништавање гласања на бирачком месту, и потом, на трећем месту, продужавање рокова за коришћење правних средстава и промене начина њиховог рачунања – који је сада доста транспарентнији него раније.

Као стандардни рок за све радње правне заштите у фази гласања сада је предвиђен *рок од 72 часа* (што је значајно продужење у односу на ранија 24 часа). Рок од 72 часа је предвиђен код коришћења захтева за поништавање гласања на бирачком месту, приговора и жалбе. Ова унификација је добра јер неће долазити до пропуштања могућности коришћења средстава правне заштите због непознавања рокова као што је то у неким ситуацијама до сада био случај. Исти рок од 72 часа се сада оставља и субјектима надлежним за одлучивање по правним средствима, да донесу правни акт по изјављеном правном средству за заштиту изборног права. Напомињемо да је у одређеним фазама изборног поступка, као што су формирања органа за спровођење локалних избора, фаза кандидовања, пријема и проглашења изборних листа, рок за приговор 48 часова. Дакле, то не треба губити из вида.

Када је конкретно *захтев за поништавање гласања на бирачком месту* у питању, њега могу користити следећи субјекти: подносилац проглашене изборне листе и бирач. Према одредби члана 148 ЗИНП: „Подносилац проглашене изборне листе има право да у року од 72 часа од затварања бирачког места поднесе захтев за поништавање гласања на бирачком месту због неправилности током спровођења гласања.” Бирач своје право може користити у две ситуације, „ако га је бирачки одбор неосновано спречио да гласа или ако му је на бирачком месту повређено право на слободно и тајно гласање”, ради поништавања „гласања на бирачком месту на којем је уписан у извод из бирачког списка” (ZINP čl. 148 st. 2). Захтев се подноси због „неправилности утврђених током гласања”. У низу радова смо, заједно са другим стручњацима из ове области, указивали на чињеницу непостојања класификације ових неправилности, због чега је постојала правна несигурност у систему заштите изборног права и отвара се могућност злоупотребе ове чињенице. Иако се у скупштинској расправи приликом усвајања ових закона могло чути да је то сада исправљено одредбама чланова 109 и 110 ЗИНП-а, и да је нормирана класификација тих неправилности, одредбе наведених чланова ЗИНП-а ипак се односе само на лаке и тешке грешке приликом попуњавања записника о раду бирачког

одбора, као најважнијег, најжалост најчешће и јединог, доказа о регуларности гласања на неком изборном месту (Jerinić 2020).

Надлежност за одлучивање по захтеву за поништавање гласања на бирачком месту по правилу је у рукама ЛИК-а (изузев када се ради о бирачком месту у иностранству, када о њему одлучује РИК).

Као што смо већ навели, одлука по захтеву доноси се у року од 72 часа од пријема и доставља путем јавног објављивања на интернет страници РИК-а.

Субјекти овлашћени на његово подношење морају нарочито да обрате пажњу на форму и *елементе које захтев мора да садржи*, и то посебице: предмет захтева, а нарочито тачно означавање бирачког места (назив општине, односно града у којем се налази бирачко место и број бирачког места) и тачан опис радње уз назначење ко је и када ту радњу предузео; чињенице на којима се заснива захтев; и доказе (v. odredbu člana 149 ZINP).

Из анализе норми које регулишу захтев за поништавање гласања на бирачком месту можемо да видимо да се ово правно средство фокусира искључиво на гласање као најважнију фазу у изборном процесу и да се не може користити у другим фазама. У свим осталим ситуацијама и фазама изборног поступка, као и по правилима претходних закона, може се користити приговор. Из тога можемо да закључимо да се приговор не може поднети против одлуке, радње или пропуштања да се донесе одлука, односно предузме радња за које је предвиђено друго правно средство, што је, по нашем тумачењу, само захтев (v. odredbu člana 150 ZINP).

Круг субјеката који могу користити *приговор* је шири и осим подносилаца проглашених изборних листа, обухвата и друге категорије подносилаца изборних листа, политичке странке, посланичке групе, кандидате за народног посланика, бираче и лица чије је име у називу изборне листе или подносиоца изборне листе. Право на коришћење приговора је шире постављено када је његов субјекат подносилац изборне листе (тада је оно опште), а када су у питању остали субјекти, онда је оно ограничено на ситуације предвиђене ЗИНП-ом, чему је посвећен посебан део овог рада.

Садржина приговора је детаљно нормирана чланом 151 ЗИНП-а, а ми нарочито скрећемо пажњу на: „предмет приговора, а нарочито тачан назив одлуке уз означавање доносиоца, датум доношења и број под којим је заведена одлука ако се приговором оспорава одлука, односно тачан опис радње уз назначење ко је и када ту радњу предузео ако се приговором оспорава радња у изборном поступку”, те чињенице на којима се заснива приговор и доказе.

Према одредби члана 152 ЗИНП-а, надлежност за одлучивање по приговору је, по правилу, у рукама РИК-а, који је, ово не треба сметнути са ума, задржао овлашћење да прописује рокове за (не) предузимање радњи, доношење одлука (v. st 2. član 152 ZINP).

Одредбом члана 154 посебно је издвојена и нормирана ситуација за изјављивање приговора против решења којим је одлучено о захтеву за поништавање гласања на бирачком месту. Према одредби ст. 4 тог члана приговор „се подноси преко локалне изборне комисије, која је дужна да у року од 72 часа од пријема приговора достави Републичкој изборној комисији приговор и све списе тог предмета”. Законом се подстиче мериторно одлучивање по приговорима, у случају да одлучи да се оспорене одлуке пониште (v. odredbu člana 155 ZINP).

Одредбама чланова 156–158 регулисана је *жалба* на одлуке донете по приговорима. У питању је правно средство које је и до сада постојало, а кључна промена тиче се продужења рока у коме се може користити (72 часа), односно рока за понављање радње, односно избора, уколико Управни суд усвоји жалбу и поништи одлуку или радњу у спровођењу избора (рок је продужен са седам на 10 дана).

Сходно одредби члана 159 ЗИНП-а, ЗУП се примењује на одлучивање о захтеву за поништавање гласања на бирачком месту и на одлучивање о приговору. Исто се односи и на одредбе закона којим се уређује управни спор, које сходно „примењују на одлучивање о жалби на решење Републичке изборне комисије којим је одлучено о приговору”.

Законом о *локалним изборима* заштита изборног права регулисана је главом седмом, под истоименим називом, а у којој се налази десет чланова. Овим члановима регулише се коришћење *два правна средства* за заштиту изборног права – приговора и жалбе. Законодавне прескрипције садржане у овим члановима се у великој мери поклапају са кореспондирајућим одредбама ЗИНП-а, тако да их зато нећемо посебно анализирати, већ ћемо само указати на најважније разлике. Прво што се уочава јесте да није предвиђено коришћење захтева за поништавање гласања, већ да се у тој ситуацији има користити приговор. Дакле, тврдња да је уведена тростепена заштита изборног права има један значајан изузетак, а он се тиче локалних избора. Осим тога, у овом сегменту нема већих промена, изузев продужавања рокова, у односу на претходно важеће норме. Исто се односи и на правни режим коришћења жалбе, ако изузмемо, можда и најпроблематичније решење у свим анализираним законима, а то је да по поднетим жалбама сада имају одлучивати *виши судови*,

уместо, као до сада, Управни суд. На овај корак нормотворац се одлучио због, како је наведено приликом скупштинске расправе о предлогу овог закона, зато што ће се „кроз диверзификацију одлучивања преношењем надлежности са једног, Управног суда са три подручна одељења, на 25 виших судова, заштита изборног права [...] учинити битно ефикаснијом, нарочито када се локални избори истовремено спроводе у великом броју јединица локалне самоуправе” (NSRS 2022, 12). Анализи овог нормотворачког решења посвећен је посебан део рада. Као и када се ради о заштити права избора народних посланика, одлуке донету у поступку по жалби достављају се подносиоцима жалбе преко изборне комисије (v. *odredbu člana 86 Zakona o lokalnim izborima [ZLI] 2022*).

Закон о избору председника Републике (*Zakon o izboru predsednika Republike [ZIPR]*) у одредби члана 7 као правна средства за заштиту изборног права предвиђа захтев за поништавање гласања на бирачком месту, приговор и жалбу, а у одредби члана 8 предвиђена је сходна примена ЗИНП-а, ЗУП-а и ЗУС-а.

Мишљења смо да ће питање сходне примене ЗИНП-а приликом председничких и локалних избора и даље бити предмет дискреционих тумачења, као што је то било у прошлости. Као што наводи Пајванчићева: „Правило о сходној примени никада није ближе регулисано, барем у мери у којој је то било могуће, ослономцем на правне принципе на којима почива тумачење права. Сходна примена је, у основи, почивала на дискреционом праву интерпретатора супсидијарних извора, без постављања граница у којима се дискреционо право може кретати... Широка дискрециона овлашћења у обликовању интерпретативних правила, посебно у процесном праву које изборно законодавство непотпуно регулише, угрожавају темеље правне сигурности која једнакост и извесност у поступању поставља као минимум правне сигурности (Рајванчић 2020, 17).

По нама је норму о сходној примени требало формулисати онако како је то чињено у ранијим законима из ове области, нпр. у некадашњем Закону о локалним изборима, с тим да би примену и енумерацијом одређеним областима можда требало означити као супсидијарну, а не сходну (Prisa 2021). Наиме, претходно важећи ЗЛИ је тачно предвиђао у којим ситуацијама се има примењивати ЗИНП: „Одредбе Закона о избору народних посланика („Службени гласник РС”, бр. 35/00, 57/03 – одлука УСРС, 72/03 – др. закон, 75/03 – испр. др. закона, 18/04, 85/05 – др. закон и 101/05 – др. закон) о бирачким списковима, о изборном материјалу, именовању у изборне

комисије и бирачке одборе, бирачким местима, о обавештавању грађана о предложеним кандидатима, о забрани трајања изборне пропаганде и објављивању претходних резултата или процене резултата избора, гласању, утврђивању и објављивању резултата избора, неплаћању пореза и доприноса за средства која се исплаћују као накнада за рад лица у органима за спровођење избора и казнама, сходно се примењују на избор одборника, ако овим законом није другачије одређено.” (ZLI 2020)

ДОДАТНА ПРАВИЛА О ПРИГОВОРУ

Поред до сада анализираних законских норми, цео систем је заокружен и „фино подешен” *Упутством о начину подношења и поступања у Републичкој изборној комисији по приговорима и по захтевима за поништавање гласања на бирачком месту у иностранству*, које је, на основу члана 24, став 1, тачка 17 ЗИМП-а и члана 8, став 1 ЗИПР-а усвојио РИК 22. фебруара 2022. године (*Упутство о начину подношења и поступања у Републичкој изборној комисији по приговорима и по захтевима за поништавање гласања на бирачком месту у иностранству* [Упутство] 2022).

Овим упутством додатно су систематизоване норме о правној заштити приговором које су садржане у различитим деловима изборних закона, чиме је избегнута могућност грешака у њиховом тумачењу и примени.

Према овом упутству, круг *субјеката* који могу користити право на приговор приликом избора народних посланика или председника Републике обухвата њих четрнаесторо. То су: подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике, подносилац изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач кандидата за председника Републике, кандидат за народног посланика, физичко или правно лице чије је име у називу изборне листе или у називу подносиоца изборне листе, физичко или правно лице чије је име у називу предлагача кандидата за председника Републике, бирач, регистрована политичка странка, посланичка група у Народној скупштини, начелник општинске, односно градске управе (у даљем тексту: начелник управе), министарство надлежно за спољне послове, министарство надлежно за правосуђе и посматрач рада органа за спровођење избора (v. *odredbu člana 2 Uputstva 2022*).

Одредбама чланова 3–16 уређени су *објекти* (*акти и радње*) против којих наведени субјекти могу подносити приговоре. Ми у

наставку дајемо нешто другачију систематику приликом приказивања одредби тих норми. У питању су укупно двадесет и три акта и радње, за које смо (у загради) навели који субјекти су овлашћени за његово оспоравање.

Најшире посматрано, акти и радње који се могу нападати приговором су:

1) решења којим је одбијен или одбачен његов предлог за именовање члана и заменика члана Комисије у проширеном саставу (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике);

2) решења о именовању члана и заменика члана Комисије у проширеном саставу (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике, бирач и регистрована политичка странка¹);

3) решења којим је одбијен или одбачен његов предлог за именовање члана и заменика члана локалне изборне комисије у проширеном саставу (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике и предлагач проглашеног кандидата за председника Републике);

4) решења о именовању члана, односно заменика члана локалне изборне комисије у проширеном саставу (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике и бирач²);

5) решење којим је одбијен или одбачен његов предлог за именовање члана, односно заменика члана бирачког одбора у проширеном саставу (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике и предлагач проглашеног кандидата за председника Републике);

6) решење о именовању члана, односно заменика члана бирачког одбора у сталном саставу (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике, бирач³, посланичка група⁴,

1 Само када су у питању избори за народне посланике, укључујући и ситуацију када решење није донето у року.

2 Укључујући и ситуацију када решење није донето у року.

3 Укључујући и ситуацију када решење није донето у року.

4 Посланичка група може приговарати и на решења којима је одбијен или одбачен њен предлог за именовање члана, односно заменика члана бирачког одбора у сталном саставу, а на све три врсте решења и уколико нису донета у року.

начелник управе јединице локалне самоуправе⁵, Министарство за спољне послове⁶ и министарство надлежно за правосуђе⁷);

7) решење о именовану члана, односно заменика члана бирачког одбора у проширеном саставу (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике и бирач⁸);

8) одлуке да се његовом представнику ускрати право надзора над штампањем гласачких листића, односно право на посматрање примопредаје гласачких листића (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике и посматрач);

9) решење о проглашењу изборне листе кандидата за народне посланике/решење о проглашењу кандидата за председника Републике (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике, кандидат за народног посланика⁹, физичко или правно лице чије је име садржано у називу изборне листе или у називу подносиоца изборне листе¹⁰, физичко или правно лице чије је име садржано у називу предлагача кандидата за председника Републике¹¹, бирач¹² и регистрована политичка странка¹³);

10) одлуке о утврђивању збирне изборне листе кандидата за народне посланике/одлуке о утврђивању листе кандидата за избор председника Републике (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике);

11) решење којим је усвојен захтев за контролу записника о раду бирачког одбора по узорку (подносилац проглашене изборне

5 Само против решења којим је одбијен или одбачен његов предлог за именоване члана, односно заменика члана бирачког одбора у сталном саставу, односно када решење није донето у року.

6 Само против решења којим је одбијен или одбачен његов предлог за именоване члана, односно заменика члана бирачког одбора у сталном саставу, односно када решење није донето у року.

7 Само против решења којим је одбијен или одбачен његов предлог за именоване члана, односно заменика члана бирачког одбора у сталном саставу у заводима за извршење кривичних санкција, односно када решење није донето у року.

8 Укључујући и ситуацију када решење није донето у року.

9 Ако је на тој листи кандидован, који своје право може користити и када решење није донето у року.

10 Која своје право може користити и када решење није донето у року.

11 Која своје право може користити и када решење није донето у року.

12 Само кад су избори за народне посланике у питању и када решење није донето у року.

13 Само кад су избори за народне посланике у питању. Која своје право, за разлику од других субјеката може користити и када решење није донето у року.

листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике);

12) решење којим се по службеној дужности констатује да се на бирачком месту не могу утврдити резултати гласања (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике, и бирач¹⁴);

13) решење којим се по службеној дужности поништава гласање на бирачком месту (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике и бирач¹⁵);

14) решење којим је одбачен или одбијен захтев за поништавање гласања на бирачком месту због неправилности током спровођења гласања (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике, и бирач¹⁶);

15) решење којим је усвојен захтев за поништавање гласања на бирачком месту (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике);

16) пропуст да се у прописаном року донесе одлука о захтеву за поништавање гласања на бирачком месту због неправилности током спровођења гласања (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике);

17) збирни извештај о резултатима гласања (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике и бирач¹⁷);

18) збирни извештај о резултатима гласања у иностранству (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике и бирач¹⁸);

14 Само на бирачком месту за које је уписан у извод из бирачког списка, а право може користити и због недоношења одуке у прописаном року.

15 Само на бирачком месту за које је уписан у извод из бирачког списка, а право може користити и због недоношења одуке у прописаном року.

16 Само на бирачком месту за које је уписан у извод из бирачког списка, и уколико је претходно поднео захтев за поништавање гласања на том бирачком месту, а право може користити и због недоношења одуке у прописаном року.

17 Само против збирног извештаја о резултатима гласања локалне изборне комисије на чијој територији је бирачко место на којем је бирач уписан у бирачки списак, а право може користити и због недоношења одуке у прописаном року.

18 Ако је бирач уписан у бирачки списак на бирачком месту у иностранству, а право може

19) укупни извештај о резултатима избора (подносилац проглашене изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач проглашеног кандидата за председника Републике, бирач¹⁹).

20) решења о одбијању да се прогласи његова изборна листа кандидата за народне посланике/његов предлог кандидата за председника Републике (подносилац изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач кандидата за председника Републике)²⁰;

21) решења о одбацавању његове изборне листе кандидата за народне посланике/његовог предлога кандидата за председника Републике (подносилац изборне листе кандидата за народне посланике, предлагач кандидата за председника Републике)²¹.

У оквиру категорије подносилаца проглашених изборних листа кандидата за народне посланике издвајају се две поткатоорије: подносилац проглашене опозиционе изборне листе кандидата за народне посланике која је према прелиминарним резултатима избора освојила више од 2% гласова и подносилац проглашене опозиционе мањинске изборне листе кандидата за народне посланике која је према прелиминарним резултатима избора освојила више од 1% гласова, којима је гарантовано право приговора на још један акт (приговор Комисији против решења којим је одбијен или одбачен њихов захтев за контролу записника о раду бирачког одбора по узорку).

У оквиру категорије подносиоца предлагача проглашеног кандидата за председника Републике издваја се додатна поткатоорија подносиоца проглашеног опозиционог кандидата за председника Републике који је према прелиминарним резултатима избора освојио више од 2% гласова, коме је гарантовано право приговарања на још један акт (приговор Комисији против решења којим је одбијен или одбачен његов захтев за контролу записника о раду бирачког одбора по узорку).

Када су председнички избори у питању, против резултата жреба није дозвољен самосталан приговор, већ се тај резултат може побијати приговором против одлуке о утврђивању листе кандидата за избор председника Републике.

Као што видимо из последња два наведена случаја, укупан број

користити и због недоношења одлуке у прописаном року.

19 Чије право на приговор постоји и када то решење није донето у прописаном року.

20 Право на приговор постоји и када то решење није донето у прописаном року.

21 Право на приговор постоји и када то решење није донето у прописаном року.

аката и радњи који се могу оспоравати приговором је 23 (двадесет три).

Подносиоцу изборне листе кандидата за народне посланике није дозвољено да поднесе приговор против закључка којим му се налаже да отклони недостатке изборне листе, већ се тај закључак може побијати приговором против решења којим је одлучено о изборној листи.

Приговор Републичкој изборној комисији се подноси „непосредном предајом Писарници Народне скупштине у седишту Комисије у Београду, Улица краља Милана 14” или „путем поште, на адресу Краља Милана 14, 11000 Београд, са назнаком на коверти: ’Приговор Републичкој изборној комисији.’” Приговори се евидентирају у Евиденцији о предметима РИК-а, одмах по пријему, а подносиоцу се, у случају непосредне предаје издаје потврда о његовом пријему (v. odredbu čl. 23 Uputstva 2022). Ако је приговор поднет локалној изборној комисији, „она је дужна да га прими, да евидентира датум и време пријема приговора и да га без одлагања, препорученом брзом поштом, проследи Комисији”. (v. odredbu čl. 18 Uputstva 2022).

Додатно су уређене радње приликом подношења приговора на решење којим је одлучено по захтеву за поништавање гласања на бирачком месту. Ова врста приговора се подноси РИК-у преко локалне изборне комисије, која је „дужна да евидентира датум и време пријема приговора и да га у року од 72 часа од пријема достави Комисији, са свим списима неопходним за одлучивање по том приговору укључујући и изборни материјал са бирачког места”. Изузетак је приговор повезан са захтевом за поништавање гласања на бирачком месту у иностранству, који се подноси директно РИК-у. Уколико локална изборна комисија није у прописаном року одлучила по захтеву, што бисмо могли да окарактеришемо као случај „ћутања локалних изборних комисија”, онда се приговор има поднети директно РИК-у, који ће о приговору обавестити надлежну локалну изборну комисију и тражити јој да достави „изјашњење о приговору и све списе предмета, укључујући и изборни материјал са бирачког места” (v. odredbu čl. 20 Uputstva 2022).

Као што смо напоменули, општи рок за приговор је 72 часа од објављивања одлуке на веб-презентацији Комисије, односно предузимања неправилне радње, а уколико је рок прописан законом, односно подзаконским актом Комисије пропуштен, онда се може поднети „у року од 72 часа од истека рока у којем је одлука требало да буде донета, односно у којем је радња требало да буде предузета”.

Међутим, као што смо већ навели, рок за приговор може бити и краћи, и износити само *48 часова* уколико се он подноси против:

- 1) решења о предлогу за именовање члана и заменика члана Комисије у проширеном саставу;
- 2) решења о предлогу за именовање члана и заменика члана локалне изборне комисије у проширеном саставу;
- 3) решења о предлогу за именовање члана и заменика члана бирачког одбора;
- 4) одлуке да се представнику проглашене изборне листе, односно предлагача проглашеног кандидата за председника Републике и представнику посматрача ускрати право на надзор над штампањем гласачких листића, односно право на посматрање примопредаје гласачких листића;
- 5) одлуке о изборној листи, односно предлогу кандидата за председника Републике;
- 6) одлуке о утврђивању збирне изборне листе, односно листе кандидата за избор председника Републике;
- 7) решења којим је одлучено о захтеву за контролу записника о раду бирачког одбора по узорку.

ПРОБЛЕМ НАДЛЕЖНОСТИ ВИШИХ СУДОВА ЗА ОДЛУЧИВАЊЕ ПО ЖАЛБАМА НА ПРИГОВОРЕ НА ЛОКАЛНИМ ИЗБОРИМА

Можда кључна новина предвиђена је Законом о локалним изборима из 2022. године. У питању је прописивање надлежности виших судова за решавање спорова до којих дође приликом спровођења локалних избора. Према одредби члана 85 ЗЛИ-а, „[п]ротив решења изборне комисије којим је одбачен или одбијен приговор подносилац приговора може поднети жалбу вишем суду на чијем се подручју налази седиште скупштине у року од 72 часа од објављивања тог решења на веб-презентацији.” (ЗЛІ чл. 85) Оно што се овде чини добрим решењем јесте чињеница да је остављен рок од годину дана за ступање на снагу ове одредбе ЗЛИ (v. одредбу 97 ЗЛІ). Као разлог за враћање овог историјски проблематичног решења (Vučetić i Milenković 2020, 1033–1034), наводи се потреба да се обезбеди „већа ефикасност у одлучивању поводом изборних спорова на начин што ће ова надлежност бити распоређена на 25 виших судова уместо на три одељења Управног суда”. Позитивне стране оваквог решења нарочито би требало да дођу до изражаја „код спровођења избора за одборнике у редовним терминима

када се расписују избори за око 130 скупштина јединица локалне самоуправе” (NSRS 2022, 12). Међутим, увести овако крупну промену, са неколико одредаба, не водећи рачуна о чињеници да се у вишим судовима не суди управна материја, значајно повећава вероватноћу поновног јављања проблема са којима се Србија суочавала у првој деценији модерног вишестраначја, а нарочито оних који су пратили локалне изборе 1996. године (Rakić-Vodinelić i dr. 1997). Судије виших судова данас, као и општинских некада, нису надлежни да одлучују у управним споровима. Према одредби члана 11 Закона о уређењу судова, судови се деле на судове опште (виши судови) и судове посебне надлежности (Управни суд). Одредбом члана 85 Закона о локалним изборима материја као материја из посебне надлежности пренета је у надлежност виших судова као судова опште надлежности.²² У изборним споровима поступаће судије које иначе поступају у грађанским, кривичним и радним споровима.

Такође, према одредби чл. 8 Закона о управним споровима (Закон о управним споровима [ZUS] 2009), надлежност за одлучивање у управним споровима је у рукама Управног суда, који по правилу одлучује о већу од три судије. У том смислу потребно је на време изменити Закон о уређењу судова и Судски пословник, и прецизирати нову надлежност виших судова, као и то да управна материја треба судити у већима од троје судија која нису *ad hoc* формирана, нпр. појединачним актима председника тих судова, који ће се доносити тек након што се изборни спор покрене пред надлежним судом. Да ли ће то бити довољно – показаће време.

ЗАКЉУЧАК

Ако се делотворност сагледа као практичност, односно ефективност, што је израз који се често користи као синоним за делотворност, онда се може закључити да она није била примарни циљ промене норми којима се регулише правна заштита изборног права у Републици Србији. Нормотворци су првенствено имали у виду већу правну сигурност субјеката изборног права, на шта указују најзначајније промене правног режима правне заштите, као што су продужење рокова за изјављивање правних средстава и одлучивање

22 Према малопре наведеном члану 11 Закона о уређењу судова, „Судови опште надлежности су основни судови, виши судови, апелациони судови и Врховни касациони суд“, а судови посебне надлежности су „привредни судови, Привредни апелациони суд, прекршајни судови, Прекршајни апелациони суд и Управни суд“ (Закон о уређењу судова [ZUS 2022]).

по њима, увођење новог правног средства (захтев за поништавање гласања на бирачком месту итд.), прецизирање елемената које правна средства морају да садрже, као и поступка одлучивања по њима и др. Очигледно је да се више ишло у правцу јачања правне сигурности, а не делотворности изборног процеса. Тога су били свесни представници нормотворца, који су као последицу промењеног правног оквира избора предвидели успоравање саопштења „званичних коначних резултата избора од стране изборних комисија”, уз паралелно јачање њихове законитости и легитимитета.

Као и у првој деценији вишестранања у Републици Србији, правна заштита поводом избора председника Републике и народних посланика је прецизније регулисана и заокруженије него када су у питању избори за одборнике локалних скупштина општина. Почевши од већег броја правних средстава, па све до посебног упутства за подношење приговора и одлучивање по њему – тако да на том нивоу не очекујемо да ће бити већих проблема. Међутим, они се могу јавити приликом заштите права бирача на локалном нивоу, јер је новим Законом о локалним изборима прописано да ће изборне спорове у поступку по жалби решавати виши судови, као судови опште надлежности. Ова промена је супротна свим осталим променама правног режима заштите изборног права, јер је њен циљ био већа делотворност (*ефикасност* по речима нормотворца), а не правна сигурност. Њоме је прекршен принцип поделе судеће материје на општу и посебне, јер је посебна материја пренета је у надлежности судова опште надлежности. У предстојећем периоду биће потребно пуно правничке мудрости и правовременог деловања (промене Закона о уређењу судова, Судског пословника и др.) да се ово проблематично решење не изроди у нешто горе и већ виђено у последњој деценији прошлог столећа.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Vlada Republike Srbije [Vlada RS], Predlog Zakona o izboru narodnih poslanika, http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/predlozi_zakona/2022/86-22.pdf, poslednji pristup 14. avgust 2022. godine.
- Vučetić, Dejan. 2021. „Delotvornost procesnih rešenja u prvostepenom upravnom postupku“. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu 60(91): 75-96. doi:10.5937/zrpfno-33292.
- Vučetić, Dejan i Dejan Milenković. 2020. U Kako, koga i zašto smo birali: izbori u Srbiji 1990-2020. godine, ur. Milan Jovanović

- i Dušan Vučićević, 1027–1041. Beograd: Institut za političke studije: Službeni glasnik.
- Zakon o izboru narodnih poslanika [ZINP], „Službeni glasnik RS“, br. 14/2022.
- Zakon o izboru predsednika Republike [ZIPR], „Službeni glasnik RS“, br. 14/2022.
- Zakon o lokalnim izborima [ZLI 2020], „Službeni glasnik RS“, br. 129/2007-50, 34/2010-38 (US), 54/2011-3, 12/2020-4, 16/2020-3 (Autentično tumačenje), 68/2020-3.
- Zakon o lokalnim izborima [ZLI 2022], „Službeni glasnik RS“, br. 14/2022.
- Zakon o upravnim sporovima [ZUS 2009], „Službeni glasnik RS“, br. 111/2022.
- Zakon o uređenju sudova [ZUS 2022], „Službeni glasnik RS“, br. 116/2008-3, 104/2009-3, 101/2010-3, 31/2011-34 (dr. zakon), 78/2011-3 (dr. zakon), 101/2011-273, 101/2013-8, 40/2015-3 (dr. zakon), 106/2015-60, 13/2016-13, 108/2016-4, 113/2017-304, 65/2018-189 (US), 87/2018-53, 88/2018-80 (US).
- Jerinić, Jelena, “Form over Substance: Possibilities to Prove Electoral Irregularities under Serbian Law”. *Central European Public Administration Review* 18(2): 101-120. doi: 10.17573/cepar.2020.2.05.
- Jerinić, Jelena, Dejan Vučićević, i Mirjana Stanković. 2020. *Priručnik za sprovođenje principa dobrog upravljanja na lokalnom nivou*. Beograd: Stalna konferencija gradova i opština – Savez gradova i opština Srbije.
- Lukić, Radomir. 1995. *Sistem filozofije prava* (Celokupna dela. Knj. 4). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Marković, Đorđe. 2022. “Protection of the Freedom to vote in the Republic of Serbia - Election Administration in the Light of the New Electoral Laws.” In *Protection Of Human Rights And Freedoms In Light Of International And National Standards*, Thematic Conference Proceedings, eds Dragan Blagić and Nevena Milenković, 185-211. Kosovska Mitrovica: University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law.
- Narodna skupština Republike Srbije [NSRS], Privremene stenografske beleške, Šesnaesto vanredno zasjedanje Narodne skupštine Republike Srbije u Dvanaestom sazivu, 01 Broj 06-2/14-22 od 2. februara 2022. godine, http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/doc/stenografske_beleske/Sesnaesto%20vanredno%20zasjedanje%20NSRS%20u%20Dvanaestom%20

- sazivu,%202.%20februar%202022.%20godine.docx, poslednji pristup 25. avgust 2022.
- Nastić, Maја. 2020. „Uloga OEBS-a u posmatranju izbora u Srbiji.“ U *Kako, koga i zašto smo birali: izbori u Srbiji 1990-2020. godine*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, 1045-1068. Beograd: Institut za političke studije: Službeni glasnik.
- Pajvančić, Mariјana. 2020. „Pravni okvir izbora u Srbiji.“ U *Kako, koga i zašto smo birali: izbori u Srbiji 1990-2020. godine*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, 15-51. Beograd: Institut za političke studije: Službeni glasnik.
- Prica, Miloš. 2021. „Supsidijarna i shodna primena Zakona o opštem upravnom postupku.“ *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 60 (91): 97-116. <https://doi.org/10.5937/zrpf0-33788>.
- Rakić-Vodinelić, Vesna, Lјilјana Benać-Šantić, Refik Šećibović, Goran Svilanović, Srđan Radovanović. 1997. *Izborna krađa: pravni aspekt*. Beograd: Medija centar.
- Uputstvo o načinu podnošenja i postupanja u Republičkoј izbornoј komisiji po prigovorima i po zahtevima za poništavanje glasanja na biračkom mestu u inostranstvu, „Službeni glasnik RS“, br. 26/2022.

Dejan Vučetić*

Faculty of Law, University of Niš

ELECTION RIGHTS: THE EFFECTIVENESS OF
LEGAL PROTECTION MECHANISMS IN THE
2022 ELECTIONS – A DÉJÀ VU OR A
STEP FORWARD?

Resume

The paper analyzes in detail the mechanisms for legal protection of electoral rights under the current normative framework in the Republic of Serbia. The author provides an overview of relevant legislative acts governing the legal protection of electoral rights in all phases of the electoral process. In the author's earlier works, the legal protection procedure was analyzed in relation to the stages of the electoral process (the formation of local election authorities; candidacy; reception and announcement of electoral lists; implementation, i.e. voting; establishing election results and their publication; and mandate confirmation), with the aim of drawing attention of both professional public and general public (voters) to the specific features and intricacies of the election procedure. Now, the author has opted for a fundamentally different approach by focusing on the legal instruments that can be used throughout the election process, the individual legal acts (decisions) and actions that can be challenged by using these instruments, and the entities that can use them. The author has attempted to provide an answer to the following question: are the improved and newly introduced protection mechanisms (in some cases including three tiers of legal protection) more (in)effective than before? Special attention is given to the (in)effectiveness of extending procedural time limits and the judicial control by "competent higher courts" which is seen as a kind of "competition" to the

* E-mail: dvucetic@prafak.ni.ac.rs.

exclusive jurisdiction of the Administrative Court. The author concludes that effectiveness was not the primary goal of the amended or newly introduced provisions regulating the legal protection of electoral rights in the Republic of Serbia. The rule-makers primarily had in mind greater legal certainty for the subjects of electoral law. It is clearly indicated in the most significant changes introduced in the legal protection regime, such as: the extension of time limits for declaring legal remedies and deciding on them; the introduction of a new legal remedy (a request to annul voting at a polling station); specifying the elements that legal instruments must contain and the decision-making procedure based on those instruments; etc. The legal protection governing the election of the President of the Republic and Members of Parliament is more precisely and more comprehensively regulated than the legal protection governing the election of councilors in local (municipal or city) assemblies. The new Local Elections Act stipulates that election disputes which are subject to appeal will be resolved in appellate procedure conducted by higher courts (as courts of general jurisdiction). Therefore, the Administrative Court no longer has jurisdiction to decide on appeals in local electoral matters. This change is contrary to all other changes in the legal regime governing the protection of electoral rights whose goal (as stipulated by the legislator) has been a greater effectiveness, rather than legal certainty. It is 'a canary in the coal mine' (an early warning) for future local elections.

Keywords: the right to vote, legal protection, request to annul voting at the polling station, complaint, appeal, Administrative Court, competent higher courts, General Administrative Procedure Act, Administrative Disputes Act

* Овај рад је примљен 10. августа 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Српска политичка мисао* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Прва три броја су на српском језику, а четврти на енглеском језику. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај и 1. август за издања на српском језику и 1. октобар за издање на енглеском језику.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/.

Радове за издања часописа на српском језику слати на имејл-адресу: spt@ips.ac.rs.

Радове за издање часописа на енглеском језику слати на имејл-адресу: spt@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Српска политичка мисао* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*.
Београд: Институт за политичке студије.
(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.
(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводиоцац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“ „prir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić,

23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место

издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.
(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”

Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.
Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.”
Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.”
PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*.

Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања.

Наслов. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена

„Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес*

14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

- 2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

- 3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

- 4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

- 1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране

на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Vochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат. Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47). Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

- 2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.
(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)
- 3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.
(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)
Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.
Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112. (TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874. (Marrakesh Agreement 1994)
Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713. (CCM 2008)
Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325. (Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.
United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999. (UNSC, S/RES/1244)
Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017. (PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.
Одлука Уставног суда Републике Србије [УСРС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012. (Одлука УСРС, IУа-2/2009)
Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године. (Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.
International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim*

Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece), Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или (ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior

Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.
(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или
(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија
Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – прво навођење (ИПС, н.д.) – свако следеће навођење

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

величина странице: А4;

маргине: *Normal* 2,54 cm;

текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;

проред између редова у тексту: 1,5;

проред између редова у фуснотама: 1;

величина слова у наслову: 14 pt;

величина слова у поднасловима: 12 pt;

величина слова у тексту: 12 pt;

величина слова у фуснотама: 10 pt;

величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;

увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);

поравнање текста: *Justify*;

боја текста: *Automatic*;

нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;

не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;

сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).

Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.

Реченицу не почињати акронимом, скраћеницом или бројем.

Текст у фуснотама увек завршавати тачком.

За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на**

енглеском или другом страном језику користити наводнике који су својствени том језику (“”, « »).

Угласом заградом [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

Црту писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора^{25*}

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА^{**}

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет кључних речи. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслове навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

-изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/
Графикон/Слика, редни број и назив;

-испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати Извор: и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати Извор: Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према Начину цитирања.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

-прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;

-затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;

-прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију Paragraph/Special/Hanging;

-све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;

-референце не нумерисати;

-наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке

рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

*Име и презиме аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити слику предње корице;**

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања.

Наслов.

Место издања: издавач,
број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао = Serbian Political Thought / главни и одговорни уредник Живојин Ђурић. - [Штампано изд.]. - Vol. 1, бр. 1/4 (1994)- . - Београд : Институт за политичке студије, 1994- (Житиште : Ситопринт). - 23 cm

Тромесечно. - Од 2019. прва три броја излазе на срп., а сваки четврти на енгл. језику. - Преузео је: Serbian Political Thought = ISSN 1450-5460. – Друго издање на другом медијуму: Српска политичка мисао (CD-ROM) = ISSN 1452-3108

ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао

COBISS.SR-ID 102782215

1994

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО

THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

ISSN 0354-5989

UDK 32

9 770354 598003